VÄLIS-KIRJANDUS

LUGEMIK KESKKOOLILE

VÄLISKIRJANDUS

LUGEMIK KESKKOOLILE

Koostanud *K. LEHT*

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1959

Kinnitatud
Eesti NSV Haridusministeeriumi
poolt.

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
44094

ARHIIVKOGU

WILLIAM SHAKESPEARE

(1564—1616)

Shakespeare on suurim draamakirjanik inglise ja kogu maailmakirjanduses. Tema looming langeb renessansiajastusse.

Renessansi (prantsuse keeles *renaissance* — uuestisünd, taaselustumine) all tunneme kultuurilist liikumist, mis tekkis ja arenes XIV—XVI sajandil Lääne-Euroopa maades ning kajastas feodaalühiskonna lagunemise ja uute, kodanlike suhete kujunemise algust. «See oli suurim progressiivne pööre, mille inimkond kuni selle ajani oli üle elanud,»[1] iseloomustas seda ajastut F. Engels.

Selle ajajärgu kunst oli sügavalt progressiivne: ta kandis feodalismi- ja kirikuvastast iseloomu ning vastas laiade rahvahulkade huvidele. Kunsti keskpunktiks sai inimene oma huvide ja vajaduste, õiguste ja taotlustega. Seega oli renessansiajastu kunst oma põhiolemuselt risti vastukäiv keskaja tõekspidamistele, mis alistasid inimese jäägitult religioonile. Inimtunnetest ja -huvidest lähtuva renessansiaja kunsti ja teaduse esindajaid nimetatakse humanistideks (ladinakeelsest sõnast *humanus* — inimlik). Tõelise kunsti eeskujusid nägid selle ajastu kunstnikud antiikkunsti saavutustes. Renessansiaja kultuurielu iseloomustabki an-

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. XXVII, стр. 34.

tiikkultuuri hoolikas uurimine, jäljendamine ja edasiarendamine. Humanistide loomingut ja tegevust ajendasid eesrindlikud vaated ja taotlused. Ja kuigi nad jäid rahvast kaugele ega mõistnud tema viletsuse põhjusi, tähistas renessanss kõigi kunstide ja teaduse õitsengut.

Inglise renessansi tähtsamaid esindajaid enne Shakespeare'i on Thomas More (Morus) (1478—1535) — julge mõtleja ning suur humanist. More oli üks esimesi, kes näitas, et sotsiaalse viletsuse peapõhjuseks on eraomandus. Oma ühiskondlikke ideaale kujutas ta teoses *«Utoopia»*. Selle nimetusega tähistati hiljem ideaalseid, ent teostamatuid unistusi õiglasest ühiskonnast.

William Shakespeare sündis 1564. aastal Stratford-on-Avoni linnakeses Kesk-Inglismaal. Tema kooliharidus piirdus kohaliku nn. «ladinakooliga», kus ta õppis ladina keelt, ajalugu, loogikat, retoorikat, kirjandust. Shakespeare'i tegevuse kohta pärast kooli lõpetamist on andmed kasinad ja vastukäivad; arvatakse, et ta töötas kohalikus maakoolis repetiitorina. Pärast abiellumist siirdus Shakespeare koos perekonnaga Londoni ja alustas siin teatrialast tegevust. On andmeid, et see sai alguse hobustevahina teatri juures. Kuid 90-ndate aastate algul on ta juba näitleja ning dramaturg Londoni parimais teatritruppides ning teatri «Globus» osanik. Samasse ajajärku kuulub ka tema loomingu algus. Shakespeare'i loominguline tee areneb lahutamatus seoses tegeliku teatrieluga. 1612. aastal loobus Shakespeare teatrist ja kirjanduslikust loomingust ning siirdus kodulinna Stratfordi ja veetis siin, vaikse provintsilinna miljöös oma viimased eluaastad. Shakespeare suri 1616. aastal.

Shakespeare'i loomingjaotatakse kolme perioodi. Esimesse perioodi (1590—1601) kuuluvad peamiselt komöödiad. Tähtsamad neist on *«Tõrksa taltsutus»*, *«Suveöö unenägu»*, *«Palju kära ei millestki»* ja *«Windsori lõbusad naised»*. Shakespeare'i komöödiad on teravaks kontrastiks keskaja süngele elukäsitusele. Neis pulbitsevad inimlikud tunded ja elurõõm, kõlavad armastus, sõprus, ustavus ja ausus. Kaasakiskuvalt mõjub usk inimesse. Tegelaskujud on eredad ja realistlikud, nendes peegeldub kaasaja elu. Sageli kohtame üldinimlike pahede ja vanade, kivinenud tavade teravmeelset väljanaermist ja hukkamõistmist. Kujukas näide on «Tõrksa taltsutus», kus «tõrges» naiskangelane Katherina astub südikalt vastu mehe kõikvõimsusele perekonnas.

Esimesse perioodi kuuluvad veel kroonikad — näidendid, mille aine on võetud Inglismaa ajaloost (*«Henry IV»*, *«Henry VI»*, *«Henry V»* jt.). Kroonikates ilmnevad selgesti kirjaniku poliitilised vaated: ta on absoluutse kuningavõimu veendunud pooldaja ning võitleb feodaalide omavaheliste tülide ja verevalamiste vastu.

Samasse perioodi langevad ka esimesed tragöödiad *«Romeo ja Julia»* ning *«Julius Caesar»* ja tõsisema sisuga komöödia *«Veneet-*

sia kaupmees». «Romeo ja Julia» on Itaalia olustikku kantud armastustragöödia, mis kujutab armastuse võimsat ja õilistavat jõudu. Armastustunde ajel ärkab Romeos teotahe ja mehisus, lapselikust Juliast kujuneb oma eluõnne eest võitlev naine. Veel enam — Shakespeare laseb Romeo ja Julia ohvrimeelsel armastusel väärata põlise vihavaenu jõu, mis mürgitas kahe perekonna suhteid.

Teine periood (1601—1608) on Shakespeare'i loomingu kõrgajastu. Lühikese ajavahemiku jooksul on loodud niisugused surematud tragöödiad, nagu *«Hamlet»* (1601), *«Othello»* (1604), *«Kuningas Lear»* (1605), *«Macbeth»* (1606), *«Antonius ja Kleopatra»* (1607) jt.

Kolmanda perioodi (1609—1612) tähtsamad teosed on *«Talvemuinasjutt»* ja *«Torm»*.

Kõige sügavam ja kunstiliselt täiuslikum Shakespeare'i tragöödiatest on **«Hamlet»**. Ka kirjanik ise hindas seda teost parimaks oma loomingus. Tragöödia ainestik, nagu enamikul Shakespeare'i teostel, on võõrast päritolu. Süžee põhikude on võetud XII sajandi Taani kroonikast (Saxo Grammaticuse kroonikast), milles jutustatakse kuninga hukkumisest venna käe läbi; kuriteo abil trooni omandanud vennatapjale peab kätte tasuma prints Amleth. Shakespeare annab laenatud süžeele sügava, oma aja Inglismaa oludest lähtuva kunstilise mõtestuse.

«Hamleti» tegevus toimub keskaja Taani kuningate lossis Helsingöris. Tegelaskond kaheneb vastandleerideks: ühel pool on Hamlet kahe sõbra-koolivennaga, vastaspoolel — kuningas Claudius ja teda ümbritsevad õukondlased.

Tragöödia põhiprobleemid ja mõtterikkus on kätketud esijoones peakangelase Hamleti kujusse. Hamletit masendab isa surm, kes oli talle ülevaks ideaaliks, samuti ema kergemeelne käitumine, pettumine Ophelias ning elu madalatesse intriigidesse ja tühisesse pillerkaaritamisse laskunud õukonnas.

«Kui vilets, läila, tühi, tuluta
näib minule kõik selle ilma toim!»

ütleb Hamlet.

Sünge saladuse aimus, mida kinnitab isa vaim, kutsub Hamletis esile pingelise siseheitluse. Kättemaksumõte haarab kogu tema tunnete ja vaimu jõu. Hamlet tõmbub endasse, muutub kinniseks ja süngeks. Ent tasumine viibib. Kangelast haaravad kõhklused, mis väljenduvad eriti kujukalt kuulsas monoloogis «Olla või mitte olla». Humanist Hamlet, kes nii mõistuse kui ka tunnete poolest seisab oma ümbrusest võrratult kõrgemal, jääb oma tasumisidee ja võitlusega üksinda. Tasumisidee aga areneb ja avardub ideeks õigluse võidust laiemas mõttes. Hamlet tunnetab liiga selgesti oma üksiolekut ja võimetust selle teostamiseks. Kuid tema hukkumine tragöödias ei mõju siiski masendavalt, vastuoksa —

porri tallatud tõe jaluleseadmine kangelase surma läbi kõlab heroiliselt ja optimistlikult.

Hamlet on jõuline ja kaasakiskuv kuju. Sirgjooneline ja aus loomus, tunnete õilsus ja sügavus ning terav mõistus sisendavad poolehoidu ja lugupidamist. Oma otsingutes, püüdlustes ja kõhklustes on ta lähedane renessansiajastu humanistidele. Ainuke inimene, kellele Hamlet võib toetuda ja keda ta usaldab, on aus ja südamlik Horatio.

Taani võimukandjate ja õukondlaste kujud on antud tumedates toonides. Nende kaudu väljendub protest türannia, vaimupimeduse ja kõlbelise määndumise vastu. «... aus olla tähendab selle ilma korra juures olla ainus valitu kümne tuhande seast,» ütleb Hamlet. Kuningas Claudiuse piiratud mõistus ja räpased sepitsused on süngeks vastukõlaks «valgustatud monarhile», kellest Shakespeare unistas ja keda tragöödias esindab Hamleti isa (vaim). Kuningale vääriliseks partneriks on tema parem käsi — kojaülem * Polonius, keda Hamlet nimetab «viletsaks, tüütuks, edevaks narriks». Polonius on teose isikupärasemaid kujusid. Tema targutav kõnemaneer ja käitumine on iseloomulik paadunud ja kogenud õukondlasele. Tühine ja jõuetu inimene on ka kuninganna Gertrud, kes ei suuda oma esimese mehe ja poja väärtusi hinnata ega nende siseelu mõista.

Laertes ja Ophelia ei kuulu Claudiuse leeri. Neis on palju head ja õilsat. Kuid nad ei suuda orienteeruda intriigide labürindis, mille niitidesse nad saatuslikult takerduvad.

Tragöödia tegevus areneb tõusva pingega. Sõlmitus saab alguse vaimu ilmumise stseenis (I vaatuse 5. stseen) — Hamlet hakkab endas kandma kättemaksuideed. Võitlus tema ja Claudiuse vahel muutub järk-järgult pinevamaks ja keerulisemaks. Ühel pool on Claudius avaliku võimu ja käsualuste arvuka hulgaga, teisel pool Hamleti läbinägelik mõistus ja jõuline isiksus. Konflikti arengus on rida psühholoogiliselt pinevaid ja teravaid stseene (näidendi lavastamine, palvetava kuninga kohtamine, Hamleti kõnelus emaga ja Poloniuse tapmine). Intriigiga seostuvad tihedamalt ka kõrvaltegelased (Ophelia, Laertes). Pärast Hamleti tagasiilmumist on vastaspoolte lõplik, otsustav kokkupõrge vältimatu. See leiab aset lõppstseenis, mis on ühtlasi tragöödia kulminatsiooniks.

Tragöödia *«Othello»* käsitleb nimikangelase konflikti õelate sepitsuste ja salakavaluse maailmaga. Othello on maur, andekas, vapper ja aus sõjamees. Õel ja kade Jago kasutab salakavalalt Othello puhast armastust oma naise Desdemona vastu. Alatut laimu ja valeteateid abiks võttes süstib ta usaldava loomuga Othellosse kahtluse ja armukadeduse mürki. Olles veendunud, et ta on kaotanud kõige kallima oma elus, tapab äge ja kirglik Othello meeleheites oma naise. Alles pärast hirmsa teo kordasaatmist saab ta teada oma kahtluse alusetusest.

Shakespeare on kujutanud Othellot mitte pimeda ja sünni-

pärase kire tööriistana, vaid kõrgete moraalsete omadustega inimesena, kes satub salakavala ja mürgise keskkonna ohvriks. Põlatud rassi esindaja kujutamine õilsate ja positiivsete omaduste kandjana annab tunnistust Shakespeare'i kõrgest humanismist.

Tragöödia *«Kuningas Lear»* tegevus toimub küll Inglismaa kauges minevikus, kuid nii olustik kui ka tegelased iseloomustavad Shakespeare'i-aegset Inglismaad. Tragöödia idee on kehastatud omapäraselt: kuningal lastakse oma elusaatuse najal veenduda, et kõik seni kõrgeks hinnatu on võlts ja mäda. Lear, keda Dobroljubov nimetab «kergemeelseks despoodiks», ei oska inimesi hinnata ega rahva häda mõista. Tema vanemad tütred Goneril ja Regan võidavad teeskluse ja lipitsemise varal isa poolehoiu, kuna kolmas õde Cordelia, kes isa siiralt armastab, saab vaid põlguse osaliseks. Alles siis, kui kuningriik on vanematele tütardele loovutatud, veendub Lear oma eksituses. Tütarde poolt hüljatud ja sügavasti kannatav Lear satub viletsusse ning saab oma nahal tunda nii suurnike julmust ja omavoli kui ka kehvikute viletsust.

Shakespeare oli oma ajastu ületamatu kunstnik ja mõtleja. Tema looming tugineb kindlalt realistlikele alustele. «Hamleti» III vaatuses, stseenis näitlejatega rõhutatakse selgesti elu tõepärase kujutamise põhimõtet. Shakespeare'i looming on ammendamatult rikas sotsiaalsete ja üldinimlike probleemide poolest. Sügavalt nähtud inimvahekorrad võimaldasid luua suurepäraseid ja jõulisi karaktereid, tungida inimhinge sügavustesse.

Shakespeare'i loomingu väärtus on aegumatu. Asjata ei pidanud Karl Marx Shakespeare'i üheks suurimaks geeniuseks maailma näitekirjanduses.

TAANI PRINTS HAMLET

(Lühendatult)

TEGELASED:

CLAUDIUS, Taani kuningas.
HAMLET, endise kuninga poeg, praeguse vennapoeg.
FORTINBRAS, Norra prints.
POLONIUS, kojaülem.
HORATIO, Hamleti sõber.
LAERTES, Poloniuse poeg.
VOLTIMAND, CORNELIUS, ROSENCRANTZ, GUILDENSTERN, OSRIC — kojarüütlid.
PREESTER.
MARCELLUS, BERNARDO — ohvitserid.
FRANCISCO, sõdur.
NÄITLEJAD.
KAKS HAUAKAEVAJAT.
INGLISE SAADIKUD.
GERTRUD, Taani kuninganna ja Hamleti ema.
OPHELIA, Poloniuse tütar.
Kojarüütlid, kojaneitsid, ohvitserid, sõdurid, madrused, käskjalad ja kaaskondlased.
HAMLETI ISA vaim.

Tegevus Helsingöris *.

Esimene vaatus

[1. stseen. Helsingör. Öö. Francisco on valvel lossi terrassil. Tema kõneluse ajal Bernardo, Marcelluse ja Horatioga ilmub surnud kuninga vaim täies relvastuses.]

2. stseen

Saal lossis.

Pasunahüüd. Ilmuvad kuningas, kuninganna, Hamlet, Polonius, Laertes, Voltimand, Cornelius, kojarüütlid *ja* kaaskondlased.

Kuningas: Ehk küll on haljas alles mälestus
Hamleti, meie armsa venna surmast
ja sünnis oleks südant leinas kanda
ning üheks valukulmuks kortsuma
peaks kõik me riik, kuid niivõrd mõistus loomu

on võitnud meis, et surnut targal kurtel
me mälestame, meeles pidades
ka endid. Nii siis seniaegse õe,
me vapra riigi lese pärija
ja nüüd me kuninganna, kosisime,
kuid nagu murtud lõbuga: naer ühes,
nutt teises silmas, ilu matustel
ja pulmas lein, me võrdse vaega rõõmu
ja kurbust kaalusime. Me ei tõrkund
te tarka aru kuulmast, kes te vabalt
heaks kiitsite me nõu. Me tänu see-eest.
Nüüd edasi. Noor Fortinbras, kuis teate,
kas alahindab meid või oletab,
et õndsa armsa venna surmaga
me riik on lagunud ja korrast ära,
ning, unistades oma ülevõimust,
saatkondadega nüüd meid tülitab
ja tagasi meilt nõuab maid, mis võitis
ta isalt kõiki seadusnõudeid mööda
me kangelaslik vend. Niipalju temast.
Meist endist nüüd ja selle kutse sihist.
See siht on järgmine: me kirjutame
siin noore Fortinbrase onule,
kes, olles nõrk ja põdur, vaevalt vist
teab vennapoja nõu, et takistaks
ta selle edaspidist toimitsust,
sest väe ja varustuse kogumine
ju sünnib tema alamate keskelt.
Sind, armas Voltimand, ja sind, Cornelius,
nüüd saadame siis seda tervitust
meilt viima Norra hallpea-kuningale;
muud isiklikku volitust ei anna
me asjaajamiseks teil', kui kirjas
siin täpselt kindlaks määratud. — Head teed!
Ning kärmuses te hool end ilmutagu.

Cornelius ja Voltimand: Kõik hoolsalt täita käsib meid me kohus.

Kuningas: Meil pole põhjust kahelda. Head teed!

(Voltimand *ja* Cornelius *lahkuvad.*)

Ja nüüd, Laertes, mis on sinul uudist?
Sa kõnelesid palvest. Mis see on?
On kõne mõistlik, Taani troonil' kaotsi
su hääl ei lähe. Mis võid paluda,
mis me ei pakuks sulle küsimata?
Pea pole lähem hõimik südamele

ning käsi pole suule kuulekam
kui Taani aujärg sinu isale.
Mis soovid siis, Laertes?
Laertes: Vägev isand,
te heldet luba sõiduks Prantsusmaale,
kust vabal tahtel Taanisse küll tulin
te kroonimisel oma kohust täitma;
kuid nüüd, mil kohus täidetud, pean möönma,
on jälle Prantsusmaal mu meel ja mõte
ning kummardub te loa ja armu ees.
Kuningas: Mis ütleb isa? Ons sul tema luba?
Polonius: Mu kuningas, ta võitis visa loa
mult tööka palvega, et viimati
nõusoleku raske pitseri lõin peale
ta soovile. Ma palun, andke sõiduks
tall' luba.
Kuningas: Vali soodus hetk, Laertes;
aeg on su päralt vabalt kasutada. —
Nüüd, Hamlet, vennapoeg ja meie poeg —
Hamlet *(kõrvale)*: Veest pisut paksem, verest vedelam.
Kuningas: Miks katab ikka veel sind pilve vari?
Hamlet: Oh, ei; ma seisan liiaks päikse käes.
Kuninganna: Mu kallis Hamlet, heida enesest
see öine ilme, Taani kuningal
kui sõbral korraks peata oma pilgud;
ning ära otsi langetatud laugel
vaid ikka oma õilsat isa põrmust.
On harilik, et kõik, mis elab, sureb
ja loomukorras rändab igavikku.
Hamlet: Jah, kuninganna, see on harilik.
Kuninganna: Kui nii, miks näib see sull' nii eriline?
Hamlet: Näib, kuninganna? ei, nii on; ei tunne
ma sõna «näib». Ei tume mantel, ema,
ei tavaline süngelt-ülev rüü,
ei ahistatud hinge ohkemaru,
ei ohtravooluline oja silmas,
ei masenduse ilmutised näos,
ei kõik need leinakombed, -viisid, -tähed
mind truult kujuta, sest nad on tõesti näivad,
on toimingud, mis võime näidelda;
kuid seda, mis ei näi, ma endas kannan,
muu kõik on ehe, mida leinal' annan.
Kuningas: On kiiduväärt ja armas sinust, Hamlet,
et leinal austad nõnda oma isa;
kuid tea, ka sinu isal suri isa,
kes samuti kord kaotas oma isa.
Küll nõuab lapsekohus mahajääjalt,
et mõni aeg ta täidaks leinakombeid,

kuid kangekaelses kurtes püsida
on patumeelne jonnakus, on lein,
mis pole mehine. Nii toimib tahe,
mis taeva seadele ei alistu,
ja kindluseta süda, pahur vaim
ning lapsik, harimata mõistus vaid.
Sest millest teame, nii peab olema,
mis tundub harilik kui lihtsaim asi,
miks seda nuriseval tõrkumisel
nii võtta südamesse? Häbene!
Patt on see taeva vastu, patt ka surnu,
patt loomu vastu, hoopis vastakas
ka mõistusele, mille harjund aineks
on vanemate surm, mis ikka hüüdnud
ju esimesest laibast tänaseni:
«Nii peab see olema.» Me palume,
sa heida endast lein, mis kasutu;
meid oma isaks pea, sest teadku ilm,
et lähim oled meie troonile,
et vähem armuküllust ma ei näita,
kui hellim isa jagab pojale.
Kuid kõigiti käib meie soovi vastu,
et Wittenbergi kooli * tagasi
siit ihkad, ning me palume: jää siia
me silma hoielda ja ergutada
kui ülem kojarüütel, vennapoeg
ja meie poeg.

Kuninganna: Ei ema palveid, Hamlet,
sa jäta kajata: jää meie juurde,
ma palun, ära mine Wittenbergi.

Hamlet: Ma püüan sõna kuulda, kuninganna.

Kuningas: Kui armas, kena vastus! Ole Taanis
koos meiega. — Kuid lähme, abikaas.
Hamleti lahke, sundimatu mööndus
toob naeratusi hinge: selle auks
suur kahur kuulutagu pilvile
kõik rõõmsad tervised, mis täna õhtu
joob Taani kuningas, ning taevast kostku
kuninga lustipeole rõkkav vastus
maapealse kõue kajana. — Nüüd lähme.

(Pasunahüüd. Kõik *peale Hamleti lahkuvad.)*

Hamlet: Oh, laguneks see liig, liig sitke liha
ja sulaks, nõrguks kokku kastepiisaks!
Või poleks igaveselt loojalt pandud
keeld endatappele! Oh jumal, jumal!
Kui vilets, läila, tühi, tuluta
näib minule kõik selle ilma toim!

Kui jälk! Kui kitkumata, metsik aed,
kus võimu ainult sel, mis liig ja lihav.
Milline pööre! Surnud vast kaks kuud —
ei, vähem veel! See õilis kuningas,
kes nüüdse kõrval kui Hyperion *
satüüri * kõrval; ning mu ema vastu
nii hell, et keelaks taeva tuult liig karmilt
ta nägu riivamast. Oh maa ja taevas!
Miks mäletada? Kas ei rippund ema
ta küljes, nagu oleks süües isu
tal aina kasvand. Ometi — kuu jooksul.
Kao mõte! — Nõrkus, naine, on su nimi! —
Üks lühikene kuu! Ei olnud kulund
veel kingad, milles vaese isa laipa
ta saatis, pisarais kui Niobe * —
Jah, tema, nimelt tema! Issand jumal!
Loom, kellel puudub mõistus, leinaks kauem.
Nüüd onu naine, kes mu isa vend,
kuid mitte rohkem temaga ei sarnle
kui mina Herkulesega. Kuu jooksul!
Veel polnud valepisarate sool
tal lahkund hõõrdund silme punetusest,
kui juba kihlus. Seda õelat ruttu,
nii kärsitumalt söösta patusängi!
Head pole ses, ei või sest tulla head. —
Kuid lõhke, süda, suu peab seisma lukus!

(*Ilmuvad* Horatio, Marcellus *ja* Bernardo.)

[Horatio jutustab Hamletile erutava loo: Hamleti isa vaim on ennast ilmutanud lossivalvurite ja Horatio enda nähes. Jutustus vapustab printsi, ta aimab halba. 3. stseen. Tuba Poloniuse majas. Laertes jutleb oma ärasõidu eel Opheliaga ja soovitab tal mitte usaldada Hamletit. Sama kõneleb Polonius.]

4. stseen

Terrass.

Ilmuvad Hamlet, Horatio *ja* Marcellus.

Hamlet: Kui külm! tuul lõikab luust ja lihast läbi.
Horatio: Jah, külm on hakkaja ja õhk on käre.
Hamlet: Mis on nüüd kell?
Horatio: Kaksteist veel löömata.
Marcellus: Ei, juba lõi.
Horatio: Kas tõesti? Ma ei kuulnud?
Siis aeg on ligidal, mil vaimul viisiks
siin ringi käia.

(Pasunahüüd ja kahuripaugud näitelava taga.)

Mis see tähendab?

Hamlet: Öö läbi valvab täna kuningas,
peab pillerkaari, joob ja uhab tantsu;
kui reiniviin tal voolab kurgust alla,
siis trumm ja pasun möiratavad kaasa
ta tervisjoogile.
Horatio: Ons nii siin viisiks?
Hamlet: Jah, nii see tõesti on. Kuid minu meelest,
ehk ma küll sündind siin ja sellega
ju harjund, maha jätta säärast viisi
tooks enam au kui seda alal hoida.
See purjuspeaga tralling idas, läänes
teeb meile häbi, teeb meid teiste pilkeks;
meid laidetakse joomareiks, me nimel
käib sõimusõna kannul ja see võtab
me tegudelt, ükskõik kui vägevailt,
kõik üdi ja kõik tuuma. Inimelus
nii juhtub tihti, et kui kellelgi
on loomuviga sündimisest saadik
(ta ise on ses süütu, sest et loomus
ei saa ju oma algust valida)
ning ilmub mõne ande liialduses,
mis tihti murrab mõistlikud tõkked,
või harjumuses, mis liig ohtralt rikub
häid kombeid, siis selt inimeselt, ütlen,
kes kannab säärast märki — olgu see
tal loomu and või juhu täht — kui muidu
ta voorused ka ingelpuhtad näiksid,
nii määratud, kui iial inimesse
võib mahtuda, üldarvamises siiski
see üksik viga viiks kõik väärtuse,
ja kahtlaseks see ivakene halba
teeks temas tubliduse ainesed
ta enda häbiks.

(Ilmub vaim.)

Horatio: Näete, prints, ta tuleb!
Hamlet: Inglid ja taeva väed, kaitske meid! —
Kes sa ka oled, hea või kuri vaim,
tood taeva õhku või tood põrgu auru,
on tige sinu nõu või armuline,
sa ilmud nõnda küsitaval kujul,
et räägin sinuga: sind hüüan, Hamlet,
mu isa, Taani kuningas, oh vasta!
Mind ära piina teadmatusel; räägi,
miks oma surilinad purustas
su mulda sängitatud õnnis ihu?
Miks avas oma kaljusuu see haud,

kus rahus uinumas sind nägime,
ja heitis välja su? Mis tähendab,
et sinu surnud keha terasrüüs
kuu paistel ringi käib, öö ilgeks teeb
ning meie, loomukorra narrid, hirmul
siin vintsutame mõistust mõtetega,
mis kättesaamatud me hingedele?
Miks? Ütle. Mille jaoks? Mis tuleb teha?

(Vaim *viipab Hamletile.*)

Horatio: Ta kutsub teid, kui sooviks teile üksi
ta ilmutada midagi.
Marcellus: Kas näete,
kuis püüab sõbraliku viipega
teid ahvatella kaugemale siit?
Kuid ärge minge.
Horatio: Mitte miski eest.
Hamlet: Ta keeldub rääkimast; ma järgnen talle.
Horatio: Ei, ei, mu kallis prints.
Hamlet: Mis on siin karta?
Ma oma elust küünevõrd ei hooli.
Ja minu hing? mis teeb ta sellele,
mis sama surematu kui ta ise?
Ta viipab jällegi; ma lähen ühes.
Horatio: Kui aga ta teid randa meelitab *
või kohutava kalju harjale,
mis kallakile merre ulatub,
ning ilmub mõnel koledamal kujul,
mis teie mõistuselt võib võtta võimu,
teid teha nõrgameelseks? Mõelge seda.
Koht iseendast muude põhjusteta
loob igas ajus meeleheite tuju,
kui süllakõrgult merre vaadata
ja kuulda selle möirgamist all rannas.
Hamlet: Ta viipab jälle. — Mine ees, ma tulen.
Marcellus: Ei tohi minna, prints.
Hamlet: Käed eemale!
Horatio: Prints, kuulge sõna. Te ei tohi minna.
Hamlet: Mind kutsub saatus, iga väikseim soon
mu ihus kangub kui Nemea lõvil *.

(Vaim *viipab.*)

Ta kutsub jälle! — Laske lahti, härrad!

(Kisub enese lahti.)

Tõepoolest, selle enese teen tondiks,
kes peab mind kinni. Eemale! ma käsin. —
Ma tulen sulle järel'; mine ees.

(Vaim *ja* Hamlet *lahkuvad.*)

Horatio: Ta meeletuks on läinud ärritusest.
Marcellus: Ei tohi me ta sõna kuulda; lähme
ta järel'.
Horatio: Lähme. — Millega see lõpeb?
Marcellus: Miski on mäda Taani riigis.
Horatio: Hoidku
meid taevas ise!
Marcellus: Ruttame ta järel.

(Lahkuvad.)

5. stseen

Teine osa terrassist.

Ilmuvad vaim *ja* Hamlet.

Hamlet: Kuhu sa viid mu? Räägi; kaugemale
ei tule ma.
Vaim: Siis kuula mind.
Hamlet: Ma kuulan.
Vaim: Pea saabub tund, mil väävli piinatulle
siit pöördun tagasi.
Hamlet: Oh vaene vaim!
Vaim: Mind ära kahetse, vaid kuula targu,
mis teatan.
Hamlet: Räägi, kuulda on mu kohus.
Vaim: Ja kätte maksta ka, kui kuuled.
Hamlet: Mis?
Vaim: Ma olen sinu isa vaim, kes neetud
öösiti mõneks ajaks uitlema
ning päeval seni tules paastuma,
kui ajaliku elu kurjad patud
on põlend viimseni ja puhastund.
Kui poleks mulle keeldud ilmutada
mu vangihoone saladusi, tooksin
sull' teateid, millest iga väikseim sõna
su hinge veristaks; noor veri tarduks
ning silmad tähtedena kargaksid
sul välja oma sõõrist, lahti hargneks
su sassis kähar juus ning iga karv
jääks püsti üksikult kui siilil okkad.
Kuid sellest igaviku ilmutusest
ei tohi teada surelikud kõrvad.
Oh kuula, kuula siis! Kui iganes
sa armastasid oma kadund isa —
Hamlet: Oo jumal!
Vaim: Tasu siis ta loomuvastast
ja ilget tapmist.

Hamlet: Tapmist?
Vaim: Tapmist, ilget!
nii nagu alati; kuid see on kõigist
kuulmatuim, ilgeim, loomuvastaseim.
Hamlet: Sa rutta teatega, et tiibadel,
mis väledad kui armumeel ja mõtted,
ma tõttaks tasuma.
Vaim: Näen, oled nõus,
ning tuimem oleksid kui rammus hein,
mis Leete * kaldal ajab laisalt juuri,
kui sa ei virguks sellest sõnumist.
Sest kuule, Hamlet: jutt on pandud käima,
et aias uinakul mind nõelas madu;
nii iga kõrva petetakse Taanis
nüüd õelalt valejutuga mu surmast;
kuid, tubli noormees, tea: seesama madu,
kes nõelas sinu isa ihu,
nüüd kannab tema krooni.
Hamlet: Oo, mu aimus!
Mu onu!
Vaim: Jah, see veripatu ori,
see ihar loom! Küll kavaluse taiul,
küll oma äraandja-oskusel —
oo neetud taid ja oskus, millel võimu
on nõnda võrgutada! — Meele võita
ta mõistis oma jälgi himu täiteks
mu näilik-vooruslikul kuningannal.
Oo Hamlet, mäherdune langus!
Mind, kelle arm nii vankumatu oli,
et sammus käsikäes mu vandega,
mis pulmapäeval talle vandusin,
mind vahetada selle näru vastu,
kes loomuandeilt mannetu mu kõrval!
Kuid, nagu voorus iial kõigutada
ei lase ennast, kuigi kõlvatus
ta ümber taeva kuues lipitseks,
nii himud, kuigi kirka ingliga
nad paari pandud, taevalikust sängist
pea tüdivad ja sööstvad jätistele.
Kuid vait! Mull' näib, ma haistan koiduõhku.
Teen lühidalt. Ma tukastasin aias,
nagu mul pärast lõunat ikka viisiks;
sel rahuhetkel hiilis sinu onu,
käes pudel neetud maruheina mahla,
mu ligi, valas kõrvaaukudesse
mull' tõvestava rohu, mille mõju
nii vaenleb inimese verega,
et nagu elavhõbe läbi käib

kõik loomulikud teed ja käigud ihus
ja järsu jõuga äkki pahtuma
kui piima sekka tilgutatud hape
neis paneb vedela ja puhta vere.
Nii minugagi sündis. Jalamaid
kui Laatsarusel * katsid mädapaised
mu puhta ihu ilge koorega.
Nii une ajal riisus vennakäsi
mu elu, krooni ja mu kuninganna,
kõik korraga; nii patu külluses
ma lõpetasin elu pihtimata
ning armulauata ja võidmata *;
nii arvet tegemata kohtu ette
ma läksin täie süüga koormatult.

Hamlet: Kui kohutav! Kui kohutav! Kui kole!

Vaim: On sul veel südant sees, siis ära salli,
et kiimalusel, neetud veripatul
jääks pesaks Taani kuningate säng.
Ent kuidas sa ka toimid, oma südant
sa ära rüveta ning ema vastu
hing ärgu kandku kurja nõu; las taevas
ja okkad, mis ta põues asuvad,
tall' pisteid lüüa. Jumalaga nüüd!
Et hommik ligi, näitab jaaniuss,
sest juba kahvatab ta väeti valgus.
Jää jumalaga Hamlet, pea mind meeles!

(Lahkub.)

Hamlet: Oo taeva väed! Oo maa! Mis veel? Kas põrgut
ka ühes nimetan? — Vait, süda, vait!
Ning lihased, te ärge raugege,
mind kandke püsti veel! — Kas pean sind meeles?
Jah, vaene vaim, niikaua kui veel mälu
mul püsib selles põrutatud keras!
Kas pean sind meeles? Mälestuse kirjast
kõik tühipaljad märkmed kustutan,
kõik raamatute tarkuse, kõik kujud,
kõik mineviku jäljed, kõik, mis sinna
mul vajutanud kärmalt jälgiv noorus,
et ainuüksi elagu su käsk
mu aju raamatus, mu mälu kõites,
muust kõigest lahus, millel vähem väärtust:
Jah, taevas kuulgu mind! — Oh kärvas [1] naine!
Oh kelm! Sa naeratelev, neetud kelm!
Kus on mu raamat *? Tarvis panna kirja,

[1] Kärvas — hukatuslik.

et naerda võib, võib naerda, olles kelm.
Nii vähemalt, ma tean, võib olla Taanis.

(Kirjutades.)

Siin, onu, siin sa seisad. — Nüüd mu hüüe;
see olgu: jumalaga, pea mind meeles!
Ma vannun seda.

Horatio ja Marcellus *(väljas)*: Prints! Me prints!

Marcellus *(väljas)*: Prints Hamlet!

Horatio *(väljas)*: Oh, taevas hoidku teda!

Hamlet: Olgu nõnda!

Horatio *(väljas)*: Halloo, hoo, hoo! Prints Hamlet!

Hamlet: Halloohoo!

Siin, poisid! Tulge, linnukesed, tulge.

(Ilmuvad Horatio *ja* Marcellus.)
[Hamlet laseb Horatiot ja Marcellust vanduda, et nad kellelegi ei räägiks vaimu ilmumisest.]

Teine vaatus

[1. stseen. Tuba Poloniuse majas. Ophelia räägib isale Hamleti iseäralikust käitumisest.]

2. stseen

Tuba lossis.

[Kuningas ja kuninganna teevad Rosencrantzile ja Guildensternile ülesandeks selgitada Hamleti iseäraliku käitumise põhjused. Polonius kinnitab, et Hamleti hullumeelsuse põhjuseks on armumine Opheliasse. Seejärel jääb Polonius üksinda.]

(Ilmub Hamlet *lugedes.)*

Polonius: Kas tohin küsida, kuis käsi käib, prints Hamlet?

Hamlet: Jumal tänatud, hästi.

Polonius: Kas te tunnete mind, prints?

Hamlet: Ülihästi; oled kalakaupleja *.

Polonius: Seda just mitte, prints.

Hamlet: Siis sooviksin, et oleksid nõnda aus mees.

Polonius: Aus, prints?

Hamlet: Nimelt; aus olla tähendab selle ilma korra juures olla ainus valitu kümne tuhande seast.

Polonius: See on täitsa tõsi, prints.

Hamlet: Sest kui juba päike sigitab surnud koeras usse, pidades teda suudlemisväärseks raipeks... Kas sul on tütar?

Polonius: On, prints.

Hamlet: Ära lase tal päikese käes käia; sigivus on õnnistus, kuid mitte sellisel puhul, kui sinu tütar hakkaks sigima. — Sõber, vaata ette.

Polonius: Mis te tahate sellega öelda? *(Kõrvale.)* Ikka veel vihjab mu tütrele. Ometi ei tundnud ta mind alguses; ütles, ma olevat kalakaupleja. Asi on läinud liiale, päris liiale! Tõepoolest, noores põlves kannatasin minagi äärmiselt armuvalu all, peaaegu nagu temagi. Räägin temaga veel. — Mida te loete, prints?

Hamlet: Sõnu, sõnu, sõnu.

Polonius: Milles asi seisab, prints?

Hamlet: Kelle vahel?

Polonius: Küsin, mis asja te loete, prints.

Hamlet: Laimusi; sest see satiiriline kelm * siin ütleb, vanadel meestel olevat hall habe, nende nägu olevat kortsus, silmad tilkuvat paksu rähma ning ploomipuu vaiku ja neil olevat täielik puudus mõistusest ning ülilõdvad kintsud. Ehk ma küll kõike seda päris kõvasti ja kindlasti usun, ei pea ma siiski viisakaks seda niiviisi kirja panna, sest sina ise võiksid saada niisama vanaks kui mina, kui sa vähi kombel suudaksid käia tagurpidi.

Polonius *(kõrvale)*: Hull kõne küll, kuid ses on meetodit. — Kas te ei läheks tuulevarju, prints?

Hamlet: Kuhu? Hauda?

Polonius: Tõesti, seal oleks täielik tuulevari. — *(Kõrvale.)* Kui sisukad on mõnikord ta vastused! Õnnelik omadus, et hullumeelsus tabab tihti märki, kus selge mõistus ei saaks nii edukalt hakkama. Jätan ta üksi ja hakkan sedamaid plaanitsema, kuidas teda kokku juhtida minu tütrega. — Mu aulik prints, kas tohiksin luba saada alandlikult teid jumalaga jätta?

Hamlet: Mida ei võiks sa minult saada, mida annaksin suurema heameelega käest — peale mu elu, peale mu elu, peale mu elu.

Polonius: Soovin teile head tervist, prints.

Hamlet: Neid tüütavaid vanu narre!

(Ilmuvad Rosencrantz *ja* Guildenstern.)

Polonius: Te otsite prints Hamletit? Siin ta on.

Rosencrantz *(Poloniusele)*: Olge terve, mu härra.

(Polonius *lahkub.)*

Guildenstern: Aulik prints!

Rosencrantz: Mu kallim prints!

Hamlet: Mu tublid armsad sõbrad! Kuidas käsi käib, Guildenstern? — Aa, Rosencrantz! Kuidas te mõlemad elate, kallid kaimud?

Rosencrantz: Nagu selle ilma tähtsuseta lapsed ikka.

Guildenstern: Me õnne mõõdukus on meie õnneks; ei ole tipuks me Fortuna * mütsil.

Hamlet: Aga ka mitte tema kingataldadeks?

Rosencrantz: Seda ka mitte, prints.

— — —

Hamlet: Mis on uudist?

Rosencrantz: Ei midagi, prints; ainult et ilm on läinud ausaks.

Hamlet: Siis on viimnepäev ligi; kuid teie uudis pole tõsi. Lubage üksikasjalisemalt küsida: millega olete teie, mu kallid sõbrad, seda Fortunalt teeninud, et ta saadab teid siia vanglasse?

Guildenstern: Vanglasse, prints?

Hamlet: Taanimaa on vangla.

Rosencrantz: Siis on seda terve maailm.

Hamlet: Ongi; suurepärane vangla, kus on palju sulgusid, konge ja koopaid; Taanimaa on üks viletsamaid.

Rosencrantz: Meie ei arva nii, prints.

Hamlet: Siis ta pole seda teile; sest miski pole endast hea ega halb, ainult mõtlemine teeb ta selleks. Minule on Taanimaa vangla.

Rosencrantz: Siis teie auahnus teeb ta seks; ta on liiga kitsas teie vaimule.

Hamlet: Oo jumal, ma mahuksin pähklikoorde ja loeksin end määratu ruumi kuningaks, kui mul ainult ei oleks halbu unenägusid.

Guildenstern: Need unenäod ongi auahnus, sest auahnuse tõeline tuum on vaid unenäo vari.

Hamlet: Unenägu ise on ainult vari.

Rosencrantz: Tõsi; ning mina pean auahnust nii õhkjaks ja kergeks, et see pole muud kui varju vari.

Hamlet: Siis meie kerjused on kehad ning meie kuningad ja ülespuhutud vägimehed on kerjuste varjud. — Kas me ei läheks kuningakotta? Sest tõepoolest, ma ei oska targutada.

Rosencrantz ja Guildenstern: Kuidas käsite, prints.

Hamlet: Mitte nõnda. Ma ei taha teid reastada oma teiste käsualustega, sest, ütlen teile kui aus mees, mul on kole vastik kaaskond. Kuid käigem sõpruse tallatud teed edasi: mis on teil asja Helsingöris?

Rosencrantz: Tulime teid külastama, prints; muud asja pole.

Hamlet: Kerjus, kes ma olen, isegi tänu poolest olen vaene. Kuid ma tänan teid, ning vististi, kallid sõbrad, on mu tänu poole penni võrra liiga kallis. Kas ei saadetud teie järele? On see teie oma tung? On see vabatahtlik külaskäik? Kuulge, olge õiglased minu vastu; olge õiglased. Kõnelge ometi!

Guildenstern: Mis me peame ütlema, prints?

Hamlet: Ükskõik mida, ainult asja kohaselt. Teie järele saadeti; teie pilkudes on midagi tunnistuse taolist, mida teie viisakus ei ole küllalt kaval varjama. Ma tean, heasüdamlik kuningas ja kuninganna saatsid teie järele.

Rosencrantz: Misjaoks, prints?

Hamlet: Seda peate teie mulle seletama. Nüüd aga vannutan teid meie koolisõpruse õiguste, meie nooruse üksmeele, meie alati säilinud armastuse kohustuste ja kõige muu veel kallima nimel, millega osavam kõneleja teisse suudaks mõjuda: öelge mulle lausa ja otse, kas teie järele saadeti või mitte.

Rosencrantz *(Guildensternile, kõrvale)*: Mis sa ütled?

Hamlet *(kõrvale)*: Nüüd olete mul käes. — Kui te mind armastate, siis ärge puigelge.

Guildenstern: Prints, meie järele saadeti.

Hamlet: Ma ütlen teile, miks; nii teeb minu ettejõudmine teie ülestunnistuse tarbetuks ning kuningale ja kuningannale tõotatud vaikimisel ei pudene küljest sulekestki. Ma olen viimasel ajal — ei tea, miks — kõik oma rõõmutuju kaotanud, kõik tavalised harjutused maha jätnud ning, tõesti, mu meeleolu on nii raske, et see suurepärane ehitus, maailm, näib mulle olevat aher neem. See toredaim baldahhiin, õhk, vaadake, see uhkesti ülekumerduv taevavõlv, see majesteetlik, kuldleekidega kirjatud katus — minu meelest see pole muud kui haisev ja katkune aurude koondis. Milline teos on inimene! Kui ülev mõistuselt! Kui piiritu võimeis! Kujus ja liigutustes nii arenenud ja imetlust äratav! Ingli sarnane tegudes! Jumala sarnane arusaamises! Maailma ilu! Elavate eeskuju! Ja ometi, mis on minule see põrmu kvintessents? * Ei tunne ma rõõmu mehest; jah, ja ka naisest mitte, ehk küll teie naeratus näib seda eeldavat.

Rosencrantz: Prints, mul polnud säärast asja mõtteski.

Hamlet: Miks sa siis naersid, kui ütlesin, «ma ei tunne rõõmu mehest»?

Rosencrantz: Mõtlesin, prints, kui te meestest ei tunne rõõmu, mis lahja vastuvõtt siis saab teilt osaks näitlejaile. Sõitsime neist teel mööda; nad tulevad siia teile oma teeneid pakkuma.

Hamlet: Kes kuningat näitleb, olgu tervitatud; tema majesteedile annan, mis tema kohus; vahva rüütel asugu tööle mõõga ja kilbiga; armastaja ei pea tasuta ohkama; naljataja lõpetagu oma osa rahulikult; narr ajagu naerma need, kellel kopsud on tundlikud kõditamise suhtes, ning naiskangelane öelgu vabalt oma arvamine, või salmid jäävad lonkama. Mis näitlejad need on?

Rosencrantz: Needsamad, kes teile harilikult nii väga meeldisid, näitlejad linnast.

Hamlet: Kuidas sattusid nad rändama? Kindel asupaik oli neile mõlematpidi parem, nii kuulsuse kui tulu poolest.

Rosencrantz: Ma arvan, nende raskused on hiljutiste uuenduste tagajärg. *

Hamlet: Kas nad on samas kuulsuses nagu siis, kui mina olin linnas? Kas neid külastatakse endiselt?

Rosencrantz: Ei, seda just mitte.

Hamlet: Millest see tuleb? Kas nad on löönud roostele?

Rosencrantz: Ei, nende hool käib harjunud sammu; kuid prints, on olemas pesakond lapsukesi *, pisikesi kollanokki, kes karjuvad kõigest kõrist ja kellele selle eest hirmuäratavalt plaksutatakse; nad on nüüd moes ja nad kädistavad sääraselt lihtnäitelavadel — nõnda nad neid nimetavad —, et mõnigi mõõgakandja * lööb hanesulgi * kartma ja julgeb vaevalt sinna minna.

Hamlet: Kuidas, lapsed? Kes neid ülal peab? Mis nad palka saavad? Kas nad seda ametit kauemini ei kavatse jätkata, kui neil hääl püsib? Kas ei ütle nad pärastpoole, kui nad ise saavad lihtnäitlejaiks — mis on väga võimalik, kui nad ei leia paremat teenistust —, et kirjanikud, kes neid nende eneste tuleviku vastu kõnelema sundisid, tegid neile kahju?

Rosencrantz: Tõsi; mõlemal pool on olnud palju sekeldust ja rahvas ei pea sugugi patuks tüli õhutada. Oli aeg, mil näidend ei toonud raha, kui luuletaja ja näitleja ei läinud selles asjas rusikahoopideni *.

Hamlet: Ons see võimalik?

Guildenstern: Oo, päid murti seal rohkesti.

Hamlet: Ja poisikesed said võidu?

Rosencrantz: Jah, selle nad said, prints, ning Herkulese ja tema kandami lisaks *.

Hamlet: Väga imelik see ei ole; sest minu onu on Taani kuningas ja need, kes talle nägu krimpsutasid, kui mu isa elas, maksavad nüüd kakskümmend, nelikümmend, viiskümmend või sada tukatit tükist tema miniatuurpildi eest. Tont teab, selles on midagi üleloomulikku. Kui aga mõttetarkus suudaks selle jälile saada.

(Pasunahüüd näitelava taga.)

Guildenstern: Seal näitlejad ongi.

Hamlet: Mu härrad, tervitan teid Helsingöris. Teie käed, nii! Tervituse juurde kuuluvad viisid ja kombed. Lubage teile oma viisakust näidata sel kujul, et minu suhtumine näitlejaisse, mis, ütlen teile, väliselt peab olema tore, ei tunduks paremana kui teie vastuvõtt. Olge tervitatud; kuid mu onust isa ja emast tädi eksivad.

Guildenstern: Milles, mu kallis prints?

Hamlet: Ma olen hull ainult põhja-loode tuulega; on tuul lõunast, siis oskan vahet teha varese ja varblase vahel.

[Polonius teatab, et on saabunud näitlejad. Hamlet jutleb nendega. Üks näitlejaist kannab ette monoloogi Trooja langemisest, mille järel näitlejad lahkuvad peale ühe, kellele Hamlet teeb ettepaneku korraldada õhtul näitetrupiga näidendi «Gonzago tapmine» ettekanne. Andnud nõusoleku, näitleja lahkub. Seejärel lahkuvad ka Rosencrantz ja Guildenstern.]

Hamlet: Nüüd olen üksi.
Kui nurjatu, kui vilets ori olen!
Kas pole hull, et siin see näitleja
võis luule, kire unekuju mõjul
nii painutada hinge omal tahtel,
et sellest kõik ta nägu kahvatas,
täis pisaraid ta silmad, ilme jahmund,
hääl murtud ja ta terve olek sobiv
ta kujutelmale? Ja kõik ei miski eest?
Hecuba * eest!
Mis on tall' Hecuba või tema Hecubale,
et nutab tema pärast? Mis ta teeks,
kui oleks tal see tung ja tarve kireks,
mis minul? Näitelava uputaks
ta silmaveega, kohutaval kõnel
maailma kõrvu lõhestaks, teeks hulluks
kõik süüdlased ja hirmutaks kõik süütud,
viiks segadusse teadmatud ja araks
teeks võimed silmadel ning kõrvadel.
Kuid mina, vedel hulgus, logard, narr
kui unimüts, kes oma asjas tuim,
ei lausu sõnakestki isa kasuks,
kel varandus ja kallis elugi
saand neetud röövli roaks. Kas olen pelgur?
Kes hüüaks kelmiks mind? Lööks lõhki pea?
Mul kitkuks habeme ja paiskaks näkku?
Veaks ninapidi, hõikaks «valelik»
mul kõrri kopsudeni? Kes teeks seda?
Haa! Võtaks põrgu, sedagi ma lubaks.
Ei ole kahtlust: mul on tuvi maks
ja puudub sapp, mis survet kibestaks,
sest muidu selle orja raisaga
ma oleks ammu nuumand taeva kulle.
Sa verine, sa ihar kelm, sa petis,
kalk, autu, jõle kelm! Oo, kätte maksta! —
Mis eesel olen! Tubli küll, et mina,
poeg, kellel tapeti ta õilis isa,
kes õhutatud tasule nii taevast
kui põrgust, nagu libu sõnadega
pean südant lahutama, vanduma
kui ulakas, kui köögitüdruk! Häbi! —
Peaajud tööle! Hm! Ma olen kuulnud,
et süüdlast, kui ta näitemängu näeb,
nii südamesse salvab lavastus,
et oma süü ta kohe tunnistab,
sest keeletagi mõrtsukate teod
on võimelised imeliseks kõneks.
Ma lasen näitlejail mu onu nähes

mõnd mängu näidelda, mis isa tapmist
umbkaudu kujutab; siis jälgin teda
ta hinge põhja: kui ta võpatab,
siis tunnen oma teed. Vaim, keda nägin,
võis saatan olla; saatanal on võime
ka võrgutaval kujul ilmuda.
Võib olla, et mu nukrat meelt ja nõrkust —
sest jõudsalt mõjustab ta säärast loomu —
mu hukatuseks kurat kasutab.
Ma vajan tõhusamat tunnistust,
ning näitemäng seks paelaks saama peab,
mis minu onu meele võrku veab.

(Lahkub.)

Kolmas vaatus

1. stseen

Tuba lossis.

[Rosencrantz ja Guildenstern jutustavad kuningale oma kõnelusest Hamletiga. Kuningas ja Polonius otsustavad korraldada Hamleti kohtumise Opheliaga. **Tuleb** Ophelia.]

Polonius: Käi siin, Ophelia. — Palun, astume
nüüd peitu. *(Opheliale.)* Loe siin seda raamatut,*
et näilik tegevus nii annaks jume
su üksindusele. Me patustame
ses tihti — nii see on — et vaga viisi
ja püha näoga üle suhkurdame
ka saatana.
Kuningas: Ah, see on liiaks tõsi!
(Kõrvale.) Kui valus piitsahoop mu hingele!
Ei ole libu põsk, mis kaunistand
end võõpekunsti abil, inetum
ta abinõust kui minu tegu sõnast,
mis üle värvitud. Oh, raske koorem!
Polonius: Ma kuulen samme; lähme peitu.

(Kuningas *ja* Polonius *lahkuvad.*)
(Ilmub Hamlet.)

Hamlet: Olla
või mitte olla — see on küsimus.
Kas oleks ausameelsem kannatada
paiskeid ja nooli valjult saatuselt,
või relvi tõstes hädamere vastu
lõpp neile teha? — Surra — uinuda —
muud midagi; ning öelda, et ses unes
me hingevalu kaob, need tuhat tõuget,
mis loomupäranduseks on me lihal;

see oleks lõpetus, mis hardasti
on ihaldatav. Surra — uinuda —
nii; uinuda! Võib-olla undki näha?
Jah, see'p see ongi. Sest mis unenäod
meil võivad tulla selles surmaunes,
kui vabaneme surelikust möllust,
see sunnib seisatama, see on põhjus,
mis viletsusel' annab pika ea.
Kes kannaks elu pilkamist ja hoope,
rõhuja iket, kõrgimeelse sõitlust,
põlatud armu piina, kohtu aeglust
ja võimu ülbust, torkeid, mida teene,
mis kannatlik, saab kõlbmatuilt, kui ise
ta rahupõlve luua endale
võiks palja naaskliga? Kes kannaks koormaid
ja higistaks ning oigaks elu vaevus,
kui kartus mingi ees veel pärast surma —
seal uurimatul maal, kust rändurid
ei tule tagasi — ei segaks tahtmist
ja pahesid, mis olemas, ei sunniks
meid ennem kandma, kui et uutele,
mis meile tundmatud, me tõttaksime?
See teadlikkus teeb pelgureiks meid kõiki;
ja nõnda südikuse loomupuna
meis tõmbub üle mõtte kahva kaega,
ning südamikud [1], võimsad üritused
väärteele satuvad ja kaotavad
teo nimegi. — Kuid tasa! Õrn Ophelia?
Oo, näkineitsi, oma palvetesse
kõik minu patud põimi.

Ophelia: Kallis prints,
kuis elasite kõik need päevad?

Hamlet: Hästi,
ma tänan alandlikult; hästi, hästi.

Ophelia: Prints, mul on mälestisi teie käest;
ma ihaldasin tagasi neid anda
ju ammu; võtke nad, ma palun, nüüd.

Hamlet: Ei, mina mitte; pole sulle andnud
ma iial midagi.

Ophelia: Küll, prints, ma tean,
et andsite; ning kaasas olid sõnad
täis õrna hõngu, mis veel kallimaks
nad tegid. Nüüd, mil kadunud see hõng,
nad võtke tagasi, sest üllas meeles
vaid odav hind on rikkalikul kingil,

[1] Südamik — julge.

kui lahkus haihtub annetaja hingel.
Siin on nad, prints.
Hamlet: Ha, ha! Kas oled vooruslik?
Ophelia: Prints?
Hamlet: Kas oled nägus?
Ophelia: Mis see tähendab, prints?
Hamlet: Et kui sa oled vooruslik ja nägus, sinu voorusel ei peaks olema läbikäimist sinu iluga.
Ophelia: Prints, kas võiks ilul olla paremat seltsi kui voorus?
Hamlet: Muidugi, jah; sest ilu võim moondab ennem vooruse sellest, mis ta on, sobitajaks, kui et vooruse jõud suudab ilu oma sarnaseks teha; omal ajal oli see paradoks[1], nüüdne aeg aga tõestab seda. Ma armastasin sind kord.
Ophelia: Jah, prints. Te panite mind seda uskuma.
Hamlet: Sa ei oleks pidanud mind uskuma; sest voorust ei saa meie vanale tüvele nii külge pookida, et endist maiku järele ei jääks. Ma ei armastanud sind.
Ophelia: Seda enam olin petetud.
Hamlet: Mine kloostrisse; miks tahaksid olla patuste sigitajaks? Olen ise kaunikesti aus, kuid ometi võiksin ennast süüdistada sääraseis asjus, et oleks parem, kui ema mind ei oleks sünnitanud. Olen väga uhke, kättemaksuhimuline, auahne; mul on rohkem patustusi käepärast, kui mul on mõtteid nende mahutamiseks, kujutlusvõimet neile kuju andmiseks või aega nende teostamiseks. Miks peaksid säärased elukad kui mina taeva ja maa vahel roomama? Me oleme kõik viimased kelmid; ära usu ühtegi meist. Mine oma teed kloostrisse. Kus on su isa?
Ophelia: Kodus, prints.
Hamlet: Lase uksed tema taga lukku panna, et ta ei mängiks kuskil mujal narri kui oma kodus. Hüvasti!
Ophelia *(kõrvale)*: Püha taevas, ole talle abiks!
Hamlet: Kui abiellud, annan sulle selle vande kaasavaraks: ole sa karske kui jää, puhas kui lumi, laimu sa siiski ei väldi. Mine kloostrisse, mine; jumalaga. Kui sa aga nimelt tahad abielluda, siis abiellu narriga; sest targad mehed teavad liiga hästi, mis koletisi teie neist teete. Kloostrisse mine; ning õige kähku. Hüvasti!
Ophelia *(kõrvale)*: Oh taeva väed, tehke ta jälle terveks!
Hamlet: Olen kuulnud teie võõpamisest õigegi küllalt; jumal andis teile ühe näo, teie aga teete endile teise ette; te kepsite, sõrgite, sosistate ja mõnitate jumala loodud hingelisi ning oma kergemeelsuse moondate lapsikuseks. Minge, ma ei taha sellest enam teada; see on mu hulluks teinud. Ütlen sulle, abielupaare pole meil enam tarvis; kes juba paaris on, elagu edasi, kõik peale ühe *; teised jäägu, nagu nad on. Kloostrisse mine!

(Lahkub.)

[1] Paradoks — näilikult mõistusevastane väide, näiv vasturääkivus.

Ophelia: Mis ülev vaim on rusuks varisend!
See rüütli, haritlase, sõduri
silm, keel ja mõõk, me riigi õis ja lootus,
see maitse peegel, kombe näidiskuju,
eeskuju kõigile — on läbi, otsas!
Ja mina, väetim, vaeseim neiudest,
kes jõin ta kõlarikka vande mett,
nüüd näen, et siin see ülev, kõrge mõistus
kui mahe kell on häälest läind ja kore,
see võistlematu õitsev nooruskuju
on hävind hulluses. Miks seda tean,
miks, olles endist näinud, näen nüüd seda!

(Ilmuvad tagasi kuningas *ja* Polonius.)

Kuningas: Arm? Ei ta erutus käi seda teed;
ning mis ta rääkis, kuigi vormilage,
ei olnud hullus. Hinges midagi
tal peitub, mida haub ta kurvameelsus;
ning kardan, et sest pesast väljuda
võib hädaoht. Et seda takistada,
ma kiire otsusega võtsin nõuks:
ta mingu rutuliselt Inglismaale,
et sealset maksuvõlga sisse nõuda.
Võib-olla meri, erinevad maad
ja muutuv ümbrus peletavad selle,
mis püsib hinges tal ning mille kallal
nii murrab pead, et endale jääb võõraks.
Kuis arvad?
Polonius: Oleks hea; kuid siiski usun,
et tema mure alguseks ja eoks
on pettund armastus. Mis on, Ophelia?
Ei ole tarvis meile aru anda,
mis kõneles prints Hamlet; kuulsime
kõik ise. — Tehke nii, mu kuningas,
kuis arvate, kuid pärast mängu võiks,
kui see teil sünnis näib, veel kuninganna,
ta ema, üksi teda paluda,
prints Hamlet öelgu talle oma mured.
Ta olgu karm ja kindel; ning te loaga
jään mina nende jutu kuuldepiiri.
Ei saa ka ema jagu temast, saatke
siis Inglismaale ta või pange vangi,
kuis teile parem näib.
Kuningas: Nii teeme ka.
Hull suurus ei või käia vahita.

(Lahkuvad.)

2. stseen

Saal lossis.
(Ilmuvad Hamlet *ja kaks või kolm* näitlejat.)

Hamlet: Ütle see kõne, ma palun sind, nagu ma sulle ette lugesin, sujuvalt ja soravalt; kui sa seda aga lõugad, nagu teevad mitmed teie näitlejaist, näeksin sama heameelega turukubjast oma salme ette kandvat. Ära sae ka liialt õhku oma käega, nõnda; vaid kõik tee ladusasti; sest isegi kire voolus, tormis ehk, ütleksin, tuulekeerises pead õppima ja väljendama mõõdukust, mis seda mahendab. Oh, mind vihastab hinge põhjani kuulda, kuidas mõni tüse parukapäine poiss käristab kire narmaiks, otse räbalaiks, et kõrvu huugama panna näitesaali sopis seisjail, kes enamasti ei taipa muud kui arusaamatuid tummnäidendeid ja kära. Ma võiksin piitsutada lasta säärast mehikest, kes Termagandi * üle trumpab ja Herodese * üle herodestab. Palun hoiduge sellest.

Esimene näitleja: Vastutan selle eest, aulik prints.

Hamlet: Ära ole ka liiga loid, vaid su oma otsus olgu su juhiks. Kohanda liigutus sõnale, sõna liigutusele, eriti silmas pidades, et sa ei eksi loomuliku lihtsuse vastu; sest iga säärane liialdus on otstarbevastane näitemängus, mille sihiks, nii enne kui nüüd, oli ja on niiöelda loodusel peeglit silme ees hoida, voorusele ta õiget nägu, häbile ta õiget pilti ja ajajärgu kehastusele ta laadi ning kujundit näidata. Kui selles liialdada või puudulik olla, võib küll mõistmatuid naerma ajada, kuid arusaajaid ainult kurvastada; viimaste hulgast aga peab üheainsa laitus sinu hinnangus üles kaaluma terve teatritäie teisi. Oo, on olemas näitlejaid, keda olen näinud mängimas ja kuulnud, kuidas teised neid kiitsid, koguni õige suuresti, otse jumalavallatult, kuid ei olnud neil ristiinimese hääldamist, ei ristiinimese, pagana ega inimese kõnnakut, vaid nad uhkeldasid ja haukusid nii, et arvasin, mõni looduse päeviline on nad loonud, kuigi mitte hästi; nii jõledasti jäljendasid nad inimsugu.

Esimene näitleja: Loodan, oleme seda eneste juures kaunikesti parandanud, prints.

[Näitlejad lahkuvad. Hamlet saab Poloniuselt teada, et kuningas ja kuninganna soovivad etendust vaadata. Hamlet palub näitlejaid rutata.]

Hamlet: Hollaa! Horatio!

(Ilmub Horatio.)

Horatio: Siin olen, kallis prints. Mis käsite?
Hamlet: Horatio, õigeim oled kõigist meestest,
kes kokku sattund elus minuga.
Horatio: Oo, kallis prints...
Hamlet: Ei; ära kujutle,
et meelitan. Mis soodustust küll võiksin

ma loota sinult, kelle ainsaks varaks
on ärgas meel, mis toidab sind ja katab?
Miks meelitada vaest? Ei, maias keel
las noolib toredust, mis tühine,
ja põlve painsad hinged konksu käigu,
kus kasu järgneda võib roomamisel'.
Sa tea: sestsaadik kui mu kallis hing
sai peremeheks enda valikuis
ja õppis eristama inimesi,
ta märkis sinu endale kui mehe,
kes kõike kärsis, kui ei kärsiks üldse,
ning saatuselt ta hoobid ja ta annid
ühtviisi vastu võttis tänuga.
On õndsad need, kel veri mõistusega
nii hästi segub, et Fortuna sõrmel
nad pole pilliks, hüüdes, kuis ta tahab.
Mull' anna mees, kes pole kire ori,
ning hinge põhjas, oma hinge hinges
ma tahan kanda teda nagu sind. —
Kuid jätkub juba. Täna kuningas
näeb näidendi, kus ühe stseeni seigad
on väga lähedased sellele,
mis isa surmast sulle rääkisin.
Ma palun, vaatle selle stseeni puhul
mu onu kõige oma hingejõuga.
Ei välju urkast ühte kõnet kuuldes
ta salajane süü, siis nägime
vaid neetud vaimu ja mu mõttekujud
on sama mustad kui Vulkaani * alas.
Pea silmas teda hoolega; ning mina
ka oma pilgud naelutan ta näkku
ja hiljem tema ilmet hinnates
me ühistame otsused.

Horatio: Mu prints,
kui mängu puhul midagi ta näppab
ja pääseb pakku, tasun mina kahju.

Hamlet: Nad tulevad; pean näima hooletu.
Sa vali koht.

(Taani marss. Pasunahüüd. Ilmuvad kuningas, kuninganna, Polonius, Ophelia, Rosencrantz, Guildenstern *ja muud kaaskonda kuuluvad* kojarüütlid *ühes* ihukaitseväelastega, *kes kannavad tõrvikuid.)*

Kuningas: Kuidas elab meie vennapoeg Hamlet?

Hamlet: Ülihästi, tõepoolest; kameeleoni toidust *: söön õhku, mis lubamistega tuubitud. Kabunaid te nõnda ei võiks nuumata.

Kuningas: Minul pole tegemist selle vastusega, Hamlet; need ei ole minu sõnad.

Hamlet: Minu omad nüüd ka mitte enam. — *(Poloniusele.)* Te näitlesite omal ajal ülikoolis *, eks ole?

Polonius: Nii see oli, prints; ning mind loeti heaks näitlejaks.

Hamlet: Ja mida te mängisite?

Polonius: Mängisin Julius Caesarit; mind tapeti Kapitooliumis; Brutus tappis mu.

Hamlet: Oli temast brutaalne tegu nii kapitaalset vasikat tappa. Ons näitlejad valmis?

Rosencrantz: Jah, prints; nad ootavad teie käsku.

Kuninganna: Tule siia, armas Hamlet, istu minu ligi.

Hamlet: Ei, kallis ema; siin on tõmbavam magnet.

Polonius *(kõrvale, kuningale)*: Ohoo! Kas panite tähele?

— — —

Ophelia: Te olete heas tujus, prints.

Hamlet: Kes? Mina?

Ophelia: Jah, prints.

Hamlet: Jumaluke küll, olen sulle vaid naljahambaks. Mis võikski inimene muud teha kui olla heas tujus? Sest näed, kui rõõmus nägu mu emal on, ja mu isa suri alles kahe tunni eest.

Ophelia: Ei; kaks kord kahe kuu eest, prints.

Hamlet: Nii ammu? Siis las vanapagan leinariideid kanda, mina käin sooblinahkades. Oo taevas! Surnud kahe kuu eest ja veel mitte unustatud? Siin on lootust, et suure mehe mälestus tema elust pool aastat üle elab; kuid jumala eest, kirikuid peab ta siis ehitama või muidu ei tuletata teda meelde nagu kepphobu, kelle hauakirjaks on: Oo häbi, häbi! Kepphobu unund ju! *

*(Oboede mäng. Algab tummnäidend. *)*

(Ilmuvad kuningas *ja* kuninganna *väga armastavalt teineteist kaisutades.* Kuninganna *langeb põlvili ja teeb armutõotuse märke.* Kuningas *tõstab ta üles ja langetab oma pea ta õlale; heidab lillepingile.* Kuninganna, *nähes, et ta on uinunud, lahkub. Kohe ilmub üks* mees, *võtab krooni, suudleb seda, valab* kuninga *kõrvu mürki ja lahkub.* Kuninganna *tuleb tagasi, näeb, et* kuningas *on surnud, ning teeb meeltheitvaid liigutusi.* Mürgitaja *ilmub jälle, koos kahe või kolme* tummnäitlejaga, *ja näib ühes leinavat. Laip kantakse ära.* Mürgitaja *kosib* kuningannat *kingitustega;* kuninganna *näib mõni aeg tõrkuvat ja vastu seisvat, võtab aga viimaks kosjad vastu.)*

(Lahkuvad.)

Ophelia: Mis see tähendab, prints?

Hamlet: See on salakaval tembutus; head see ei tähenda.

Ophelia: Arvatavasti kujutab see näitlus tüki peasisu.

(Ilmub Prologo*.)*

Hamlet: Sellelt mehelt saame teada; näitlejad ei oska suud pidada, nad lobisevad kõik välja.

— — —

Proloog: Me avaldame alandust
ning palume teilt kannatust
meid kuulda ja me etendust.

(Lahkub.)

Hamlet: Kas on see proloog või mälestussalm sõrmusel?
Ophelia: Ta on lühike, prints.
Hamlet: Nagu naiste armastus.

[Ilmuvad näitlejad, kes kannavad ette dialoogi, mis vastab sellele, mida mängiti pantomiimis.]

Ophelia: Kuningas tõuseb üles!
Hamlet: Mis? Kas hirmutatud valest tulehäirest?
Kuninganna: Mis teiega on, kõrgus?
Polonius: Lõpetage mäng!
Kuningas: Näidake mulle tuld. — Lähme!
Kõik: Tuld, tuld, tuld!

(Kõik *peale* Hamleti *ja* Horatio *lahkuvad.*)

Hamlet: Kui lastud hirv on ulumas, *
siis terve hüpaku;
üks valvab, teine magab maas,
nii ilmakord on ju.
Kas see, mu sõber, ja terve mets sulgi * — kui kõik muu õnn türklaseks muutub * — ühes kahe provence'i roosiga * täkitud kingadel, ei tee mind osanikuks näitlejate rühmas?
Horatio: Poole osaga.
Hamlet: Ei, täie osaga.
Siin Jupiter meil valitses,
mu Damon *, seda tea,
nüüd aga valitseb meil mees,
kes on, noh, paabulind.
Horatio: Te oleksite võinud riimida *.
Hamlet: Oo, sõber Horatio, tuhandeid annaksin vaimu sõna eest. Kas panid tähele?
Horatio: Väga hästi, prints.
Hamlet: Kui oli mürgitamisest kõne?
Horatio: Ma pidasin teda teravasti silmas.
Hamlet: Ha, ha! Siia, muusika! Siia, pillid!
Kui näitemäng ei meeldi kuningale,
ju näitemänge tema siis ei salli.
Siia, muusika!

[Ilmuvad Rosencrantz ja Guildenstern. Nad püüavad asjata Hamletilt välja uurida, miks temaga ei ole kõik korras.

3. stseen. Kuningas käsib Guildensternil ja Rosencrantzil kiiresti Inglismaale sõiduks valmistuda. Koos kojarüütlitega kavatseb ta sinna kõrvaldada ka ohtlikuks muutunud Hamleti. Hamlet kohtab kuningat momendil, kui see palvetab, ja loobub tapmiskavatsusest, sest ta ei soovi, et kuningas sureks patukahetsejana.]

4. stseen

Kuninganna tuba.

(*Ilmuvad* kuninganna *ja* Polonius.)

Polonius: Ta tuleb kohe. Käsile ta võtke
ja öelge: sallimatud on ta tembud;
ning et te kõrgus suure raevuhoo
ja tema vahel varjates on seisnud.
Ma jään siin peitu. Vali temaga,
ma palun, olge.
Hamlet *(väljas)*: Ema, ema, ema!
Kuninganna: Teen seda, ole mureta. Kuid peitu!
Ju kuuldub samme.

(Polonius *läheb vaiba taha peitu. Ilmub* Hamlet.)

Hamlet: Mis on juhtund, ema?
Kuninganna: Hamlet, sa oled solvand oma isa.
Hamlet: Ema, sa oled solvand minu isa.
Kuninganna: Sa vastad üleannetumal keelel.
Hamlet: Sa küsid ülekäte läinud keelel.
Kuninganna: Mis tähendab see, Hamlet?
Hamlet: Mis siis veel?
Kuninganna: Kas oled unustanud, kes ma olen?
Hamlet: Ei, jumal hoidku! Oled kuninganna
ja oma abikaasa vennanaine
ning poleks nii see! — oled minu ema.
Kuninganna: Hea küll, siis võite teisi kõnetada.
Hamlet: Ei; tule, istu. Sa ei nihku paigast,
ei lähe enne siit, kui nagu peeglis
ma näitan sulle sinu hinge põhja.
Kuninganna: Mis on sul meeles? Tahad sa mind tappa?
Oh! Appi! Appi!
Polonius *(vaiba taga)*: Appi! Siia! Appi!
Hamlet *(mõõka tõmmates)*: Mis on seal? Rott? Vean kihla,
ta on surnud!

(Torkab läbi vaibast.)

Polonius *(vaiba taga)*: Ma suren, oh!

(Langeb maha ja sureb.)

Kuninganna: Oh häda! mis sa tegid!
Hamlet: Ei tea ma tõesti. Ons see kuningas?
Kuninganna: Kui verine ja äkiline roim!

Hamlet: Verine roim! Pea sama halb, mu ema,
kui tappa kuningas ja naituda
ta vennaga.
Kuninganna: Kui tappa kuningas?
Hamlet: Jah, kuninganna, nii ma ütlesin. —
(Kergitab vaipa ja silmab Poloniust.)
Sa vilets, tüütu, edev narr! Head teed!
Teist sihtisin; nüüd lepi saatusega.
Liigagarus, kuis näed, on üsna ohtlik. —
Vait! Ära laota käsi! Istu maha,
ma laotan sinu südame; nii teen,
kui ta on läbitungitavast ainest,
kui neetud harjumus raudkindlat kaitset
ei ole talle loonud tunde vastu.
Kuninganna: Mis olen teind, et julged kärkida
nii jõhkralt minuga?
Hamlet: Sellise teo,
mis pühib viisakuse armsa puna,
teeb silmateenriks vooruse, viib roosi
ilmsüütu armu otsaesiselt
ja paisel asendab, ning kihlapandid
teeb petisteks kui mängijate vanded;
sellise teo, mis lepingutel riisub
kõik tuuma seest ja sõnakõminaks
teeb kalli usu. Taeva pale hõõgub
ja kurva näoga siin see kindel pind
kui viimsepäeva eel on mõttehaige
su tegu nähes.
Kuninganna: Oh, mis tegu on see,
et kärgib kõu ju selle mainimisel?
Hamlet: Näed seda pilti siin ja seda seal,
neid kahe venna kuju jäljendeid?
Kas näed, mis üllus asub sellel kulmul!
Hyperioni juus ja Jupiteri laup,
pilk nagu Marsil, ähvardav ja käskiv,
ning rüht on nagu heeroldil Merkuuril *,
kes laskund taevast-suudlevale mäele:
tõest', ühendis ja kuju, millele
on iga jumal pannud pitseri,
et mehest anda aimu ilmale.
See oli sinu mees. Nüüd vaata siia:
see on su mees; kui tungalpea, mis hävi
toob venna tervisele. On sul silmad?
Siin haljal mäel sa lakkasid end toitmast,
et nuumata end rabas. On sul silmad?
Ei või sa armastuseks seda hüüda,
sest sinu eas on vere kihu talts,
on alandlik ja ootab kaalutlust.

Mis kaalutlus viis sellest selleni?
Sul aru on, sest muidu puuduks erksus,
kuid halvatud on vististi see aru.
Siin julmuski ei eksiks; iial pole
ka hullus aru nõnda orjastand,
et pisut varuks ei jääks eristuseks,
kus vahe säärane. Mis kurivaim
nii pettis pimesikumängul sind?
Silm tundeta ja tunne silmata,
kõrv ilma käteta ja silmita
ning haistvus kõigita, üks põdur osa
ühestki meelest nii ei töntsaks. Häbi!
Kus on su puna? Mässuline põrgu,
kui nii sa möllad elatanud luudes,
siis voorus leegitsevas noores rinnas
kui vaha enda tules sulagu.
Ning ära mõista hukka kuuma tungi,
mis plahvatab, kui sama lausa leegib
ka pakane ja mõistus kupeldajaks
saab tahtel.

Kuninganna: Hamlet, ära räägi enam;
sa juhid pilgud hinge põhja mul
ning sügavmusti täppe silman seal,
mil värv ei muutu. Ära räägi enam!
Kui noad need sõnad tungivad mu kõrvu.
Küll, kallis Hamlet, küll!

Hamlet: See mõrtsukas,
see kelm; see ori, kes üht sajandikku
ei ole sinu esimesest mehest;
see kuningate narr, see kukrulõikur
me riigi ja ta valitsuse kallal,
kes simsilt kalli krooni varastas
ja pani oma tasku!

Kuninganna: Küllalt juba!

Hamlet: See närune ja räbal kuningas —

(Ilmub vaim.)

Oh kaitske mind ja katke oma tiivul,
kõik taeva väed! — Mis tahad, armas kuju?

Kuninganna: Oh, ta on hull!

Hamlet: Kas tulid noomima
su laiska poega, kellel aeg ja kirg
on raisatud ja hooletusse jäetud
su valju käsu tähtis täide? Räägi!

Vaim: Sa ära unusta: see külastus
vaid teritagu sinu tõmpund tahtmist.
Kuid vaata, jahmatus on valland ema,
tall' astu appi hinge heitluses:

luul mõjusamalt töötab nõrgas ihus.
Sa räägi ta'ga, Hamlet.
Hamlet: Mis on, ema?
Kuninganna: Oo, mis on sul, et silm sul tühjust puurib,
et õhku kõnetad, mis kehatu?
Et pilkudest sul piilub metsik vaim
ning nagu uinuv sõjavägi häirel
su sile juus on püsti karanud,
kui oleks elu tal? Oh armas poeg,
sa vala erutuse kuuma tulle
tilk külma kannatust. Mis näed sa seal?
Hamlet: Oo, teda, teda! Näed ta kahva vaadet!
Ta kuju ja ta saatus ühtinult
võiks panna kive oma jutlust mõistma. —
Sa ära vaata nii; su kurblik ilme
võiks muuta minu püüde tõsiduse,
et õige jume puuduks teol, et pisar
võib-olla voolab vere asemel!
Kuninganna: Kes on see, kellele sa räägid seda?
Hamlet: Sa ei näe midagi?
Kuninganna: Ei midagi;
kuid ma näen kõik, mis on.
Hamlet: Ja midagi
ei kuulnud ka?
Kuninganna: Ei muud kui vaid meid endid.
Hamlet: Näed? Vaata sinna; hakkab minema!
Mu isa! Samal kujul nagu elus!
Näed, sealt ta läheb, praegu, uksest välja!
(Vaim *lahkub.*)
Kuninganna: See on su oma aju sepitsus;
neid ollusetuid pilte hullumeelsus
on õige osav looma.
Hamlet: «Hullumeelsus»!
Mu pulss peab takti samuti kui sinul,
lööb lugu sama kainelt; polnud hullus,
mis rääkisin. Tee katset minuga:
kõik kordan sõna-sõnalt, kuna hullus
teeks hüppeid. — Ema, taeva armu nimel,
sa ära võia hinge meelsal salvil,
et sinu süü ei räägi, vaid mu hullus.
Nii paise kohal nahk küll tõmbub peale,
sees aga õõnestades mürgitab
jälk mäda nägemata edasi.
Sa taevale kõik pihi; kahetse,
mis tehtud; väldi, mis on tulemas.
Umbrohule sa ära laota väetist,
et enam veel ta lokkaks. — Anna andeks
see voorus minule; sest voorus ise

neil hingetuil ja rasvaläinud päevil
peab pattu paluma ja kummardama,
et saada luba teha talle head.
Kuninganna: Oh Hamlet, kaheks käriseb mu süda!
Hamlet: Siis heida enesest ta halvem pool
ja ela puhtalt teise poolega.
Head ööd; kuid onu sängi ära heida.
Sa teeskle voorust, kui sul teda pole.
Sest harjumus, see peletis, mis õgib
kõik tunded, ehk küll kurat väliselt,
on ingel siiski selles, et meil' annab
ka ausateks ja headeks tegudeks
niisama rüü ehk kuue, mis meil hästi
on keha mööda. Karskeks täna jää;
siis kergem teine kord on hoiduda,
veel kergem edaspidi. Harjumus
peaaegu loomu pitserit võib muuta:
teeb taltsaks kuradi või ajab välja
meist imeväega. Veel kord siis: head ööd;
kui ihaldad sa ise õnnistust,
siis palun seda sinult. — Sellest mehest

(näidates Poloniusele)

on kahju mul; kuid taevas tahtis nii,
et nuhtleks tema mind ja mina teda,
nii et siin vitsaks sain ja käsutäitjaks.
Ma koristan ta siit ja vastutan
ta surma eest. — Nii; veel üks kord: head ööd.
Ma olin karm, sest arm mu rinnas põleb;
halb oli algus, halvem on, mis tuleb.

[Hamlet avaldab enne lahkumist kahtlust, et tema reis Inglismaale on mõeldud talle lõksuks.]

Neljas vaatus

[1. stseen. Kuninganna teatab kuningale, et Hamlet surmas Poloniuse. 2. stseen. Guildenstern ja Rosencrantz küsivad kuninga käsul Hamletilt, kuhu ta peitis Poloniuse laiba. 3. stseen. Kuningas teatab Hamletile oma otsusest saata ta Inglismaale. 4. stseen. Lagendik Taanis. Olles teel Inglismaale, kohtavad Hamlet, Rosencrantz ja Guildenstern Fortinbrase sõjaväge, kes viib kuninga nõusolekul oma väed läbi Taani Poolasse.]

5. stseen

Helsingör. Tuba lossis.

[Kuninganna juurde tuleb mõistuse kaotanud Ophelia. Kuningas palub Horatiot teda valvata.]

(Kära väljas.)

Kuninganna: Mis kära on see?
Kuningas: Kus on mu kaitse? Valvaku ta ust. —

(Ilmub kojarüütel.)

Mis on seal?
Kojarüütel: Päästke ennast, kuningas!
Ei ilmameri kaldast kerkides
nii järsu hooga madalikku neela,
kui noor Laertes mässuliste peana
te kaitset võidab. Varsti au ta saab;
ning nagu oleks nüüd maailma algus
ja unustatud muistne aeg ning kombed,
mis toeks ja aluseks on igal korral,
kõik kisendavad: «Meie valime;
Laertes olgu kuningas!» Ning mütsid,
käed, keeled kuulutavad pilvile:
«Laertes olgu kuningas! Laertes!»
Kuninganna: Kui helgalt kilkavad nad valejälil!
Suund hoopis teine, võltsid taani koerad!

(Kära väljas.)

Kuningas: Uks murtud!

(Ilmub Laertes *relvastatult; järgnevad* taanlased.)

Laertes: Kus siis on see kuningas? —
Te seiske väljas kõik.
Taanlased: Ei; laske sisse.
Laertes: Ma palun, kuulge sõna.
Taanlased: Hea küll.

(Taganevad ukse taha.)

Laertes: Tänan.
Ust valvake. — Sa vilets kuningas,
kus on mu isa?
Kuninganna: Vaiksemalt, Laertes!
Laertes: See veretilk, mis vaikib, sohilapseks
mu kuulutab, mu isa petetuks,
ning hooramärgi vajutab truul emal
just siia, keset karskeid, puhtaid kulme.
Kuningas: Laertes, mis on põhjuseks, et paistab
nii hiiglasuur su mäss? — Las olla, Gertrud;
sa meie pärast ole mureta,
sest jumalus nii varjab kuningaid,
et äraandjal, kui ta ainult silmab,
mis tahab teha, täitmata jääb tahe, —
Laertes, ütle, miks nii ärritud? —
Las temal olla, Gertrud. — Räägi, noormees.
Laertes: Kus on mu isa?
Kuningas: Surnud.

Kuninganna: Kuid ei ole
see tema süü.
Kuningas: Las küsib himu täis.
Laertes: Kuis sai ta surma? Narrimist siin pole!
Käi põrgu, truudus! Kuradile vanded!
Usk aususega alla haua põhja!
Ma trotsin needmist. Nõnda kaugel olen,
et ilmast kummastki ma nüüd ei hooli;
mis tuleb, tulgu; isa surmal' ainult
täit tasu nõuan.
Kuningas: Kes sind takistab?
Laertes: Mu tahe, ei muud midagi siin ilmas;
ning oma vahendeid nii majandan,
et piskus küünib kaugele.
Kuningas: Laertes,
kui tõtt sa tahad teada isa surmast,
ons tasu kavas sul siis huupi murda
nii vaenlasi kui sõpru, kaotajaid
kui võitjaid?
Laertes: Ainult tema vaenlasi.
Kuningas: Kas tahad teada neid?
Laertes: Ta sõpradele
ma laialt oma hõlmad avaksin
ning nagu elujätja pelikan
neid turgutaksin oma verega *.
Kuningas: Nüüd kõneled kui tubli poeg ja rüütel.
Et olen süüta sinu isa surmas
ja tunduvaimalt sellest kurvastatud,
see tõde läbistagu sinu aru
kui valgus silma.
Taanlased *(väljas)*: Laske sisse ta!
Laertes: Mis nüüd? Mis kära on seal?

(Ophelia *tuleb tagasi.)*

Kõrveta
mu ajud, kuumus! Seitsmekordsel soolal
mu silma võimed sööge, pisarad! —
Ma vannun, sinu hullust kaaluga
peab tasutama, kuni meie kauss
vae vääratab. Oh kevadine õis!
Ophelia, õeke, kallis laps! — Oh taevas,
ons võimalik, et noore neiu mõistus
niisama kaduv on kui rauga elu?
Nii õrn on loodus armastama ju,
et mõne kalli tähe endast saadab
ta sellel' järel', keda armastab.
Ophelia *(laulab)*:
Nägu katmata, lebas ta kirstu sees;
oh kui hale, hale, hale!

Ja kõikidel silmad siis seisid vees —
Head teed, mu tuvike!

Laertes: Kui oleks mõistus sul ning tasule
sa õhutaksid, see mind nii ei tõukaks.

Ophelia: Te peate laulma: «Nii, nii, nii!» Oo, kuidas see sobiks voki juurde! See on petis valitseja, kes oma peremehe tütre varastas *.

Laertes: See hullus on väärtuslikum kui mõistus.

Ophelia: Siin on rosmariinid *, see on meeldetuletuseks; palun, armsaim, tuleta meelde; ning siin on käoorvikud, see on mõtiskeluks.

Laertes: Õpetlikkus hulluses: mõtiskelu ja meeldetuletus kõrvuti.

Ophelia: Siin on köömned teile, ja kurekellad; siin on teile ruudid ja siin mõned minule; me võime neid pühapäeva armukannideks hüüda; teie peate oma ruuti eri märgiga kandma *. Siin on karikakar; ma annaksin teile mõned kannikesed, aga nad närtsisid kõik, kui mu isa suri. Öeldakse, ta olevat õndsat surma surnud — *(Laulab.)* «Mu rõõmus Robin, mul kõige armsam.»

Laertes: Kõik mõtted, mure, valu, põrgu enda
ta muudab armsuseks ja õrnuseks.

Ophelia *(laulab)*:
Kas enam ei tule ta?
Kas enam ei tule ta?
Ei; haud on nii vaik.
Seal sinulgi paik.
Ei iialgi tule ta.
Kui lina ta valge juus,
ta habe kui hõbe hall;
kuid surma ta läind;
nutt kasutuks jäänd;
jumal kinkigu rahu tal!
Ning kõigi ristiinimeste hingedele; palun seda jumalalt, — jumal olgu teiega.

(Lahkub.)

Laertes: Te näete? Oo taevas!

Kuningas: Osa võtma,
Laertes, pean su valust, või sa eitad
mu õigust. Mine, vali keda tahes
su targematest sõpradest; nad kuulgu
ja mõistku kohut meie kahe vahel.
Kui otsekätt või kaudselt osalisteks
nad tunnistavad meid, siis kuningriigi
ja krooni, elu — kõik, mis meie oma,
sull' vastutasuks anname. Kui mitte,
siis rahulikult kannatust meil' laena
ning ühel meelel toimides su hinge
me täitsa rahuldame.

Laertes: Olgu nii;
kuis suri ta, miks salaja ta maeti —
ei märki, mõõka, kilpi tema haual*,
ei aukat kommet, välistoredust —
see kuuldavalt kui taevast maale hüüab,
et aru nõudma pean.
Kuningas: Nii sündigu;
kus süü on, sinna kirves langegu.
Ma palun, tule ühes.

(Lahkuvad.)

[6. stseen. Madrus annab Horatiole edasi Hamleti kirja. 7. stseen. Teada saanud Hamleti tagasitulekust, kihutab kuningas Laertest üles Hamletit tapma, soovitades seda teha kahevõitluse ajal, kusjuures Laertes mürgitab oma mõõga, kuningas aga paneb mürki Hamleti karikasse. Tuleb kuninganna ja teatab, et Ophelia on uppunud.]

Viies vaatus

1. stseen

Kalmistu.

(Ilmub kaks hauakaevajat *labidatega.)*

Esimene hauakaevaja: Kas võib ristiinimese kombel matta seda, kes ise meelega lunastust otsib?

Teine hauakaevaja: Ütlen sulle, et võib: ning sellepärast kaeva jalamaid talle haud. Surnuvaatleja* on oma istungi pidanud ja otsustanud ristiinimese kombel matta.

Esimene hauakaevaja: Kuidas võib see olla, kui ta ennast ei uputanud enda kaitseks?

Teine hauakaevaja: Nii on otsustatud.

Esimene hauakaevaja: Peab olema *se offendendo*; teisiti ei või olla. Sest asi seisab selles: kui ma uputan enese meelega, siis tähendab see tegu, ning igal teol on kolm jagu, see on: toimima, tegema ja täitma; järelikult: ta uputas enese meelega*.

Teine hauakaevaja: Na, eks aga kuule kühveldajataati —

Esimene hauakaevaja: Luba aga. Siin on vesi, hea küll; siin seisab inimene, hea küll. Kui inimene vee juurde läheb ja enese uputab, siis, tahtku ta või ärgu tahtku, ta läheb; pane tähele. Kui aga vesi tema juurde tuleb ja tema uputab, siis ta ennast ei uputa; järelikult: kes oma surmas süüdi ei ole, see oma elu ei lühenda.

Teine hauakaevaja: Ons see aga seadus?

Esimene hauakaevaja: Muidugi on; surnuvaatleja uurimisseadus.

Teine hauakaevaja: Kas tahad tõtt teada? Poleks ta härrassoost preili, siis teda ristiinimese kombel ei maetaks.

Esimene hauakaevaja: Jah, nii see on, nagu sa ütled; ning seda haledam, et suurtel härrastel siin ilmas enam julgustust

on endid uputada või puua kui teistel kaaskristlastel. — Nüüd labidas kätte. Vanemaid härrasmehi ei ole kui aednikud, kraavilõikajad ja hauakaevajad; nad jätkavad Aadama ametit.

Teine hauakaevaja: Oli siis tema härrasmees?

Esimene hauakaevaja: Temal oli esimene seisus.

Teine hauakaevaja: Tol ajal polnud seisusi.

Esimene hauakaevaja: Mis? Kas oled pagan? Kuidas sa seletad pühakirja? Pühakiri ütleb: «Aadam kaevas.» Kuidas sai ta kaevata, kui mitte seistes? Esitan sulle veel küsimuse; kui sa mulle tabavalt ei vasta, siis kahetse — *

Teine hauakaevaja: Eks küsi.

Esimene hauakaevaja: Kes ehitab tugevamini kui müürsepp, laevameister või puusepp?

Teine hauakaevaja: Võllategija; sest see on ehitus, mis tuhat elanikku üle elab.

Esimene hauakaevaja: Sinu vaimukus meeldib mulle, tõepoolest. Võllas on hea asi; kuid kuidas on ta hea? Ta on hea neile, kes teevad halba. Sina aga teed halba, öeldes, võllas olevat tugevamini ehitatud kui kirik; järelikult oleks võllas hea sulle. Uuesti siis.

Teine hauakaevaja: Kes ehitab tugevamini kui müürsepp, laevameister või puusepp?

Esimene hauakaevaja: Jah; vasta mulle, saad õhtule.

Teine hauakaevaja: Kohe ütlen.

Esimene hauakaevaja: Noh?

Teine hauakaevaja: Tulise päralt, ei oska öelda.

(Ilmuvad eemalt Hamlet *ja* Horatio.)

Esimene hauakaevaja: Ära oma ajusid kauem selle kallal piina; laisa eesli sammu sa piitsaga ei paranda. Kui sult aga teinekord sedasama küsitakse, siis vasta: hauakaevaja. Hooned, mis tema ehitab, püsivad viimsepäevani. Nüüd lippa kõrtsi ja too mulle toop viina.

(Teine hauakaevaja *lahkub.*)
(Esimene *kaevab ja laulab.*)

Kui noorelt süda kees, jah kees,
küll magus see mull' näis;
aeg kadus — oh! — käest mul —, ah! — lennates,
ilm oli ilu täis.

Hamlet: Puudub sel mehel arusaamine oma tegevusest, et ta laulab haua kaevamisel?

Horatio: Harjumus on selle temale omaseks ja kergeks teinud.

Hamlet: Nii see on; mida vähem kätt tööle tarvitada, seda peenem on temas tunne.

Esimene hauakaevaja *(laulab)*:

Kuid vargsi hiilis vanadus,

ta küüsi sattusin;
ning ilmast surm mu ära viis,
kui poleks eland siin.

(Viskab välja pealuu.)

Hamlet: Sel pealuul oli kord keel ja ta võis laulda. Kuidas see närukael teda vastu maad virutab, nagu oleks ta esimese mõrtsuka Kaini * lõualuu! See võis olla mõne poliitikamehe ajuluu, kes tahtis jumalat tüssata, kuid nüüd on see eesel temast üle. Eks või nii olla?

Horatio: Võib küll, prints.

Hamlet: Või mõne kojarüütli oma, kes oskas öelda: «Tere hommikut, armuline prints! Kuidas käsi käib, kallis prints?» Või see oli härra Nii-ja-nii oma, kes teise härra Nii-ja-nii hobust kiitis, kui ta lootis selle endale manguda — eks või olla?

Horatio: Küll, prints.

Hamlet: Jah, nii see on; ning nüüd on ta ussi-emanda oma; põsed lohus ja hauakaevaja labidas taob ta lõugu. Kena muutus, kui meil taju oleks seda näha. Kas maksis neid konte ainult selleks kasvatada, et nendega kurni loopida? Minu omad valutavad, kui sellele mõtlen.

Esimene hauakaevaja *(laulab)*:

Nüüd labidas ja kang, ja kang,
ja surisärgi kest;
ning mullakoopas oled vang,
jääd siia igavest'.

(Viskab välja veel ühe pealuu.)

Hamlet: Siin on veel üks; miks ei või see mõne advokaadi pealuu olla? Kus on nüüd ta konksud ja haagid, ta kohtuasjad, omandusaktid ja ta võtted? Miks sallib ta, et see toores mats nüüd sopase labidaga ta lagipead põrutab, ja miks ta ei ähvarda teda peksmise eest vastutusele võtta? Hm! See mehike võis omal ajal olla suur maadeostja oma pantkirjade, võlakohustuste, viivitustrahvide, kahekordsete käemeeste ja tasunõuetega. Ons see ta trahvide trahv ja ta tasude tasu, et ta tasane pealuu on ääretasa täis muda? Kas ei kindlusta ta käemehed, kahekordsed koguni, talle ostetud maadest mitte rohkem kui kahe kontrahi pikkuse ja laiuse? Tema maade kinnistusaktid mahuvad vaevalt sesse salve ja kas ei anta nende omanikule enesele ka mitte rohkem ruumi? mis?

Horatio: Mitte täppi rohkem, prints.

Hamlet: Kas pärgamenti ei tehta lambanahkadest?

Horatio: Jah, prints; samuti ka vasikanahkadest.

Hamlet: Lambad ja vasikad on need, kes selles kindlustust otsivad. Räägin selle mehega. — Kelle haud see on, taat?

Esimene hauakaevaja: Minu. —

(Laulab.)

Ning mullakoopas oled vang,
jääd siia igavest'.

Hamlet: Usun, et ta sinu on, sest sa lamad temas.

Esimene hauakaevaja: Teie lamate väljas ning sellepärast pole ta teie oma; mina omalt poolt temas ei lama ja ometi on ta minu.

Hamlet: See on lame, sees olla ja öelda, et ta sinu on. Ta on surnutele, mitte elavatele; sellepärast on see lame.

Esimene hauakaevaja: See on elav lamedus; ta kipub jälle ära, minu käest teie kätte.

Hamlet: Mis mees see on, kellele sa hauda kaevad?

Esimene hauakaevaja: Pole see kellegi mees.

Hamlet: Mis naine siis?

Esimene hauakaevaja: Ega ka naine.

Hamlet: Keda temasse maetakse?

Esimene hauakaevaja: Seda, kes naine oli; kuid rahu ta hingele, ta on surnud.

Hamlet: Kui põhjalik see mees on! Tuleb kõnelda karvapealt, muidu panevad kahemõttelised käänud suu lukku. Jumala eest, Horatio, viimase kolme aasta jooksul olen tähele pannud: ilm on nii teraseks läinud, et talupoja varvas rüütli kannal muhud marraskile tallab; nii ligidale tikub ta. — Kui kaua oled sa hauakaevaja?

Esimene hauakaevaja: Kõigist päevist aastas sain seks tol päeval, kui meie kadunud kuningas Hamlet Fortinbrase võitis.

Hamlet: Kui kaua on sest tagasi?

Esimene hauakaevaja: Kas te seda ei tea? Iga tola teab seda. See oli samal päeval, kui noor Hamlet sündis; too, kes on hull ja keda Inglismaale saadeti.

Hamlet: Või nii? Miks teda Inglismaale saadeti?

Esimene hauakaevaja: Sellepärast, et ta hull oli. Ta pidavat seal oma mõistuse tagasi saama; ja kui ta ei saa, pole seal sellest suuremat viga.

Hamlet: Kuidas nii?

Esimene hauakaevaja: Seal seda tähele ei panda; seal on kõik niisama hullud kui tema.

Hamlet: Kuidas ta hulluks läks?

Esimene hauakaevaja: Väga veidral viisil, öeldakse.

Hamlet: Kuidas — veidral viisil?

Esimene hauakaevaja: Teadagi, just nii, et ta mõistuse kaotas.

Hamlet: Mis põhjal?

Esimene hauakaevaja: Eks ikka siin Taani põhjal. Olen olnud siin hauakaevaja, mehena ja poisikesena, kolmkümmend aastat.

Hamlet: Kui kaua võib inimene mullas olla, enne kui ta ära mädaneb?

Esimene hauakaevaja: Tõtt öelda, kui ta ei ole mädanenud enne surma — nagu meil nüüdsel ajal küllalt on kärnaseid

laipu, mis vaevalt kannatavad kirstu panna —, siis ta püsib oma kaheksa või üheksa aastat; parkal püsib oma üheksa aastat.

Hamlet: Miks siis tema kauemini kui teised?

Esimene hauakaevaja: Eks ta nahk ole tööga nii pargitud, et ta tükil ajal vett läbi ei lase; sest just vesi on nende pagana korjuste kõige hullem hävitaja. Siin on pealuu, mis on kakskümmend kolm aastat mullas olnud.

Hamlet: Kelle oma ta on?

Esimene hauakaevaja: Pagana pöörase poisi oma. Mis te arvate, kelle oma see on?

Hamlet: Ma ei tea.

Esimene hauakaevaja: Katk talle kaela, sellele hullule kelmile! Ta valas mulle kord pudelitäie reinveini pähe. See pealuu siin on Yoricki, kuninga kojanarri pealuu.

Hamlet: Seesama?

Esimene hauakaevaja: See jah.

Hamlet: Näita siia. *(Võtab pealuu.)* — Vaene Yorick! — Ma tundsin teda, Horatio; lõpmatu nalja-anniga, suurepärase kujutlusvõimega mees. Tuhat korda on ta mind kukil kandnud; ja nüüd, kui vastik on see mu kujutelule! Süda läheb pahaks. Siin olid need huuled, mida ma olen suudelnud ei tea kui tihti. — Kus on nüüd su pilked? Su hüpped? Su laulud? Su lõbususe välgatused, mis panid laudkonna alati laginal naerma? Kas ei ole enam mitte üht järel, et oma enese irvitamist pilgata? Kõik lohku vajunud? Mine nii mõne daami tuppa ja ütle talle: värvigu ta ennast tollipaksuselt, sellisele ilmele jõuab ta ikkagi; aja ta naerma. — Ole hea, Horatio, ütle mulle üht.

Horatio: Mida nimelt, prints?

Hamlet: Kas arvad, et Aleksandril* oli mullas samasugune nägu?

Horatio: Täiesti samasugune.

Hamlet: Ja ta lehkas samuti? Puh!

(Viskab pealuu maha.)

Horatio: Täitsa samuti, prints.

Hamlet: Kui alatuks tarbeks me võime tagasi jõuda, Horatio! Miks ei või meie kujutlusvõime Aleksandri ülevat põrmu jälgida, kuni ta leiab teda punniauku toppimas?

Horatio: Oleks liigne piinlikkus nõnda targutada.

Hamlet: Ei, tõepoolest, mitte põrmugi; võib temale sinna järgida küllalt tagasihoidlikult tõenäolikkuse juhtimisel; umbes nõnda: Aleksander suri, Aleksander maeti maha, Aleksander muutus põrmuks; põrm on muld; mullast saame savi; ja miks ei võiks saviga, milleks ta muutus, punnida õllevaati?

Suur Caesar, surnult, saviks muutunult,
võib auku mattes eemal hoida tuult;
see põrm, mis terve ilma pidas vaos,
on tuisku takistamas seinapraos!
Kuid eemale! Sealt tuleb kuningas —

(Ilmuvad preestrid *jt. leinarongis; Ophelia laip, millele järgnevad* Laertes *ja* leinajad: kuningas, kuninganna, *nende* hoovkondlased *jt.)*

Ja kuninganna, hoovkond. Kes see on,
kel osaks saab nii poolik matmiskomme?
See tähendab, et laip, kel nad on saatjaiks,
meelt heites oma käega hukkas elu.
Suurtsugu on ta. Hetkeks peitume
ja vaatame.

(Taganeb koos Horatioga.)

Laertes: Mis talitused veel siis?
Hamlet: See on Laertes, õilis noormees; näed?
Laertes: Mis talitused veel?
Esimene preester: Ta matuseid
me niivõrd täiendasime, kui voli
meil selleks on; ta surm on kahtlane.
Kui kõrge käsk ei kõigutaks siin korda,
ei pühitsetud mullas puhata
ta tohiks viimsepäeva pasunani,
vaid armupalve asemel ta järel'
peaks pillutama kildusid ja kive.
Siin aga neitsipärg ja lillekate
tall' osaks saab ning kell ja matmine
ta koduteel.
Laertes: Ja muud ei midagi?
Esimene preester: Ei midagi. Me surnuteenistust
ju teotaksime, kui me reekviemi *
ja rahupalveid talle laulaksime
nii nagu õndsalt lahkund hingedele.
Laertes: Siis pange mulda ta; ja kannikesed
ta kaunist, süütust ihust tärgaku! —
Kalk preester, taevaingel on mu õde
sellal, kui sina ulud piinades.
Hamlet: Mis? Õrn Ophelia?
Kuninganna *(õilmeid pillates):* Õilmeid õilmele!
Ma loo'tsin, et mu Hamletil' saad kaasaks;
su mõrsjasängi ehtida, õrn laps
nii tahtsin, mitte sinu hauda katta.
Laertes: Oh, kolmekordne häda varisegu
kolmkümmend korda selle neetud pähe,
kes riisus oivalise mõistuse
sult julma teoga! — Ära pillu mulda:
teda veel kord hoian oma käte vahel.

(Hüppab hauda.)

Nüüd kuhja oma põrmu elusale
ja surnule, et lamendik saaks mäeks,
mis muistse Peelioni * ületab,
Olümposegi * sinkja pilvis pea.

Hamlet *(esile tulles)*: Kes on see seal, kes oma kurvastust
nii rõhutab? Kes nõiub leina sõnul
rändajaid tähti, et nad seisatavad
kui imest tardund kuulajad? Siin olen,
taanlane Hamlet!

(Hüppab hauda.)

Laertes: Võtku saatan siis
su hinge!

(Maadleb temaga.)

Hamlet: On halb su palve.
Ma palun, hoia käed mu kõrist eemale;
ehk küll ma pole järsk ja äkiline,
kuid hädaohtlikku on mõnda minus,
mis targem oleks karta. Lahti käed!
Kuningas: Nad lahutage koost.
Kuninganna: Oh, Hamlet, Hamlet!
Kõik: Mu härrad —
Horatio: Rahustuge, kallis prints.

(Kaaskondlased lahutavad nad koost ja nad tulevad hauast välja.)

Hamlet: Jah, selle asja eest ma võitlen ta'ga,
niikaua kui mu silmad pilguvad.
Kuninganna: Mis asja eest, mu poeg?
Hamlet: Ma armastasin
Opheliat; nelikümmend tuhat venda
ei kõige oma armu küllusega
saaks minu ligi. — Mis sa ta eest teeksid?
Kuningas: Oh, ta on hull, Laertes.
Kuninganna: Kannata,
jumala pärast, temaga.
Hamlet: Tont võtku!
Sa näita mulle, mis sa tahad teha.
Kas nutta? Tapelda? Või paastuda?
End lõhki kiskuda? Tõe tühjaks juua?
Või süüa krokodille? Teen ka seda.
Kas tulid kiunuma? Või üllatama
mind hüppega ta hauda? Lase matta
end ta'ga elusalt, nii teen ka mina.
Kui mägedest sa lobised, las kanda
me otsa miljon aakrit, kuni kõrbeb
tipp pinnal tumekuumas vöös, et Ossa *
jääb vistrikuks! Kui mõtled hoobelda,
võin sama minagi.
Kuninganna: See on vaid hullus;
nii mõni aeg see tuju temas möllab,
kuid kannatlikult siis kui ematui,
kes välja haudund oma kuldse paari,
ta vaikib norgu laskudes.

Hamlet: Kas kuuled?
Mis põhjusel nii toimid minuga?
Sind ikka armastasin. — Kuid ükskõik;
ei seal saa Herkuleski parata,
kass näub ja oma päev on koeral ka.

(Lahkub.)

Kuningas: Ma palun, ole temaga, Horatio. —

(Horatio *lahkub.)*

(Laertesele.)
Me eilne kahekõne kõvendagu
su kannatust. Me kiirustame asja. —
Pea silmas oma poega, kallis Gertrud. —
Sel haual olgu mälestusesammas,
mis püsib. Varsti rahutundi näeme,
kuid seni kannatlikult kindlaks jääme.

(Lahkuvad.)

2. stseen

Saal lossis.

[Hamlet räägib Horatiole, et tema poolt kõrvaldatud kuninga kirjas oli käsk teda surmata. Osric annab Hamletile üle Laertese väljakutse kahevõitlusele rapiiridega.]

(Ilmuvad kuningas, kuninganna, Laertes *ja* kojarüütlid, Osric *ja teised* kaaskondlased *vehklemismõõkade ja kinnastega; sisse kantakse laud viinakannudega.)*

Kuningas: Siin, Hamlet, võta minu käest see käsi.

(Kuningas *paneb* Laertese *käe* Hamleti *kätte.)*

Hamlet: Mull' anna andeks, liiga tegin sulle,
kuid anna andeks, kui sa oled rüütel.
Kõik teavad siin ja ise kuulsid vist,
et kuri meelesegadus mind nuhtleb.
Mis olen teinud, karmilt ärritades
su loomu, sinu au ja väärikust,
siinkohal hulluseks ma tunnistan.
Ons Hamlet liiga teind Laertesele?
Ei; kui on Hamlet lahus iseendast
ja, endal' võõras olles, liiga teeb
Laertesel', ei tee siis Hamlet liiga;
Hamlet ju eitab seda. Kes siis teeb?
Ta hullus. On see nii, siis Hamlet ise
on nende rühmast, kellel' sünnib liiga;
vaenlaseks vaesel Hamletil on hullus. —
Mu kurja tahte eitus selles asjas
mind vabandagu sinu ausas meeles,
kui oleksin ma noole üle maja
nii vibutand ja haavand oma venda.

Laertes: Ma olen rahuldatud südames,
ehk küll ta tung sel juhul kõige enam
peaks tasuks tõukama; kuid eemale
au nõudel jään ja lepitust ei taha,
kuni ma tuntud ausailt kohtumõistjailt
saan hääle kui ka põhjenduse rahuks,
et rikketa võin kanda oma nime.
Kuid seni sõpruse, mis pakute,
teilt vastu võtan ega murra seda.
Hamlet: Jään nõusse meeleldi ja vennalikult
me kihlveo lahendame. — Tooge mõõgad.
Laertes: Ka mulle mõõk.
Hamlet: Ma olen peegeldajaks *,
Laertes, sul; mu oskamatuses
su oskus, nagu täht öö pimeduses,
täis hiilgust eraldub.
Laertes: Te pilkate.
Hamlet: Ei; siin mu käsi.
Kuningas: Vii neil' mõõgad, Osric. —
Kas tunned kihlveo tingimusi, Hamlet?
Hamlet: Küll, kuningas; kuid nõrgemates kätes
on teie võidu lootus.
Kuningas: Ei ma karda;
ma tunnen teid; ta on küll vilunum,
see-eest on meile aga ette antud.
Laertes: See on liig raske; andke mulle teine.
Hamlet: See kõlbab. — Ons nad ühepikkused?
Osric: Jah, aulik prints.

(Valmistuvad vehklemä.)

Kuningas: Viin kandke lauale. —
Kui Hamlet esimest või teist kord tabab
või kolmat korda vastuhoobi lööb,
tuld andku igalt kantsilt kahurid.
Hamleti tervist joob siis kuningas
ning kalliskivi karikasse heidab,
mis kallim sellest, mida Taani kroonis
on kandnud neli põlve kuningaid.
Mull' andke karikad. Trumm pasunale
las kuulutada, pasun kahurile
ning kahur taevale ja taevas maale:
«Hamleti tervist nüüd joob kuningas!» —
Nüüd alake. — Ning, kohtumõistjad, valvas
teil olgu silm.
Hamlet: Kas algame?
Laertes: Hea küll.

(Vehklevad.)

Hamlet: Üks.

Laertes: Ei.
Hamlet: Mis otsus?
Osric: Pihta, lausa pihta.
Laertes: Veelkord siis.
Kuningas: Pea; ma joon. — Su päralt, Hamlet,
see helmes on; joon sinu terviseks. —

(Pasunahüüd ja kahuripaugud väljas.)

Tall' andke karikas.
Hamlet: See käik veel enne;
las seisab seni.

(Vehklevad.)

Jälle hoop; mis ütled?
Laertes: Jah, riivasite tõest'.
Kuningas: Me poeg jääb võitjaks.
Kuninganna: Tal on liig palav, kasinalt ta hingab. —
Siin, Hamlet, võta rätik, pühi silmi;
su võidu õnneks rüüpab kuninganna.
Hamlet: Mu kallis ema —
Kuningas: Gertrud, ära joo!
Kuninganna: Ma tahan juua; palun, ära keela. *(Joob.)*
Kuningas *(kõrvale):* Ses karikas on mürk! Liig hilja juba!
Hamlet: Ma veel ei tohi juua, ema; kohe.
Kuninganna: Ma pühin näo sul kuivaks; tule siia.
Laertes: Nüüd annan talle hoobi.
Kuningas: Ei ma usu.
Laertes *(kõrvale):* Peaaegu on see vastumeelt mul siiski.
Hamlet: Laertes, kolmat korda; teed sa nalja?
Ma palun, ründa kõige oma jõuga;
mull' näib, et kergatsiks mind pead.
Laertes: Või nii?
Siis veel kord.

(Vehklevad.)

Osric: Puutumata mõlemad.
Laertes: Nüüd aga hoidke!

(Laertes *haavab* Hamletit: *rüselemisel vahetavad nad mõõgad ja* Hamlet *haavab* Laertest.)

Kuningas: Lahutage nad!
Liig ägedad nad on.
Hamlet: Ei; tule veel kord.

(Kuninganna *langeb maha.*)

Osric: Oh vaadake! Kas näete? Kuninganna!
Horatio: Verd tilguvad nad mõlemad. — Kuis on, prints?
Osric: Kuis on, Laertes?
Laertes: Nagu tulgul, Osric,
mu enda lingus õiget surma mulle
toob enda valskus *.

Hamlet: Mis on kuningannal?
Kuningas: Ta minestas neid nähes veristatult.
Kuninganna: Ei, ei; see jook, see jook — Oh kallis Hamlet! —
See jook, see jook! — Ma olen mürgitatud.

(Sureb.)

Hamlet: Oo nurjatust — Ha! lukku pange uksed!
Ning äraandja üles otsige!

(Laertes *langeb maha.)*

Laertes: Siin, Hamlet. Surma suus sa oled, Hamlet;
ei ükski rohi ilmas või sind päästa;
sul pole pooleks tunniks elu sees.
Su enda käes on äraandlik riist,
ots nürimata, mürgine. Mind rabab
mu oma kaval kurjus. Näe, siin laman,
et mitte enam tõusta. Ema sul —
on mürgitatud — ei ma jaksa enam —
ja kuningas — ja kuningas on süüdi.
Hamlet: Ots mürgitatud mõõgalgi! — Siis tööle,
mürk, asu!

(Haavab kuningat *surmavalt.)*

Kõik: Äraandja! Äraandja!
Kuningas: Mind kaitske, sõbrad; haavatud vaid olen.
Hamlet: Sa veripatu ori, mõrtsukas,
sa neetud kuningas, joo seda jooki!
Ons siin su helmes? Järgne minu emal'!

(Kuningas *sureb.)*

Laertes: Ta õiget palka sai, sest seda mürki
ta ise segas. — Vastastikku andeks,
aus Hamlet, anname üksteisele,
et minu ja mu isa surm ei koormaks
niisama sind kui sinu oma mind!

(Sureb.)

Hamlet: Sind taevas vabastagu sest! Ma järgin. —
Horatio, surm on käes. — Mu vaene ema,
jää jumalaga! — Kes te kahvatate
ja värisete, olles sellel juhul
vaid tummad näitlejad või kuulajad,
kui oleks aega mul — surm, vali kordnik,
on täppis vangistama — oo, ma võiksin
teil' rääkida. — Kuid olgu. — Surm on käes,
Horatio; sa elad, — teadusta
tõtt minust ja mu asjast rahutuile.
Horatio: Ei iial; teadke, vana roomlane
ma olen ennemalt kui taanlane*;
siin on veel pisut jooki.

Hamlet: Oled mees,
siis anna mulle karikas; las' lahti,
ma tahan seda, taevas teab. — Oh jumal!
mis võõrik nimi pärast mind, Horatio;
jääks elama, kui kõik jääks teadmata!
Kui iial oma südames mind kandsid,
siis loobu mõneks ajaks õndsusest
ja selles karmis ilmas hingitse,
et võiksid jutustada minu lugu.

(Marss eemal ja väljas paugud.)

Mis sõjalärm see on?

Osric: Noor Fortinbras
on Poolast tulnud võitjana ja austab
sel sõjapaugul Inglis' saadikuid.

Hamlet: Horatio, ma suren! Võimas mürk
mu vaimu vallutab; ei kuule enam
ma teateid Inglismaalt. Kuid ennustan,
et valik langeb Fortinbrasele;
tall' surres annan hääle. Nii tall' teata,
ning iga sündmust, olgu suurt või väikest,
mis oli põhjustajaks — lõpp on vaikus.

(Sureb.)

Horatio: Aus süda murdub siin. — Head ööd, mu prints;
sind inglisalgad lauldes uinutagu! —
Miks tuleb siia trumm?

(Marss väljas.)

(Ilmuvad Fortinbras *ja* Inglise saadikud *trummide ja lippudega ning* kaaskondlased.)

Fortinbras: Mis on siin näha?

Horatio: Mis näha on te soov? Kui imet, häda,
siis lõpetage oma otsingud.

Fortinbras: Siin veri ihkab verd. Oh, ülbe surm,
mis pidu on su igaveses kojas,
et ühe laenguga nii mitu vürsti
sa tapsid veriselt?

Esimene saadik: Kui õudne vaade!
Liig hilja tuleb Inglismaalt me sõnum;
need kõrvad elutud on kuulmiseks,
mis teadma pidid: käsk on täidetud
ning Rosencrantz ja Guildenstern on surnud.
Kust saame tunnustuse?

Horatio: Mitte tema suust,
kui tänada tal oleks elujõudu;
ei andnud tema nende surmakäsku.
Kuid et nii varmalt pärast verist sündmust

TRÜ Raamatukogu

te Inglismaalt ja teie Poola sõjast
siin päral olete, siis käskige,
et kõrgel laval välja pandaks laibad,
ja aimutule ilmale ma teatan,
kuis juhtus kõik. Siis loomuvastaseist
ja lihalikest roimist kuulete
ning juhu kohtust, eksitapmistest
ja surmast õeluse ning häda sunnil
ning, lõpuks, nurjaläinud kavatsustest,
mis leiutaja pähe langesid.
Tõtt kõigest sellest võin ma teatada.

Fortinbras: Me kuulma ruttame; ning kutsuge
kõik ülimused kokku istungile.
Ma kurtes võtan vastu oma õnne.
Mul selle riigi suhtes olemas
on muistsed õigused; neid maksma panna
mind käsib soodne juhus.

Horatio: Kõnelda
mul tuleb sellestki, ning tema suuga,
kes oma häälega veel teisi tõmbab.
Ja kohe, kuni meeled ärevil,
ma seda teen, et suurem õnnetus
ei tekiks võrgendeist ja eksitustest.

Fortinbras: Las sõdurina neli kaptenit
nüüd Hamlet kanda lavale. On kindel,
et sinna tõustes kuninglikem ilme
tal oleks osutund. Ning läbimarsil
las sõjamuusika ja sõjakombed
tast valju kõnelda. — Nüüd kandke laibad. —
See vaade kõlbab sõjaväljale,
siin kaugeltki ta pole kohane. —
Las sõjavägi annab tuld. —

(Leinamarss. Lahkuvad laipu kandes, pärast seda kahuripauk.)

JEAN-BAPTISTE MOLIÈRE

(1622—1673)

XVII sajandil kindlustus Prantsusmaal kuningavõim, mis toetus esijoones aadlile, aga ka tõusvale kodanlusele. Hariastme saavutas absolutistlik monarhia Louis XIV valitsemise ajal (1643—1715), kes võttis oma kõikvõimsuse kokku üleolevas lauses: «Riik — see olen mina.» Õukonnas valitses enneolematu pillamine ja toredus, korraldati lakkamatult pidustusi, mille sisustamisele pidid kaasa aitama ka kirjanikud ja kunstnikud. Kuningat ülistati kui kõrgeimat, ebamaist olevust.

Absolutistlikul monarhial oli oma edasiviiv osa: ta toetas rahvuslikku kodanlust, ergutas tööstuse arenemist ja soodustas rahvusliku ühtsuse kujunemist. Ent Louis XIV ajal ilmnevad juba absolutistliku monarhia languse tunnused. Valitseva ladviku priiskav eluviis neelab tohutuid summasid, mis pigistati maksude näol peaasjalikult talupoegadelt. Üle jõu käivad maksukohustused laostasid talurahva ja põhjustasid rohkeid rahutusi. Ühtaegu kasvas vastuolu tugevneva kodanluse ja aadli vahel.

Kultuurielus tähistas kõnesolev ajajärk prantsuse rahvusliku kultuuri tõusu. Suuri edusamme tegi teadus võitluses keskaja skolastikaga, eriti jõudsalt edenesid täppisteadused. Prantsuse kirjanduses ja kunstis sai XVII sajandil valitsevaks suunaks klassitsism.

Nimetus «klassitsism» on tulnud sellest, et klassitsismi kirjanikud seadsid eeskujuks antiikkirjanduse teosed, mida peeti eeskujulikeks, klassikalisteks. Antiikautorite jäljendamine ongi klassitsismi üks tunnuseid.

Kuna kogu kultuurielu juhiti tol ajal valitsevale võimule meelepärases suunas, siis on klassitsismi peamisi jooni riigi ja monarhia huvide kaitsmine, inimeste mõjutamine kehtivale korrale ustavuse vaimus. Sellest ka klassitsistliku kirjanduse õpetlik põhitoon. Kirjanduse teemade ja aine valikul peeti silmas eeskätt aristokraatia huvisid ja maitset.

Klassitsismi teoreetilised põhimõtted esitas Nicolas Boileau (1636—1711) oma teoses *«Luulekunst»*. Ta rõhutas, et kirjandus peab olema eelkõige rangelt mõistuslik, selge ja täpne. Ilu üle kirjanduses otsustab mõistus, mitte tunded. Sellest siis ka reeglipärasus ja täpsed ettekirjutused. Teoste tegelased jagunesid rangelt positiivseteks ja negatiivseteks. Karakter kehastas ainult üht omadust või kirge, näiteks ihnsust, silmakirjalikkust, kõrkust. Kirjanduse žanrid olid kindlaks määratud, need olid tragöödia, ood, poeem, komöödia, satiir ja valm, kusjuures tehti vahet veel «kõrgete» ja «madalate» žanride vahel. «Kõrged» žanrid (tragöödia, ood, poeem) käsitlesid aadli elu ja olid kirjutatud pidulikus, ülevas keeles. Iga žanri kohta kehtisid eri reeglid. «Kõrgetest» žanridest oli eelistatuim tragöödia, mille ainestik võeti enamasti antiikkirjandusest. Tragöödia pidi vastama kõigepealt kolme ühtsuse nõudele, s. t. üksainus katkestamatu tegevus (tegevuse ühtsus) pidi toimuma ühe ööpäeva jooksul (aja-ühtsus) ning ühes ja samas kohas (kohaühtsus). Kangelaseks oli kõrgest soost ülev isiksus või jumalus. Tragöödia koosnes viiest vaatusest ja oli kirjutatud värsivormis. Mõnevõrra vabamaks kujunesid «madalad» žanrid (komöödia, satiir, valm), eriti komöödia. Ehkki ka siin tähtsamaist reegleist kinni peeti, oli ainevald elulähedasem ja väljendus rahvapärasem.

Klassitsism tõstis usudogmade nürimeelse kummardamise asemel ausse inimmõistuse ja lähenes, ehkki ühekülgselt, tegeliku elu probleemidele.

Klassitsismi esimesi ja silmapaistvamaid esindajaid on Pierre Corneille (1606—1684), kelle kuulsat tragöödiat *«Cid»* peetakse uue suuna sissejuhatavaks teoseks. Tragöödiažanri viljeles ka teine suur klassitsismi kirjanik Jean Racine (1639—1699). Klassitsismi kirjandusse kuulub ka valmimeister Jean de La Fontaine (1621—1695). Klassitsistlik komöödia lõi õitsele Molière'i loomingus.

Jean-Baptiste Molière (kodanikunimega Poquelin) sündis 1622. a. Pariisis kuningakoja ametniku pojana. Hariduse sai ta Clermont'i kolledžis, aristokraatlikus õppeasutuses, kus tutvus muuhulgas vana-rooma näitekirjandusega. Hiljem omandas Molière juriidilise hariduse, kuid juristi temast ei saanud, samuti

kui järeltulijat mööblimeistri ametis, nagu isa lootis. Noormeest veetles hoopis näitekunst. 1643. a. liitub ta ühe Pariisi näitetrupiga ja saab selle innukaks juhiks. «Hiilgav teater» (nii oli trupi nimi) esines mõnda aega Pariisis, kuid sattus majanduslikesse raskustesse ja suri välja. Molière siirdus oma trupiga provintsi. Järgnesid kaksteist aastat püsimatut ja vaheldusrikast rändnäitleja elu, mis rikastas tublisti noormehe elu- ja kunstikogemusi. Esinemised laatadel, rahvakogunemistel ja aadlike lossides pakkusid soodsaid võimalusi rahva elu sügavaks tundmaõppimiseks. Provintsi-ajajärku kuuluvad ka esimesed katsed loomingulisel alal. Esialgu on need vaid teatri repertuaari vajaduseks loodud farsid[1].

Provintsis saavutas Molière'i trupp kuulsuse ja 1658. a. esineti juba Pariisis õukonna ees. Molière'i komöödia *«Armunud arst»* kindlustas teatrile kuninga poolehoiu ning teater jäi alaliselt Pariisi. Molière'i loomingus algas tõusu ja õitsengu ajajärk. Komöödiad *«Abielumeeste kool»* ja *«Naiste kool»*, mis arvustasid despotismile ja rahahuvidele rajanevat perekonnaelu, tõid oma vaimukuse ja tabava pilkega laialdase tunnustuse, kuid kutsusid ühtlasi esile ägedaid kokkupõrkeid vaenlastega, kelle arv kasvas koos kirjaniku populaarsuse tõusuga. Molière vastas kallaletungijaile tabavate lühikomöödiatega.

Aastal 1664 valmis komöödia *«Tartuffe»*, mis piitsutab otseselt kirikutegelasi, naerab välja valevagaduse ja usuliialduse. Kirjaniku vastasrinne laieneb, kujuneb äge, aastatepikkune võitlus «Tartuffe'i» ümber. Vaimulike ja reaktsionääride ühisrinne saavutab näidendi ärakeelamise, autorile nõutakse tuleriita. Molière aga ei kaotanud mõjuvõimsate vastaste pealetungi ees julgust; ta kasutas iga võimalust teose tutvustamiseks ja sellele lavaõiguse nõutamiseks. Selle kõrval jätkub viljakas loominguline töö. Üksteise järel valmivad kuulsad komöödiad *«Don Juan»*, *«Misantroop»* ja *«Ihnus»*. Viimase peategelast Harpagoni kujutatakse ihnsuse võrdkujuna. Ta valvab hirmuga oma rahakasti, näljutab ennast ja teenreid, türanniseerib perekonda. Ebainimlikkuseni arenenud rahakirg teeb ta ühtaegu naeruväärseks ja eemaletõukavaks. Ülimalt iseloomulik tema kohta on teenri ütlus, et Harpagon isegi tervituseks ei anna, vaid laenab oma kätt.

Ka Molière'i viimased eluaastad olid loominguliselt viljakad, ehkki neid tumestas raske haigus ja jätkuv võitlus vaenlastega. Ta kirjutab farsi laadis näidendeid, põimides neisse balleti ja muusika elemente, loobumata seejuures aristokraatia ja kodanluse kriitikast — *(«Kodanlasest aadlimees»)*. Viimane komöödia *«Ebahaige»* kujutab naeruvääristavalt meest, kes surmahirmus ennast haigeks peab ja valearstide küüsi satub. 1673. aasta 17. veebruaril esines Molière raskesti haigena selle näidendi peaosas. Üleloomuliku pingutusega pidas ta etenduse lõpuni vastu, kuid suri pärast etenduse lõppu. Vaimulikud kiusasid suurt kirjanikku taga

[1] Farss — lihtsakoeline koomiline lavateos, jant.

isegi pärast tema surma ega lubanud teda matta surnuaeda. Molière maeti öösel kalmistu müüri taha.

Molière'i mõjukamaid ja võitlevamaid teoseid on **«Tartuffe»**. See seletab ka teose suurt menu. Autor kirjutab komöödia eessõnas: «Kui komöödia ülesandeks on inimpahede parandamine, siis ma ei näe mingit alust, miks mõnedele neist (vagatsemine ja silmakirjatsemine) tehakse erandeid. Kõigist pahedest on need eriti ohtlikud riigile; me oleme aga näinud, et teatril on suur võime pahesid parandada. Tõsise moraali parimadki eeskujud on tavaliselt vähem mõjuvad kui satiir. Me anname pahedele raske löögi, kui esitame nad üldiseks naeruks. Noomitusi talutakse kergesti, kuid pilget mitte.» Seega suhtus Molière oma teosesse kui kunstirelvasse.

Komöödia on kooskõlas klassitsismi põhireeglitega: ta vastab kolme ühtsuse nõudele ja jaguneb viieks vaatuseks. Peamise tegelaskonna moodustavad Pariisi kaupmehe Orgoni kodakondsed, kelle majja on ennast poetanud Tartuffe. Pettust ja valevagadust abiks võttes pimestab viimane kergeuskliku majaisanda, omandab majas võimu ja laseb lõpuks Orgonil varanduse enda nimele kirjutada. Tartuffe'i sepitsused kutsuvad esile teiste perekonnaliikmete vastutegevuse. Algab võitlus Tartuffe'i paljastamise eest, mis jõuab lõpule neljandas vaatuses. Viimane vaatus annab lõpplahenduse. Tartuffe heidab valemaski kõrvale, esitab kuningale Orgoni kohta poliitilise kaebuse ja saab maja peremeheks. Klassitsismi reeglid aga nõudsid, et pahe saaks karistuse ja monarhi õiglane seadus tõstetaks ausse. Selle täideviijaks osutub kuninga saadik, kes vangistab Tartuffe'i ja annab Orgonile tema vara tagasi. Niisugune lahendus on ilmselt tingitud vajadusest kindlustada teosele kuninga poolehoid.

Silmakirjalikkus ja teeseldud vagadus, mida komöödias piitsutatakse, kehastub nimikangelases T a r t u f f e'is. Teda on kujutatud niiviisi, et vastuolu valevagaduse ja tegelike omaduste vahel võimalikult selgesti välja paistaks. Jõhvsärki kandev patukahetseja õhkub Dorine'i sõnade järgi näost nagu roos ning laseb põldpüül ja lambaprael hea maitsta. Kolmandas vaatuses kuuleme jumalasulase suust kirglikku armuavaldust ja siis sirutab ta käe oma heategija varanduse järele. Tartuffe'i jultunud aplus on meisterlikult usuhardusse ja silmakirjatsemisse rüütatud. Kriitilistel hetkedel oskab ta suurepäraselt mängida solvatut ja süütult kannatajat. Komöödia lõpul, kui Tartuffe on paljastatud, liitub võltsvagadusega avalik jõhkrus. Tartuffe'i karakter pääseb täiel määral mõjule tema iseloomu ja kõne haruldase kooskõla tõttu. Lipitsev, palvevenda meenutav väljendusviis ei jäta teda kunagi maha.

Tartuffe'i kuju eeldab pettuse ohvrit, silmakirjalikkuse võrku langejat. Niisugune tegelane on komöödias majaisand O r g o n, vanamoeliste vaadetega ja usuhulluse kütkeis kodanlane, kes võõrastab kõike uut ja kardab vabameelseid mõtteid nagu tuld. Neid Orgoni omadusi Tartuffe osavalt kasutabki. Petise mõjul

muutub ta lausa põikpeaks ja despoodiks ning saab komöödias peamiseks pilkealuseks. «Kiriklik moraal ja usuvagadus võivad idaneda ainult inimliku rumaluse mullas,» ütleb kirjanik tema kaudu.

Positiivsetest tegelastest on kõige ilmekam Dorine, julge, ettevõtlik, taibukas ja sõnaosav teenijatüdruk. Tema terane silm ja tabav väljendusviis aitavad Tartuffe'i valemaski taha tungida. Teised positiivsed kujud on hoopis vähem isikupärased.

«Tartuffe'i» võib võitleva sisu ja suurepäraste tegelaskujude tõttu pidada Molière'i parimaks komöödiaks. Nimikangelane on silmakirjatsemise ja teeskluse võrdkujuna elav meiegi päevil.

Molière on komöödiažanri viljelejana ja edasiarendajana suurimaid nimesid maailmakirjanduses. Klassitsismi piiravatest reeglitest hoolimata lõi ta aegumatuid karaktereid, piitsutades nende kaudu üldinimlikke ja sotsiaalseid pahesid. Tema teravat sulge saab tunda küll silmakirjalik jumalasulane, peenutsev ja priiskav aadlik, tundetu ihnur ja põikpäine kodanlane. Kaasaja tõepärases kujutamises tõusis Molière teistest klassitsismi esindajaist peajao kõrgemale ja sillutas teed realismi arenemisele Lääne-Euroopa kirjanduses.

TARTUFFE ehk PETIS

(Lühendatult)

TEGELASED:

MADAME[1] PERNELLE — Orgoni ema.
ORGON — Elmire'i mees.
ELMIRE — Orgoni naine.
DAMIS — Orgoni poeg.
MARIANE — Orgoni tütar, Valère'i armastatu.
VALÈRE — Mariane'i armastatu.
CLÉANTE — Elmire'i vend.
TARTUFFE — vagatseja.
DORINE — Mariane'i ümmardaja.
MONSIEUR[2] LOYAL — kohtuteener.
FLIPOTE — Madame Pernelle'i teenija.
POLITSEIAMETNIK.

Tegevus toimub Pariisis, Orgoni majas.

Esimene vaatus

1. stseen

Madame Pernelle, Elmire, Mariane, Cléante, Damis, Dorine, Flipote.

Mad. Pernelle: Noh, marss, Flipote, ei siin ma kauem olla taha.

Elmire: Nii tõttate, madame, et vägisi jään maha.

---

[1] Madame *(loe:* ma'dam) — proua *(prantsuse keeles).*
[2] Monsieur *(loe:* mös'jö) — härra *(prantsuse keeles).*

Mad. Pernelle: Ah, ärge saatke mind, ma tõesti palun teid,
ei ole vaja mul neid tühje vigureid.
Elmire: Teen, mis mu kohus on. Kuid mis nii ruttu ajas
teid lahkuma? Mis teid ei rahulda me majas?
Mad. Pernelle: Kõik teie elujärg — mind vihale viib see.
Siin minust ükski hing ju väljagi ei tee.
Tõepoolest, minia, head öelda on mul vähe.
Kõik vastu hauguvad, mis neile tuleb pähe.
Ei austust põrmugi — üksainus lärm ja trall,
ei parem sugugi kui turutänaval.
Dorine: Kui...
Mad. Pernelle: Unustavat näid, mu kallike, et sina
siin oled teenija. Liig püsti on su nina
ja lõuavärk liig suur. Kas see on teenri roll?
Damis: Jah, kuid...
Mad. Pernelle: Ja sina, poiss, sa oled lihtsalt loll.
Sa märgi endale see hästi kõrva taha.
Näen — hellitatud on sind liialt, see on paha,
sest vanemaile kord veel paras kirstunael
on sinusugune laiskvorst ja sänikael.
Mariane: Kuid mulle näib, madame...
Mad. Pernelle: Tohoh, no kuulge aga,
häält teeb ka õekene, kes ikka õrn ja vaga.
Kuid tihti vaiksel veel on sügav põhi all.
Ma sinu salatsust ei salli, vaga tall...
Elmire: Kuid, kallis ema...
Mad. Pernelle: Jah, ma salata ei taha,
et teie käitumist on vaadatagi paha.
Eeskujuks lastele te olema ju peaks.
Ei õnnis emake küll kiidaks seda heaks.
Hoolt mehe vara eest te põrmugi ei kanna.
Te riides käite ju kui mingi kuninganna.
Kui naine ehib end, et köita oma meest,
siis hoidub hoolega ta liialduste eest.
Cléante: Kuid lubage, madame...
Mad. Pernelle: Teid aga, tema venda,
ma austan, imetlen. Kui aga minu enda
käes oleks majas võim, siis mulle parem näiks,
kui nõnda sageli siin külas te ei käiks.
See mõjub laostavalt. Liig ilmalik, kas teate,
on teie toon, te end liig vabalt ülal peate.
Jutt on ehk pisut järsk, kuid see on minu mood —
mis südamel, see suus. Jah, näete, nii on lood...
Damis: Meil tuleks vist monsieur Tartuffe'i imetleda?
Mad. Pernelle: Oh, see on tubli mees! Jah, kui te jälgiks teda!
Mind ikka vihastab, kui räpast suud ei pea
ja halba kõneleb tast mõni kõlupea.

Damis: Või veel! Mul alati kops läheb üle maksa,
kui härrat mängimas näen majas seda saksa.
Me üldse ju ei või ka lõbustada end,
kui nõustuda see mees ei ole suvatsend.
Dorine: Jah, kõikjal kummitab monsieur'le kurja seeme.
Kui teda uskuda, siis kõik on patt, mis teeme.
Ta nina vahele ju topib igal pool.
Mad. Pernelle: See nimelt ongi hea, te kasuks on see hool.
Tast lugu pidama, eeskuju isast võttes,
te peaksite — tal on ju teie õndsus mõttes!
Damis: Ja kui ka kästaks mind — ei, mingi hinna eest
ma kalliks pidada ei suuda seda meest.
Kui ma ei räägiks nii, ma oleks valetaja.
Tas pole midagi, mis vihale ei aja.
Ma juba ette näen, et saabub piinlik stseen:
ma selle kelmiga lõpparve veel kord teen.
Dorine: Kas nähtud iialgi on hullemat skandaali,
et kerjus tänavalt seab ennast sisse saali.
Jah, ise ütelge, kas pole veider jant:
mees, kes veel hiljuti käis räbalais kui sant,
nüüd peremehetseb kui talle kuuluks maja.
Tõepoolest, keda see siis vihale ei aja? ...
Mad. Pernelle: Kuid mina ütlen nii: kõik elu läheks heaks
kui tema õpetust te ikka silmas peaks.
Dorine: Ta teile tunduda võib pühak — hea ja vaikne,
kuid tegelikult on ta teesklev kahepaikne.
Mad. Pernelle: Laim kõik!
Dorine: Ta teenrilgi on kelmi nägu ees.
Poiss vaevalt parem on kui tema peremees.
Mad. Pernelle: Ta teenrit ma ei tea — ehk ongi mõne veaga,
kuid peremehe eest võin vastutada peaga.
Tean, miks nii vaenulik on teie vastuvõtt:
te teda vihkate, sest tema räägib tõtt.
Et tema ainus soov on täita taeva tahet,
heaks kiita ju ei saa ta pattusid ja pahet.
Dorine: Hea küll, kuid ütelge, miks talle halb see näib,
miks ta ei kannata, kui keegi külas käib?
Kas auväärt külalist ei armasta siis taevas,
et sellest vaga mees on nõnda hingevaevas?
Ma ütlen, tahate, mis vaevab pühakut.

(Elmire'ile osutades.)

Ta armukadetseb madame'i, tõsijutt.
Mad. Pernelle: Jää vakka, nurjatu! Sa vali oma sõnu.
Ka teistele ei tee need külaskäigud mõnu.
Ühtsoodu nurinat sest tõuseb igal pool,
kui ikka tänaval on sõidukite vool
ja õues alpide lakeide kisa-kära.

See pilgar vihastab kõik teie naabrid ära,
ja kuigi midagi te halba ehk ei tee,
kuid jutud tekivad ja paha on ka see.

Cléante: Kas saab siis olla nii, et üldse jutt ei puutuks
meid iial? Elu siis ju tüütuks koormaks muutuks,
kui peaksin loobuma heast sõbrast ainult seks,
et tabada ei saaks mind naabri keelepeks.
Ja kui ma siiski maha jätan tema,
kas kurjad keeled siis ei hakka kõnelema?
Meid mitte mingi müür ei kaitse laimu eest,
seepärast tühi jutt ei häiri õiget meest.
Kui põhjust kunagi me laituseks ei anna,
ei maksa laimajaid meil tähelegi panna.

Dorine: Hea Daphné ja ta mees, me naabrid ustavad,
need kõige vapramalt meid muudkui mustavad.
Kes ise elab nii, et naeruks põhjust annab,
see kõige hoolsamalt keelt teiste peale kannab.
Mis pisut sarnane võib näida pahele,
seal kohe laimaja lööb küüned vahele
ja aina kangutab — tal selleks tööks on närvi.
Siis tõele lisandab ta vajalikku värvi
ja kõiki vigasid, mis küljes laimajal,
serveerib teistele ta võõra nime all.
Et olla sarnane võib välisilme vahel
ka ehtsal voorusel ja häbiväärsel pahel,
siis laimuporiga need teisi määrivad,
kes ise halvad on ja laitust väärivad.

Mad. Pernelle: See tühi targutus sind kuskile ei aita.
Orante'i käitumist teil võimatu on laita.
On vaga, usklik hing see naine. Kuidas siis
võiks talle meeldida te nüüdne eluviis?

Dorine: Kus alles vaga hing, missugust teist ei leita!
Tõepoolest, vooruslik see daam on, ma ei eita.
Kuid vagaduses on ka vanadusel süüd,
sest häda sunnil eit nii vooruslik on nüüd.
Kui ise austajaid ta võluda veel suutis,
nii tõrges polnud ta — aeg teda selleks muutis.
Ta nüüd, kui veetlustest näeb ilma jäänud end,
maailmast taganeb, mis temast taganend,
ja vagaduse kuub nüüd riismeid närtsind võlust
peab varjama, nüüd keeb ta hing maailmapõlust.
Muud üle ju ei jää, ehk silmad küll täis vett.
Just nõnda talitab ka vananev kokett;
kui kaovad austajad, siis oma tuska peites
veel ligipääsmatut ta teeskleb meeleheites.
Muud silma temale ei paistagi kui vead,
ta kõike halvustab, ei kusagil näe head.
Ees vagaduse mask, kuid selle maski taga

on kadedus — ta hing on kõike muud kui vaga.
Et ise vana on, ka teistele ta siis
ei luba rõõmusid, mis aeg talt endalt viis.
Mad. Pernelle *(Elmire'ile)*: Ma näen, see lobasuu ei anna üldse mahti,
et teised korrakski suu saaksid teha lahti;
nii väsimatult tal ju voolab jutusoon.
Kuid oma mõtted nüüd ka mina välja toon.
Tark tegu pojast on, et selle vaga mehe
ta majja tõi — Tartuffe on inimkonna ehe.
Ta taevast saadetud on muutma teie meelt,
et ära pöörata te vaim võiks eksiteelt.
Ta soovib teile head, ta ju ei laida seda,
mis pole laiduväärt, te kuulake vaid teda.
Teil meeles ainult peod ja ainult ajaviit,
kõik vanakurja töö — head saaki saab ta siit.
Ei vaga sõnakest te majas iial kaja,
vaid alpus, naer ja trall siin kostab kogu aja.
Ja kui te vähemalt siis naabreist lugu peaks.
Oh ei! Kord üht, kord teist te loete neile veaks.
Kas tahate, et see peaks mulle õige näima?
Ses segaduses pea mul hakkab ringi käima.
Kõik hullust vatravad, mis kuhugi ei vii,
ja väga õigesti üks doktor ütles nii,
et nagu Paabelis *, kui rahvas torni tegi,
on meilgi mitmel pool kõik keeled, meeled segi,
ja kas te teate, mis need mõtted talle tõi...
(Cléante'ile osutades.)
Tohoh, kas minu jutt on teile naeruks või?
Hull, mine, naera seal, kus kohtad teisi hulle...
(Elmire'ile.)
Nii, minia, see on, mis siin ei meeldi mulle.
Te elust mulje mul ei jäänud tõesti hea,
ja naljalt jälle siin ei näe te mind nii pea.
(Annab Flipote'ile kõrvakiilu.)
Noh, mis sa tukud siin, et edasi ei nihku?
Või ootad, et ma sul veel võtan kõrvad pihku?
Marss, puupea, minema!

[2.—4. stseen. Dorine jutustab Cléante'ile, et Orgon on Tartuffe'i mõju all. Teatab Orgoni saabumisest.]

5. stseen

Orgon, Cléante, Dorine.

Orgon: Oo, tere, naisevend!
Cléante: Mul oli juba plaan
siit lahkuda. Kui hea, et teid veel näha saan.
Noh, kaugel kevad on? Maa polnud teie retkeks
vist haljas veel?

Orgon: Dorine...

(Cléante'ile.)

Mind vabandage hetkeks!
Ma enne järele pean kuulama, kas mul
kõik oli korras siin mu äraolekul.

(Dorine'ile.)

Kas kõik on kenasti? Mis uudist on mu vennast?
Mis ta ka tegi siin? Kas hästi tundis ennast?
Dorine: Madame'il sugugi ei olnud tervis hea.
Tal oli palavik, ka valutas tal pea.
Orgon: Jah, kuid Tartuffe?
Dorine: Tartuffe? Ei mingi häda paina
nii püha meest. Kui roos näost õhkub, kosub aina.
Orgon: See vaeseke!
Dorine: Madame nii oli muutunud,
et õhtul ivagi ta roast ei puutunud.
Tal süda iiveldas, pea palavikus kuumas.
Orgon: Jah, kuid Tartuffe?
Dorine: See siis end kahevõrra nuumas
nii ehtsas harduses, et imestades kae:
kaks põldpüüd hävitas ja terve lambaprae.
Orgon: See vaeseke!
Dorine: Madame küll sängi läks, kuid uni
tal tõves vaeveldes ei tulnud hommikuni.
Nii visalt palavik tal veelgi istus sees.
Öö otsa valvasin ma tema sängi ees.
Orgon: Jah, kuid Tartuffe?
Dorine: Niipea kui lõppes õhtueine,
siis haigutades sealt läks oma tuppa teine
ja sängis õndsat und ta magas terve öö,
kui oleks teostatud ei tea mis raske töö.
Orgon: See vaeseke!
Dorine: Madame siis tuua käskis arsti,
see laskis aadrit tal — see vahend talle varsti
tõi tõesti kergendust, peavalu ära viis.
Orgon: Jah, kuid Tartuffe?
Dorine: Tartuffe? Niipea kui ärkas, siis
hea maitsta laskis mees kõiksugu toidukraamil,
et asendada verd, mis kaotatud madame'il.
Seks mitu pudelit head veini kulus tal.
Orgon: See vaeseke!
Dorine: Nüüd käes on tervis mõlemal.
Te loal ma kiiresti madame'ile viin teate,
kui liigutaval moel te teda meeles peate.

6. stseen

Orgon, Cléante.

Cléante: Te oma silma all teid irvitab Dorine!
Ehk küll teid solvata ei kavatse, kuid siin
mul tuleb piigale tõepoolest õigus anda.
Kes seda iialgi võiks uskuda! Nii kanda
hoolt ühe võõra eest, kõik teha tema heaks!
Ka oma perele te mõtlema ju peaks.
Võib aidata ju meest, kes kitsikusse sattus,
kuid miks...
Orgon: Ei, teie jutt on selge mõtlematus.
Te veel ju seda meest ei tunne sugugi.
Cléante: Ei tunne, jah, hea küll, kuid pole lugugi,
sest kõrvalseisjagi ju aru saada suudaks...
Orgon: Kui teda näeksite, te arvamust see muudaks,
ja imetluses siis te seisaks tema ees.
See on üks mees, ah, mees... ma muud ei ütle — mees...
kes tema kannul käib, see leiab hingerahu
ja käratsev maailm ta mõtteisse ei mahu.
Ma hoopis teiseks sain, see tutvus vabastas
mind igast nõrkusest, mis vaimu labastas.
Ei enam midagi mu meelekindlust murra.
Mul ema, abikaasa, lapsed võiksid surra,
ma jääksin muretuks ka siis, jah, vend, ka siis.
Cléante: Tõepoolest äärmiselt humaanne mõtteviis!
Orgon: Ah, kui te teaksite ... Jah, ma ei kahtle mitte,
et minust rohkemgi siis teda hindaksite.
Ma teda märkasin, kui kirikus ta käis.
Ta ikka põlvitas mu kõrval, hardust täis,
ja palveid sosistas nii ehtsas usutundes,
et ümberolijaid aukartust tundma sundis,
sest haruldane on nii vaga meelelaad.
Ta käsi ringutas, ta ohkas, suudles maad.
Kui tahtsin lahkudes kätt pühitsetud vette
ma kasta, anuma ta ulatas mu ette.
Ta tubli teenri käest sain teada tema loost,
et ta on vaene küll, kuid vanast, auväärt soost.
Kui toetust pakkusin, täis uhket meelepaha,
ei tahtnud minu käest ta võtta kõike raha.
Ta ütles minule: «Misläbi teie hoolt
ma olen teenind? Ei, ma paljuks pean ka poolt.»
Ja kui ma keeldusin, mu kätt ta hardalt vaotas
ja kohe vaestele siis poole rahast jaotas.
Et majja võtsin ta — see oli õige plaan,
sest taevaõnnistust nüüd kõiges tunda saan.
Ta pahet paljastab ja nagu sõbra kohus,
mu naistki jälgib, et mu au ei oleks ohus.

Ei märkamata jää tal ükski pilk või samm,
ta minust endastki on armukadedam.
Ta usuagarus on tõesti uskumatu,
sest väiksemaski teos ta oskab leida pattu.
Ei teisel väike süü nii väga südant sööks.
Te mõelge, hiljuti ta pidas kuritööks,
et palvetuse ajal ta tasakaalu kaotas,
kui kirbu kätte sai, ja selle surnuks vaotas.

Cléante: Tont võtaks, tõesti, teil ei ole aru peas
või irvitate mind? Kas mees, kes küpses eas,
siis puhta kullana niisugust totrust võtab?

Orgon: Kuid mulle näib, et vaim teil eksiradu tõttab.
Liig kergemeelsed on te väljendused, vend.
Ju tuhat korda teid ma olen manitsend,
et käite halval teel ja see ei lõpe hästi.

[Cléante meenutab Orgonile, et see lubas Mariane'i Valère'ile naiseks anda. Orgon puikleb vastusest kõrvale.]

Teine vaatus

[1. stseen. Orgon kõneleb Mariane'iga Tartuffe'ist.]

2. stseen

Orgon, Mariane, Dorine. *(Viimane tuleb kuulmatult sisse ja jääb Orgoni taha seisma, nii et see teda ei näe.)*

Orgon: See on sul õige jutt. Mu kallis laps, eks ole,
et temataolist meest sa kohanud veel pole.
Ta sulle armas on ja hing sul hõiskaks sees,
kui minu valikul saaks temast kord su mees.

(Mariane taandub hämmastunult.)

Mis?

Mariane: Mis?

Orgon: Noh?

Mariane: Kuidas nii?

Orgon: Kas nõus?

Mariane: Kas tõesti seda
ma kuulsin õigesti?

Orgon: Mis siis?

Mariane: Oh öelge, keda
ma nõnda armsaks pean, et hing mul hõiskaks sees,
kui teie valikul saaks temast kord mu mees?

Orgon: Tartuffe'i.

Mariane: Ei, oh ei, ma vannun, teda mitte!
Kas valet minu suust te kuulda tahaksite?

Orgon: Tea, tõeks peab saama see — nii on mu kindel soov.
See abieluliit on sulle õnnetoov.

Mariane: Mis, teie tahate...
Orgon: Jah, oma perekonda.
Tartuffe'i toon ma nii — auväärne mees ju on ta.
Ta sinu meheks saab, ma seda läbi viin,
ja vastu vaielda...

(Märkab Dorine'i.)

Mis sina vahid siin?
Liig uudishimulik sa oled, ümmardaja.
Kas kõiki juttusid on sinul kuulda vaja?
Dorine: Kas mingit alust on või mitte, jumal teab,
kuid ammu liikus jutt, et väimeespojaks peab
Tartuffe end majas. Ma niisugust naimisplaani
kui ilmset mõttetust ei uskund siiamaani.
Orgon: Sa seda mõtet pead...
Dorine: Pean lihtsalt jaburaks.
Ka siis ei usuks, kui te ise kinnitaks.
Orgon: Tean, kuidas uskuma sind panna, oota vähe.
Dorine: Monsieur, te minule ei pista kärbseid pähe.
Orgon: Dorine, nii tõesti kui ma praegu seisan siin...
Dorine: Päh, tühi jutt!
Orgon: Küll näed, ma selle täide viin.
Mu laps...
Dorine: Kas kuulete, te isa muud ei teegi
kui aina naljatab.
Orgon: Ma vannun, et...
Dorine: Ah, keegi
ei usuks iialgi!
Orgon: Sa hinge täis teed mul.
Dorine: Hea küll, me usume, ja see just ongi hull.
Sest kas siis tõesti mees, kel habe katab lõuga,
kel aastaid turjal on, nüüd nõnda narri nõuga
võib saada hakkama?
Orgon: No päris tõesti, tead,
sa liiga ninakalt end juba ülal pead.
Sa eksid, arvates, et seda kauem talun.
Dorine: Noh, ärge kohe siis nii ägestuge, palun.
Teil häbi olema peaks oma tütre ees.
Kas on see variser siis talle sobiv mees?
Teist hoopis Mariane ju ammu mõttes kannab.
Ja mida teilegi see abielu annab?
Miks võtab mees, kel on nii palju varandust,
väimeheks kerjuse?
Orgon: Jää vait! Ta vaesus just
on minu arust see, mis kõrget austust väärib.
Et ta on vaene mees, kas see siis teda määrib?
Seepärast ilma jäi ta oma rikkusest,
et vähe lugu peab maapealseist asjadest.

Küll ülekohtuga ta varandus talt kisti,
kuid alandlikkuses ta kannab oma risti.
Kui mina aitan nüüd ta nõudmist toetada,
ta peagi tagasi võib vara soetada
ja jälle elada saab sugukonna maadel.
Suurtsugu mees on ta ja põline ta aadel.

Dorine: Ta võib ju hoobelda tea mis, kuid mulle näib,
et vagadusega see vaevalt kokku käib.
Kel pilgud pööratud on ainult taeva poole,
see nii ei koputa ju nimele ja soole.
Kaks äärmust — vagadus ja alpus tühine —
need ühes isikus ju nii ei ühine.
Miks praalib ta? Kuid näen, teis tõuseb meelepaha.
Hea, aadlist pikemalt ma rääkida ei taha,
vaid korraks vaadakem, kas õige on see mees.
Kas hirmu polegi teil selle sanimu ees?
Te siiski hoolige ka ausast elujärjest,
last naites mõtelge muust selle tagajärjest.
Kas õnnetusse veel see tütarlast ei vii,
kui abielluma ta sunnitakse nii?
Kas naine ustav on, meest petab või ei peta,
ka sellest oleneb, kas mees on laituseta.
Kui abielumees saab naeruks rahva seas,
on see ta enda süü, et tal on sarved peas.
Mees vahel olla võib niisugune, et raske
on naisel olla truu. Te tütart ise laske
mees leida endale, et äkki kord ei peaks
ta kahetsema veel, kui teie valik heaks
ei osutunud. Siin on hästi mõelda vaja.

Orgon: Näe aga näe, kus nüüd on ilmund õpetaja!

Dorine: Jah, kui mu õpetust te kuulaks, oleks hea.

Orgon: Saab juba narrustest! Jah, tütar, meeles pea,
su isa olen ma ja tõrkuda ei luba.
Ehk küll Valère'ile sai sõna antud juba,
kuid mängur olla ta, nii jutt ta kohta käib,
ja vabamõtleja ta olevat veel, näib.
Ma teda kirikus näen kahjuks liiga vähe.

Dorine: Noh, ega selleks siis ta kiriku ei lähe,
et teie teda näeks — nii tehku mõni muu.

Orgon: Ma sinu arvamust ei küsind, lobasuu.
Et taeva õnnistus Tartuffe'i elul lasub,
kõik maised rikkused see sajakordselt tasub.
Sind naites temaga ka sulle õnne toon,
see abielu on su ihalduste kroon.
Teil mitte iialgi ei möödu armusuvi,
koos õnnes elate — kaks armund turteltuvi,
sest iga vaen ja riid — on teile võõrad need,
sa kõik, mis soovid, saad ja kõik, mis tahad, teed.

Dorine: Te tütar temale teeb peagi pika nina.
Orgon: Mis rumal jutt see on!
Dorine: Head sealt ei looda mina.
Kui vooruslik te laps ka olekski — see mait
head mõju temale ei avalda.
Orgon: Jää vait,
ja oma jutuga mind ära kauem paina.
Mispärast vahele sa segama pead aina?
Dorine: Ma teie huvisid, monsieur, ju silmas pean!
(Dorine katkestab Orgoni iga kord, kui see tütre poole pöördub.)
Orgon: Liig palju hoolitsust! Mis teha, ise tean.
Dorine: Ma teid ju armastan...
Orgon: Just kui ma seda tahaks!
Dorine: Kuid mina armastan, kui panetegi pahaks.
Orgon: Näe nüüd!
Dorine: Et plekkisid ei leiduks teie aul,
see minu mure on.
Orgon: Ah, jäta kord see laul
ja vaiki sedamaid!
Dorine: Et teie au on ohus,
siis välja astuda on minu püha kohus.
Orgon: No vaiki ometi! Ah, küll on võllaroog!
Dorine: Nii auväärt, vaga mees, ja nüüd see vihahoog?
Orgon: Kel nendest lollustest sapp keema siis ei hakka?
Ma viimast korda veel sind hoiatan — jää vakka.
Dorine: Hea küll, ma vakka jään, kuid kas ka mõtteid siis
te saate keelata?
Orgon: Mind sinu mõtteviis
ei huvita, kuid tea, kui ainult iitsad...
(Tütrele.)
Läbi
kõik on mul mõteldud. Mu soov on kindel.
Dorine *(kõrvale)*: Häbi,
ka rääkida ei või...
(Ta vaikib, niipea kui Orgon pead pöörab.)
Orgon: Ehk ilusast just tõust
ei ole küll Tartuffe...
Dorine *(kõrvale)*: Oh ei, vaid lihtsalt lõust!
Orgon: Ja kui ta sinule veel pole saanud kalliks,
ta väärtus...
Dorine *(kõrvale)*: Iialgi niisugust meest ei salliks!
(Orgon pöördub Dorine'i poole, käed ristis, ja kuulab teda talle näkku vaadates.)
Kui kaela minule nii määritaks mõnd meest,
kes mulle vastumeelt — noh, hoidku ta mu eest!
Kui härra abikaasa ametisse asub,
ta näeb, mis tähendab, kui naine kätte tasub.
Orgon *(Dorine'ile)*: Kas tühje sõnu siin ma ainult pillanud?

Dorine: Mis on? Ma teiega, monsieur, ei kõnelnud.
Orgon: Jah, aga kellega siis?
Dorine: Iseenesega.
Orgon *(kõrvale)*: No me veel vaatame! Sa kaua mind ei sega. Näen, muidu siin ei saa, pean appi võtma käed.

(Võtab asendi, nagu tahaks ta Dorine'ile kõrvakiilu anda, ja iga sõna puhul, mis ta tütrele ütleb, vaatab ta Dorine'ile otsa, kes tummalt ja sirgelt ta ees seisab.)

Mu kavatsus on hea, mu laps, küll ise näed!
Sa lepi sellega.

(Dorine'ile.)

Noh, miks siis sa ei proovi
mind jälle segada?
Dorine: Misjaoks? Ei ole soovi.
Orgon: Noh, kas või sõnagi!
Dorine: Ei, seda ma ei tee.
Orgon: Ma ootan.
Dorine: Tänan, ei. Liig ruma! oleks see.
Orgon *(Mariane'ile)*: Jah, nõnda siis, mu laps. Sa ära jälgi pahet, vaid nõustu ilusti ja täida isa tahet.
Dorine *(minema joostes)*: Niisugust meheks? Ei, siis olema peaks hull.
Orgon *(pärast seda kui ta asjatult on katsunud Dorine'ile kõrvakiilu anda)*: No küll see peletis on ristiks kaelas mul!
See väänkael vägisi ju ajab vere keema.
Mu tütar, jätame seks korraks selle teema.
Ma värske õhu käes pean jahutama end;
me pärast räägime, kui olen rahunend.

[3. ja 4. stseen. Mariane on meeleheitel. Dorine julgustab teda. Tuleb Valère ja nad lähevad tülli. Dorine lepitab nad ja soovitab veel kord Orgonilt abieluks nõusolekut paluda.]

Kolmas vaatus

[1. stseen. Damis räägib Dorine'ile, et ta kavatseb Tartuffe'i Orgoni ees paljastada. Tartuffe'i ilmumisel peidab Dorine Damisi kõrvaltuppa.]

2. stseen

Tartuffe, Dorine.

Tartuffe *(ütleb Dorine'i märgates valju häälega oma teenrile, kes lava taha jääb)*: Laurent, jõhvsärk ja roosk * vii kappi nagu vaja
ja taevast palu, et ta valvaks seda maja
ja kõiki meid. Kui ehk mind keegi küsib siin,
siis ütle — almuseid ma vangidele viin.
Dorine *(kõrvale)*: Kui ülespuhutud on jutt sel nurjatumal.

Tartuffe: Mis on teil vaja?
Dorine: Teid.
Tartuffe *(taskurätti välja tõmmates)*: Ah, mis ma näen, mu jumal!
Ma palun, võtke rätt, või hukka viite mind!
Dorine: Miks nii?
Tartuffe: Mu pilgu eest te kinni katke rind.
Sest olgugi me vaim kuitahes karm ja sirge,
see vaade kergesti võib läita patust kirge.
Dorine: Teid iga kiusatus liig kergelt kaasa veab,
kui seegi natuke näib juba jumal teab
kui ohtlik. Veider lõõm, mis lööb nii ruttu pähe.
Kui taolist pilti näen, mind erutab see vähe,
ja seista võiksite mu pilgu all,
kui seljas poleks muud kui vanal Aadamal.
Tartuffe: Te ärge rääkige nii kergemeelset juttu,
või muidu lahkuma siit ruumist pean ma ruttu.
Dorine: Ei, mina lahkun siit. Kuid lahkumise eel
paar sõna ütelda ma teile tahtsin veel.
Mu emand läkitas teilt küsima mind seda,
kas teiega ta saaks paar sõna kõneleda.
Tartuffe: Ah jumal, meeleldi.
Dorine *(kõrvale)*: Kui õrnaks hääl läks tal!
Mu oletusel on vist tõesti põhja all.
Tartuffe: Kas varsti tuleb ta?
Dorine: Seal on ta ise juba.
Ma ära lähen nüüd ja teie jaoks jääb tuba.

3. stseen

Elmire, Tartuffe.

Tartuffe: Et ikka armukäe te kohal taevas peaks
nii teie ihu heaks kui teie hinge heaks
ja et teid juhataks see, kes meid kõiki kaitseb,
siin soovib madalaim, kes tema armu maitseb.
Elmire: Ma tänan. Liigutav on teie vaga hool.
Kuid miks te seisate? Ma palun, võtke tool.
Tartuffe *(istudes)*: Te haige olite. Kas tervis on nüüd parem?
Elmire *(istudes)*: Jah, terve jällegi end tunnen nagu varem.
Tartuffe: Mu palvel muidugi ei ole teeneid siin,
et taeva armuväel teist lahkus tõvepiin,
kuid kõik need päevad muud ei mõelnud ma kui seda,
et kõigevägevam teil aitaks paraneda.
Elmire: Nii palju teistele te mõtlema ei peaks.
Tartuffe: Ei ole midagi liig palju teie heaks.
Ka elust lahkuda mul teie eest näib vähe.
Elmire: Kas teie kristlik meel liig kaugele ei lähe?
Veel kord, ma tänan teid.

Tartuffe: Misjaoks siin tänumeel?
Te vääriksite, ah, ju palju rohkem veel.
Elmire: Mul nelja silma all üks jutt on teile. Ammu
ma juhust ootasin, et teha seda sammu.
Tartuffe: Te arvata ei tea, kui oodatud, madame,
on minulegi see intiimne kokkusaam.
Küll seda soosingut ma palund olen taevalt,
kuid seni paistis, et see ootus täitub vaevalt.
Elmire: Ma väga tahaksin, et kõigist asjadest
te mulle kõneleks nüüd puhtast südamest.

(Damis avab, ilma et teda märgataks, kabineti ukse, kus ta on peidus, et kõnelust pealt kuulata.)

Tartuffe: Ka mulle ainult rõõmu pakuks see,
kui siiras sõna vaid te hinge leiaks tee.
Ja kui ma olingi ehk vahel pahane,
et külaliste tulv teil eal ei kahane,
siis ärge arvake, et mingit vaenu tundis
te vastu hing, oh ei, vaid poolehoid mind sundis
nii toimima.
Elmire: Oo jah, ka mina mõistsin nii.
Te hirmu tundsite, kas ohtu ehk ei vii
ma hingeõndsust.
Tartuffe *(võtab Elmire'i käe ja pigistab seda)*:
Ah, mu andumuse tuli...
Elmire: Ai, valus on!
Tartuffe: Ka see vaid kiindumusest tuli...
Ei iial meelega ma teile haiget tee,
vaid vastupidi, jah...

(Paneb käe Elmire'i põlvele.)

Elmire: Mu härra, milleks see?
Tartuffe: Ma riiet imetlen. Mis pehmus, mahe sära!
Elmire: Ma kõdi kardan ju. Ah, võtke käsi ära!

(Elmire lükkab oma tugitooli tagasi. Tartuffe nihkub talle järele.)

Tartuffe *(Elmire'i kaelarätti katsudes)*:
Ah taevas, küll see pits on imetlemisväärt.
Jah, nüüdsel käsitööl ei ole otsa-äärt.
Niisugust meistritööd ma pole näinud varem.
Elmire: Jah, see on tõesti nii. Kuid kõneleme parem
nüüd asjast. Kihlata teid Mariane'iga
mu mehel olla nõu. Kas selle plaaniga
te tuttav olete?
Tartuffe: Ta sellest juttu tegi,
kuid seda tahta mul ei tule mõttessegi,
sest hoopis mujal on see siht, mis paelub mind
ja mille eest mul suur ei oleks ükski hind.
Elmire: Jah, maised asjad ju te silmis pole hinnas.
Tartuffe: Madame, ka minulgi ei ole kivi rinnas.

Elmire: Kuid mina arvasin, et meie madal maa
te hardund pilkusid küll võluda ei saa.
Tartuffe: Ehk kirglikult mu hing küll taevaõndsust isub,
kuid maine ilugi mind võimsalt kaasa kisub
ja sellelt pilkusid ma pöörata ei või,
mis taeva kuningas nii täiuslikuks lõi.
Küll looja näoline on iga inimpale,
kuid kõige enam teis see tuleb nähtavale,
sest kaunidusega on taevas ehtind teid,
mis paelub pilkusid ja süütab südameid,
ja millal iganes ma teile pööran silma,
pean kiitma loojat, kes nii kauniks lõi maailma,
ja joobumusega mu rinda täidab see,
kes looja näoline, ta ilusaim portree.
Küll algul oli hirm, et saatan ise sundis
nii mõtlema, et hing mul patust tunnet tundis,
ja kaua hoiduda teist püüdsin, kartust täis,
mu hinge taevateel see tunne tõkkeks näis;
kuid lõpuks mõistsin ma, et see on taeva tahe,
et harras kiindumus ei saa ju olla pahe,
et vagadusele see vastu küll ei käi,
ja andunult mu hing teid imetlema jäi.
Suur julgus minu poolt on tõesti, ma ei eita,
et ma ei läbenud neid tundeid kauem peita,
kuid teie headuselt ma mõistmist ootan nüüd,
et nõrkust näeksite mu kires, mitte süüd.
Ja nüüd ma vähemalt teilt, kaunitar, ei palu
kui vastust — teie käes on minu rõõm ja valu,
kas lõõma laidate, mis minu põues keeb,
või õnnelikuks mind te soodne vastus teeb.
Elmire: Galantne pihtimus, kuid pisut ootamatu!
Kuid ütelge, monsieur, kas nõnda teil ei satu
hing siiski õigelt teelt? Te pidage veel nõu.
On kiusatuste ees liig kaitsetu te põu.
Kes teenib jumalat nii harda õhinaga ...
Tartuffe: Kuid inimeseks jääb ka kõige vagam vaga.
Madame, te taevase, kõikvõimsa ilu ees
on mõistus jõuetu ja süda lõõmab sees.
Te imeks panete, et räägin kõik, mis hingel.
Kuid tõesti, minagi, madame, ei ole ingel,
ja kui te tahate mind süüdistada nüüd,
siis teie veetlusel on kõige rohkem süüd.
Ei selle võimule saa keegi vastu panna,
ja nõnda saigi teist mu hinge käskijanna.
Üksainus särav pilk mu meeled vallutas
ja harjund radadelt kõik mõtted kallutas.
Küll nutsin, paastusin ja taevast appi hüüdsin,
kuid ilmaaegu teid ma unustada püüdsin,

ja millest kõnelnud on seni hääletoon
ja pilgud, sõnades nüüd teie ette toon.
Ah, kui teil vähegi, oo kauneim, hakkaks hale
mu kannatustest, kui te oma puhta pale
mu poole pööraks nüüd ja oma orja peaks
te armu väärseks, ah, kõik teeksin teie heaks,
ja hardustundes, mil me keeles pole nime,
te päralt oleksin, oo kaunis, ülev ime.
Ei teie saladust tea keegi hoida nii
ja iial ohusse ma teie au ei vii.
Meil õrnem sugu on küll tihti vaimustatud
hoovkonna keigareist, kuid need on mõtlematud.
Nad oma eduga ühtsoodu praalivad
ja paljast pilgust tea mis välja maalivad
ja altarit, kus ees hing püha kohust teostab,
liig kärarikas keel hetk hiljem juba reostab.
Kuid usaldada hea on minutaolist meest,
tuld rinnas salajas ta hoiab ilma eest,
ja kuna enda au ta määrida ei taha,
ka oma armsamast ei kõnele ta paha.
Nii tema sõprusel on hoopis kindlam kaal,
ei sega armastust seal kartus või skandaal.

Elmire: Teid mõistsin täiesti, te kindel olla võite,
nii selgelt oma tõed te esile siin tõite.
Kuid ütelge, kas hirm teil pole selle ees,
et kuulda minu käest võiks seda minu mees.
Niisugust kiindumust ju seedida ei suudaks
vist ükski naisemees — see teie suhted muudaks.

Tartuffe: Oh ei, madame, ma tean, te olete nii hea,
et te ei toimi nii ja halvaks mind ei pea,
vaid nõrka inimest te heldelt vabandate,
et oma tunnetelt ta tõsta söandas katte.
Te peeglilt küsige, ja ütleb see, madame,
et mul te väärtustest on õige arusaam.

Elmire: Võib-olla mõni muu nii toimima ei hakka,
kuid mina näitan, et ma mõistan olla vakka.
Ma sellest mehele ei räägi, mis ma tean,
kuid tasuks teiltki nüüd ma teene saama pean.
Te abieluplaan — see tuleb maha laita,
Valère'iga mu mees ju lubas tütre naita.
Teilt sõna saama pean, et eksiteele nii
te enam iialgi, monsieur, mu meest ei vii.
Ja...

[4. stseen. Damis astub peidust välja ja räägib Elmire'ile, et Tartuffe'i kahekeelsus Orgoni ees tuleks paljastada.]

5. stseen

Orgon, Elmire, Damis, Tartuffe.

Damis: Te saabumise auks ma äsjasündind loo
pean teile rääkima, mis rõõmu vist ei too.
Viis, kuidas lugu peab te sõprusest ja hoolest
monsieur Tartuffe, see viis on imelik, tõepoolest.
See, keda hindate kui vaga, auväärt meest,
on valmis teotama teid tasuks armu eest,
sest peale sattusin ma sellele monsieur'le,
just kui ta ahvatles te kaasat häbitööle.
Teid kartes häirida küll sobivaks ei pea
madame sest kõnelda — ta on nii hell ja hea.
Kuid mulle näib, et kui me sellest vaikiksime,
see häbistada võiks te ausat, puhast nime.

Elmire: Ma arvan praegugi, et tüütama ei pea
meest ilmaasjata — see rutt ei ole hea.
Ei ole veel mu au sest tühiasjast ohus,
kui oskan kaitsta end ma nagu kord ja kohus.
Kui oleks usaldust teil minu vastu, siis
ei oleks sõnagi te kõnelnud, Damis.

6. stseen

Orgon, Damis, Tartuffe.

Orgon: Oh jumal, mis see on? Kas õieti sain aru?

Tartuffe: Jah, teadke siis, mu vend, ma olen viimne naru,
kelm, petis, kaabakas ja suurim lurjuseist,
missugust päikse all veel pole nähtud teist.
Ja mida iialgi ma ka ei tee või toimi,
mu elu pole muud kui pidev rodu roimi,
ja sellepärast, et nii nuhelda mu süüd,
näen, purustada mind on taeval tahe nüüd.
Ükskõik mis keegi võiks ka mulle ette heita,
ma end ei vabanda, ma midagi ei eita.
Te ärge kahelge, te parem vihahoos
mind majast ajage mu kurjusega koos.
Ükskõik mis poriga mind iial keegi määriks,
ma olen niivõrd halb, veel halvemat ma vääriks.

Orgon *(pojale)*: Mait, kuidas julged sa? Mis, õela laimuga
sa mustad meest, kes on nii õilsa vaimuga?

Damis: Kas tõesti suudab teid see libekeelne lurjus...

Orgon: Vait, krants! Sul kahju on, et vale nõnda nurjus.

Tartuffe: Ah, mitte nii, mu vend! Miks vastu sõnelda?
Te pigem uskuge, tal laske kõnelda.
Nii jube kuritöö, miks siin veel kõhklemine?
Kust teate, milleks ma võin olla võimeline?
Te paistest lasete liig kergelt petta end,
mind peate paremaks kui olen, kallis vend.

Ei, vale täiesti on kõik, mis minust teate,
ma pole hoopiski see, kelleks te mind peate.
Mind vagaks peetakse, kuid lähemale tõel'
on see, kes kinnitab, et olen halb ja õel.
(Damisi poole pöördudes.)
Jah, jätkake, mu poeg, see kõik on mulle paras.
Et olen kaabakas ja mõrtsukas ja varas,
mistahes ütelge — ma lasen norgu pea,
ka kõige halvem on mu jaoks veel liiga hea.
Ma kuulan põlvili, kui te mind mõnitate;
tean, taevas õiglaselt nii karistab mu patte.
(Laskub põlvili.)

Orgon *(Tartuffe'ile)*:
Mu vend, ei, see on liig!
(Pojale.)
Kas tõesti süda sees
ei võppu, lurjus?

Damis: Mis? Teid veenab veel see mees?

Orgon *(Tartuffe'i üles tõstes)*:
Vait, nurjatu! Oh vend, ma palun üles tõusta.
(Pojale.)
Sa jõletis!

Damis: Ta võib...

Orgon: Vait!

Damis: Usud seda lõusta?

Orgon: Üksainus sõna veel — ma lömastan su pea!

Tartuffe: Oh, ärge rääkige nii, vend, see pole hea.
Ma parem kannaksin ükskõik missugust häbi,
et halba temale ei juhtuks minu läbi.

Orgon *(pojale)*: Sa jõle!

Tartuffe: Põlvili ma palun teie ees
teilt talle andestust!

Orgon *(viskub samuti põlvili ja kaelustab Tartuffe'i)*:
Oh teie õilis mees!
(Pojale.)
Sa mait! Kui hea ta on!

Damis: Kuid...

Orgon: Vait!

Damis: Mis, te ei luba...

Orgon: Ma ütlen, lontrus, vait! Su süü on selge juba.
Ta vastu kõikides teis pime viha keeb,
naist, lapsi, teenijaid see vaenulikuks teeb.
Näen, lausa vandeliit ju tekkinud on siia,
et seda pühakut saaks minust lahku viia.
Kuid mis nad teeksidki — kõik ilmaaegne vaev.
Veel tihedamalt seob meid kaht kõik vaen ja raev,
ja seks, et kõiki neid intriige lõpetada,
väimeheks võtan ta, et nii teid õpetada.

Damis: Kas peale sundida siis võite talle meest?
Orgon: Just nii, ja täna veel — nii teie laimu eest
teid kõiki karistan — on aru saada vaja,
et olen isand siin, et mulle kuulub maja.
Noh, tule, nadikael, ja põrmu heida nüüd
ning andeks palu talt, et lunastada süüd.
Damis: Mis, või veel paluma ma peaksin seda lurjust?
Orgon: Ah jälle mõnitad ja tõrgud veel, täis kurjust!

(Tartuffe'ile, kes tema kätt kinni hoiab.)

Ah, laske lahti mind! Mu kepp, kus on mu kepp?

(Pojale.)

Ma välja kihutan sind, neetud laimusepp.
Et enam iialgi siin nägu sa ei näita!
Damis: Ma lähen, kuid...
Orgon: Mis, sa ei taha käsku täita?
Tea, punast krossigi ei näe mu pärandust
sa, sõnakuulmatu, ma lahti ütlen sust.

7. stseen

Orgon, Tartuffe.

Orgon: Nii, vend, teid solvata! Ah, seda ma ei talu!
Tartuffe *(nagu endamisi)*: Oh taevas, andesta kõik mulle tehtud valu!

(Orgonile.)

Ah, kui te teaksite, kui suur on minu piin,
et minu venna ees nii teotati mind siin.
Orgon: Ah!
Tartuffe: Ainult mõtelda, kui jõhker tänamatus!
Nii süüdistada mind, ja veel mis hirmsas patus!
Ah küll, mis jubedus! Mul valust lõhkeb rind,
ei suuda kõnelda, ah, vend, see tapab mind!
Orgon *(jookseb nuttes uksele, kust ta poja välja ajas)*:
Mispärast hoidsin vaos ma õiglast meelepaha?
Ah, miks ma jalapealt ei löönud neetut maha?

(Tartuffe'ile.)

Te ärge olge kurb, ma palun, kallis vend.
Tartuffe: Vaen liiga kaugele on juba arenend
ja see on väga halb! Et süda mul ei luba
te peret lõhkuda, siis parem lahkun juba.
Orgon: Te nalja teete!
Tartuffe: Ei. Me sõprust ustavat
see õõnestab, kui nad mind järjest mustavad.
Orgon: Mis sest, las mustata, kuid iialgi ei siirdu
ma nende leeri.

Tartuffe: Ei, nad sellega ei piirdu,
ja sama kaebust ehk, mis kuulmata jäi nüüd,
te hiljem usute ja leiate mul süüd.
Orgon: Oh, vend, ei iialgi! Te olge kartuseta.
Tartuffe: Ah, naine oskab meest ju oma nõusse petta!
Orgon: Ei, ei!
Tartuffe: Ma lahkun siit. Me mõlemate jaoks
nii kõige parem on. Siis tüli põhjus kaoks.
Orgon: Ma hukkun teieta. Oh ei, te jääma peate!
Tartuffe: Noh, olgu pealegi, ma siia jään. Kuid teate,
kui raske on see...
Orgon: Ah!
Tartuffe: Kuid jätame! Ma tean,
mil viisil käituma nüüd edaspidi pean.
Õrn asi on ju au ja õige sõbra kohus
on valvata, et see ei oleks laimuohus.
Te naisest hoidun ma, et mul ei leitaks süüd.
Orgon: Ei, olge ikka koos, ja eriti veel nüüd!
Neid marru ajada — see on mu ainus huvi.
Ta seltsis viibige ja olge õrn kui tuvi.
Kuid vähe veel! Et nad mul hästi vihastaks,
ma testamendis teen teid oma pärijaks
ja teie nimele ma kirjutan kõik raha
ja rikkuse. Jah, see ei oleks tõesti paha!
Sest kallim minule kui perekonnaring
on ehtne sõber, kes on aus ja ustav hing.
Ma väga palun teid, et te ei tõrguks vastu!
Tartuffe: Kui see on taeva soov, ma tagasi ei astu.
Orgon: Ah, vaeseke! Ja nüüd kõik kirja pangem, eks?
See uudis vihastab nad tõesti siniseks.

Neljas vaatus

1. stseen

Cléante, Tartuffe.

Cléante: Kõik ilm on jutte täis. Ja tõesti, kiidulaule
need just ei meenuta — see plekiks on te aule.
Hea, et teid kohtasin, sest halb ei ole vist,
kui ütlen lühidalt ka oma arvamist.
Detaile ma ei tea, kuid et mu hinnang vahest
ei tunduks sihilik, siis võtkem halvem kahest.
Hea, mööngem, õiglaselt ei talitand Damis
ja ülekohtuselt ta solvas teid. Mis siis?
Kas õigel kristlasel ei tuleks andeks anda
ja jätta kättemaks ja mitte viha kanda?

Kas teie süda siis tõepoolest õigeks peab,
et isa teie heaks ka poja ära neab?
Ma siiralt kõnelen. Sest kohkus noor ja vana,
ei ole ühtegi, kes praegu teid ei mana,
ja tõesti teilegi on palju parem nii,
kui viimse piirini konflikti te ei vii.
Nüüd vaenulõkkele te ärge kandke lisa,
vaid aidake, et poeg võiks jälle leida isa.

Tartuffe: See on ka minu soov, nii oleks tõesti hea,
sest mingit viha ma ju temale ei pea.
Kõik talle andestan, mu hinges pole sappi,
ja väga tahaksin ma talle minna appi,
kuid taevas pole nõus, et ma nad kokku viin.
Kui koju pöördub poeg, mul pole asu siin,
sest pärast kõike, mis on juhtunud me vahel,
koos kauem elada on võimatu meil kahel,
ja jumal teab, mis võiks maailm küll mõelda siis.
Vaid teesklus kõigile näiks minu teguviis.
Kui olen sõbralik, siis võidaks mõtelda,
et olen süüdi ja seepärast kardan teda,
ja minu leebuses ei leiaks keegi muud,
kui et ma sulgeda tal nõnda püüan suud.

Cléante: Miks kokku kraabite nii nõrku ettekäändeid?
Kas tõesti arvate, et uskuma ehk jään teid?
Nii taeva huvidest aus mees ei heieta,
sest süüdlast nuhelda ka ilma teieta
on taeval võimalik. Te kättemaksuiha
peast heitke minema ja ärge kandke viha.
Kui taeva tahtmine on teie seaduseks,
siis ärge hoolige, mis räägib keelepeks.
Mis? Heateost loobuda sel põhjusel, et seda
ehk äkki valesti veel võidaks tõlgitseda?
Ei, taeva tahtele, monsieur, te olge truu
ja ärgu murega teid täitku miski muu.

Tartuffe: Ma teile ütlesin, et andestasin juba.
Ma midagi ei tee, mis taevas mind ei luba,
kuid et ta alatult mind laimas vihahoos,
ei ole taeva soov, et elaksime koos.

Cléante: Kas taeva soov on see, kas lubab teie ausus,
et sõnast haarate, mis isa raevus lausus?
Nii võtta kingina ta varandus ja maad,
see on küll kõike muud kui kristlik meelelaad.

Tartuffe: Kes tunneb mind, see teab, et tegema ei asu
ma midagi, mil siht on ahne omakasu.
Maapealsel varal on mu silmis odav hind,
see võltsi säraga ei suuda petta mind.
Kui võtma kingitust monsieur Orgoni palvel
ma nõustusin, siis seks, et saaksin olla valvel

ta enda huvides, et vara äkki veel
ei satuks sellele, kes kõnnib laial teel,
sest see, kes isegi ei sammu õiget rada,
ka vara õieti ei mõista kasutada
ja pillab, mida muuks me pruukima ei peaks
kui taevariigi auks ja ligimeste heaks.
Cléante: Hoolt pärijate eest see tõesti veidralt kannab,
kui seega kurtmiseks ta neile põhjust annab.
Mis muret teil sest on, mis varast saama peab?
Küll õige pärija kord juba ise teab.
Kui tema teguviis ei osutugi targaks,
mis siis, kui pillabki, kuid teid ei peeta vargaks.
Ma tõesti imestan, et sellest tehingust
te osa võtsite — see on ju must mis must.
Ei ehtne vagadus nii madalale lasku,
et pärijate jao ta pistab enda tasku.
Ja kui on taeva soov, et teie ja Damis
koos elada ei või, kas poleks parem siis,
kui mees, kel tunded on nii haruldaselt peened,
kaoks ise ega teeks niisugust karuteenet.
Mis kristlane see on, kes isa kaasa veab,
et ülekohtuselt see poja ära neab?
Mis vaga hing, kes neid nüüd leppida ei luba?
Tartuffe: Monsieur, ma katkestan. Pool neli kell on juba,
mul vaga kohustust on täitma minna rutt.
Te vabandage mind, et pooleli jääb jutt. *(Läheb.)*
Cléante *(üksinda)*: Ah!

[2.—5. stseen. Mariane palub Orgoni, et see ei annaks teda naiseks Tartuffe'ile, kuid Orgon ei võta tütre palvet kuulda. Elmire teeb Orgonile ettepaneku ise veenduda, et Tartuffe teda petab. Ta peidab Orgoni laua alla ja käsib Tartuffe'i enda juurde kutsuda. Tartuffe kinnitab Elmire'ile oma armastust, tehes Orgoni kohta halvustavaid märkusi.]

6. stseen

Orgon, Elmire.

Orgon *(laua alt välja ronides)*:
Küll on see jõletis! Mul läbi kogu keha
külm judin kuuldes käis.
Elmire: Miks järeldusi teha
teil nõnda kiiresti? Oh ei, mu kallis mees,
marss, peitu tagasi, et näeksite, mis ees
veel võib teid oodata — kas alust on te hindel.
Te seni oodake, kui kõik on täitsa kindel.
Orgon: Kui hirmus värdjas! See on põrgu meistritöö!
Elmire: Liig kergeusklik mul te olete, monsieur.

Te enne veenduge, mis ilme asi võtab,
sest tihti eksida võib see, kes liiga tõttab.
(Elmire peidab Orgoni enda selja taha.)

7. stseen

Tartuffe, Elmire, Orgon.

Tartuffe *(Orgoni märkamata)*:
Madame, me õnneks on kõik majast välja läind.
Toad läbi vaatasin, kuid kedagi ei näind
ma kusagil ja võin nüüd armastavat hinge...
(Kui Tartuffe avasüli Elmire'i poole tõttab, et teda kaelustada, astub see tagasi ja Tartuffe näeb Orgoni.)
Orgon: Noh, ärge, härrake, siis nõnda peruks minge.
Miks tõttate? Teil on veel küllalt aega ees.
Ah seda sepitses siis mulle vaga mees.
Nii mulle tasute siis oma võlaarvet?
Mu tütart kosida ja mulle panna sarved!
Tükk aega kuulasin ja uskuma ei jäänd,
ma lootsin, jutus ehk veel tuleb mõni käänd,
kuid küllalt veendunud nüüd olen teie pahes,
neist tõendeist minu jaoks on küllalt igatahes.
Elmire *(Tartuffe'ile)*:
Ma pidin teesklema, mis parata, sest see,
et paljastada teid, mul oli ainus tee.
Tartuffe *(Orgonile)*: Mis, teie usute...
Orgon: Ei enam mingit juttu.
Ma palun lahkuda, monsieur, ja hästi ruttu.
Tartuffe: Kuid uskuge, mu plaan...
Orgon: Su plaanid ilmsiks said!
Sa kondid korista mu majast jalamaid!
Tartuffe: Te ise lahkuge, see pole teie maja,
see kuulub minule. Kui teil on tõendeid vaja,
neid teile muretsen. Te ninakuse hind
teid paneb nutma veel. Või ähvardama mind!
Küll teile näidata, monsieur, ma mõistan juba,
et oma majas end ma solvata ei luba!
Suur jumal karistab ja põrmu heidab neid,
kes ära põlgavad ta truusid sulaseid.

8. stseen

Elmire, Orgon.

Elmire: Mis see on? Segaseks mul jäi ta jutu sisu.
Orgon: Liig selge on mul kõik ja naeruks puudub isu.
Elmire: Mis?
Orgon: Alles praegu saan ma aru oma veast,
et kinkelepingu ma tegin totrast peast.
Elmire: Mis, kinkelepingu?

Orgon: Ja muudki veel kui seda,
ma kardan, tuleb mul nüüd raskelt kahetseda.
Elmire: Mis siis?
Orgon: Küll kuulete! Ma ülal kõigepealt
kontrollin, kas üks karp ei ole kadund sealt.

Viies vaatus

[1.—3. stseen. Orgon kardab, et Tartuffe teda reedab, sest tema käes on laegas paberitega, mille Orgonile andis üks tema sõber, poliitiline pagulane. 4.—6. stseen. Loyal tuleb Orgoni juurde ja palub kohtukäsu alusel maja vabastada, kuna see läheb kinkelepingu põhjal Tartuffe'ile. Ilmub Valère ja teatab, et Orgoni ähvardab areteerimine, sest Tartuffe on ta üles andnud. Valère soovitab Orgonil põgeneda.]

7. stseen

Tartuffe, politseiametnik, madame Pernelle, Orgon, Elmire, Cléante, Mariane, Valère, Damis, Dorine.

Tartuffe *(Orgoni peatades)*: Kuss, isand, rutata ei ole tõesti vaja.
Siinsamas lähedal teid ootab kroonu maja.
Käsk majesteedilt on teid areteerida.
Orgon: See löök siis viimaseks sul jäi serveerida,
just nagu oleks muust, sa nurjatu, veel vähe.
Su häbitöödele see paneb krooni pähe.
Tartuffe: Mind teie teotused ei riiva, jumal teab.
Kes elab taeva heaks, kõik kannatama peab.
Cléante: Kui visa kannatus, tõepoolest, lausa ime.
Damis: See lurjus mainida veel julgeb taeva nime.
Tartuffe: Ükskõik mis needusi ka paiskuks teie suust,
kuid minu kohus käib mul üle kõigest muust.
Mariane: Jah, kena töö, mis säärast nime kannab,
ja väga palju au see asi teile annab.
Tartuffe: Me iga tegevus on au ja kuulsust toov,
kui selle aluseks on valitseja soov.
Orgon: Ah nii sa tänadki nüüd, häbiväärne ori,
meest, kes sind aitas siis, kui lamasid kesk pori!
Tartuffe: Te teenet hindan ma, kuid tähtsam kui kõik muu
on minu kohustus: ma kuningale truu.
Ka tänu lämmatab see tunne minu rinnus
ja ainult sellele ma elan hardas innus.
Kui kallid oleksid ka naine, sõber, vend,
kui vaja, ohvriks toon nad kõik — ka iseend.
Elmire: Oo õel!
Dorine: Kui hästi kelm, kes koormatud on süüga,
end mõistab varjata veel vagaduse rüüga.

Cléante: Kui aga tõesti on nii sügav teis see püüd,
mis teie sõnades nii ohtralt ilmneb nüüd,
mispärast seda küll te näitama ei läinud
siis juba, kui ta teid ei olnud läbi näinud,
mispärast näitate nüüd alles agarust,
kui kaitstes oma au ta näitas teile ust?
Küll nõudma tagasi teilt hakata ei taha,
mis ära kingitud — ta omandit ja raha,
kui aga teadsite ta süüst, miks kingi siis
talt võtsite? Kas see on õige mehe viis?
Tartuffe *(politseiametnikule)*:
Monsieur, ma vaidlema ei ole tulnud siia.
Monarhi korraldus teid palun täide viia.
Politseiametnik: Jah, liiga pikale on veninud see jutt
ja õigeaegne on te märkus — mul on rutt
ja kohe täide viin ma käsu, olge julge.
Nii siis — te olete mu vang, nüüd kaasa tulge.
Tartuffe: Kes? Mina?
Politseiametnik: Teie jah!
Tartuffe: Kuid miks siis, ma ei tea...
Politseiametnik: Ei sellest teie ees ma aru andma pea.

(Orgonile.)

Monsieur, teil aga aeg on rahuneda juba.
Monarh meid valitseb, kes alatust ei luba,
see, kelle selge pilk näeb läbi südameist,
kes pimestada end ei lase petiseist.
Nii ülev on ta hing, ta õilis vaim nii vahe,
et eksimatult näeb, kus voorus on, kuid pahe
ta vaimu väärata ei suuda õigelt teelt,
ja iga liialdus on talle vastumeelt.
Küll kõrgelt vagadust ta hindab, kohe aga
ta läbi näeb, kui hing on ainult valevaga.
Nii nagu kalliks peab ta tõelist ustavust,
nii kõike jälestab, mis alatu ja must.

(Tartuffe'ile osutades.)

Nii korda temalgi ta kavalus ei läinud,
veel kavalamaid päid on tema läbi näinud,
ja kohe avanes ta selge pilgu ees,
kui õel ja alatu on südames see mees.
Küll paljastama teid ta lipitsedes tuli,
kuid ainult iseend nii paljastas see suli.
Sest leidis kuningas tas petise, kes tal
liig hästi tuttav ju on teise nime all.
On musti tegusid nii palju teind see lurjus,
et terveid raamatuid võiks täita tema kurjus.
Nüüd taeva tahtmisel sai ääretasa täis
ta häbitööde mõõt, kuid kuningale näis,

et oleks arukam veel silmakirjaks siia
mind saata, et me näeks, kui kaugele võib viia
ta häbitus, et hoop, mis tabab õelat meest,
ka oleks hüvitus te kannatuste eest.
Ma teie paberid, mis petis näppas, teile
toon tagasi — monarh ei anna tähtsust neile.
Teilt vara pettis käest küll kelmi kaval nõu,
kuid tahab majesteet, et tehing kaotaks jõu,
ja liiga raskeks süüks ei loe monarh ka seda,
et aitasite kord ta vaenlast põgeneda,
sest kõrgus hindab teid kui tublit sõjameest,
kes mitmes lahingus on võidelnud ta eest.
Ta silmis teened, mis on talle osutatud,
on palju tähtsamad kui juhuslikud patud;
küll unustada võib ta meie väiksed vead,
kuid iial tasuda ei unusta ta head.

Dorine: Oh, tänu taevale!

Mad. Pernelle: Ma jälle vabalt hinge
võin tõmmata.

Elmire: Mis õnn!

Mariane: On kadunud kõik pinge!

Orgon *(Tartuffe'ile, keda politseiametnik ära viib)*:
Kas näed nüüd, nadikael!...

8. stseen

Madame Pernelle, Orgon, Elmire, Mariane, Cléante, Valère, Damis, Dorine.

Cléante: Ei, jätke, kallis lang!
Te alandate end. Las rahus minna vang
ja kanda karistust, mis tema tegu väärib.
Miks lüüa lamajat? See ainult lööjat määrib.
Ei, pigem soovigem, et muutuks tema meel,
et voorust hindama ta ükskord õpiks veel
ja jätaks kurjuse, mis talle olnud vandeks,
nii et me helde vürst võiks anda talle andeks.
Nüüd aga tänama te minge õilsat meest
ta suuremeelsuse ja rohke armu eest.

Orgon: Jah, mingem rõõmuga, miks enam aega viita,
et põlvili ta ees ta heldemeelsust kiita.
Ja kui on avaldund me siiras tänumeel,
siis teine kohustus meil tuleb täita veel
ja tütre pulmasid koos rõõmsalt pühitseda,
sest tubli, hea Valère on mees, kes väärib teda.

JOHANN WOLFGANG GOETHE

(1749—1832)

Engels nimetas Goethet, saksa luuletajat ja mõtlejat, suurimaks sakslaseks, kelle looming tähistas saksa kirjanduse õitselepuhkemist XVIII sajandi teisel poolel.

Goethe ajastu vaimuelu iseloomustab valgustusideede võidukäik Lääne-Euroopas. Kuulsad prantsuse mõtlejad Voltaire, Diderot, Rousseau jt. arvustasid armuheitmatult feodaalkorra pahesid. Eriti ägedalt rünnati orjust toetavat ja vaimu pimestavat kirikut. Parem ühiskonnakord pidi valgustajate arvates rajanema õigluse ja mõistuse põhimõtteile. Valgustusideed sillutasid teed Prantsuse kodanlikule revolutsioonile.

Saksamaa oli XVIII sajandil killustatud kolmesajaks kääbusriigiks, kus rahvas ägas feodaalse omavoli all. Kodanlus oli poliitilise ja majandusliku killustatuse tõttu nõrk ja vähearenenud ega suutnud juhtida võitlust demokraatlike ideede eest. Kuid siiski

idanesid valgustusideed ka Saksamaa sumbunud oludes ja eriti jõudsalt just kirjanduses. «See poliitiliselt ja sotsiaalselt häbiväärne ajastu oli samal ajal suureks epohhiks saksa kirjanduses,»[1] märkis Engels. Suurimad nimed selle ajajärgu kirjanduses olid peamiselt näitekirjanikuna tuntud Lessing (1729—1781), Goethe ja Schiller (1759—1805).

Johann Wolfgang Goethe sündis 1749. a. Frankfurdis Maini ääres jõukas perekonnas. Avarad kodused võimalused soodustasid poisi mitmekülgset vaimset arenemist juba varases lapsepõlves. Ka kirjanduslikud huvid ja katsetused algavad õige varakult.

Koduse ettevalmistuse järel asub Goethe ülikoolis õigusteadust õppima (algul Leipzigis, hiljem Strassburgis). Siin tutvub ta kuulsa rahvaluulekoguja Herderiga, kes äratab temas huvi rahvaloomingu rikkuste vastu. Koos Herderiga saab ta nn. «tormi ja tungi» (Sturm und Drang) poeetide rühma juhiks. Hiljem liitus nendega ka noor Schiller. See 70-ndail aastail kujunenud kirjanduslik liikumine väljendas tormilist protesti poliitilise ja vaimse surutise vastu. Vastandina klassitsismi külmale mõistuspärasusele on «tormi ja tungi» kirjandus ülevoolavalt tundeohter.

Goethe loob sellal suurepärast luulet. Tema luuletused, milles on esiplaanil looduse ilu ja armastuse motiivid, on tundeehtsad ja sügavalt rahvalikud ning kuuluvad tänaseni luulekunsti parimate saavutuste hulka (*«Kannike», «Järvel», «Nõmmeroos»*).

1773. a. ilmus Goethelt esimene ulatuslikum teos — ajalooline draama *«Götz von Berlichingen»*, mille tegevus toimub XVI sajandi talurahvasõja sündmuste taustal. Peategelane, aus ja tulihingeline rüütel Götz, astub välja talupoegade õiguste kaitseks, kuid tema võitlus feodaalide vägivalla vastu jääb siiski vaid üksikisiku ägedaks protestipuhanguks. «Götz von Berlichingenile» järgnes 1774. a. epistolaarne (kirjade vormis) romaan *«Noore Wertheri kannatused»*. See on üllaste ideaalidega ja tundelise noormehe hingeliste kannatuste lugu. Wertheris sulavad ühtseks maailmavaluks nördimus ümbritseva elu tühisuse pärast ja õnnetu armastus. Kangelane lõpetab elu enesetapmisega. «Wertherile» sai osaks suur menu mitte ainult kodumaal, vaid ka väljaspool selle piire.

1775. aastal järgnes Goethe Weimari hertsogi kutsele ja asus Weimarisse, kuhu ta jäi, kui reisid välja arvata, kogu eluks. «Tormi ja tungi» meeleolud raugevad, Goethe püüab oma energiale ja ideedele Weimari riigiasjade juhtimises rakendust leida. Kuid väikese hertsogiriigi juhtimine ei too rahuldust. 1786. aastal asub Goethe kaheaastasele reisile Itaaliasse, kus ta süveneb antiikkunsti tundmaõppimisse. Ta lõpetab siin tragöödia *«Egmont»* (1787), mis käsitleb Madalmaade vabadusvõitlust Hispaania ülevõimu vastu, ja klassitsistlike reeglite järgi loodud tragöödia

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. II, стр. 562.

«Iphigeneia Taurises», mille ainestik on võetud kreeka mütoloogiast.

90-ndate aastate looming peegeldab sügavaid vastuolusid kirjaniku vaadetes. Geniaalsele luuletajale ei jää märkamatuks kaasaja pahed, kuid Weimari hertsogiriigi ministrina ei suuda ta mõista vana korra vägivaldse kukutamise ideed Prantsuse kodanlikus revolutsioonis. «Temas toimub lakkamatu võitlus geniaalse luuletaja... ja Frankfurdi patriitsi kartliku poja või Weimari salanõuniku vahel, kes näeb end olevat sunnitud selle ümbrusega vaherahu sõlmima ja sellega harjuma.» [1] (Engels.)

Selle ajajärgu vaateid iseloomustab hästi romaan *«Wilhelm Meisteri õpiaastad»* (1796), milles käsitletakse isiksuse kasvatamise probleemi. Nimikangelane otsib Saksamaa oludega kohanedes oma kohta elus ja leiab selle lõpuks praktilises tegevuses.

Goethe elutööks ja peateoseks on tragöödia **«Faust»** (I osa ilmus 1808. a., II osa 1832. a.), mille kallal ta töötas aastakümneid. Teose aine on võetud saksa rahvalegendist, mille järgi õpetlane Faust sõlmib kokkuleppe kuradiga, kes kohustub teda eluajal teenima ja peab saama selle tasuks Fausti hinge.

Tragöödia eelloos («Proloog taevas») sõlmib Mefistofeles jumalaga kihlveo, väites, et tal õnnestub kõrgema ja parema poole püüdlev Faust meeleliste naudingute võrku ahvatleda. Jumal, kes väljendab Goethe usku inimesse, on veendunud, et Faustis pääseb võidule mõistus ja headus.

F a u s t i kohtame I osa alguses öösel oma töökabinetis. Ta väljendab oma kuulsas monoloogis pettumust ja meeleheidet, kuna skolastilise teaduse harrastamine ei ole toonud rahuldust ega suuda avada looduse ja elu erutavaid saladusi, mille poole ta otsiv mõistus püüdleb. Kohtumine lihtrahvaga (stseenis «Linnavärava ees»), kes väljendab Faustile tänu ja tunnustust, ergutab teda maailma veelgi sügavamalt mõistma. Evangeeliumi tõlkimise stseenis vastandab ta piibli tõele — «Algul oli mõte» — materialistliku põhimõtte: «Algul oli tegu». Fausti juurde ilmub M e f i s t o f e l e s, kes on kurjale ahvatleva, aga ühtlasi kõigesse kriitiliselt suhtuva kehastaja, ja tõotab ta õnnelikuks teha. Fausti verega kinnitatud lepingu põhjal pärib Mefistofeles õpetlase hinge, kui see lausub: «Oh ilus hetk, veel viibi sa», s. t. tunnistab enese õnnelikuks. Faust elab koos Mefistofelesega läbi tormilisi seiklusi. Haarav ja traagiline on Fausti ja Margareta armastuse lugu. Ennastohverdavalt armastav M a r g a r e t a langeb feodaalaja julmade eelarvamuste ohvriks, ent tema traagiline surm esimese osa lõpus kõlab siiski ülevalt ja avaldab Faustisse õilistavat mõju: maised lõbud, mida Mefistofeles heldel käel pakub, hakkavad talle vastumeelseks muutuma.

Fausti otsingud jätkuvad tragöödia teises osas. Pikkade rännakute ja seikluste järel loobub ta lõpuks viljatutest unistustest ja

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. V, стр. 142.

leiab rahulduse loovas töös inimkonna hüvanguks. See ongi «ilus hetk», mille poole ta oma rahutus ja vaevarikkas elus püüdles; see on ühtlasi inimmõistuse võit eluraskuste ja kurjuse üle.

«Fausti» võib pidada Goethe loomingu suurejooneliseks testamendiks. Temasse on kätketud tolle aja eesrindlikud ideed ja taotlused. Teose sügavad probleemid, mõtterikkus, jõulised kujud ning vaimukas keel on aegumatu väärtusega.

Goethe viimased eluaastad mööduvad pingerikkas loomingulises ja kultuurialases töös. «Fausti» kõrval valmib «Wilhelm Meisteri õpiaastate» järjena *«Wilhelm Meisteri rännuaastad»* (1829), mis jätkab kangelase elusaatuse jälgimist. Suuremate teoste kõrval sünnib arvukalt luuletusi, artikleid kunsti- ja kirjandusküsimuste kohta. Goethe töö ja huvide ring on erakordselt lai, ulatudes kirjandus- ja kunstielust ka teaduse valdkonda, ta oli nimelt oma aja väljapaistev loodusteadlane.

Goethe suri oma töölaua taga 1832. aastal.

HALDJATE KUNINGAS

BALLAAD

Kes tuulisel ööl seal ratsutab veel?
Üks isa on haige lapsega teel.
Nii hellalt ja kindlalt laps kaisus on tal,
isa hõlma poeg klammerdub värinal.

«Miks peidad sa näo? Mis sind kohutas?»
«Oh isa, näe, haldjate kuningas!
Tal on lehviv mantel ja kuldne kroon!...»
«Mu poeg, see on ju udujoon.»

«Laps, kallis, oh tule sa minuga,
siis mängusid mängin ma sinuga.
Jõe kaldal on lilled nii ilusad,
mu emal on riided kuldkirevad.»

«Mu isa, mu isa, eks kuule sa,
mis mulle ta sosistab salaja!»
«Mu laps, mu laps, jää rahule!
Puu kuivanud lehtedes tuul on see.»

«Laps, miks sa ei tule, laps, sina ei tea,
mu tütarde juures sul olla on hea.
Ringmänge koos sinuga teevad nad,
sind magama tantsivad, laulavad.»

«Mu isa, eks näe sa: seal tantsuhoos
muruneiud on hämaras puude all koos.»
«Näen, poeg, mu poeg, need on remmelgad,
mis tuule käes okstega viipavad.»

«Sa oled nii armas, ma ihkan sind nii,
et kui sa ei tule, viin vägisi.»
«Kui valus, oi; haldjate kuningas,
oh isa, oh isa, mind puudutas!...»

Isa tõttab, täis hirmu tal süda on sees.
Laps oigab ja kiiresti ratsutab mees.
Küll viimati koju sai pärale,
kuid surnud ta süles on lapsuke.

KANNIKE

All aasal õitses kannike,
nii vaikselt varjus oli see —
arg, lihtne kannikene.
Seal tuli lamburneiu teel,
kel kerge samm ja kerge meel
ja rõõmu täis, ja rõõmu täis
ta aasal lauldes käis.

Kui silmapilguks saaksin küll,
ah, olla aasa kauneim lill,
— nii mõtles kannikene —
et minu juurde tõttaks ta
ja endale mind võtaks ta
ja saaksin siis, ja saaksin siis
ta rinnal olla ma.

Ah, aga tüdruk ligines
ja puruks tallas möödudes
ta vaese kannikese.
Kui närtsis lill, veel mõtles ta:
Ehk suren küll, kuid suren ma
ta jalge all, ta jalge all,
mu armsa jalge all.

JÄRVEL

Nii rikast sära rüüpab silm,
nii vabalt hingab rind.
Kui hea ja hell on lai maailm,
mis hõlmas hoiab mind.
Siin aerutaktis hällides
me lootsik liugleb veel,
ja mäed, mis peaga pilvedes,
on kahel käel me teel.

Pilk, mu pilk, miks alla vajud?
Meeles kuldsed unekujud?
Taandu, unistuse piin!
Elu, armastus on siin!

Lainel särab vastu
tuhat hõljuvat tähte.
Kauged mägede harjad
udus sulavad ühte.
Vaiksel lahel hilju
libiseb tuulehoog.
Puid täis valmivaid vilju
vastu peegeldab voog.

MIGNON

Kas maad sa tead, kus sidrun õitseb nüüd,
kuldvilju täis on apelsinipuud,
kus tuul on soe ja sinav taevakumm,
kus latva tõstab loorber uhke, tumm?
Kas tead, kas tead sa?
Sinna, sinna
koos sinuga, oh armsam, tahan minna.

Kas maja tead sel kaugel kaunil maal?
Sel valged sambad, sära täis on saal
ja marmorkujud vaikselt vaatavad:
«Mis, vaene laps, on sulle teinud nad?»
Kas tead, kas tead sa?
Sinna, sinna
koos sinuga, mu kaitsja, tahan minna.

Kas mäge tead, mil ümber pilvekeed?
Seal hobueesel udus otsib teed,
seal elavad veel koopais lohemaod,
täis allikate laulu kaljupraod.
Kas tead, kas tead sa?
Sinna, sinna
viib meie tee, oh isa, las meid minna!

FAUST

TRAGÖÖDIA

I OSA (lühendatult)

[Eelmäng teatris. Teatri direktor, luuletaja ja komejant arutlevad kunsti eesmärgi üle. Poeet peab kõige tähtsamaks ilu ja igavese tõe teenimist, teised peavad oluliseks ainult seda, et näidend meeldiks vaatajaile.
Proloog taevas. Issand annab Mefistofelesele loa Fausti proovile panna, teda õigelt teelt kõrvale meelitada.]

Öö

*Kõrge võlviga kitsas gooti toas * istub Faust rahutult oma tugitoolis puldi ääres.*

Faust: Olen nüüd, ah, kõike puurind:
mõtte-, arsti-, õigusteadust,
ja veel hullem — hardalt uurind
kaua Uut ja Vana Seadust *.
Mis, vaene togu, sain ma sest?
Pole teragi targem endisest.
Magistriks sain, doktoriks isegi,
ja juba aastat kümme nii
ma ninapidi ratastringi
vean õpilasi, vaeseid hingi
ja näen, et midagi ei tea.
Kas südant sööma see ei pea?
Küll on mu kõrval õpipoisid
kõik papid ja leegion kirjakoisid;
vaim mingi tõkke ees ei tõrgu,
mind ei kohuta isegi kurat ja põrgu.
Kuid iial ka rõõm ei täida rinda.
Ma oma teadmisi ei hinda,
ei arva, et võiksin inimsoole
teed näidata õigema, parema poole.
Ka muuga hoobelda ei saa:
puudub au ja toredus, maja ja maa.
Kas on koera põligi nõnda hale?
Seepärast andun nüüd maagiale *,
et kuuleksin mõne vaimu käest
maailma juhtivast imeväest,
et enam tarkust kogu aja
mul teeselda ei oleks vaja,
vaid mõistaksin, mis on su tuum,
maailm ja elu, aeg ja ruum,
ja näeksin kõikeloovat jõudu
ja sõnadest ei tunneks õudu.
Oh täiskuu, kui sa taevalaest
mind viimast korda näeksid, vaest,
nii ahastades südaööl
siin kõrge puldi ääres tööl!

Kui tihti toas, mis koli täis,
su nukker pilk must üle käis.
Ah, saaksin mägedele ära,
kus keset sinu armast sära
öövarjus vaimud lehvitlevad,
all hõbeaasu ehib kevad;
end teadmiskõntsast igaveseks
su kastes terveks, puhtaks peseks.

Veel olen, ah, siin konginurgas!
Mis neetud umbne kiviurgas,
kus armas taevavalguski
nii tuhmilt imbub minuni,
kus köiteid, valli kõrval vall,
maast laeni seinad täis on neid,
kõik koitand, paksu tolmu all,
ja virnad suitsend pabereid.
Siin karpe, klaase puutub käis,
seal instrumente riivab silm.
Kõik iidset koli pungil täis —
see on su maailm! See on siis maailm!

Ja sina küsid veel, miks siin
jääb südamele kitsaks põu,
miks mingi salajane piin
sul halvab värske elujõu?
Kui väljas elav elu keeb,
on siin kui haua kehastus:
kesk surnuluid sind kurvaks teeb
see tolm ja põrm ja pehastus.

Siit ära! Otsi avarust!
Kas küllalt juhatust ei saand
sest saladusteraamatust,
mis Nostradamus* kirjutand.
Sa tähtede ringkäiku näed,
su saatust kuulutavad need,
ja vabanevad hingeväed,
kui püha loodus näitab teed.
Ei iial jahe, juurdlev meel
neid pühi märke mõista saa.
Ju vaimud hõljuvad mu teel.
Oh vastake, teid kutsun ma!
(Ta lööb raamatu lahti ja silmab makrokosmose märki.)*
Mis, õndsus, ah, mis olematu rõõm
mu põue äkki valgub nendest joontest!
Ju noore, püha eluõnne lõõm
mul voolab läbi närvidest ja soontest.

Kas mõni jumalus need kirjutas,
et vaesest südamest, kus kurb ja vinge,
kaob valutorm ja mure piinav pinge,
et jõudu näen, mis juhib salajas
maailma, mõistan tema hinge?
Kas olen jumal? Ümber on nii hele.
Neid puhtaid jooni nähes kerkib vaimus,
loov loodus, sinu imetöödest aimus,
nüüd leian mõtte targa sõnadele:
«Ei vaimud oma riiki sulge.
Su sõgedus peab kütkes sind.
End koidumerre kastma tulge,
ja säravaks saab maine rind.»

(Vaatab märki.)

Mis võim kõik üheks kangaks koob!
Üks aina teises elab, loob.
Kõik taevajõud seal liikvel näivad,
käest kätte kuldsed ämbrid käivad.
Suur õndsus, kuidas hinge riivad,
kui taevast maani nende tiivad
kooskõla kõiksusele viivad!

Mis vaatemäng, kuid ah — ka ainult see!
Kuis, loodus, leiaksin su põue tee?
Kus on see elu läte, emarind,
mis küljes maa ja taevas ripub?
Mu närtsind põu ta poole kipub;
ta voolab, toidab — miks siis mitte mind?

(Sirvib tusaselt raamatut ja silmab maavaimu märki.)*

Kui erinev on võim sel märgil siin!
Sa, maavaim, oled mulle lähem.
Ju tunnen oma nõrkust vähem,
ju soontes keeb kui värske viin.
Mis koormaid ka mu õlule ei panda,
ma julgen elada, maist häda, õnne kanda,
ja võidelda, kui torm mind ajab randa,
ja hukkudeski mitte alla anda.
Mu kohal pilvi koguneb —
kuu valgus kahaneb,
lamp puldilt kaob.
Paks udu! Valgus sähvib punaselt
mul ümber pea ja laest
käib alla vilu viirg
ja haarab mind.
Ju, igatsetud vaim, sa hõljud siin!
Siis ilmu, ilmu!
Ah küll, mis piin

mu rinda lõhub,
mis tunne uus ja tundmatu mind rõhub!
See imejõul veab enda poole rinda.
Sa pead, sa pead, ja maksku eluhinda!

(Ta võtab raamatu ja lausub saladuslikult maavaimu sõnad. Lõkendab punane leek, vaim ilmub leegis.)

Vaim: Kes hüüdis mind?
Faust *(ära pöördudes)*: Mis pilk täis õudu!
Vaim: Sa võimsalt manada mind jõudsid,
mu sfääridest mind välja nõudsid,
ja nüüd —
Faust: Oh, mul ei ole jõudu!
Vaim: Su hinge näris kustumatu piin,
sul liigutavad kaebed tõusid suule.
Mind hüüdsid sa! Ma olen siin!
Mu näkku vaata nüüd, mu kõnet kuule!
Miks värised, mind vaadata ei või,
oi üliinimene? Miks su keel on kidas?
Kus rind, mis eneses maailma lõi
ja ennast vaimudega võrdseks pidas?
Kus oled, Faust, kes sa mu nime hüüdsid
ja kõigest väest mu juurde jõuda püüdsid?
Kas sina see, kes hädavaevalt tajus
mu lähedust, nüüd ilma igast jõust,
see vaglake, kes hirmul kössi vajus?
Faust: Ei taandu sinu ees, sa tulelõust!
See olen mina, Faust; me ühest tõust!
Vaim: Elu lainetes, tegude rajus
heljun all ja peal,
olen siin ja seal!
Surm ja sünd,
lõputu laine,
taand ja ründ,
vaheldus aina;
nii aegade laksuval kangaspuul koon
ja jumala elavat kuube loon.
Faust: Sa, tegev vaim, kes hõlmad ilmamaad,
kui hästi mõistan sind — meil sama laad.
Vaim: Su kaim see vaim on, kellest aru saad,
ja mitte mina *.

(Kaob).

Faust *(masendatult)*: Ka sina mitte?
Kes siis?
Mina, jumala näoline,
ja sinustki madalam?

(Koputatakse).

Oh häda! Tean, see on mu faamulus *.
Jään ilma kauni hetke särast.

Et selle kuiva tondi pärast
peab hävima mu võimas nägemus!

(Uks avaneb, sisse astub Wagner öökuues ja öömütsis, lamp käes. Faust pöördub pahaselt ümber.)

[Faust vestleb Wagneriga ja saab pahaseks tema piirituse üle.]

Faust *(üksinda)*: See üksnes elab ilma vaevata,
kes väliskoorest satub vaimustusse.
Ta ahnelt rühmab aardeid kaevata
ja rõõmus on, kui leiab vihmausse.

Kas kõlada see inimhääl võib seal,
kus alles äsja kõrged vaimud sõudsid?
Kuid, oh, sa vaeseim ilma peal,
mu juurde seekord õigel ajal jõudsid.
Sa tulid, kui mind vaevas ahastus
ja hinges viimne lootussäde hääbus.
Ah, nõnda võimas oli ilmutus,
et tema kõrval pidin näima kääbus.
Ma looja näoline, kes koputas
tõe uksele ja vaime välja sundis,
kes taevasäras endast rõõmu tundis,
maa tolmu liikmeilt loputas;
ma suurem keerubist *, kes ihkas kõike jõuda
ja läbi sinu soonte, loodus, sõuda,
ja loova jumaluse põlve nõuda.
Üks hetk mu hullustuse hajutas,
mind kõuesõna põrmu vajutas.

Ei tohi sinuga end võrrelda!
Küll oskasin sind välja kutsuda,
kuid sinu hoidmiseks ei leidnud nõu.
Oh, kuidas õndsal hetkel tundis
nii suur, nii väike ennast põu!
Maailma teadmatusse sundis
mind tagasi su kõne kõu.
Kes sellel teel mind oskaks saata?
Kas jälgida ehk unistust?
Ah, tegutse või kõrvalt vaata —
sa ikka tunned pettumust.

Mis väärtuslik su vaimule näis varem,
ei harjudes see enam armas näi.
Kui maitsed head, sa tead, et kõige parem,
ah, ikka ainult viirastuseks jäi.
Suur tunnegi, kõik, mida hing peab kalliks,
see argielus peagi luitub halliks.
Küll vähesega leppida ei luba
sind igavikku taotlev mõttelend,

kuid läheb aeg ja taltsam oled juba,
kui viimne õnn su eest on põgenend.
Ju põue põhja salamure asub
ja ikka piin su hingel lasub.
Ta läbi on ka rõõm ja puhkus raske,
ta mõistab leida järjest uusi maske.
Kord pere, varandus — see, mis sa taotanud,
kord tule, mürgi hirm — sa pole vaba.
Sa kardad sedagi, mis iial sind ei taba,
ja leinad, mida sa ei ole kaotanud.

Ei jumal ma — kuis küll see mõte vaevab!
Ma ainult tõuk, kes põrmus rada kaevab.
On põrm ta kodu, põrm on toiduks tal
ja põrmu sureb ta teekäija jala all.

Ja kõrged seinad siin täis riiuleid
ja tühiasju iga liiki!
Eks ole seegi tolm ja põrm, mis meid
seob siia koide, pehkimise riiki?
Kas seda, mis mul puudu, leian siin,
pean süvenema raamatute kõnne,
et näha, kuidas kõikjal ootab piin,
et mõnikord on olnud pisut õnne?
Mis, õõnes kolp, kas naerad mind või end?
Eks aju sinulgi kord ihand, trotsind,
tõtt igatsenud, kerget päeva otsind
ja raskes hämaruses rabelend.
Ja keset veidraid rattaid, hoobi, rulle
kõik õhkub nagu vaenu, irvitust.
Ma lootsin, et nad võtmeks saavad mulle,
kuid kõver keel ei avand ühtki ust.
Ka päisel päeval varjab loodus end,
ei loori tõsta saa talt uuriv huvi,
ja mis su vaimule ei avanend,
ei ava seda ükski kang või kruvi.
Siin pruukimata seisnud vanakoli,
sest et su isa ükskord seda vajas.
See vana klaas niikaua suitsus oli,
kui hämar lamp sel puldil tossu ajas.
Miks seda vähest sa ei pilland parem?
Nüüd koormana sa kõike kaasa vead.
Mis isadele kuulund varem,
sa oma tööga omandama pead.
Mis kasutu, meid koormab ilmaaegu,
see ainult kasuks on, mis tarvilik on praegu.

Kuid mis veab pilku neile klaasidele?
Mis imejõud küll on sel karikal?

Miks äkki on mu hinges armsalt hele
kui metsateel kuu kuldse paiste all?
Su juurde, peeker, tervitades tõttan,
su hardal meelel ülalt alla võtan.
Kõik inimeste maine vaev ja püüd
on kehastunud selles unenestes.
Peen surmarohi, vaevu maha pestes
pead oma meistrit avitama nüüd.
Sind vaevalt näen, ju valu muutub raugeks,
su kätte võtan, iga püüd saab kaugeks,
ju mõõnavad mu vaimu tõusuveed.
Ma pööran palge avamere poole
ja vaatan helkivale peegelvoole;
uus rand on seal, uus päev ja uued teed.

Mu juurde tulivanker hõljub läbi õhu.
Ju valmis ma end tunnen pikaks teeks,
kus eetrisfääris * heidan maise rõhu,
et uus ja puhtam rõõm mu hinges keeks.
Mis ülev elu, õndsus taevaline!
Veel äsja tõuk, ja seda väärid sa?
Nüüd otsustaval sammul teele mine
ja maha jäta kaunis ilmamaa.
Su julgest haardest värav avanegu,
kust muidu mööda hiilib igamees.
Las jumalaile tunnistada tegu,
et inimlaps ei taandu nende ees.
Miks sünge oru kaldal peidad pale,
mis kujutlus su enda piinaks lõi?
Sa kohkumata rühi väravale —
lõõm selle suul sind pidada ei või!
Sul jõudu jätkuma peab selle sammu jaoks,
ja kuigi sa ka tühjusesse vaoks.

Kristalne, puhas peeker, astu alla.
Nüüd tolmund kestast sind ma päästan valla;
me palju aastaid pole olnud koos.
Kui isadel kees saalis pidukära,
siis vaikseid võõraid elustas su sära,
käest kätte rändasid sa rõõmsas hoos.
Su pildirohket, kaunist kunştitööd
kõik joojad pidid kiitma, riime looma,
siis ühel sõõmul peekri tühjaks jooma.
Sa meenutad nii mõndki noorusööd.
Nüüd pole aeg sind ringi käima panna,
su piltidele seletust ei anna.
Toob püha joobumust su taevatoit.

Meel rahuneb su õõne mustast kohust,
sind ise lõin — mind päästa igast ohust,
nüüd viimse sõõmu sellest imerohust
joon sinu tervituseks, kirgas koit.

(Paneb peekri huultele.)

[Kostab kellahelin, inglite koor ja naiste koor. Faust, kes kavatses mürgipeekri tühjendada, lööb kahtlema.]

Faust: Miks hüüab minu, ussikese, nime
õrn, võimas hääl, et helab taevavõlv?
Küll sõnum heliseb, kuid hing on kurt ja pime.
Seal kõlagu, kus harras inimpõlv,
sest puhta usu lemmiklaps on ime.
Hing kaugel on neist kirkaist sfääridest,
ja ometi — kas minagi ei hellu,
kui kuulen häält, mis tuttav noorusest,
see tagasi nüüd mindki kutsub ellu.
Kord taeva lähedust ma õndsalt talusin,
mind piiras sügav pühapäine vaikus.
Kui kellahelin aimusrikkalt kaikus,
ma lapsemeeles hardalt palusin.
Meel üle maa ja mere lendas,
nii rändasin kesk elu tärkamist
ja laante rüpes kuumalt nuttes endas
ma tundsin uue ilma ärkamist.
Laul rõõmust, mängust noorusele teatab,
kel kevadpidu ees on veel;
kuid lapsetundes mälestus ju peatab
ka mind sel otsustaval teel.
Oh kõla, taevaviis! Mul märg on silm,
su oma olen uuesti, maailm.

[Koorilaul ülistab Kristust.]

Linnavärava ees

[Jalutavate linnakodanike jutlemine. Tulevad vesteldes Faust ja Wagner. Faust vaimustub tärkava kevade ilust ja rahva rõõmsast meelest. Wagner peab seda kõike labaseks ja tühiseks.]

Vana talupoeg: See, tohtrihärra, ilus on,
et täna halvaks meid ei pea
ja lihtsa külarahva seas
käib nõnda koolitatud pea.
Siis värsket jooki maitsege,
mis pakub meie lihtne astja.
Toon teile kannu sooviga,
et kaua elaks keelekastja.
Nii palju kui seal tilku sees,
teil olgu elus päevi ees.

Faust: Ma teie maitsvat jooki proovin,
teid tänan, kõike tervist soovin.

(Rahvas koguneb nende ümber.)

Vana talupoeg: Jah, hea, et osa võtate
nüüd rõõmsal päeval nende peost,
kes muiste hädaaegadel
said abi teie tööst ja teost.
Siin täies jõus on mõnedki,
kes teie isalt rohtu said,
kui tema võitles katkuga,
mis rängalt laastas meie maid.
Te juba siis, veel noores eas,
ei kohkund mingi ohu eest;
surm õitsvaid mehi niitis reas,
kuid mitte teietaolist meest.
Te üle saite mitmest vaevast,
sest aitaja saab abi taevast.
Kõik: Auväärse mehe terviseks,
et ta veel kaua tegutseks.
Faust: Pead painutagem taeva ees,
seal on me kõigi abimees. *(Läheb Wagneriga edasi.)*
Wagner: Suur mees, kas südame ei asu
sul uhkus selle hulga kiitusest?
Oh õnnelik, kes säärast kasu
saab oma vaimuannetest!
Siin pojale sind näitab isa,
kõik austust täis, kui viibid nende seas,
ja vait jääb viiul, tants ja kisa.
Sa möödud, rahvas seisab reas
ja ükski müts ei püsi peas,
ja vähe puudub, et igamees
vaoks maha põlvili su ees.
Faust: Ma selle kivini sind välja viin.
Seal puhkame, seal keegi meid ei sega.
Kord mõttes tihti istusin ma siin
ja piinasin end paastu, palvetega.
Siis usus kindel, lootust täis,
mu hinge rahva häda vaevas.
Ma palusin, ja mulle näis,
et kuulda võtma peaks mind taevas.
Kui pilge kõlab rahva kiidukisa.
Oh, saaks sa vaadata mu sisemust,
sa näeks, kui vähe poeg ja isa
väärt olid säärast ülistust.
Mu isa tume aumees oli,
kes elu saladuste kallal haus;
küll eksiteel, kuid hinge põhjas aus,
ta tuhnis keset veidrat koli.
Tal abiks usinad adeptid*,
nii nõiaköögis mässas mees;
ei lõppend keerukad retseptid

ja vastik segu kees ja kees.
Seal Punalõvi kolvis Liiliaga
sai laulatatud — leegid üles lõid,
ja ühest kambrist teise aga
pruutpaari ajas hoolas nõid.
Nii valmis kirju surimuri,
noor Kuninganna sündis leekidest.
Läks käiku arstim, haigeid suri,
kas keegi paranes — ei ükski hoolind sest.
Mis andis rahvale me töö ja tegu?
Me jagasime põrgusegu;
head tuhanded mult endalt mürki said.
Nii taudist hullemini möllasime,
me ohvrid hukkusid, ja nüüd — mis ime —
veel kiidetakse jultund mõrtsukaid.

Wagner: Mis kahtlused teid kõik ei sega!
See küllalt teeb — nii mulle näib —
kes omandatud oskusega
heas usus hoolsalt ümber käib.
Kui noorelt isast lugu pead,
võid õppida talt mõndki head;
kui vanas eas tood teadusele lisa,
siis on su poeg kord kaugemal kui isa.

Faust: Oh õnne, loota veel, et ülepea
ses eksituste metsas leiad raja!
Meil vaja seda, mida me ei tea,
ja mida teame, seda me ei vaja.
Kuid miks need mured? Kaunis õhtu kaob,
kui nukrusele oma hinge avad.
Kui kaunilt päikeses, mis looja vaob,
nüüd hurtsikud kesk haljust helendavad.
Meilt päike lahkub, päeva kaasa viib
ja teisal jälle hakkab elu looma.
Oh, miks siis mindki maast ei tõsta tiib
ta reisi jälgima, ta paistet jooma?
Ma ilma igaveses ehas näeksin siis:
all vaiksed nurmenõlvad, teed ja kojad,
kõik harjad tules, rahus org ja hiis,
kuldjõgedesse vaovad hõbeojad.
Ei köidaks taevalikku lennutahet
siis kuristikud, karmid kaljumäed;
ja pilgu ette — imestades näed —
all meri avab soojad lahed.
Küll jumalanna kaob, meid maha jättes,
kuid ärevil on süda sees:
ma tõttan kastma end ta valguslättes.
Mu taga öö, ja päev on minu ees,
mu üle taevas on, mu all on lained.

Oh kaunis uni — lõppema see peab!
Meid vaimutiib küll kõrgustesse veab,
kuid keha vangi jääb kesk maise painet.
Kuid kõigisse on loodud iha: minna
vaid kaugemale, üle maise nõo,
kui meie kohal, kadund taevasinna,
teeb helisevat laulu lõo;
kui kotka sõudu jälgib vaade
ja härrast hellust täis on meel,
kui üle merede ja maade
on kureparved koduteel.

Wagner: Ka minul mõnikord on veider tuju,
kuid iial see ei võta säärast kuju.
Pea maa ja mets on igav mehele.
Mind kadedaks ei tee ka linnu tiivad.
Mis teise jõuga vaimurõõmud viivad
mind köitelt köitele ja lehelt lehele!
Kui hubaseks siis saavad talveööd
ja õnnis elu läbi voolab soontest,
ja kui veel kalli pärgamendi lahti lööd,
ah, terve taevas helgib nendest joontest.

Faust: Üksainus tung on, sõber tuttav sul,
teist ära iial põue lase!
Kaks hinge asuvad, ah, rinnas mul,
ja kahele on kitsas ainus ase.
Üks iga kiuga klammerdudes peab
mind armurõõmus, mulla maises süles
ja teine põrmust võimsa väega veab
mind igaviku aasadele üles.
Oh vaimud, kes te ruumis hõljute
ja valitsete maa ja taeva vahel,
siis kullaõhust alla astuge
ja murdke minult maise elu ahel.
Jah, oleks mul nüüd nõiamantel üll,
mis ära, kaugustesse kannaks —
ta eest ma kallimadki riided küll,
ka keisrikuue kergelt ära annaks.

[Faust märkab väljal musta puudliit, kes talle visalt järgneb.]

Töötuba

[Faust astub sisse koos puudliga ja võtab kätte Uue Testamendi.]

Faust: Kuid, ah! ju tunnen, et jälle pelgus
mu rinnast vaikne rõõm ja selgus.
Miks alati nii ruttu kuivab läte
ja jääme jällegi janu kätte?
Kui tihti see on olnud nii!
Kuid ära kohe meelt veel heida!

Pilk ülemaise poole vii,
et ilmutusest tröösti leida,
mis ehtsas ilus ja puhtuses
on tallel Uues Seaduses.
Mul auväärt algtekst mõlgub meeles,
mul juba ammu tärkas soov
kord võtta sulg ja teha proov,
kuidas kõlaks see armsas emakeeles. *

(Lööb köite lahti ja alustab.)

«Alguses oli s õ n a!» * — seisab siin.
Ju olengi ma ummikus — mis piin!
Ma säärast tähtsust sõnale ei anna.
See teisiti on vaja ümber panna,
ja mulle näib, et olen õigel teel,
kui tõlgin nõnda: «Algul oli m õ t e!»
Kuid ära kiirusta, pea aru veel,
et valesti ei algaks ettevõte.
Kas mõttest siis sai eluks öö ja õud?
Ei, õigem oleks: «Algul oli j õ u d!»
Kuid vaevalt kirjutasin selle rea,
kui tunnen, et ka nii ei ole hea.
Vaim aitab mind, kõik kahtlus taganegu,
ma leidsin tõe, jah: «Algul oli t e g u.»

[Faust pöördub puudli poole ja lausub nõiasõnad.]

*(Mefistofeles * astub udu hajudes rändava skolaari * riietes ahju tagant välja.)*

M e f i s t o f e l e s: Miks kõik see lärm? Mis härra vajab?
F a u s t: See oligi siis puudli tuum.
Skolaar? See lugu naerma ajab.
M e f i s t o f e l e s: Suurt teadlast tervitan, kes uusi radu rajab.
Ta tempudest mu nahk on kuum.
F a u s t: Mis on su nimi?
M e f i s t o f e l e s: Väiklane on, näib,
nii sellel küsida, kes sõnu vihkab,
kes näilikkusest kaugelt mööda käib
ja kõige tuuma leida ihkab.
F a u s t: Mis selgitust on seal veel vaja,
kus juba nimest selgub laad ja viis.
Kord Õel, kord Valevürst, kord Peibutaja.
Hea, ütle, k e s sa oled siis?
M e f i s t o f e l e s: Ma olen osa jõust, kes kõikjal tõstab pead,
kes kurja kavatseb, kuid korda saadab head.
F a u s t: Su mõistukõnest aru ma ei saa.
M e f i s t o f e l e s: See vaim, kes kõike eitab, olen ma.
Jah, kõik, mis sünnib iga tund,
on otsast peale äpardund,
ja parem siis, kui jääkski sündimatuks.

Seepärast kõik, mis paheks, patuks
ja kurjuseks peab inimhing,
see ongi minu eluring.
Faust: Sa tervelt siin, miks end siis osaks hüüad?
Mefistofeles: See on ju nii, kui ainult mõista püüad.
Sa narri pisi-ilma, inimest,
pead tervikuks ja lõhked uhkusest.
Ma osa osast, mis kord kõige algus, *
sest pimedusest, millest sündis valgus,
kes ülbelt nüüd on hakand oma ema,
öö käest ta riiki — ruumi ahnitsema.
Kuid hoolimata kõigist püüetest
ei saa ta vabaneda kehadest.
Ta hoovab neist, ta teeb nad ilusaks,
ja tõkkeks ees ta teel on keha.
Kes suudaks kehadele lõppu teha,
ka valguse maailmast hävitaks.
Faust: Nüüd viimaks tean siis, mida soovid:
et tervikut sa lõhkuda ei suuda,
siis vähehaaval jõudu proovid.
Mefistofeles: Jah, kahjuks suurt mu töö ei muuda
ses milleski, mis mulle pinnuks silmas,
Eimiski vastandis, ses tühises maailmas.
Tee mis sa teed, kuid ometigi
ei pääse talle kuskilt ligi.
Küll laastan, põletan, vood ajan vahule, —
maa siiski seisma jääb, veed jäävad rahule.
Ja veel see neetud looma-, inimsugu,
— seal pole miskit peale hakata.
Küll koristan neid ilmast ühtelugu,
kuid värske vere löök ei vakata.
Meelt lausa heida selle pildi ees:
kõik jätkub — maa peal, õhus, vees
eod puhkevad, ei keelda saa neid keegi,
põud ega uputus, külm ega kuum!
Kui endale ma poleks jätnud tuleleegi,
mul ilmas hoopis puuduks eluruum.
Faust: Nii püha jõu ees, mis ei väsi,
mis elu külvab igal pool,
on rusikas su laastav käsi,
sest asjatuks jääb kõik su hool.
Siis otsi teine ettevõte,
sa kaose veider sulane!
Mefistofeles: Ei ole seegi paha mõte!
Kord hiljem sellest räägime.
Nüüd lahkumiseks palun luba.
Faust: Ei mõista, miks sa küsid veel?
Nüüd, kuna ma sind tunnen juba,

võid jälle minna tuntud teel.
Võid tarvitada akent, ust
või korstnalõõrist põgeneda.
Mefistofeles: Ju oleksingi teinud seda,
kui poleks lävel sirgeldust —
mul selle ees jääb seisma samm.
Faust: Sind vaevab siis see pentagramm *?
Kui aga nii, mis viisil kojast
sa sisse said siis, vaene mees,
et minu vang sai põrgu pojast?
Mefistofeles: Viisnurgal oli viga sees.
Seal, vastu künnist, nagu näed,
üks nurk on jäänud pisut valla.
Faust: Vaat kus on õnn! Nii põrguväed
nüüd jäävad minu võimu alla,
ja kõik sest väiksest viltu joonest!
Mefistofeles: Jah, koer võis sisse karata,
kuid kurat nüüd, mis parata,
ei pääse enam välja hoonest!
Faust: Kuid sulle jääb veel akna-ava?
Mefistofeles: Seob kuradeid ja kolle tava,
et minna tuleb tuldud teed.
Seepärast olen nüüd su võrgus.
Faust: Ei uskund kuradeist, et need
nii kindlat korda peavad põrgus.
Siis kurat peab ka lepingut?
Mefistofeles: Miks ei, kuid see on teine jutt.
Kuid sellest kõigest lühidalt
mul praegu kõnelda on raske.
Kord räägime sest lähemalt,
nüüd aga lahkuda mind laske.
Faust: Siis viivukski veel kinni pea
ja rohkem oma töödest teata.
Mefistofeles: Jah, ükskord hiljem, ole hea,
su kõnetulva siis ei peata.
Faust: Miks minna laskma peaksin sind?
Sa ise vangi andsid enda.
Ei naljalt nõnda kallis lind
teist korda jälle puuri lenda.
Mefistofeles: Hea küll, et sa ei tunneks rahutust,
ma jään — see minu plaanisid ei sega —,
kui lubad, et ma meelelahutust
toon sulle oma oskustega.
Faust: Ma jätan sulle vabad käed.
Sa oma kunste ette kanna,
too välja oma imeväed.

[Mefistofeles pääseb kavalust ja nõiakunsti appi võttes Fausti juurest minema.]

[Fausti juurde ilmub uuesti Mefistofeles rüütli riietuses, mõõk vööl. Faust räägib talle, et ta on elus pettunud. Mefistofeles pakub talle oma abi.]

Faust: Ja mida tahad sa siis vastutasuks?
Mefistofeles: Noh, sellega ei ole kiiret vist.
Faust: Ei, kurat on ju tuntud egoist
ja asja kallale ei asuks,
kui see ei tuleks talle kasuks.
Nüüd ütle selgesti, mis hinna eest
peab kartma sinutaolist abimeest?
Mefistofeles: Siin ilmas teen ma kõik, mis nõuad,
nii nagu õige teenri viis.
Kui aga teise ilma jõuad,
mind omakorda teenima pead siis.
Faust: Mis teises ilmas, mind ei rõhu,
see ilm siin esmalt põrmuks lõhu
ja siis las teine tärgata.
Ma olen juurdund selle mulla pinda,
mul siinne rõõm ja valu täidab rinda.
Kui enam siinset elu ma ei hinda,
siis tulgu kõik, mis peakski tulema.
Ei sellest mõelda vaeva vääri,
kas armu, viha tunneb meel
kord sealpool maise elu sfääri,
kas head ja halba on seal veel.
Mefistofeles: Siis selles mõttes leping teegi.
Kui minuga sa liitu lööd,
võid rõõmsalt maitsta minu tööd,
näed, mida pole näinud keegi.
Faust: Mis, vaene kurat, anda võid?
Kas sinusugune on leidnud salaseost
me vaimu püüdeist, meie tööst ja teost?
Kas said need söönuks, kes su roogi sõid?
Kas pakud meile punast kulda,
mis elavhõbedana veereb peost?
Või mängusid, kus võidule ei tulda,
või neidusid, kes kuumalt andes suud
ju mõttes naabri kaissu vaovad,
au ahvatlusi, mis on ebatruud
ja nagu meteoorid kaovad?
Kus küpseb vili murdmisohuta?
Ons puud, mis lõputult võib õisi kanda?
Mefistofeles: See ülesanne mind ei kohuta.
Neid aardeid võin ma sulle anda.
Kuid, kulla mees, see aegki tuleb veel,
kus elust vaikselt maitstes tunned mõnu.

Faust: Kui see on iial nii — pea meeles minu sõnu! —
siis olgu kohe lõpp mu teel.
Kui petta saad mind, nii et aina
mind enam rahutus ei paina,
kui elu maitsemas mind näed,
siis võitnud on su võluväed.
Kas veame kihla?
Mefistofeles: Nõus!
Faust: Siis löögem käed!
Kui iial hüüan rõõmu sunnil:
«Oh ilus hetk, veel viibi sa!»,
siis ahelda mind samal tunnil,
siis rõõmuga võin hukkuda.
Siis võivad leinakellad hüüda,
siis oled tööst sa vabanend,
siis kuskile mul pole enam püüda,
ma sinu orjaks annan end.
Mefistofeles: Ehk kaalud veel? Ma kõike meeles pean!
Faust: Võid julgesti! Ma asjatult ei luba.
See pole hooplemine, sest ma tean,
et niikuinii ma ori olen juba,
— kas mõne muu või sinu koormat vean.
Mefistofeles: Siis täitma asun täna juba
ma oma teenrikohustust.
Et sa ei taanduks lepingust,
allkiri selle kohta luba.
Faust: Ka kirjatähte nõuad sa, pedant?
Kas mehesõna pole piisav pant?
Kas sest ei aita veel, et sõna andes
nüüd jäädavalt ma sidusin end vandes?
Maailmas edasi kõik tormab võimsal hool —
kas saaks see lipakas mind kammitseda?
See eksivaade seob meid igal pool,
ei keegi saa tast naljalt vabaneda.
Oh õnnelikud, kes on hinges truud
ja kohusele pühendavad endid!
Kuid kõledad kui pehkind surnuluud
on pitserdatud, kuivad pärgamendid.
Nii sõna sureb juba sule all,
jääb valitsema nahk ja vaha.
Kas piisab paberist, kas sa ei taha,
et oleks marmor, pärgament, metall?
Ehk soovid krihvlit, peitlit, sulge?
Sul olgu iga valik prii!
Mefistofeles: Oh, ärge sõnadega nii
mind kohe uputama tulge!
Küll paisus jutt kui meretõus!
Tilk verd ja puhas leht — siis on me leping jõus.

Faust: Noh, olgu siis — ma olen nõus.
Nüüd võid sa olla täitsa julge.
Mefistofeles: Tilk verd on erilise jõuga.

[Mefistofeles õhutab Fausti elunaudinguile anduma. Kuuldub üliõpilase samme. Mefistofeles paneb ette Fausti asemel ise üliõpilane vastu võtta. Kõneluses üliõpilasega ironiseerib Mefistofeles keskaegse teaduse üle. Üliõpilane kuulab teda aupaklikult, irooniat märkamata. Pärast üliõpilase lahkumist teeb Mefistofeles Faustile ettepaneku lasta end kanda tema tulisel mantlil, et tutvuda eluga. **Auerbachi kelder Leipzigis.** Faust ja Mefistofeles satuvad pidutsevate üliõpilaste seltskonda. Mefistofeles puurib laua sisse augud ja nõiub sealt veini välja. Maha voolates muutub vein leegiks.
Nõiaköök. Mefistofeles viib Fausti sinna ja nõid annab talle noorusejooki.]

Tänav

Faust. Margareta *läheb mööda.*

Faust: Ehk, ilus preili, lubaksite
end teile saatjaks pakkuda?
Margareta: Ma pole preili *, ka ilus mitte,
võin koju minna saatjata.

(Kisub end lahti ja läheb minema.)

Faust: Oi tont, nii kaunist tüdrukut
pole ma iial kohanud.
Mis vooruslikkus, kombepuhtus!
Kui kõrgilt minusse ta suhtus!
See puna huultel, sära silmas
ei lähe meelest eluilmas!
Kuidas ta pilgu maha lõi —
see pilt mu põue põhja jäi.
Kui vähe ta minust välja tegi —
see ajab lihtsalt meeled segi!

[Tuleb Mefistofeles. Faust nõuab, et see korraldaks tema kohtumise Margaretaga ja muretseks Margareta jaoks kingituse.]

Õhtu

Väike puhas tuba.

Margareta *(juukseid palmitsedes ja pealaele kinnitades)*:
Mul ikka seisab silma ees
see võõras, tore härrasmees.
Ta riietest, ta uljast hoost
võis tunda, et on suurest soost.
See juba näostki näha oli,
— kust võttis muidu nii vaba voli.

(Lahkub.)
(Tulevad Mefistofeles *ja* Faust.)

Mefistofeles: Õhk ongi puhas! Tulge juba!
Faust *(pärast hetkelist kõhklemist)*: Mind viivuks üksi jäädа luba!

Mefistofeles *(ringi nuhkides)*: Nii korras pole iga neiu tuba.

(Lahkub.)

Faust *(ringi vaadates)*: Kuis kõnnid sa, oh armas hämarus,
siin pühapaigas vaikse astega!
Mu südant valda, magus armastus!
Sind toidab lootus oma kastega.
Mis kaunis kord ja sügav rahu
lööb kõigest vastu võimsas joas.
Ei lossi säärast rikkust mahu,
mis valitseb siin lihtsas toas.

(Laskub voodi kõrval seisvasse nahktugitooli.)

Su rüppe heas ja halvas heitsid end
kord esiisad. Nüüd siis mindki varja!
Kui paljud põlved on küll valitsend
siit tolmund troonilt rõõmsat lastekarja.
Võib-olla siin, kui säras jõulupuu,
mu armsam keset lapsi omaharja
truult äti närtsind käele vaotas suu.
Su karske vaim mind piirab. Kõikjal sina,
näen, oled täiust, korda taotanud:
siin laua peale heitnud puhta lina,
seal ukse alla liiva laotanud.
Oh armas käsi, jagav õnnistust,
su läbi taevariik saab hurtsikust.
Ja siin —

(Kergitab voodieesriiet.)

Mis õnnekoorem hingel!
Siin hetkena kaoks tunni järel tund!
Siin lamas kunagi see ingel
ja nägi rahulikku und.
Siin võrsus, teadvusele virgus,
ei väsind naermast, mängimast,
siin tütarlapseks, neiuks sirgus,
ja ilu kehastus sai tast.

Ja sina? Mis sind siia ajas?
Kui väga haarab mind see taust!
Mis tahad siit? Miks süda kurb siin majas?
Ma sind ei tunne enam, vaene Faust!

Kas nõidus mind siin kütkes peab?
Ma tulin toore maitsmisnõuga.
Nüüd arm mind haarab täie jõuga.
Kas iga tuulepuhk mind kaasa veab?

Ja kui nüüd tuppa astuks tema,
mis lunastaks mu rasket süüd?
Mees suurtest suurim, ah, kui väike nüüd!
Ta ees ma põrmus peaksin kahetsema!
Mefistofeles: Ta tuleb! Ruttu jalga laske!
Faust: Jah, ära! Lahkun jäädavalt!
Mefistofeles: Siin ongi kast, ja üsna raske.
Sain selle kuskilt koli alt.
Nüüd kingid kähku siia kappi!
See, vannun, teeb ta meeletuks.
Need asjakesed tulgu appi,
et teine asi õnnestuks.
Sest mäng on mäng ja lapsel lapse meel.
Faust: Ei tea, kas tohin?
Mefistofeles: Mis, või küsib veel!
Või on teil kastist kahju? Taevake!
Noh, mõnulge siis oma pahes
ja mujal häda kaevake,
mind aga, palun, igatahes
siis ärge enam vaevake.
Ei pidand ihnsaks teid! See pole teie laad!
Ja mina — puhin, nuhin maad!

(Paneb kasti kappi ja keerab ukse lukku.)

Nüüd kingituse mõju all ta
kui ikka lapsed selles eas
pea satub teie meelevalda.
Mis, doktor? Teil on nägu peas,
justkui te kuuldesaalis jahiks,
kui tolmund tontidena reas
kõik teadused te otsa vahiks.
Noh, läheme! *(Lahkuvad.)*
Margareta *(lambiga)*: Nii palav, sumbunud on tuba!

(Avab akna.)

Õhk õues on ometi värske ja hea.
Tükk aega rind on raske juba.
Kui emagi ju tuleks pea.
Mul üle keha käib hirmulaine.
Küll olen ma narr ja kartlik naine!

(Hakkab end riidest lahti võtma ja laulab.)

Kord Thule * krooni kandis
üks ustav kuningas.
Kuldpeekri tall' surres andis
neid, keda ta armastas.

Oli peeker tal kalleim maailmas,
igal peol selle välja tõi.
Tal vesi vilkus silmas
nii tihti, kui sealt jõi.

Kui tuli tal ära siit minna,
said pärijad kõik tema maad
ja aarded ja kuningalinna,
kuid peekrit ei saanud nad.

Kesk truude rüütlite ridu
seal muistsete võlvide all
ta pidas kuningapidu;
veed möirgasid sügaval.

Veel korra eluhoogu
jõi vana vägimees,
ja peekri siis heitis voogu,
mis vastu kallast kees.

Veel helkis see lainete rajus
ja kadus siis kiiresti.
Pea kuningal rinnale vajus,
ei joonud enam iialgi.

(Avab kapi, et riideid ära panna, ja märkab ehtekastikest.)

Kust siia sai see kaunis kast?
Ma ust ei pannud lukku vast?
Kui imelik! Mis võiks küll leida tast?
Vist pandina see toodi emale,
et ema käest saaks laenuks raha.
Näe, võtigi on jäetud temale!
Kui avaksin? Mis teeks see paha?
Oh taeva halastus! Juveelid, kuld!
Et vahi silmad peast! Nii heidab tuld!
Tõepoolest, iga aadlidaam ei kanna
ka suurtel pühadel nii toredaid.
Kes need küll tõi? Mis moel need siia said?
Kui prooviks seda keed kord kaela panna?

(Ehib end nendega ja astub peegli ette.)

Kui oleks mul need kõrvarõngad vaid!
Kui palju maksab kaunis kroon!
Mis sest, et oled ilus, noor, —
see kõik ei ole küll ju laita,
kuid elus kuhugi ei aita,
sest südamed on paesed.

Ah, kulla poole kipub,
ta küljes ripub
kõik ilmas. Oh me vaesed!

[**Jalutuskäik.** Mefistofeles jutustab Faustile, et kingitusekast on Margaretale suurt mõju avaldanud. Faust käsib tal leida võimalus Margaretaga kohtumiseks.
Naabrinna majas. Mefistofeles külastab Margareta naabrinnat Martat ja toob viimasele teate ta mehe surmast sõjaväljal. Mefistofeles palub luba tulla õhtul koos oma sõbraga, kes võiks surmasõnumit kinnitada, ja veenab ka Margaretat kokkusaamisest osa võtma.]

Aed

Margareta *hoiab* Fausti *käsivarrest.* Marta *ja* Mefistofeles *jalutavad edasi-tagasi.*

Margareta: See on vaid viisakus! Jah, nii on lood.
Te lahke jutt teeb mulle lihtsalt häbi.
Tean, see on paljureisind mehe mood,
kes tihti ajab vähesega läbi.
Kas te ei tüdi veel mu vadinast?
Mis lõbu on teil kuulda lihtsat tütarlast?
Faust: Su süütu pilk, paar lihtsat sõnakest
on kallim terve ilma tarkusest.

(Suudleb ta kätt.)

Margareta: Ah, kuidas võite suudelda mu käsi?
Nii karmid, karedad on need.
Mind ema tagant sundimast ei väsi —
ei lõpe töö, ükskõik kui palju teed.

(Mööduvad.)

Marta: Ja te, mu härra, teete ikka reise?
Mefistofeles: Nii kahjuks nõuab töö ja tegevus.
Küll vahel kurb on minna paigast teise,
kuid püsimiseks puudub võimalus.
Marta: Küll muretult võib noore ea
maailmas uita kindla kodumaata.
Kuid halvad ajad käes on pea
ja üksi päevi surma poole saata
veel ühelegi pole maitsnud hea.
Mefistofeles: Ma hirmuga näen ees neid aegu.
Marta: Siis mõelge sellest juba praegu.

(Mööduvad.)

Margareta: Mis silmadest, see südamest.
Mind unustate otseteed,
sest teil ei ole puudu sõpradest,
ja minust targemad on need.
Faust: Ei tarkus see, kui hinges leiab pinda
narr edevus ja kõrkus.

Margareta: Kuidas nii?
Faust: Ah, et just voorus, süütus iialgi
ei tunne end, ei oma väärtust hinda;
et see, kes looduselt nii täie vaega
sai aardeid nagu lihtsus, lapsemeel —
Margareta: Kas mõtlete mu peale kordki veel?
Mul teile mõtelda on küllalt aega.
Faust: Te olete küll tihti üksi vist?
Margareta: Meil pole teab mis majapidamist,
kuid sealgi on ju oma vaev ja rist.
Meil pole teenijat, pean aina rübelema,
tööd leidub tegijale siit ja sealt,
ja igas asjas on mu ema
nii täpipealt.
Meil pole küll just puudust tunda vaja,
ei kõigi käsi niigi hästi käi.
Mu isast kena kopik maha jäi —
see linnaäärne aed ja väike maja.
Nüüd on mul üsna vaiksed päevad käes.
Mu vend on sõjaväes,
surm õekese viis.
Kui elas veel, küll oli tüli tast,
kuid rõõmuga kõik vaevad nägin siis —
nii väga armastasin last.
Faust: Kui sinusse, siis oli ta ju ingel!
Margareta: Ma olin ema eest sel' väetil' hingel'.
Just enne lapse sündimist meil suri isa,
ja kaua näis, et emalegi vist
ei heida armu haigus ränk ja visa.
Ehk viimaks paranes küll haigusest,
kuid sööta ta ei saanud maimukest.
Nii jäi ta üksi minu hooleks.
Last toitsin, vett ja piima pooleks,
ja nii mu käte peal ja süles
ta naeris, siples ja kasvas üles.
Faust: Siis puhtaimat sa rõõmu tunda said!
Margareta: Kuid raskeid tundegi mõningaid.
Ta häll mu sängi kõrval seisis siis,
ja vaevalt jõudis laps end liigutada,
see une viis.
Mul tuli väikest sööta, kiigutada,
kui ta ei rahunenud, jätta voodi,
toas ringi käia, vaigistada igamoodi,
ja pesta mähkmeid, joosta turule ja poodi,
ja keeta, kraamida ja kõike teha nii
päev päeva järel, koidust ehani.

Ei olnud kerge küll siis iga tund,
kuid isu andis see ja maitsvat und.

(Mööduvad.)

Marta: Küll vaestel naistel lood on täbarad,
on vanapoissi raske painutada.
Mefistofeles: Kui õrnem sugu näitaks õiget rada,
meil paremini käiksid käbarad.
Marta: Teil elutee on teind küll mitmed käänud.
Kas on ka süda kuskil maha jäänud?
Mefistofeles: Eks rahvasuugi ütle: «Oma onn
ja tubli naine kullast kallim on.»
Marta: Kuid endale ei ole meeldind seni?
Mefistofeles: Näind olen inimesi õige keni.
Marta: Kuid mõnest tõsiselt te pole mõelnud juba?
Mefistofeles: Ei naised enestega nalja heita luba.
Marta: Ah, te ei mõista mind!
Mefistofeles: Jah, märkan seda.
Kuid üht ma mõistan — teil on kuldne süda.

(Mööduvad.)

Faust: Ja ma ei olnud sul veel meelest läinud,
mind ära tundsid, väike nägus nõid?
Margareta: Ma lõin ju silmad maha, eks te näinud!
Faust: Kas, kallis, andeks anda võid,
et võhivõõras tee sul sulges,
sind ülbelt kõnetada julges?
Margareta: Ma kohkusin, mind täitis võõrastus.
See oli mulle uus. Mu kahtlus ärkas.
Ah, mõtlesin, kas midagi ehk märkas
ta väljakutsuvat mu olekus.
Ei muidu oleks hakand tema
just minuga seal kõnelema.
Ma isegi ei mõistnud, kuidas leidsin
teil' õigustusi iga hetkega.
Ma enesele vihas ette heitsin,
et etteheiteta sain teile mõtelda.
Faust: Sa armas!
Margareta: Jätke ju!

(Nopib kakra ja kitkub sellest ükshaaval õielehti.)

Faust: Kas kogud kimbuks neid?
Margareta: Ah, on üks mäng!
Faust: Mis mäng?
Margareta: See ajaks naerma teid! *(Kitkub ja pomiseb.)*
Faust: Mis sosistad?
Margareta *(poolvaljult)*: Ta armastab — ei armasta —
Faust: Sa ingel!

Margareta *(jätkab)*: Armastab — ei — armastab — ei —
(Viimast lehte välja kitkudes, õndsa rõõmuga.)
armastab!
Faust: Jah, laps, las olla lillekõne
nüüd taeva otsuseks. Ta armastab!
Tead, mis see tähendab? Ta armastab!
(Haarab ta mõlemad käed.)
Margareta: Mul hakkab hirm!
Faust: Oh, ära karda, las see pilk,
see käepigistus las ütelda,
mis iialgi ei mahu sõnadesse:
nii ainult anduda ja õndsust tunda,
suurt õndsust — igavest, jah, igavest,
sest lõpp — see oleks hirm ja ahastus.
Ei mingit, mingit lõppu!
(Margareta surub ta käsi, kisub end lahti ja jookseb minema. Faust seisab hetke mõtlikult, siis läheb talle järele.)
Marta *(tulles)*: Öö läheneb.
Mefistofeles: Jah, aeg on meilgi minna.
Marta: Teid paluksin ju jääda kauemaks,
kuid teate säärast väikest linna.
Siin pole ühtki, kes ei himustaks
vaid keelepeksuga jahtida
ja üleaedseid vahtida.
Tee, mis sa teed, eks ikka juttu tule.
Ja meie paarike?
Mefistofeles: End hästi tundvat näivad.
Kaks linnukest!
Marta: Ta meeldib tüdrukule.
Mefistofeles: Ja tüdruk temale. Nii ilmas asjad käivad.

[**Aiamajake.** Faust ja Margareta suudlevad. Tuleb Mefistofeles ja viib Fausti ära.
Mets ja koobas. Mefistofeles heidab Faustile ette, et teda miski ei rahulda. Ta manitseb Fausti mõtlema teda armastavale Margaretale. Faust kõhkleb, kuid alistub siis Mefistofelese tahtele.
Gretcheni[1] **tuba.** Margareta istub üksinda voki taga ja unistab Faustist.
Marta aed. Margareta määrab Faustile kohtumise enda juures. Faust annab Margaretale unerohtu ema uinutamiseks.
Kaevul. Margareta kuuleb oma sõbratari häbist, kelle armsam on maha jätnud.
Linnamüüri ääres. Margareta asetab jumalaema kuju ette lilli, paludes end aidata.
Öö. Faust ja Mefistofeles kitarriga Margareta akna all. Margareta vend Valentin tahab neid ära ajada. Tekkinud tülis tapab Faust Mefistofelese kaasabil Valentini, kes surres oma õe ära neab.
Toomkirik. Kuri vaim ei lase Margaretal palvetada.
Valpurgiöö *. Faust ja Mefistofeles nõidade peol.
Valpurgiöö unenägu. Satiiriline vahemäng, milles Goethe allegooriate kujul naeruvääristab oma vastaseid kirjanduse ja teaduse alal.]

[1] Gretchen — meelitusvorm nimest Margareta.

Sombune päev

Väli. Faust *ja* Mefistofeles.

Faust: Mahajäetud! Meeleheitel! Kaua viletsana maa peal ekselnud ja nüüd vangis! Kurjategijana vangitorni hirmsate piinade kätte heidetud — tema, see õnnetu, õrn olevus! Nii kaugel on siis asi! Alatu, vilets vaim, ja seda varjasid sa minu eest! Seisa nüüd aga, seisa ja pöörita oma kuratlikke silmi tigedalt peas ringi! Seisa ja mõnita mind oma talumatu juuresolekuga! Vangis! Päästmatus viletsuses! Kurjade vaimude meelevallas ja tundetute inimeste kohtumõistmise all! Ja mind suisutad sa samal ajal maotuis lõbustustes, varjad minu eest ta kasvavat häda ja lased tal abitult hukkuda!

Mefistofeles: Ei ole tema esimene.

Faust: Koer! Jälk peletis! Anna talle, oh lõputu vaim, anna ussikesele jälle koera kuju, milles ta öötundidel sageli armastas minu ees sörkida, ilmsüüta rändajate jalge ees sörkida ja komistajal õlgadesse salvata. Anna talle jälle ta armsaim kuju, et ta minu ees liivas maoli roomaks, mina teda nurjatut jalgega sõtkuksin! — Ei ole esimene! — Häda, häda, suurem kui inimhing mõista suudaks, et enam kui üks olevus säärase viletsuse kuristikku vajus, et esimene surmahädas vaeveldes Igavesti Andestava silmis kõigi järgmiste süüd ei lunastanud. Minul käib see lihast ja luust läbi — selle üheainsa viletsus; sina irvitad rahulikult tuhandete saatuse üle.

Mefistofeles: Ja olemegi jälle oma tarkuse piiril, kus teil, inimestel, taip üles ütleb. Miks lõid sa meiega mesti, kui sinust selleks meest ei ole? Tahad lennata, aga pea ei kannata? Kas sundisime meie ennast sulle peale või sina ennast meile?

Faust: Ära laksuta nõnda oma lõugu! Vastik on! — Suur, ülev vaim, kes sa mind oma ilmumise vääriliseks pidasid, kes sa mu südant tunned ja mu hinge, miks neetisid sa mind selle lurjuse külge, kes kahjust rõõmu tunneb ja hukatusest mõnuleb?

Mefistofeles: Kas sa varsti lõpetad?

Faust: Päästa tema, või häda sulle! Hirmsaim vanne su kaela aastatuhandeiks!

Mefistofeles: Ma ei saa vangiahelaid lahti päästa, tema riive avada. — Päästa tema! — Kes oli see, kes tema hukatusse tõukas? Mina või sina?

(Faust *vahib metsikult ringi.)*

Mefistofeles: Kas tahad sa välke haarata? Hea, et neid teie, viletsate surelike kätte ei ole usaldatud! Esimest ettejuhtujat hävitada — see on viis, kuidas hirmuvalitseja oma viha välja valab.

Faust: Vii mind sinna! Ta peab vabaks saama!

Mefistofeles: Ja hädaoht, millesse sa enda saadad? Tea, veel lasub linnal sinu käe läbi sündinud veresüü. Tapetu haua kohal hõljuvad luuravad kättemaksuvaimud ja ootavad mõrtsuka tagasitulekut.

Faust: Ka see on sinu töö! Terve maailma tapp ja surm sinu kaela, koletis! Vii mind sinna, ütlen ma, ja vabasta tema!

Mefistofeles: Ma viin sind, ja mis ma teha võin, seda kuule! Kas on siis minul kõik võim taevas ja maa peal? Ma uimastan valvuri meeled; sina võta talt võtmed ja vii oma kallim inimkäte varal välja! Ma valvan õues. Nõiaratsud on valmis, ma viin teid minema. Seda ma suudan.

Faust: Siis kohe teele!

Öö. Lage väli

Faust *ja* Mefistofeles *mustadel hobustel mööda kihutades.*

Faust: Mis kihab seal ümber võllapuu?
Mefistofeles: Teab, mis nad seal keedavad, sagivad.
Faust: Nad heljuvad, peljuvad, koonduvad, taanduvad.
Mefistofeles: Parv nõidu!
Faust: Nad lausuvad, loitsivad!
Mefistofeles: Edasi! Edasi! *

Vangla

Faust, *kimp võtmeid ja lamp käes, raudukse ees.*

Faust: Mind haarab võõra hirmuvabinaga
kõik inimkonna vaev ja viletsus.
Siin viibib ta, siin niiske müüri taga,
süüks noore hinge süütu vääratus.
Sa kõhkled talle läheneda,
sa kardad jälle näha teda —
ah, tõtta, surma ligi toob su viivitus!

(Pistab võtme lukuauku. Seest kostab laul.)

Ema, nurjatu naine,
mind surnuks lõi;
isa, alatu mees,
mu liha sõi.
Õeke leidis mu luud
ja peitis kesk hiit,
kus kohavad puud.
Nüüd linnuke olen ja lõõritan viit:
lendan siit, lendan siit!

Faust *(lukku avades)*:
Ta veel ei teagi! Hing, mis piinas põled!
Kuis kõlksub ahel, kahisevad õled!

(Astub sisse.)

Margareta *(end asemele peites)*:
Ju tulevad! Oh surmapiin!
Faust *(tasa)*: Ei, arm, sind päästmas olen siin.

Margareta *(tema ees vääneldes)*:
Oh, et su hing mu häda märkaks!
Faust: Jää vait, jää vait, et vaht ei ärkaks!

(Haarab ahelaist, et neid lahti päästa.)

Margareta *(põlvili)*: Kust, timukas, mu üle voli said,
miks kesköö tuled juba?
Oh, vaata minu pisaraid,
mind elada veel luba!
Sul terve homne päev on eel.

(Tõuseb püsti.)

Ma olen nii noor, nii noor ju veel,
ja surema pean siiski!
Ka ilus olin, see hukka mu viiski.
Mul oli kord sõber, nüüd on ta kaugel,
mu pärg on puruks, mul pisarad laugel.
Ah ära mind rebi nii kõigest väest!
Mis olen ma sulle siis teinud?
Oh kuule mu palvet! Mis tahad mu käest?
Ei ole sind iialgi näinud.
Faust: Mis piinapõrgu mu südames!
Margareta: Ma olen nüüd täitsa su võimuses.
Ainult lapse las otsin veel üles!
Öö otsa ta suikus mu süles,
kuid nad võtsid ta ära, mind piinata püüavad
ja mind nüüd mõrtsukaks hüüavad.
Ja iial enam ei vaiki mu nutt.
Nad laulavad laule mu kohta, mis kole.*
Nii lõpeb üks vana muinasjutt,
aga ega see minust ei ole.
Faust *(viskub põlvili)*:
Su armsam põrmu langeb siia,
et hädapõlvest sind välja viia.
Margareta *(põlvitab ta kõrvale)*:
Jah, põlvitagem, hüüdkem õndsaid appi!
Näe, läve all keedes,
süljates sappi
on põrgu.
Õel ise needes
on laotanud võrgu,
luurab seal.
Faust *(valjult)*: Gretchen! Gretchen!
Margareta *(tähelepanelikult)*: See oli sõbra hääl!

(Ta kargab püsti, ahelad langevad maha.)

Kus, kus ta on? Ta hüüdis ju mind!
Kes võiks veel keelda? Olen vaba kui lind!

Ta juurde tõttan, ta kaenla end heidan,
näo ta rinnale peidan.
Ta lävel seisis, ta «Gretchen» hüüdis.
Kui ulgudes ja kiristades püüdis
mind põrgu neelda, kõlas läbi maja
mu kõrvu tuttav, armas häälekaja.

Faust: Ma olen siin!

Margareta: Sa siin! Oh ütle veel: sa siin!

(Haarab temast kinni.)

Jah, tema, tema! Kuhu jäi kõik piin?
Kus ahelad, kus kartus vangla ees?
Sa siin! Mind päästmas, kallis mees!
Ma olen päästnud!
Ju jälle viibin tänaval,
kus esmakordselt kokku saime,
käin Marta aias puude all,
kus seltsis ootama sind jäime.

Faust *(minema kippudes)*: Arm, tule, lähme nüüd!

Margareta: Jää veel ja vesta juttu!
Su juures on mul ikka soe ja hea.

(Kallistab teda.)

Faust: Ei, mingem ruttu!
Aeg möödub pea,
ja viivitus lä'eb kalliks maksma meile.

Margareta: Mis? Enam ei suudlegi mind nagu eile?
Oi, arm! Paar päeva pole näinud,
ja juba suudlemine meelest läinud?
Miks rõhub mind su rinnal võõras raskus?
Ja kord su häälekõlast, pilkudest
terve taevas mu põue laskus,
ja suudlesid, et võisin surra sest?
Suudle mind!
Muidu suudlen ma sind!

(Kallistab teda.)

Oh, sinu suu on külm,
on karm.
Kuhu jäänud on siis
su arm?
Kes selle minult viis?

(Pöördub temast eemale.)

Faust: Oh tule, läheme! Ära kõhkle, kuld!
Sind kallistan täis tuhatkordset tuld,
kuid tule nüüd! Mu rõõmuks seda tee!

Margareta *(tema poole pöördudes)*:
Siis sina see? Ja tõesti sina see?

Faust: Jah, mina. Lähme!

Margareta: Sa jälle hoolid mu'st,
mind jälle kallistad ja paitad?
Kas sa ei tunnegi siis jälestust?
Kas tead ka, kelle sa siit välja aitad?
Faust: Oh tule, ju möödas on südaöö!
Margareta: Mu ema surm on minu töö,
lapse viisin ma voogude vahele.
Ta kingiti ju meile kahele.
Ka sulle! Oled siin! Ma vaevalt usun.
On's uni? Las ma su käsi rusun!
Su kallid käed! Kuid kus nad märjaks said?
Oh, pühi ära, pühi jalamaid!
Verd tilgub ju neist!
Oh helde taevas, mis saab küll meist!
Mõõk ruttu peida,
ma palun sind!
Faust: Miks mõelda möödunust! Oh, armu heida!
Miks piinad mind?
Margareta: Ei, sa ei tohi tunda vangiraudu.
Las ma kirjeldan sulle haudu!
Need korda sea nagu komme
veel homme!
Parim ase anna mu emale,
vend kõrvale sängita temale,
pisut kaugemale mu vennast
mind ennast,
ja väike mu rinnale paremat kätt.
Muidu pole mu seltsiks ju keegi.
Kord õndsus hinge võis uhata,
kui sinu kaisus sain puhata,
nüüd aga vist läinud on seegi:
näib, nagu sa enam mind hästi ei tahaks,
nagu paneksid kõiki mu õrnusi pahaks.
Kuid pilk on ikka hell. Jah, sina oled see!
Faust: Kui tunned, et mina, siis ruttu tee!
Margareta: Kas minema siit?
Faust: Jah, vabasse õhku!
Margareta: Tule jälle, kui tunned seal rõhku,
ära vaevle seal kaua.
Siin varsti ma jäädavaks kodumaaks
saan vagusa haua.
Sa lahkud? Oh, Heinrich [1], kui minagi saaks!
Faust: Saad! Uks on lahti! Ära kauem oota!
Margareta: Ei tohi, ei! Mul pole miskit loota.
Miks pageda? Nad leiavad mu siiski.
Kui hale, kui kodutult kerjama pead

[1] Heinrich — Fausti eesnimi.

ja pealegi süüdi end tead.
Sa eksid ja kuskile pole end peita,
kust siiski sind üles ei leita.

Faust: Jään sinu juurde!

Margareta: Ruttu, ruttu!
Kas kuuled ta nuttu!
Mööda teed tükk maad,
üle oja.
Kui metsa saad,
seal, purdest vasemal,
laukas
on ase tal.
Oh, ole varmas!
Ta sipleb veel, näed,
sirutab käed!
Päästa! Päästa!

Faust: Rahune, armas!
Üksainus samm, siis oled prii.

Margareta: Sa mäest mind ikkagi mööda ei vii!
Mu ema seal kivi peal konutab,
hirm haarab mind külma käega.
Mu ema seal kivi peal konutab
ja noogutab halli peaga.
Ei hõika, ei viipa, tal raske on pea.
Ta magab nii kaua, tal uni on hea.
Ta uinus, et kokku saaks armastajad —
need olid ilusad ajad!

Faust: Kui palved, manitsus ei aita siin,
sind oma süles välja viin.

Margareta: Lase lahti! Ma vägivalda ei salli!
Ah, kui sa nii toorelt mind kaasa ei veaks!
Muidu tegin ju kõike su meeleheaks!

Faust: Koit kumab ju! Armsam! Armsam!

Margareta: Koit! Koit! Jah, viimsest koidust kumab tuba,
see pidi olema mu pulmapäev!
Ja nad ei tea, kes käis mu juures juba!
Kuid miks on puruks mu pärg?
Oh, teie julmad!
Kui kokku kord viib meid elujärg,
ei ole siis pulmad.
Täis rahvast on turg, täis tänavadki,
nii suur on nende summ,
ja kõik on tumm —
kell lööb, kepp murtakse katki. *
Tunnen timuka kätt juba tukal,
mind tapalavale viiakse.
Juba võpatab iga kukal,

kui minu kaelale vihiseb raud.
Maailm on vait kui haud.
Faust: Mu sünnihetk, ole neetud!
Mefistofeles *(ilmub väljas)*: Tee ruttu, ju liigutab tunnimees,
küllalt ameldud, aru peetud!
Mu ratsud ju korskavad ukse ees.
Käes hommik ongi.
Margareta: Kes tuli mu kongi?
Tema! Tema! Tä minema aja!
See on püha paik! Mis on talle siit vaja?
Mind! Mind!
Faust: Oh rutta, me elu on ohus!
Margareta: Sinu hooleks end annan, oh jumala kohus!
Mefistofeles *(Faustile)*: Siis tule, või hukkud kui tema!
Margareta: Oh päästa mind, jumalaema!
Oh taevased hulgad, mind aitama tulge,
teie varjus mul vaesel on julge.
Heinrich! Ma kardan sind!
Mefistofeles: Ta on hukka mõistetud!
Hääl *(ülalt)*: Päästetud!
Mefistofeles *(Faustile)*: Järgne mulle!

(Kaob koos Faustiga.)

Hääl *(seest, vaibudes)*: Heinrich! Heinrich!

FRIEDRICH SCHILLER

(1759—1805)

Suur saksa dramaturg ja luuletaja Friedrich Schiller sündis 1759. aastal Württembergi hertsogiriigis sõjaväevelskri pojana. Hariduse omandas ta sõjaväelist tüüpi kinnises õppeasutuses, nn. Karlsschules, mille asutas tujukas ja despootlik Württembergi hertsog Karl Eugen. Noorel Schilleril õnnestus valjust kasarmukorrast hoolimata lugeda «tormi ja tungi» poeete, eriti Goethet, kelle looming äratas noorukis leegitsevat vastukaja. Karlsschule müüride vahel valmis Schilleri esimene teos — näidend *«Röövlid»* (1781). Teos kannab paljutähendavat alapealkirja «Türannide vastu» ja tõepoolest, sellest hõõgub ägedat protestivaimu ja vabadusiha, mida kehastab esijoones romantiline peakangelane Karl Moor, kes peab õilsat võitlust kurjuse ja despotismi vastu. Mooris on selgesti tunda noore autori enda revolutsioonilist entusiasmi. Draama tekitas laialdast elevust, eriti noorsoo hulgas; autorit aga karistati arestiga ja kirjutamine keelati hertsogi poolt sootuks ära.

Württembergi õhkkond muutub Schillerile hoopis talumatuks. Rügemendiarsti koht, mis talle pärast kooli lõpetamist määrati, ei tõotanud kitsarinnalist sõjaväeelu taunivale ja sügavate vaimsete huvidega noormehele midagi head. 1782. aasta saab kirjaniku elus otsustavaks pöördepunktiks: ta jätab sünge Württembergi maha ja põgeneb Mannheimi, kus asub tööle teatrikirjanikuna.

Majandusliku kitsikuse kiuste jätkub väsimatu loominguline töö. 1783. aastal valmib draama *«Salakavalus ja armastus»*, «tormi ja tungi» kirjanduse revolutsioonilisemaid teoseid, mida Engels nimetas «esimeseks saksa poliitiliselt tendentslikuks draamaks». Teose sündmused arenevad Saksa hertsogiriigile tüüpilises miljöös. Noor aristokraat Ferdinand von Walter armastab seisuslike tõekspidamiste vastaselt kodanlase tütart, otsustab loobuda karjäärist ning katkestada sidemed oma klassiga, kuid langeb oma isa viha ja õukondlike salasepitsuste ohvriks ning hukkub koos armastatuga. Schiller häbimärgistab aristokraatide verist omakasupüüdlikkust, kõrkust ja salakavalust. Teoses on selgesti tunda Württembergi süngete muljete vahetut vastupeegeldust.

Nende esimeste draamadega lõpeb ühtlasi kaasaegse Saksamaa temaatika viljelemine Schilleri loomingus. Schilleri edasist elukäiku ja loomingut mõjutab tugevasti sõprus kuulsa kaasaegse Goethega. Viimase kaasabil saab ta 1789. aastal ajalooprofessori koha Jena ülikoolis, kümmekond aastat hiljem asub Schiller Weimarisse. Kirjaniku maailmavaates ja loomingus hakkavad ilmnema olulised muutused. Varasema loomingu raevukas mässumeelsus hakkab taltuma, kaasaja probleemid taanduvad antiikkunsti harrastuse ja ajaloolise temaatika ees. Tragöödias *«Don Carlos»* (1787) kõlavad veel despotismivastased meeleolud, kuid esimeste draamade hoog ja aktuaalsus juba puuduvad. 90-ndatel aastatel kirjutas raske kopsuhaigusega heitlev Schiller rea ajaloolise sisuga draamateoseid (triloogia *«Wallenstein»*, tragöödiad *«Orléans'i neitsi»*, *«Maria Stuart»* jt.) ja luuletusi (eriti ballaade — *«Peeker»*, *«Kinnas»* jt.). Schiller ei mõista ajalookäigu seaduspärasust ega usu maailma revolutsioonilise ümberkorraldamise võimalusse, nagu ilmneb tema suhtumisest Prantsuse revolutsioonisse. Selle perioodi ilukirjanduslikes ja teoreetilistes töödes kõlab selgesti mõte, et vabaduse kättevõitmise ja maailma parandamise teeks on inimese esteetiline kasvatamine ja kõlbeline täiustamine.

Schilleri viimane lõpetatud teos ja ühtlasi ta loomingu kõige kunstiküpsem saavutus on ajalooline draama **«Wilhelm Tell»** (1804).

Teose ajalooliseks aluseks on šveitsi talupoegade vabadusvõitlus Austria ülevõimu vastu XIV sajandi algul. Ajaloolise materjali kõrval on kasutatud ka rahvaluuleallikaid, eriti šveitsi rahvalegendi kuulsast vibukütist Tellist, kelle nimega šveitsi rahvas sidus oma vabanemise võõramaisest ikkest. Näidendi teema valikul mõjutas Schillerit Goethe, kelle jutustused Šveitsi looduse ilust, rahva kommetest ning ajaloost paelusid Schilleri huvi. Teema ideeline ja kunstiline lahendus kuulub aga täiel määral Schillerile.

Draama sündmused arenevad Šveitsi mägilooduse maalilisel taustal. Šveitsi talupojad, kes moodustavad arvuka tegelaskonna enamiku, on Schilleri kujutuses õilsad karakterid. Nad armastavad oma tööd, vaba ja rahulikku elu; oma õigusi ja vanu traditsioone peavad nad pühaks ja puutumatuks. Omavahelistes suhetes valit-

seb lugupidamine, au- ja õiglustunne ning ennastohverdav abivalmidus. Kirjanik ei tõsta esile varanduslikku ja seisuslikku ebavõrdsust. Kütt, karjus ja kalur, sulane ja maa-aadlik — kõik moodustavad ühtse patriarhaalse pere. Vastuolud on taandatud kõiki ühendava vabadusaate ees, ühise võitluse ees põlist vabadust ahistava vaenlase vastu. Juba esimesed pildid heidavad valgust keisri foogtide * piiritule omavolitsemisele. Sedamööda kuidas arenevad sündmused, läheneb rahva kannatuste piir. Ühise võitluse liit sõlmitakse Rütli koosolekul. Kolme kantoni ühisvanne kõlab heroilise üleskutsena:

«Üks rahvas olla tahame kui vennad,
ei hädad meid, ei ohud lahuta.
— Me vabad olla tahame kui isad,
on parem surm kui elu orjuses.»

Kogu rahvale iseloomulikud jooned on kokku võetud Wilhelm Telli kujus. Tell ei ole esijoones aateline võitleja, vaid teoinimene, kes armastab oma vaba ja ohtlikku elu ning ümbritseb leebe hoolitsusega oma perekonda. Mägiküti mehised ja õilsad omadused — julgus, vankumatu meelekindlus, ebatavaline osavus, humaansus ja abivalmidus on kindlustanud talle rahva armastuse ja lugupidamise. Ent niikaua kui despoodi vägivald teda ennast riivanud ei ole, jääb Tell üldise vastuhaku kavatsusest kõrvale. Tasumisiha lööb temas lõkkele alles verise ülekohtu läbielamise tules, ja siis ei väära seda enam miski. Õunalaskmise stseenis antud tõotus viib julma foogti Gessleri tapmiseni, isiklik kättetasumine kujuneb õiglase karistuse väljenduseks ning langeb kokku üldise väljaastumisega türannide vastu. Rahvussangari kujunemise veenev esitamine on draama tugevamaid külgi. Peale Telli kohtame teisigi tulihingelisi vabadusvõitlejaid, nagu Fürst, Melchtal, Stauffacher jt. Nende kõrval mõjub võikalt õel ja verejanuline feodaal Gessler.

Draama kompositsioon on terviklik, sündmused arenevad sügava dramaatilise pingega ja kulmineeruvad Gessleri tapmise stseenis. Isiklikud elusaatused seostuvad tihedalt üldrahvaliku võitlusega. Poeetilist võlu lisavad maastikupildid ning ülev ja hoogne stiil.

Vabadust ja inimväärikust ülistav teos mõjus feodaalse rõhumise kütkeis ägaval Saksamaal revolutsioonilise üleskutsena. Seepärast asuti juba Schilleri eluajal näidendi sisu moonutama, tema revolutsioonilist löögijõudu kahandama.

Schilleri viimaseks loominguliseks kavatsuseks jäi draama *«Demetrius»*, mis pidi kujutama XVII sajandi Venemaa ajaloolisi sündmusi (Demetrius — Vale-Dimitri). Töö jäi aga kirjaniku surma tõttu (1805. aastal) lõpetamata.

PEEKER

«Kes julgeb veehauda laskuda,
mis voogab me jalge ees?
Kuldpeekri sinna nüüd heidan ma.
Kes, rüütel või sulasmees,
sealt mulle toob karika tagasi jälle,
ta vapruse tasuks saab endale selle.»

Kaljul seistes nii kõneles kuningas
kohal ääretu, põhjatu vee.
Käes välkus tal kuldne karikas,
veekeeru siis kaduski see.
«Veel korra ma küsin: Kes usaldab sinna
kuldkarikat voogudest otsima minna?»

Ja kuulas pealt seda rüütlite ring
ta ümber ja sõnatuks jäi.
Kõik vahtisid vette, kuid ükski hing
peekrit endale tahtvat ei näi.
Vürst küsis veel korra: «Kas keegi ei taha?»
Kõik arglikult vaikides vaatasid maha.

Aga näe, rajab teed läbi kaaslaste rea
üks, kes ohu ees kartma ei löö.
See on kannupoiss noor, tal püsti on pea,
maha heidab ta mantli ja vöö.
Ja jahmatus haarab vapraid vasalle
ja daamid täis imetlust vaatavad talle.

Kui kaljuserval kaaluvalt veel
ta pilgu veepõrgule lõi,
oma sisu alt põhjast Charybdise neel *
jälle möirates tagasi tõi.
Veed, saadetud otsekui kumedast kõuest,
vahtu pritsides tõusid mere tumedast põuest.

Täis kisa ja ulgeid ja möirgeid on laht,
pidu peavad seal looduseväed,
et taevani üles lööb kobrutav vaht
ja kuhjuvad lainetemäed
nõiakatlas, mis raugeda üldse ei taha,
nagu meri saaks veel ühe merega maha.

Kuid viimaks veekeeris näis vaibuvat ju;
kesk vahutust haigutas all
sünk kuristik, must nagu põrgusuu,
nagu põhja ei olekski tal,
ja vesi, mis üles tungimast lakkas,
musta lehtrisse tagasi valguma hakkas.

Nooruk jumala hooleks end usaldas nüüd,
ta laintesse hüppas ja siis
— ümberseisjate seas kõlas ehmatushüüd —
kohe keeris ta endaga viis
ja haigutav kuristik põhjatu süle
täis saladust jäädavalt sulges ta üle.

Suur vaikus on kaljul, kõik jälgivad merd,
mis kumedalt kohiseb all.
Üks mõte on kõigil, mis tarretab verd:
ei ole sealt pääsemist tal!
Minut minuti järele ootuses kulub
ja kuristik all järjest õudsemalt ulub.

Ja olgu seal põhjas ka kuningakroon
ja tehtagu kuningaks mind,
kui selle sealt päevavalgele toon —
liig odav on mulle see hind.
Ei iial me sellele pilku saa heita,
mida merede põu tahab meie eest peita.

Küll mõnegi laeva, mis eksinud teelt,
on neelanud ähvardav haud,
kuid tagasi jõudis vee kurgust veel
tükk masti või küljelaud.
Ju heledam aina kui tormi müha
on kohin — see paisub ja ligineb üha.

Täis kisa ja ulgeid ju huikeid on laht,
pidu peavad seal looduseväed,
ja taevani üles lööb kobrutav vaht
ja kuhjuvad lainetemäed,
ja saadetud otsekui kumedast kõuest,
sünge kisendus kajab vee tumedast põuest.

Kuid mustade voogude süles, ennäe!
luikvalgena oodatud meest.
Seal särava peekriga vasaku käe
ta kõrgele sirutab veest
ja parema käega ta agaralt sõuab
ja veatult ta saagiga kaldale jõuab.

Kui armas on rinnale karastav sõõm,
kui aplalt joob valgust ta silm.
Ja vallandub ärevil vaatajais rõõm:
«Ei võitu saand allvee-maailm!
Ei kartnud noor vägimees lainetevalle
ja pääseski eluga — au olgu talle!»

Sealt tuleb — ta ümber on juubeldav ring —
ja kuninga ette vaob mees.
Oma tütrele kuningas viipab ning
kuldkarika kõikide ees
see särava viinaga täidab nüüd ruttu.
Joob noormees ja nõnda siis alustab juttu:

«Olgu aastaid veel palju me kuningal!
Kuldpäikese kiirtes on hea!
Kuid hirmus, oh isand, on voogude all.
Ei jumalaid kiusama pea
me, ihates sellele pilkusid heita,
mida meie eest nemad nõuks võtnud on peita.

Välkkiirelt alla mind kiskusid veed,
kuid sügavast metsikul hool
uus keeris ju tormas — kokku põrkasid need,
heitles vihaselt vooluga vool.
Mind haaras kui tuulispask — nägin täis õudu,
et vastu panna ei ole mul jõudu.

Nii vihases voolus, mis kaasa mind viis,
ma olin kui abitu tuust,
kuid kaljust ma õnneks sain haarata siis
ja pääsesin surmasuust.
Kui ime läbi seal rahnude tipus
korallipuu küljes ka karikas rippus.

Aga all oli öö, purpurpunane öö,
mere põhjatu, õudne maailm,
mind ümbritses ääretu vaikuse vöö.
Kui harjuma hakkas ju silm,
salamandreid ja lohesid, tuhandet tõugu
imeloomi ma nägin kesk põrgu lõugu.

Seal kubises koledaist olendeist,
hirmsais kobarais, tigedust täis,
nad väänlesid, salvasid teineteist,
alalõpmata võitlus seal käis;
mõõkkalu seal nägin, kes luurates seisid,
ja vihaseid mere hüäänisid — haisid.

All sügavik, ümber veekiskjate ring,
vee tohutud massid mu peal,
kesk monstrumeid ainuke inimhing,
kalju küljes ma rippusin seal
veekõrbes, kesk kõledaid, koledaid paiku,
kus iialgi elavaid hääli ei kaiku.

Seal märkasin äkki, et sirutab ju
kõige hirmsam veehiiglaste väest
oma haarmeid mu poole — korallipuu
mul hirmuga libises käest,
ma uuesti olin veekeerise süles,
kuid seekord mu õnneks — see kandis mu üles.»

Ja võttis tumm imestus kuulajais maad.
Ja kuningas lausus: «Sa tõid
alt tagasi peekri ja endale saad.
Lisaks saada ka sõrmuse võid,
mis karikast kallim on tuhandevõrra,
kui voogude põhja sa tungid veel korra.»

Siis kuningatütrel läks haledaks meel.
«Teie soovi ta täide ju viis.
Miks, öelge, oh isa, teist korda ta veel
elu ohtu peaks panema siis?
Ja kui kedagi saata just tahate sinna,
siis mõni te vapraist rüütleist võiks minna.»

Käe kuningas tõstis ja kohinal lõid
üle karika kokku vood.
«Mu parimaks rüütliks end pidada võid,
kui peekri veel tagasi tood,
ja naiseks veel täna saad vapruse tasuks
sa neitsi, kes praegu siin rääkis su kasuks.»

Kui kuuleb noor kannupoiss tõotusi neid,
tal kahtlusevarigi kaob,
ja nähes, kuis roosina õhetab neid
ja kahvatult murule vaob,
vastuseismatu soov täidab noormehe rinda
ja teenima sööstab ta lubatud hinda.

Küll kõrgele voogasid vahused veed
ja kuristik kõmas kui kõu,
ja uuesti algasid tagasiteed,
küll värises ootajail põu;
kui palju veed üles ja alla ei käinud —
enam noorukit keegi ei näinud.

WILHELM TELL

(Lühendatult)

TEGELASED:

HERMANN GESSLER, riigifoogt Schwyzis * ja Uris *.
WERNER, vabahärra VON ATTINGHAUSEN, lipuhärra.
ULRICH VON RUDENZ, tema õepoeg.

WERNER STAUFFACHER
KONRAD HUNN
ITEL REDING
HANS MAUER
JÖRG HOF
ULRICH SCHMIED
JOST WEILER
} maamehed Schwyzist.

WALTER FÜRST
WILHELM TELL
RÖSSELMANN, preester
PETERMANN, köster
KUONI, karjane
WERNI, kütt
RUODI, kalur
} maamehed Urist.

ARNOLD MELCHTAL
KONRAD BAUMGARTEN
MEIER Sarnenist
STRUTH WINKELRIED
KLAUS FLÜE
BURKHART BÜHEL
ARNOLD SEWA
} maamehed Unterwaldenist *.

PFEIFER Luzernist.
KUNZ Gersaust.
JENNI, kaluripoiss.
SEPPI, karjasepoiss.
GERTRUD, Stauffacheri naine.
HEDWIG, Telli naine, Fürsti tütar.
BERTA VON BRUNECK, rikas pärija.

ARMGARD
MECHTHILD
ELSBETH
HILDEGARD
} talunaised.

WALTER
WILHELM
} Telli pojad.

FRIESSHART
LEUTHOLD
} palgasõdurid.

RUDOLF HARRAS, Gessleri tallmeister.
STÜSSI, väljavaht.
Uri pasunamees.
Riigisaadik.
Kubjas.
Müürseppmeister, sellid ja käealused.
Heeroldid.
Gessleri ja Landenbergi ratsasõdurid.
Maarahvast, mehi ja naisi metsakantonitest.

Esimene vaatus

Esimene pilt

Vierwaldstätteni järve kõrge kaljukallas vastu Schwyzi.
Järv moodustab lahe, kalda lähedal on hurtsik, kaluripoiss *sõidab paadis. Teisel pool järve on näha Schwyzi rohelisi aasu, külasid ja talusid heledas päikesepaistes. Vaatajate suhtes vasakul on näha Hakeni mäe pilvedesse mähitud tippe; paremal, kaugel tagaplaanil on näha jäämägesid. Enne eesriide tõusmist on kuulda karjaselaulu ja karjakellade harmoonilist helinat, see kestab mõnda aega ka pärast eesriide avanemist.*
[Alpikarjuste juurde põgeneb maamees Baumgarten, jälitatuna foogti sõjasulaste poolt.]

Baumgarten *(kalurile):* Oh rutake, nad on mul juba kannul!
Maafoogti ratsanikud on mu jälil,
ma surmalaps, kui satun nende kätte.
Ruodi: Miks jälitavad ratsanikud teid?
Baumgarten: Mind enne päästke, küll siis kostan kõik.
Werni: Teil veremärke, mis küll juhtund on?
Baumgarten: Linnusefoogt, kes asus Rossbergis —
Kuoni: Too peletis! Kas tema jälgib teid?
Baumgarten: Ei enam tema. Tolle lõin ma surnuks.
Kõik *(jahmuvad):* Teid kaitsku jumal! Mis te tegite?
Baumgarten: Vaid seda, mida iga vaba mees
mu kohal oleks teinud. Kaitsesin
ma oma au ja oma naise au.
Kuoni: Kas tema tahtis puutuda te au?
Baumgarten: Et täitmata jäi tema kuri himu,
ses aitas jumal ja mu tubli kirves.
Werni: Kas lõite kirvega tal lõhki pea?
Kuoni: Oh jutustage kõik, veel aega on,
kuni ta paadi kaldalt lahti seob.
Baumgarten: Puid metsas raiusin, kui äkki tuli
mu juurde naine surmahirmul joostes,
et lossifoogt me majja sisse astund
ja käskinud, et kütaks talle sauna.
Seejärel nõudnud temalt sündmatut.
Ta pääsnud lahti, jooksis minu juurde.
Ja mina kähku koju, nagu olin,
siis kirvega tal andsin õige sauna.
Werni: Teil õigus on. Ei saa teid hukka mõista.
Kuoni: Too hirmutis! Nüüd sai ta oma palga!
See oli temal ammu teenitud.
Baumgarten: Loost kuuldi. Nüüd on nemad minul kannul.
Aeg kaob, oh taevas, kuni jutleme.

(Hakkab müristama.)

Kuoni: Tee kähku, Ruodi. Vii ta üle järve.
Ruodi: See pole võimalik, sest kange äike
on tulemas. Peab ootama.

Baumgarten: Oh taevas!
Kuid iga viivitus võib tuua surma!
Kuoni *(kalurile):* Sa mine, ligimest peab aitama.
Meid igaüht võib sama tabada.

(Kohin ja kõuemürin.)

Ruodi: Föön* pääsnud valla. Näe, kuis mässab järv.
Ei saa ma selle tormi laineist jagu.
Baumgarten *(haarab tal põlvist):* Teid jumal aidaku, kui avitate mind —
Werni: Siin kaalul elu, halastage, kalur!
Kuoni: Ta perekonnaisa, tal on lapsed!

(Korduvad kõuekärgatused.)

Ruodi: Mis? Minulgi on ju üksainus elu.
Ka mul on kodus naine, lapsed — näete,
kuis mässavad ja vahutavad lained
ning vesi sügavustest üles keeb.
Meest meeleldi ma päästa tahaksin,
kuid see on võimatu, te näete ise.
Baumgarten *(ikka veel põlvili):* Nii pean siis jääma vaenlasele saagiks,
ehk päästev rand on küll ju silme ees!
— Seal on ta! Silmad ulatuvad sinna
ja häälgi kostab. Ja siinsamas on
ka paat, mis võiks mu sinna üle viia,
ent siiski abitult pean hukkuma!
Kuoni: Näe, kes sealt tuleb!
Werni: See on Wilhelm Tell.
Tell *(ammuga):* Kes on see mees, kes teie abi palub?
Kuoni: Ta on Alzellenist. Ta kaitses oma au
ja surmas häbematu Wolfenschiessi,
kuninga lossifoogti Rossbergist.
Maafoogti ratsamehed on tal kannul,
ta anub paadimeest, et üle viiks ta,
too aga kardab tormi ega julge.
Ruodi: Noh, Tellgi oskab käsitseda paati,
las ütleb tema, kas võib julgeda.
Tell: Kui vaja on, peab kõike julgema.

(Ägedad kõuekärgatused, järv hakkab kohisema.)

Ruodi: Ma peaksin sööstma sinna põrguneelu?
Ei seda keegi tee, kel mõistus peas.
Tell: Kes tubli mees, see endal' mõtleb viimaks.
Sa looda loojale ja päästa tema!
Ruodi: On kindlalt kaldalt mõnus anda nõu.
Siin paat ja seal on järv, eks proovige!
Tell: Järv armu heita võib, kuid maafoogt mitte.
Tee katset, kalur!
Karjased ja kütid: Päästa tema! Päästa!

Ruodi: Kui oleks ta mu oma laps või vend —
ei saa. Päev täna Siimeoni, Juuda.
Järv märatseb ja otsib oma ohvrit.
Tell: Ei tühjad jutud mingit kasu too.
Aeg lendab. Meest on vaja aidata.
Kas sõidad, paadimees?
Ruodi: Ei, mina mitte!
Tell: Siis looja nimel! Anna oma paat.
Las mina katsun oma nõdra jõuga.
Kuoni: Oo, vapper Tell!
Werni: Jah, see on küti viis!
Baumgarten: Tell! Minu päästja olete, mu ingel.
Tell: Teid foogti meelevallast päästan küll,
kuid tormi käest peab keegi teine päästma.
Kuid parem tabagu teid jumala
kui inimese käsi!
(Karjasele.)
Sõber, tröösti
mu naist, kui mind ehk minu saatus tabab.
Teen, mida ei saa tegemata jätta.
(Hüppab paati.)
Kuoni *(kalurile)*: Te meister paadi juhtimises, kas
ei julge teie, mida julgeb Tell?
Ruodi: Ei tublimadki Tellile tee järel'.
Teist temasarnast mägedes ei leidu.
Werni *(on tõusnud kaljule)*: Ta läheb juba. Jumal aidaku
sind, vapper sõudja! Näe, kuis kõigub paat.
Kuoni *(kaldal)*: Voog matab tema. Ta on kadunud.
Ei, paistab veel. Mis hiiglasliku jõuga
ta võitleb ennast läbi laintemäe.
Seppi: Maafoogti ratsanikud tulevad.
Kuoni: See oli alles abi õigel ajal!

Salk Landenbergi ratsamehi.

Esimene ratsanik: Kus mõrvar on? Ta andke kohe välja!
Teine: Ta tuli siia. Salata ei maksa!
Kuoni ja Ruodi: Kes? Keda mõtlete?
Esimene ratsanik *(märkab paati)*: Mis näen ma? Saatan!
Werni *(ülal)*: Kas too on paadis, keda otsite?
Eks ratsutage järel', saate kätte.
Teine: Oh neetud, ta on läinud!
Esimene *(karjasele ja kalurile)*: Teie süüdi.
Küll kahetsete! Põletagem onn
ja löögem maha nende kariloomad!

(Ruttavad minema.)

[Teine pilt. Maamees Stauffacheri maja. Stauffacher avaldab oma naisele, et ta aimab foogti kurje kavatsusi oma maja, vara ja vabaduse vastu. Naine Gertrud sütitab mehes vabaduseleegi ja juhib ta mõttele astuda ühiselt välja rahva rõhujate vastu.]

Kolmas pilt

Väljak Altdorfi juures.

Kõrgendikul tagaplaanil on näha ehitusel olev kindlus, mis on juba nii palju valminud, et terviku kuju aimata võib. Tagumine külg on valmis, esiküljel ehitatakse parajasti, tellingud on veel üleval, nendel liiguvad töölised üles-alla; kõrgel katusel on katusekatja. Kõik on töös ja tegevuses.

Kubjas. Müürseppmeister. Sellid ja abilised.

Kubjas *(kepiga, sunnib töölisi)*: Noh, ärge vahtige! Hei, müürikive,
hei, lupja, liiva! Olgu kähku toodud!
Kui härra maafoogt tuleb, et ta näeks,
et töö on edenenud. — Venivad kui teod!

(Kahele abilisele, kes midagi kannavad.)

Kas see on kandam? Võtke poole rohkem!
No kas ei ole hullud päevavargad!

Esimene sell: Kas pole julm, et ise kokku kandma
me peame kive oma vangihooneks!

Kubjas: Ah nurisete veel? On see vast rahvas,
muuks kõlbmatu kui lüpsma lojuseid
ja ringi logelema mägedes.

Keegi vana mees *(puhkab)*: Ei suuda enam.

Kubjas *(raputab teda)*: Kähku, vana! Tööle!

Esimene sell: Kas teil siis üldse pole südant. Rauka,
kes vaevalt jalul seisab, sundida
nii raskeks tööks.

Müürseppmeister ja sellid: Julm, karjuv ülekohus!

Kubjas: Te tehke oma töö! Muu jätke minu mureks!

Teine sell: Mis nime, kubjas, saab see kindlus, mida
siin ehitame?

Kubjas: Uri Sundus, sest et
teid selle ikke alla sunnitakse.

Sellid: Või Uri Sundus!

Kubjas: Mis siin on siis naerda?

Teine sell: Kas sundida see majake võiks Urit?

Esimene: Kui mitu säärast mutimullakuhja
peab panema üksteisele, et sellest
ka madalaimgi Uri mägi sünniks!

(Kubjas kaob tahapoole.)

Müürseppmeister: Ma heidan järve põhja vasara,
mis ehitanud seda neetud hoonet.

Tell *ja* Stauffacher *tulevad.*

Stauffacher: Oo, et mu silmad seda poleks näinud!

Tell: Siin pole julge. Läki edasi!

Stauffacher: Kas viibin Uris, vabaduse maal?

Müürseppmeister: Oo, isand, kui neid keldreid näeksite
all tornide! Kes nendes ükskord elab,
see kuke laulu enam küll ei kuule.

Stauffacher: Oo taevas!
Müürseppmeister: Jah, need müürid, tugisambad,
need rajatud on nagu igavikuks!
Tell: Käed võivad lõhkuda, mis käte tehtud.

(Mägedele näidates.)

Me vabaduse hoone rajand jumal.

On kuulda trummipõrinat, ilmuvad inimesed, kes kannavad kübarat lati otsas. Heerold järgneb neile, lapsed ja naised tunglevad rahutult järele.

Esimene sell: Mis tähendab see trumm? Näe, tullakse!
Müürseppmeister: Mis karnevali-rongkäik, ja see kübar?
Heerold: Kõik kuulgu, keisri nimel!
Sellid: Kuulakem!
Heerold: Siin näete, Uri mehed, kübarat,
mis tõstetakse kõrge samba otsa
kesk Altdorfi, kus kõige kõrgem paik,
maafoogti käsk ning tahtmine on see:
et au saaks kübar nagu tema ise,
et tuleb painutada põlvi selle ees
ja paljastada pea — et kuningas
võiks tunda oma rahva kuulekust.
Kes aga käsku kuulata ei taha,
see kaotab varanduse ja ka elu.

(Rahvas puhkeb valjusti naerma, põristatakse trummi, rongkäik läheb edasi.)

Esimene sell: Noh, see on foogtilt ennekuulmatu!
Meil tuleks kübarale anda austust!
Ons keegi varem säärast lugu kuulnud?
Müürseppmeister: Me põlvitagu mütsi ees! Kas tahab
ta ausaid inimesi narrida?
Esimene sell: Ja oleks see veel keisri kroon! See on
Austria kübar, mida trooni kohal,
kus lääne anti, nägin rippuvat.
Müürseppmeister: Austria kübar! Pange tähele,
siin lõks on, et meid Austriale reeta!
Sellid: Auväärne mees ei talu seda häbi.
Müürseppmeister: Jah, tulge, peame teistega koos nõu.
Tell *(Stauffacherile)*: Nüüd teate. Hüvasti siis, isand Werner.
Stauffacher: Kuid kuhu nüüd? Oo, ärge kiirustage!
Tell: Mind oodatakse koju. Hüvasti.
Stauffacher: Mu südamel on palju kõnelda.
Tell: Ei rasket südant sõnad kergeks tee.
Stauffacher: Kuid võivad juhtida meid tegudele.
Tell: Nüüd ainus tegu kannatus ja vaikus.
Stauffacher: Kas taluda, mis talumatu on?
Tell: Ei vägivallal ole pikka iga.
Kui föön on tõusmas kuristikkudest,
siis kustutame tuled. Iga laev

siis otsib sadamat ja raske torm
võib kahju tegemata mässata.
Las igamees meist elab vaikselt kodus,
kes rahu armastab, see rahu saab.

Stauffacher: Nii?

Tell: Madugi ei salva põhjuseta.
Nad lõpuks iseendast väsivad,
kui näevad, et siin maal on kõikjal rahu.

Stauffacher: Üksmeelel suudaksime teha palju.

Tell: On laevahukul kergem üksikul.

Stauffacher: Te ühist asja võtate nii külmalt?

Tell: Võib igaüks vaid kindel olla endal'.

Stauffacher: Ka nõrgad ühiselt on tugevad.

Tell: Kuid tugev üksi kõige tugevam.

Stauffacher: Kas isamaa ei või siis teile loota,
kui meeleheitel asub ennast kaitsma?

Tell *(annab talle käe)*: Tell päästab kuristikust kadund talle
kas tema loobuks oma sõpradest?
Kuid jätke välja mind neist nõutlusist,
ei suuda mina kaua kaaluda.
Kui aga vajate mind kindlaks teoks,
siis kutsuge. Ei jää ma tulemata.

(Lähevad minema, teine teisele poole. Äkki joostakse tellingute juurde kokku.)

Müürseppmeister *(ruttab sinna)*: Mis on?

Esimene sell *(tuleb ettepoole, hõigates)*: Mees kukkus alla katuselt.

Berta saatjaskonnaga.

Berta *(tormab sisse)*: Kas sai ta surma? Päästke, aidake — kui saate, päästke, võtke, siin on kulda —

(Viskab oma ehted rahva hulka.)

Meister: Jah, kuld. Te arvate, et kullaga
kõik osta saab. Et kui te lastelt isa
ja naiselt mehe võtnud olete,
maailma rasket ahastamist toonud,
siis selle tasub kuld... Ah, minge, minge!
Me olime nii õnnelikud varem,
te tõite meeleheite meie maale!

Berta *(kupjale, kes tagasi tuleb)*: Kas elab ta?
Oo, õnnetusehoone!

(Kubjas teeb vastupidise märgi.)

Mis needustega rajatud, jääb neetuks!

(Läheb ära.)

[Neljas pilt. Uri talupoja Walter Fürsti kodu. Noor talupoeg Melchtal Unterwaldenist on õiglases vihas löönud foogti sulast ning varjab siin ennast foogti kättemaksu eest. Tuleb Stauffacher. Ta jutustab Unterwaldeni maafoogti metsikust omavolist ja vägivallategudest. Melchtal saab teada, et foogt

on kättemaksuks karistanud tema isa — lasknud raugal silmad välja torgata ning omastanud tema varanduse. Kohutav teade kutsub noormehes esile meeletu raevu ja kättemaksuiha. Ta ähvardab sedamaid verisele kättetasumisele asuda. Vanemad mehed talitsevad tormakat noormeest ja keelitavad teda tegutsema kainelt ja ettevaatlikult. Lõpuks võetakse nõuks kõigi kolme metsakantoni — Schwyzi, Uri ja Unterwaldeni vabadust armastavad meeled ühendada. Walter Fürst peab äratama võitlusele Uri mehed, sama ülesandega läheb Melchtal Unterwaldenisse. Kolme kantoni esindajad peavad kohtuma põlismetsa varju peidetud Rütli aasal.]

Teine vaatus

[Esimene pilt. Maa-aadlik von Attinghauseni mõis. Toimub kõnelus von Attinghauseni ja tema õepoja Rudenzi vahel. Attinghausen on aadliseisusest hoolimata rahvale truuks jäänud, vaba rahva aheldanud Austria ike teeb talle muret ja valu. Kibedusega märkab ta, et õepoeg on võlutud anastajate pillava elulaadi kassikullast ning langeb oma rahva hülgamise teele. Rudenz ei varjagi oma poolehoidu võõraste võimumeeste vastu. Ilmneb, et peapõhjuseks on kiindumus aadlipreilisse Bertasse.]

Teine pilt

[Melchtali, Walter Fürsti ja Stauffacheri töö on vilja kandnud. Kõigist kolmest kantonist koguneb saadikuid Rütli aasale. Melchtal jutustab Stauffacherile oma retkest, sellest, kuidas tema külvatud vabaduseseeme kõikjal jõudsasti idaneb. Koosolekut peetakse vanade tavade kohaselt. Stauffacher jutustab Šveitsi metsakantonite esivanematest, nende vabadusearmastusest ja julgetest tegudest. Kui üks koosolijaist paneb ette kéisriga kokkulepet sobitada, mõistetakse see ühel meelel hukka.]

Mauer: — — — Ei õigust ega õiglust
meil' anna keiser! Aidake end ise!
Reding: Muud üle meil ei jää. Nüüd andke nõu,
kuis asi õnnelikult teha teoks.
Walter Fürst *(astub ringi)*: Maalt kihutame oma rõhujad
ja vanad õigused, mis pärinud
me isadelt, need säilitame, mitte
et mõtlematult haaraks uute järel'.
Jääb keisrile, mis keisri oma on,
ja kel on isandaid, see teenigu neid ausalt.
Meier: Mu maa on saadud lääniks Austrialt.
Walter Fürst: Ka edaspidi täitke oma kohust.
Weiler: Mu isandaks on Rappersweili härrad.
Walter Fürst: Te jätkake neil' maksumaksmist täpselt.
Rösselmann: Mu peremees on Zürichi suur naine*.
Walter Fürst: Te andke kloostrile, mis kloostri kohus.
Stauffacher: Mu lään on saadud otse riigilt endalt.
Walter Fürst: Mis peab, see sündigu, kuid mitte rohkem.
Me foogtid kihutame välja maalt
ja lossid lõhume. Kuid parem on,
kui siin ei voolaks verd. Las keisergi
näeb, et me ainult hädasunnil loobund
aukartlikkuse vagast voorusest.
Ja kui ta näeb, et taltsutame ennast,

võib-olla on ta nõnda riigitark,
et taltsutab end. Küllap hirmu teeb,
kui relvis rahvas näitab mõõdukust.
Reding: Kuid laske kuulda, kuidas seda teha?
On vaenlasel ju relvad käes ja vaevalt
ta ilma võitluseta lihtsalt loobub.
Stauffacher: Küll. Kui ta näeb, et meil on relvad käes.
Me üllatame teda ootamatult.
Meier: On kerge öelda, aga raske teha.
Tal on kaks kindlat kantsi meie maal.
Neis varjab end, need kohutavaks saavad,
kui kuningas me vastu sõtta tuleks.
Rossberg ja Sarnen tuleb vallutada,
enne kui võime tõsta vaenumõõka.
Stauffacher: Kui viivitame, vaenlane saab märku,
On juba palju neid, kes asjast teavad.
Meier: Siin metsamail ei ole äraandjaid.
Rösselmann: Kuid ettevalmistused võivad reeta.
Walter Fürst: Kui viivitame, valmib veel üks kants
Altdorfis. Foogt end veelgi kindlustab.
Meier: Te mõtlete vaid enda seisukohalt.
Köster: Ja teie pole õiglased!
Meier *(ärritatult)*: Mis? Seda
meil' julgeb öelda Uri!
Reding: Vandkond! Rahu!
Meier: Ja muidugi, kui Schwyz on Uri poolt,
siis meilgi muud ei jää, kui olla vait.
Reding: Pean avalikult manitsema teid,
koosolekul et korda te ei rikuks.
Me kõik ju väljas sama asja eest!
Winkelried: Kui ootaksime kuni jõuluni,
mil kombeks on, et iga kohuslane
viib kingitusi lossi foogtile.
Siis võiks üks kümme meest või enamgi
end märkamatult lossi poetada.
Nad võtaks kaasa teritatud raudu,
mis kiiresti saab lüüa kepi otsa,
sest relvis lossi ilmuda ei tohi.
Ent metsas hoiduks varjul suurem salk.
Kui ühed vallutand on värava,
siis puhutakse sarve. Tormavad
siis teised välja oma peidukohast
ja linnus langeb meile hõlpsalt kätte.
Melchtal: Rossbergi asi jätke minu hooleks.
Seal on üks lossitüdruk mulle tuttav.
Ta paneb välja väikse redeli,
kui luban teda öösi külastada.
Kui olen müüril, tõmban sõbrad järel'.

Reding: Kas kõik on nõus, et pühi ootame?
(Enamik tõstab käe.)
Stauffacher *(loeb hääled ära)*: Kakskümmend poolt. Ja kaksteist vastuhäält!
Walter Fürst: Kui seatud päeval linnused on langend,
mäelt mäele anname siis tulemärgi.
Maakaitsevägi tuleb kähku kokku;
ja kui siis foogtid näevad meie relvi,
nad, uskuge mind, tülist loobuvad
ja üsna õnnelikud on, kui vaikselt
neil lastaks põgeneda üle piiri.
Stauffacher: Ma kardan, ainult Gessler teeb meil' tüli.
Tal tohutult on sõjasulaseid.
Ei tema ilma võitluseta lahku
ja väljaaetunagi on veel ohtlik;
liig kardetav on talle halastada.
Baumgarten: Kus oht on suurim, sinna saatke mind!
Tell oli see, kes päästis minu elu,
heameelega ma panen selle mängu,
au kaitsesin ja süda on mul rahul.
Reding: Aeg annab aru. Sestap kannatust!
Ka õnne peale peame veidi lootma. —
Kuid seni, kui siin peame oma nõu,
ju tõuseb kõrgematel tippudel
koit. Aeg on jälle minna laiali,
et päevavalgus meid ei üllataks.
Walter Fürst: Oh, orgudesse päev nii pea ei jõua!
(Kõik on tahtmatult võtnud kübarad peast ja vaatlevad mõtiskluses koidupuna.)
Rösselmann: See valgus, mis meid varem tervitab
kui madalikel elutsevaid rahvaid
neis raskelt hingavates linnades,
las tema kuuleb meie vannet uut.
Üks rahvas olla tahame kui vennad,
ei hädad meid, ei ohud lahuta.
(Kõik kordavad, kolm sõrme püsti.)
— Me vabad olla tahame kui isad,
on parem surm kui elu orjuses.
(Nagu ülal.)
— Me lootus jumal on, ja me ei karda
siin maapeal mingit inimeste võimu!
(Nagu ülal. Maamehed kaisutavad üksteist.)
Stauffacher: Nüüd igaüks las läheb vaikselt koju,
jääb sõprade ja perekonna juurde.
Las karjane peab ületalve karja
ja otsib meie liidul' pooldajaid.
Mis seatud ajani veel rõhub teid,

see talugem. Las suurdub aga arve
türannidel, kuni kord koidab päev,
mil tasutakse hoobilt k o g u võlg.
Ja viha, mis meil kõigil hinges keeb,
las jääda ühistasumise ajaks.
See meie asjale vaid kahju teeb,
kes pihta hakkab varem, kui on vaja.

(Samal ajal kui kõik rahulikult kolmes suunas laiali lähevad, hakkab orkester võimsa hooga mängima, tühi lava jääb veel mõneks ajaks avatuks, on näha lumiharjade kohale tõusvat päikest.)

Kolmas vaatus

[E s i m e n e p i l t. Telli kodu. Tell pojaga valmistuvad Altdorfi minema. Naine manitseb meest, et see poja koju jätaks ja ise foogti viha eest hoiduks. T e i n e p i l t. Toimub kõnelus Rudenzi ja tema armastatu Berta von Brunecki vahel. Rudenzi hämmastuseks teeb aadlineiu talle teravaid etteheiteid oma rahva mahasalgamise pärast. Berta hukkamõistev suhtumine Rudenzi püüdesse rahva rõhujate käsilaseks saada avab noormehe silmad: ta mõistab, et armastust võita tähendab ühtlasi oma maale ja rahvale truuks jääda.]

K o l m a s p i l t

Aas Altdorfi lähedal.

Esiplaanil puud, lava sügavuses kübar lati otsas. Vaadet piirab Bannberg, mille kohal paistavad lumega kaetud mäed.

F r i e s s h a r t *ja* L e u t h o l d *on postil.*

W a l t e r: Näe, isa, lati otsas ripub kübar.
T e l l: Mis meil sest kübarast. Noh, tule, läki!

(Samal ajal kui ta tahab ära minna, astub talle vastu F r i e s s h a r t *väljasirutatud piigiga.)*

F r i e s s h a r t: Seis! Keisri nimel! Jääge paigale!
T e l l *(haarab piigist kinni):* Mis teil on vaja? Miks mind peatate?
F r i e s s h a r t: Te rikkusite käsku, tulge kaasa!
L e u t h o l d: Te kübarat ei tervitanud.
T e l l: Sõber,
las lähen oma teed.
F r i e s s h a r t: Ei, vangimajja!
W a l t e r: Mu isa vanglasse! Oo, appi, appi!

(Lava taha hüüdes.)

Head inimesed, mehed, aidake!
See vägivald! Nad viivad tema vangi.

Preester R ö s s e l m a n n *ja köster* P e t e r m a n n *tulevad koos kolme mehega.*

K ö s t e r: Mis on?
R ö s s e l m a n n: Miks pead sa kinni seda meest?
F r i e s s h a r t: See mees on keisri vaenlane, on reetur!
T e l l *(haarab temast ägedasti kinni):* Mis? Mina reetur!

Rösselmann: Eksid sõber, see on Tell. Auväärne mees, hea kodanik.
Walter *(silmab Walter Fürsti ja ruttab talle vastu):* Oo, vanaisa, aita! Ülekohus!
Friesshart: Marss vanglasse!
Walter Fürst *(juurde rutates):* Ma vastutan ta eest! Tell! Hoidku jumal, mis on juhtund?

Tulevad Melchtal *ja* Stauffacher.

Friesshart: Maafoogti käsku ta ei pane miskiks ning valitsusevõimul' hakkab vastu.
Stauffacher: Tell? Pole võimalik!
Melchtal: Sa luiskad, poiss!
Leuthold: Jah, ta ei tervitanud kübarat.
Walter Fürst: Ja sellepärast vangi? Sõber, kuule, ta lase minu vastutusel priiks.
Friesshart: Sa katsu vastutada enda eest! Me teeme, mis me kohus — läki aga!
Melchtal *(maameestele):* See karjuv vägivald! Kas talume, et ära viiakse ta meie nähes?
Köster: Ka meil on jõudu. Sõbrad, ärge jätke! Üksteisele meist igaüks on toeks!
Friesshart: Kes hakkab vastu foogti käsule?
Veel kolm maameest *(juurde rutates):* Me aitame. Mis on? Nad lööge maha!

Hildegard, Mechthild *ja* Elsbeth *tulevad tagasi.*

Tell: Ma aitan ennast ise. Minge, mehed! Kas arvate, ma kardaks nende piike, kui jõudu tarvitada tahaksin?
Melchtal *(Friesshartile):* Sa katsu ainult teda ära viia!
Walter Fürst ja Stauffacher: Vait! Rahu! Rahu!
Friesshart *(karjub):* Mäss ja vastuhakk!

(On kuulda jahisarve häält.)

Naised: Foogt tuleb.
Friesshart *(hüüab):* Mäss ja vastuhakkamine!
Stauffacher: Kelm, karju, kuni lõhked!
Rösselmann ja Melchtal: Jääb kord vait!
Friesshart *(hüüab veel kõvemini):* Hei, appi, appi, kaitset seadusele!
Walter Fürst: Sealt tuleb foogt! Oo häda, mis küll saab!

Gessler *ratsa, jahikull käel,* Rudolf Harras. Berta *ja* Rudenz, *suur saatjaskond odadega relvastatud teenreid, kes moodustavad ringi ümber kogu lava.*

Rudolf Harras: Tee vabaks foogtile!
Gessler: Nad kihutage eest! Mis tung see on? Ja kes siin appi hüüdis?

(Üldine vaikus.)

Kes? Tahan teada!

(Friesshartile.)

Astu ette, sina!
Kes oled sa, mis pead sest mehest kinni?

(Annab jahikulli ühe teenri kätte.)

Friesshart: Auväärne isand, olen sinu sõdur
ja praegu vahipostil selle mütsi juures.
See mees siin, tabasin ta otse teolt,
ta kübarat ei tahtnud tervitada.
Ta vahistasin sinu käsu järgi,
kuid rahvas tahab teda vabastada.

Gessler *(hetkelise vaikimise järele)*: Kas nõnda, Tell, sa põlgad oma keisrit
ja mind, ta asemikku sellel maal,
et keeldud tervitamast kübarat,
mis kuulekuse katseks üles pandud?
Su kuri kavatsus on saanud ilmsiks!

Tell: Oo, armas härra. Mõtlematult tegin,
ei mitte, et teid tahtnuks solvata.
Kui mõistlik oleksin, mu nimi poleks Tell *.
Ma palun armu, see ei kordu enam.

Gessler *(pärast vähest vaikimist)*: Tell, sina olla meister ammulaskja
ja iga kütiga nõus võistlema?

Walter Tell: Ja see peaks õige olema — ta õuna
puu otsast tabab saja sammu pealt.

Gessler: Tell, on see sinu poeg?

Tell: Jah, kallis härra.

Gessler: Kas on sul lapsi veel?

Tell: Kaks poega, härra.

Gessler: Ja kumba nendest rohkem armastad?

Tell: Nad mulle võrdselt armsad mõlemad.

Gessler: Hea küll siis. Et sa õuna tabad puult,
ka saja sammu pealt, siis näitad täna
siin oma kunsti. Võta vibupüss —
see käes sul ongi — sea end selleks valmis,
et poja pea peal õuna tabaksid.
Kuid annan nõu, sa sihi hästi, et
sa kohe esimesel lasul tabad.
Kui lased mööda, kaotad oma pea.

(Kõik kohkuvad.)

Tell: Oo, isand! — Millist kohutavat tegu
te nõuate! Et oma lapse pea pealt. —
Ei, kallis härra, ma ei usu, et
see oleks tõsi — hoidku jumal — seda
te laste isalt nõuda küll ei või!

Gessler: Sa lased õuna poisi pealt, see on
mu soov ja tahtmine —
Tell: Et mina peaksin
märklauaks võtma oma lapse?
Ma olen parem valmis surema!
Gessler: Sa seda teed, või pojaga koos sured.
Tell: Ma peaksin saama lapse mõrtsukaks!
Teil, isand, pole lapsi — te ei tea,
mis maksab isa südamele laps.
Gessler: Oo, Tell, sa järsku oled nõnda mõistlik,
kuid räägiti, sa olla unistaja,
kes teistest inimestest erineb.
Sind võlub haruldane — sestap just
su jaoks ma leidsin selle julgustüki.
Jah, mõni teine kõhkleks — sina aga
ei mõtle palju, hakkad julgelt pihta.
Berta: Oo, isand, ärge tehke paha nalja!
Te näete, kuis nad vaesed värisevad.
Te suust nad pole nalja kuulma harjund.
Gessler: Kes ütleb, et ma naljatan?

(Haarab enda kohal rippuvat puuoksa.)

Säh, siin
on õun. Nii. Tehke ruumi! — Mõõtke kaugus
kaks korda nelikümmend sammu täpselt,
ei rohkem ega vähem. Ta ju hooples,
et tabab saja sammu pealt, hea on. —
Noh, kütt, nüüd ära lase märgist mööda!
Rudolf Harras: Oh, see on tõsi. — Lange põlvili,
poiss, palu foogti oma elu pärast.
Walter Fürst *(tasa Melchtalile, kes vaevalt suudab ennast taltsutada)*: Te olge mõistlik, säilitage rahu!
Berta *(maafoogtile)*: Nüüd aitab, isand! Isa tundmustega
nii mängida ei ole inimlik.
Kui selle vaese mehe süü ka oleks
nii suur, et surma oleks ära teenind —
ta talund juba kümme surmapiina.
Tal laske siiski minna oma koju,
ta on teid tundma õppind. Seda tundi
ta lapselapsedki veel peavad meeles.
Gessler: Tee vabaks! Kähku! Mis sa kõhkled veel?
Su süü on surma väärt, kuid armulikult
ma saatuse su enda kätte annan,
su enda osavasse meistrikätte.
Ei see või kohut rangeks pidada,
kes ise oma õnne sepaks jääb.
Sa hoopled, et su pilk on terav. Olgu!
Nüüd, kütt, pead oma kunsti näitama.

Märk on ju väärikas ja auhind kõrge.
Märklaual musta tabada on lihtne,
kuid m i n a õigeks meistriks pean vaid seda,
kes igal ajal endale on kindel,
kel süda silma ega kätt ei sega.
W a l t e r F ü r s t *(laskub foogti ette põlvili)*:
Maafoogt, te kõrget võimu tunnustame,
õiguse asemel ent andke armu.
Pool minu varast võtke, võtke kõik,
sest hirmsast teost kuid vabastage isa.
W a l t e r T e l l: Sa, vanaisa, ära põlvita,
nii halva mehe ees! Vaid näidake,
kus seisma pean. Ei karda mina. Isa
ju linnu tabab lennult, ei ta eksi,
ei lase oma lapse südamesse.
S t a u f f a c h e r: Kas lapse süütus teid ei liiguta?
R ö s s e l m a n n: Te mõtelge, et elab jumal taevas,
kes teie tegudest kord aru pärib.
G e s s l e r *(osutab poisile)*: Ta sinna pärna külge siduge!
W a l t e r T e l l: Mind siduda! Ei ole vaja, seisan
nii vaikselt paigal, et ei hingagi.
Ent kui mind seote, ei, ma siis ei suuda,
ma kõidikutes hakkan mässama.
R u d o l f H a r r a s: Kuid silmad siiski lase siduda.
W a l t e r T e l l: Mispärast silmad? Arvate, ma kardan
noolt isa vibult? Ootan seda kindlalt
ja silmaripsmeidki ei liiguta.
Nüüd näita, isa, et sa oled kütt!
Ta soovib meile hukku, sind ei usu,
kuid metsalise kiuste: lase, taba!

(Läheb pärna juurde, talle pannakse õun pea peale.)

M e l c h t a l *(maameestele)*: Mis? Kas see jultund ülekohus tõesti
siin teostub meie endi silma all?
Ja meie vanne?
S t a u f f a c h e r: Pole sõjariistu.
Meid piirab igast küljest odamets.
M e l c h t a l: Me oleks pidand tegutsema kohe.
Oh neid, kes soovitasid viivitada!
G e s s l e r *(Tellile)*: Noh, asja juurde! Surmariista kanda
ei ole nali, see on ohtlik asi —
nool kütti ennastki võib tabada.
See uhke õigus, mida talupoeg
on võtnud endale, ei meeldi mulle.
Relv kuulub ainult sellele, kes käsib.
Kui teie noolt ja vibu kannate,
hea küll, kuid märgi teile näitan mina.

Tell *(tõmbab vibu pingule ja paneb noole peale)*: Tee vabaks!
Stauffacher: Tell? — See pole võimalik,
te käsi väriseb, te põlved nõrgad —
Tell *(laseb ammul langeda)*: Mu silmis virvendab.
Naised: Oh, issand jumal!
Tell *(foogtile)*: Te jätke see. Siin minu süda on.

(Tõmbab rinnaesise lahti.)

Käsk andke sõdureil', et nad mu surmaks.
Gessler: Ei taha ma su elu, tahan lasku.
Sa suudad kõike, midagi ei karda,
nii vibu kui ka tüüri hoiad kindlalt.
Torm sind ei kohuta, kui vaja päästa —
nüüd, teiste päästja, aita iseennast!

(Tell on kohutavas hingelises võitluses, ta käed tõmblevad ja abiotsivad silmad vaatavad kord foogti, kord taeva poole. Järsku haarab ta oma nooletupe, võtab sealt veel ühe noole ja peidab põue. Foogt paneb kõiki tema liigutusi tähele.)

Walter Tell *(pärnapuu all)*: Mul pole hirmu. Isa, lase!
Tell: Jah,
ma pean.

(Võtab end kokku ja tõstab ammu palge.)

Rudenz *(kes kogu aja on seisnud äärmise pinge all ja vaevu ennast valitsenud, astub ette)*: Nii, härra foogt, ei kaugemale
te enam tohiks minna. Katse vaid
see oli. Eesmärk käes teil. Liigne valjus
ei sihti saavuta ning katkeb nöör,
kui vibu üleliia pingutada.
Gessler: Vait olge!
Rudenz: Ei! Ma tahan kõnelda.
See õigus on mul. Austan kuningat.
Kuid vägivald toob kaasa vihkamise.
Ja seda kuningas ei soovi. Arvan,
me rahvas säärast julmust pole pälvind,
teil selleks pole antud mingit voli.
Gessler: Mis teie julgete!
Rudenz: Vait olin seni
ka rängimagi ülekohtu juures.
Ma pigistasin oma silmad kinni
ja ülekeevat südant sundisin,
et vaikis ta. Kuid seda taluda,
see tähendaks, et reedaksin ma hoobilt
nii oma isamaa kui keisritrooni.
Berta *(viskub tema ja foogti vahele)*:
Te ärritate metsalist veel rohkem!
Rudenz: Ma oma rahva, sugulased jätsin
ning veresidemed kõik katkestasin,
et teie poole hoida. Uskusin,

et nõnda taotlen kõige paremat,
kui keisri võimu aitan kindlustada.
Nüüd langeb side minu silmilt — näen
end kohutava kuristiku serval.
Te olete mind viinud eksiteele,
ma oleks võinud lihtsameelselt teha
end oma rahva hukus süüdlaseks.

Gessler: Hull, kuidas räägid oma isandaga?

Rudenz: Mu isand keiser on, ei mitte teie.
Ma vaba nagu teie, võrrelda
võin teiega end rüütlivoorustes.
Kui teie siin ei seisaks keisri nimel
— ma austan, teie häbistate teda —,
siis heidaksin teil' kinda, peaksite
siis mulle rüütli kombel vastust andma.
Jah, viibake vaid oma sulastele! —
Ma pole relvitu, nii nagu n e e d —

(Rahvale osutades.)

Kes mulle läheneb —

Stauffacher *(hüüatab)*: Õun langes praegu!

(Sel ajal kui kõik olid pöördunud teisele poole ning Berta Rudenzi ja foogti vahele põlvili heitnud, on Tell noole välja lasknud.)

Rösselmann: Poiss elus on.

Mitmed h ä ä l e d: Ning õun on tabatud!

(Walter Fürst tuigub ning ähvardab kokku tangeda, Berta toetab teda.)

Gessler: Ta laskis? Tõesti laskis? Hullumeelne!

Berta: Poiss elab, isa, teie juurde tuleb!

Walter Tell *(tuleb joostes õunaga)*:
Õun siin on, isa. — Mina teadsin kohe,
et oma pojal' viga sa ei tee.

(Tell seisab ettepoole kallutatud kehaga, nagu oleks ta tahtnud noolele järgneda, amb kukub tal käest. Kui ta näeb poissi tulevat, ruttab ta talle avatud käsi vastu ja tõmbab ta ägedalt rinnale; selles asendis langeb ta jõuetult kokku. Kõik on liigutatud.)

Berta: Oo, halastaja taevas!

Walter Fürst *(isale ja pojale)*: Minu lapsed!

Stauffacher: Au jumalale!

Leuthold: See vast oli lask!
Sest räägitakse aastasadasid!

Rudolf Harras: Kütt Tell ei unune, niikaua kuni
mäed oma jalal püsti seisavad.

(Ulatab õuna foogtile.)

Gessler: Tohoh! Õun ongi keskelt läbi lastud.
See oli meistrilask, pean tõesti kiitma!

Rösselmann: Lask oli hea, ent häda sellele,
kes teda sundis loojat kiusama.

Stauffacher: Tell, toibuge, te enda mehe kombel
teind vabaks, vabalt võite koju minna.
Rösselmann: Jah, tulge, viige emale ta poeg!

(Tahavad teda ära saata.)

Gessler: Tell, kuule!
Tell *(tuleb tagasi)*: Mida käsib isand?
Gessler: Sina
veel teise noole pistsid põue — jah,
ma nägin seda, milleks oli see?
Tell *(kimbatuses)*: See on, mu isand, lihtsalt küti komme.
Gessler: Ei, Tell. Ma seda seletust ei usu.
See tähendama pidi miskit muud.
Sa ütle mulle tõtt, mis see ka oleks,
ma sinu elu sulle kindlustan.
See teine oli milleks?
Tell: Olgu, isand.
Kui minu elu mulle tagate,
siis ütlen teile täieliku tõe.

(Tõmbab noole põuest ja vaatab maafoogtile kohutava pilguga otsa.)

See nool, foogt, oleks läbistanud teid,
kui oma last ma oleks tabanud,
ja teist ma tõesti poleks mööda lasknud!
Gessler: Hea, Tell, su elu ma ei puuduta,
ma enda antud rüütlisõna pean. —
Kuid kuna tunnen nüüd su kurja meelt,
siis lasen võtta su ja viia sinna,
kus kuud ning päikest sa ei näe. Et nii
su noolte eest ma võiksin olla julge.
Hei, mehed! Siduge ta!

(Tell seotakse kinni.)

Stauffacher: Kuidas, isand?
Kas nõnda kohelda te võite meest,
kes looja kätt nüüdsama tunda saanud?
Gessler: Saab näha, kas ta teda veel kord päästab.
Mu laevale ta viige. Tulen kohe järel',
ta tahan ise viia Küssnachti.
Rösselmann: Te tahate ta viia välja maalt?
Maamehed: Kuid seda keisergi ei tohi teha.
See käib me priiuskirjadele vastu!
Gessler: Kus on nad? Kas neid keiser kinnitas?
Ta neid ei kinnitanud. — Seda heldust
teil tuleb alles ära teenida.
Te olete mul kõik siin mässajad,
kes keisrile ei taha alistuda.
Ma tunnen teid — ma näen teid üsna läbi.
Ma täna võtan tema teie hulgast,

kuid süüdi olete kõik ühteviisi.
Kes tark on, vaikigu ja sõna kuulgu.

(Eemaldub. Berta, Rudenz, Harras ja teenrid järgnevad talle, Friesshart ja Leuthold jäävad maha.)

Walter Fürst *(ägeda valuga)*: Jah, see on nii. Ta otsustanud on mind ja mu suguvõsa hävitada!
Stauffacher *(Tellile)*: Miks metsalist veel ärritasite!
Tell: Kes taltsutaks end pärast säärast piina!
Stauffacher: Nüüd kõik on kadund, ühes teiega me ahelais ja köidikutes siin.
Maamehed *(ümbritsevad Telli)*: Koos teiega kaob meie viimne lootus!
Leuthold *(läheneb)*: Tell, mul on kahju, — kuid pean käsku täitma.
Tell: Head tervist!
Walter Tell *(ennast ägedas valus isa vastu surudes)*: Isa! Isa! Armas isa!
Tell *(tõstab käed taeva poole)*: Seal ülal on su isa! Hüüa teda!
Stauffacher: Tell, mis ma ütlen teie naisele?
Tell *(tõstab poisi kirglikult oma rinnale)*:
Poiss terve on. Ja mind — küll aitab jumal.

(Kisub enda järsku lahti ja järgneb sõjasulastele.)

Neljas vaatus

Esimene pilt

Vierwaldstätteni järve idakallas.

Kummalise kujuga järsud kaljud läänes sulgevad vaate. Järv lainetab, äge kohin ja mühin, vahetevahel välgusähvatusi ja müristamist.

[Kalur ja kaluripoiss vahetavad süngeid mõtteid foogt Gessleri viimasest vägivallateost — Telli vangistamisest ja Küssnachti kindlusse heitmisest. Torm paisub vahepeal kohutavaks loodusjõudude mässuks. Kalurid märkavad järvel vetekeerises heitlevat laeva ja tunnevad selles ära foogti laeva, mille pardal asub ka Tell. Kalurid peavad laeva paratamatult hukkunuks, ent samas ilmub Tell ning jutustab neile oma imetaolisest pääsemisest.]

Tell: Ma olin laevas, käed ja jalad seotud,
üks kadund mees, ei enam lootnud ma,
et rõõmsat päiksevalgust näha saan
või naise, laste armsaid nägusid.
Ma kurvalt silmitsesin vetevälja —
Kalur: Oo, vaene mees!
Tell: Nii sõitsimegi siia,
foogt, Rudolf Harras, sõjasulased.
Mu amb ja nooletupp, need lebasid
tüürmõla juures laeva pärapoolel.
Kui jõudsime nüüd tolle nurga juurde,
kus Väike Axen asub, tahtis jumal,
et puhkes lausa mõrtsukalik raju

Gotthardi kuristikest. Sõudjatel
jäi seisma süda. Mõtles igaüks,
et hukkumisest enam pääsu pole.
Siis kuulsin, kuidas keegi teenritest
maafoogti poole pöördus ja tall' ütles:
«Te näete, isand, oleme kõik hädas,
surm seisab silma ees ja tüürimehed
on hirmust segased ja oma kunsti
ei tunne hästi — aga laeval viibib
Tell, tugev mees, kes oskab tüürida —
kas võiksime ta abi kasutada?»
Siis ütles mulle foogt: «Tell, kui sa arvad,
et suudad aidata meid selles tormis,
siis lasen köidikuist su vabastada.»
Ja mina ütlen: «Isand, looja abil
ma loodan, et see läheb korda mul.»
Mind seoti lahti ja ma seisin tüüril
ja nõnda sõudsime siis edasi.
Kuid ise piilusin ma kõrvale,
kus lebas minu laskeriist, ja kallast
ma silmas hoidsin teraselt, et näha,
kus oleks mõni etteküündiv serv,
mis laseks laevalt maale hüpata.
Ja kui siis nägin ühte kaljurahnu,
mis sügavale järve ulatub —

Kalur: Ma tunnen, see on Suurel Axenil.
Kuid ma ei usu, et on võimalik
seal maale hüpata, see on nii järsk —

Tell: Siis hüüdsin sõudjaile, nad pingutagu
end, kuni kaljurahnust möödume,
seal — hüüdsin — on meil halvim seljataga.
Ja nii kui sinna ligi jõudsime,
ma palun heldust jumalalt ja tüüri
siis surun kõigest väest, et laeva pära
just möödub tolle rahnu alt, ning siis
ma oma relva haaran, võtan hoogu
ning hüppan üles kaljuservale.
Mu vägev jalatõuge samal ajal
siis paiskab laevukese vete neelu —
et ujugu seal, nagu jumal tahab!
Nii pääsesin ma tormi meelevallast
ja inimeste käest, mis halvem veel.

Kalur: Tell, teiega on jumal teinud imet,
ta ennast selles selgelt ilmutand.
Kuid öelge, kuhu mõtlete nüüd minna?
Te julge ei või olla sugugi,
kui foogt peaks ainult pääsma tormi käest.

Tell: Ma kuulsin, kui ma olin alles seotud,
et Brunnenis ta mõtles maanduda
ja Schwyzi kaudu minna oma lossi.
Kalur: Maadkaudu siis?
Tell: Jah, nõnda tema mõtles.
Kalur: Siis põgenege, ärge viivitage,
kaht korda tema käest te küll ei pääse.
Tell: Kust läheb lühim tee ta linnusesse?
Kalur: Suur maantee läheb üle Steineni;
teed lühemat ja enam varjatut
mu poiss teid saata võiks Lowerzi kaudu.
Tell *(annab talle kätt)*: Teil' jumal tasugu! Jä kõike head!

(Läheb, kuid pöördub tagasi.)

— Kas teie vandusite Rütlil kaasa?
Ma nagu oleks kuulnud —
Kalur: Olin seal
ning andsin liiduvande teistega.
Tell: Siis olge lahke, minge Bürgeleni,
mu naine mures, talle ütelge,
et vabaks sain ja olen kindlalt varjul.
Kalur: Kuid kui ta küsib, kuhu läksite?
Tell: Te kohtate ta juures minu äia
ja teisi Rütli vandkonnast. Neil' öelge,
et olgu tublid, ärgu muretsegu:
Tell v a b a on ning tema käsivars.
Küll peagi saavad minust rohkem kuulda.
Kalur: Mis on teil mõttes? Mulle võite öelda.
Tell: Kui töö on tehtud, küllap kuulete.

(Läheb ära.)

Kalur: Sa, Jenni, näita teed! — Et aitaks jumal!
Küll tema täide viib, mis ette võtab.

(Läheb ära.)

Teine pilt

Attinghauseni aadlimõis.

Vabahärra *tugitoolis suremas.* Walter Fürst, Stauffacher, Melchtal *ja* Baumgarten *tema ümber.* Walter Tell *surija ees põlvili.*

— — —

Baumgarten: Ta liigutab end.
Attinghausen *(istukile tõustes)*: Kus ta on?
Stauffacher: Kes?
Attinghausen: Tema
on jätnud maha mind mu viimsel tunnil!
Stauffacher: Ta junkrut mõtleb. — Kas on mindud järel'?
Walter Fürst: Me saatsime ta järel' — lohutuge!
Ta süda ärgand, hoiab meie poole.
Attinghausen: Kas on ta isamaa heaks rääkinud?

Stauffacher: Kangelasmeelselt!
Attinghausen: Miks ta siis ei tule,
et minult viimse õnnistuse saaks?
Mu lõpp on lähenemas ülikiirelt.
Stauffacher: Oo, õilis isand, ärge rääkige!
Teid uni kosutas, te pilk on selge.
Attinghausen: Elu on valu. Valu lahkub minust.
Lõpp kannatustel ja ka lootusel.

(Silmab poisikest.)

Kes on see poiss?
Walter Fürst: Oo, õnnistage teda!
See on mu lapselaps, nüüd isata.

(Hedwig *põlvitab poisikesega surija ette.)*

Attinghausen: Ja teidki isatult ma jätan maha.
Oo häda, minu viimsed pilgud näevad
me isamaa ja kodu loojangut!
Kas selleks pidin jõudma elu tippu,
et surra kõigi lootustega koos!
Stauffacher *(Walter Fürstile)*:
Kas laseme tal surra selles mures?
Kas me ei kergendaks ta viimset tundi
lootuse kiirega? — Oo, üllas vabahärra!
Las sirgub teie vaim. Veel päästmatult
me siiski pole kadund ega hukkund.
Attinghausen: Kes peaks teid päästma?
Walter Fürst: Meie ise. Kuulge!
Kolm maad on andnud vastamisi sõna
türannid välja kihutada maalt.
Liit sõlmitud on, seob meid püha vanne.
Ja enne veel kui algab aasta uus,
me tegudele tõuseme. Ning teie
põrm puhkama peab vabal isamaal.
Attinghausen: Oo, rääkige! Kas liit on sõlmitud?
Melchtal: Jah, ühel kindlal päeval tõusevad
kolm metsamaad kõik ühekorraga.
Kõik valmis on ja saladus on hoitud,
ehk teab küll sellest mitusada meest.
Türannide all maa on juba õõnes,
ja nende ülekohtu päevad loetud,
ei leidu siin neist varsti jälgegi.
Attinghausen: Kuid nende linnused, mis on me maal?
Melchtal: Nad varisevad kokku samal päeval.
Attinghausen: Kas aadlikud on kaasas selles liidus?
Stauffacher: Me nende abi ootame, kui vaja.
Kuid seni liidus vaid maamehed on.
Attinghausen *(tõuseb aegamööda üles, suure imestusega)*:
Kui maamees julgeb ette võtta

aadlike abita ja omal jõul,
kui oma jõusse tal nii palju usku —
jah, siis tal enam pole vaja meid,
me võime rahulikult minna hauda.
Ka pärast meid on elu — teised jõud
on valvel inimkonna õnne eest.

(Paneb käe enda ees põlvitava lapse pea peale.)

Ja sellest peast, mis kandis toda õuna,
teil võrsub uus ning parem vabadus.
Aeg muutub, vana põrmuks variseb,
ning varemetel tärkab elu uus.

Stauffacher *(Walter Fürstile)*: Kas näete hiilgust tema silmades?

See pole surm, see pole kustumine,
see juba uue elu särav kiir.

Attinghausen: Ja tuleb aadel oma lossidest
ning annab linnadele kodanikuvande;
Uchtlandis, Thurgaus on see juba aland,
pead valitsevat tõstab juba Bern,
Freiburg on vabadele kindlaks kantsiks
ning vilgas Zürich tsunfte relvastab
väeks — sõjakaks — ja kuningate võim
ta igaveste müüride ees murdub —

(Edasi kõneleb nägija toonil, tema kõne tõuseb vaimustuseni.)

Näen vürste, suuri isandaid ma näen
raudriides tulevat, et relvadega
me lihtsat rahvast oma alla heita.
Näen võitlust elu või siis surma peale,
teeb mõndki kitsasteed seal kuulsaks veri.
Näen, maamees tormab palja rinnaga
piikide metsa, vabatahtlik ohver.
Ta murrab nad ja aadel langeb põrmu
ning võidutseva lipu tõstab priius.

(Walter Fürstil ja Stauffacheril käest kinni võttes.)

Seepärast hoidke ühte igavesti,
me vabadusepaigad olgu liidus.
Te mägedele seadke valvurid,
et liitlased teaks ruttu koguneda, —
te hoidke ühte — hoidke ühte —

(Langeb tagasi patjadele — ta elutud käed hoiavad veel teiste käsi. Fürst *ja* Stauffacher *vaatlevad teda natuke aega vaikides, siis astuvad eemale, mõlemad haaratud valust. Vahepeal on sulased vaikselt sisse tulnud, nad lähenevad, ilmutades suuremat või vähemat leina, mõned põlvitavad ta juures ja nutavad ta käte kohal; selle tumma stseeni ajal helistatakse lossi kella.)*

[Ilmub Rudenz. Attinghauseni surnukeha nähes haarab teda valu ja kahetsus. Rudenz paneb maameestele ette ühiselt vaenlase vastu astuda, kiiresti ja otsustavalt tegutseda. Ühel meelel otsustatakse viivitamatult võitluseks valmistuda.]

Kolmas pilt

Kitsastee Küssnachti lähedal.

Lavale tullakse tagant kaljude vahelt ja rändajad on kõrgendikul juba enne nähtaval, kui nad lavale jõuavad. Kaljud piiravad kogu lava; ühe esiplaanil seisva kalju etteulatuv osa on kaetud põõsastega.

Tell *(tuleb ammuga)*: Ta seda rada tingimata tuleb,
Küssnachti mujalt ta ei pääse. Siin
ma teostan selle. — Silmapilk on soodus.
See leedripõõsas varjab mind ta eest,
sealt teda tabama peab minu nool,
mäed kaitsevad mind jälgijate eest.
Foogt, lõpeta nüüd arved eluga,
sest varsti löönud on su viimne tund!

Ma muretult ja vaikselt elasin,
mu nooled sihtisid vaid loomi metsas.
Mu mõtted olid ikka puhtad mõrvast,
kuid s i n a kiskusid mu välja rahust,
mu vagad mõtted, puhtad nagu piim,
sa muutsid kihisevaks lohemürgiks,
mind oled jubedaga harjutand. —
Kes lapse pea on võtnud noole sihiks,
see tabada võib vaenlasegi südant.

Ma oma naist ja vaeseid süütuid lapsi
pean kaitsma sinu julma viha eest,
maafoogt. — Kui pingutasin vibunööri,
kui minu käsi värises, ent sina
just nagu saatan tundsid sellest lõbu,
et sundida mind laskma lapsele,
kui anudes ma seisin sinu ees —
siis andsin selle kohutava vande,
vaid jumal kuulis, kui ma vandusin,
et minu teise noole e s i m e n e märk
on sinu süda. Mis ma tõotasin
tol hetkel hirmsa hingehäda sunnil,
on püha võlg, mis makstud saab sel tunnil.

Mu isand oled ja mu keisri foogt,
kuid keiser poleks luband endale,
mis lubad s i n a. Tema saatis sind,
et mõista kohut — valjult, ta on raevund —
kuid mitte selleks, et sa mõrvalõbu
siin naudiks jõleduste vere-kumal:
sa maksad selle eest, veel elab jumal!

Mind aita nüüd, sa kibe valutooja,
mu aare, minu kallim varandus!
Nüüd sihiks saad sa märgi, millest seni
ei ole hardad palved läbi tungind.
Kuid s u l l e see ei pane vastu, sina,
mu sitke vibunöör, s a sageli
mind teenind ustavana rõõmsas mängus, —
nüüd ära jäta mind ses hirmsas tões.
Veel seekord vastu pea, sa tubli nöör,
mis tiivustand mu nooli teravaid.
Sest kui sa seekord lendu head ei anna,
teist noolt mul pole enam välja panna.

(Rändureid läheb üle lava.)

Ma istun siia kivist pingile,
kus rändur viivukeseks puhkust leiab.
Siin pole kodu — läheb igaüks
siin kiiresti ja võõralt teisest mööda,
ei küsi teise valust. Möödub siit
nii kaupmees murelik kui palverändur,
kel pole midagi, nii harras munk
kui sünge röövel, lõbus mängumees
või voorimees, kes oma hobusega
veab rasket koormat, tuleb kaugelt maalt —
sest iga rada viib maailma lõppu.
Neil kõigil eesmärk, olgu päev või öö.
Ent m i n u eesmärk? See on tapatöö!

(Istub maha.)

Kui isa harilikult kodunt lahkus,
oh seda rõõmu, kui ta jälle saabus;
ta tühjalt ju ei tulnud, lastele
tõi ikka midagi: kas alpilille,
teokarbi, mõne haruldase linnu,
ükskõik, mis rändur leiab mägedes. —
Teistsugune on nüüd ta jahiretk,
siin sünges paigas istub mõrvamõtteis:
vaenlase elu luurab ta siin nüüd.
— Ja siiski mõtleb ta vaid teile, lapsed,
ka nüüd ta teie süütust tahab kaitsta
türanni eest. Ta musta hinge poole
ma tahan läkitada surmanoole.

(Tõuseb püsti.)

Ma luuran kallist saaki — jahimees
ei pane paljuks, kui ta pikki päevi
peab talvepakase käes matkama;
kui kaljult kaljule teeb julgeid hüppeid
ja ronib siledatel kiviseintel,
kus oma verega end kinnitab,

kõik selleks, et vaest kaljukitse püüda.
Saak täna väärtuslikum sihiks mul:
mu vaenlane, kes hukata mind tahab.

(Kaugelt on kuulda lõbusat muusikat, mis läheneb.)

Ma olen kütt ja kogu eluaja
ma olen vibulaskmist harjutand.
Ma musta sisse olen tihti taband
ja kauneid võite olen koju toonud
ma võistlustelt — kuid täna m e i s t r i l a s u
ma teen ja võidupalga säärase
saan, millest enam kallimat ei leidu.

(Pulmarong liigub üle lava üles kitsasteele. T e l l *vaatleb seda ammule toetudes, väljavaht* S t ü s s i *seltsib temaga.)*

S t ü s s i: See kloostrimaade valitseja on, kes
täna pulmi peab — ta väga rikas mees,
tal niitudel on väljas kümme karja.
Viib koju oma pruudi. Täna tuleb
Küssnachtis uhke pidu. Tule kaasa,
sest iga tubli mees on palutud.

T e l l: Ei sobi sünge külaline pulma.

S t ü s s i: Kui rõhub mure teid, siis unustage!
Mis pakutakse, võta, aeg on raske.
Eks inimene haarama peab lõbust, —
on ühel pidu, teisel matused.

T e l l: Ja mõnikord nad langevad ka kokku.

S t ü s s i: Nii on maailmas elu. Õnnetusi
on küllalt igal pool. Näe, Glarnimaal
maa libises ja mattis enda alla
pool Glärnischist.

T e l l: Kas tõesti kõiguvad
ju mäedki? Jah, maailmas pole enam
ei miski kindel.

S t ü s s i: Kuuldub imeasju
ka mujalt. Keegi rääkis Badenist:
Üks rüütel ratsutanud keisri poole
ja tee peal talle vastu juhtunud
parv vapsikuid, need rünnand tema hobust,
nii et see surnult kokku varisend
ja rüütel jalameheks jäänud teele.

T e l l: Ka nõrgale on antud oma relv.

A r m g a r d *(tuleb mitme lapsega ja asub kitsastee sissekäigu ette).*

S t ü s s i: See tähendavat suuri õnnetusi
ja häda, ränka häda meie maale.

T e l l: Nüüd sünnib õnnetusi iga päev,
et pole enam vaja imemärke.

S t ü s s i: Õnn sellele, kes rahus põldu harib
ja oma majaliste juures viibib.

Tell: Ei jäeta rahule ka vaiksemat,
kui kuri naaber talle hammast ihub.

(Tell *rahutult oodates vaatab tihti kõrgendikule teel.*)

Stüssi: Head tervist! — Ootate siin kedagi?
Tell: Jah, seda küll.
Stüssi: Head kojujõudmist siis!
Kas Urist olete? Me ootame
maafoogti täna sealtpoolt tulevat.
Rändur *(tuleb)*: Ei, foogti täna ärge oodake.
Vihm jõed on ajand üle kallaste
ja vood on kõikjal purustanud sillad.

(Tell *tõuseb püsti.*)

Armgard *(tuleb ettepoole)*: Maafoogt ei tule?
Stüssi: On teil teda vaja?
Armgard: Ja muidugi.
Stüssi: Miks astute siis siin
sel kitsal kohal tema teele ette?
Armgard: Siit ta ei saa mööda. Peab mind kuulama.
Friesshart *(tuleb rutates kitsasteed mööda alla ja hüüab lavale)*: Tee vabaks! Minu armuline härra
maafoogt mu kannul tuleb ratsutades.

(Tell *läheb ära.*)

Armgard *(elavalt)*: Foogt tuleb!

(Läheb oma lastega edelavale. Gessler *ja* Rudolf Harras *ilmuvad kõrgendikul hobuste seljas nähtavale.)*

Stüssi *(Friesshartile)*: Kuidas saite läbi vee,
kui vood kõik sillad olla ära viinud?
Friesshart: Me võitlesime järvega, mu sõber.
Mis tähendavad siis need ojakesed!
Stüssi: Kas järvel olite ses hirmsas tormis?
Friesshart: Jah. See jääb mulle eluajaks meelde.
Stüssi: Oo, jutustage!
Friesshart: Jäta, pole aega!
Viin foogti saabumisest teadet lossi.

(Ära.)

Stüssi: Kui laeval oleks sõitnud ausad mehed,
ta põhjas oleks olnud kogu täiega;
ent neid ei võta tuli ega vesi.

(Vaatab ringi.)

Kuid kuhu jäi siis nüüd see jahimees?

(Läheb ära.)
Gessler *ja* Rudolf Harras *ratsa.*

Gessler: Ei, ärge rääkige, ma teenin keisrit,
pean vaatama, et talle meeldiksin.

Ei saatnud ta mind siia selle jaoks,
et rahvast meelitaksin — sõnakuulmist
ta ootab; küsimus on see, kas isand
siin maal on talumees või siiski keiser.

Armgard: Nüüd paras hetk on käes. Nüüd ütlen talle.

(Läheneb arglikult.)

Gessler: Altdorfi kübarat ei riputand
ma naljapärast üles; mitte selleks,
et nende südant proovida; oh tunnen
neid ammu. Tegin seda selleks, et
nad harjuks painutama tõrksat turja.
Ma tegin ebamugavaks neil tee,
mida nad alatasa peavad käima,
et meenutaks see neile isandat,
keda nad unustama kipuvad.

Rudolf Harras: Kuid rahvalgi on teatud õigused —

Gessler: Neid kaaluda ei ole praegu aega.
— On tähtsad asjad praegu sündimas.
Me keisri maja suurdub. Mida isa
on hästi alustanud, teostab poeg.
See väike rahvas on meil risuks ees,
ükspuha kuidas, ta peab alistuma.

(Tahavad mööduda. Naine heidab enda maafoogti ette põlvili.)

Armgard: Oo, armu, härra maafoogt! Armu! Armu!

Gessler: Miks tülitate praegu mind siin väljas?
Eest ära!

Armgard: Minu mees on ammu vangis
ning vaesed lapsed näljas — halastage,
oo isand, meie vaeste hädale!

Rudolf Harras: Kes teie olete? Kes on te mees?

Armgard: Pops vaene Rigi nõlvalt, armas härra,
ta kuristike kohalt niidab rohtu,
mis jäänud sinna, kuhu peremehed
ei julge oma karja sööma saata —

Rudolf Harras *(foogtile)*: Oh taevas, see on tõesti vilets elu!
Ma palun, laske vabaks tema mees!
Ükskõik kui raske tema süü ka oleks,
ta töö on talle niigi rängaks trahviks.

(Naisele.)

Te saate õiguse, kuid tulge lossi,
siin pole asjaajamise koht.

Armgard: Ei, sellelt paigalt enne ma ei liigu,
kui foogt mu mehe tagasi on andnud.
Kuus kuud ta juba istub vangitornis
ja kohtuotsust ootab asjata.

Gessler: Kas mõtled vägisi mu jalgu jääda?

Armgard: Oo armu, härra maafoogt, sina oled
siin jumala ja keisri asemik
ning kohtumõistja. Tee siis meile õigust,
nii nagu taevast loodad endale!
Gessler: Need närud kihutage minu silmist!
Armgard *(haarab hobuse ratsmeist)*: Ei, kaotada mul pole midagi.
Siit paigast enne sa ei pääse, foogt,
kui oled otsustand — jah, kortsuta
nüüd laupa, silmi pöörita — ei aita
see midagi! Me häda on nii suur,
et sinu vihast me ei hooli —
Gessler: Naine!
Tee vabaks, või mu hobu tallab su!
Armgard: Jah, las ta tallab —

(Tõmbab oma lapsed pikali maha ja heidab ka ise teele ette.)

Siin ma olen maas
koos lastega. Las purustab need orvud
su ratsu, see ei ole halvim veel,
mis sellel maal sa juba teinud oled.
Rudolf Harras: Kas oled hullund, naine?
Armgard *(järjest ägedamini jätkates)*: Kas ei sõtku
sa seda maad ju ammu jalge alla!
Ma olen naine. Oleksin ma mees,
siis mõistaksin ma teha targemat,
kui lamada siin põrmus.

(Endist muusikat on kõrgendiku poolt jälle kuulda, see kõlab summutatult.)

Gessler: Kus mu teenrid?
Nad viige eemale, või muidu ma
end unustan ja teen ei tea veel mida.
Rudolf Harras: Teenrid ei pääse läbi, isand, tee
on rahvast täis. Üks pulmarong on ees.
Gessler: Ma olen pehme ülearugi,
sel rahval keel on alles liiga vaba,
ta hoopiski veel pole taltsutatud.
Kuid tõotan, see peab teiseks muutuma,
ma nende tõrksa meele tahan murda,
küll koolutan veel nende vaba vaimu.
Ma tahan varsti välja kuulutada
uut seadust — tahan —

(Nool läbistab tema, ta haarab käega rinnust ja on kokku vajumas. Raugel häälel.)

Armuline jumal!
Rudolf Harras: Maafoogt! Mu isand! — Jumal, mis see oli?
Armgard *(püsti hüpates)*: Mõrv! Mõrv! Ta sureb! Ta on tabatud! Nool tabanud on otse südamesse!
Rudolf Harras *(hüppab hobuse seljast maha)*:

Mis kole lugu — jumal — isand rüütel —
te looja halastust veel paluge —
te surmalaps —
Gessler: See oli Telli nool.

(On libisenud hobuselt maha Rudolf Harrase käte vahele; ta asetatakse pingile.)

Tell *(ilmub üleval kaljudel nähtavale)*: Sa tunned laskjat, ära teisi otsi!
Me hütid vabad on ja süütus julge
su eest. Ei sina enam kurja tee.

(Kaob kõrgendikult. Rahvas tormab sisse.)

Stüssi *(teistest ees)*: Mis lahti on? Mis on siin juhtunud?
Armgard: Maafoogti tabas praegu surmav nool.
Rahvas *(sisse tormates)*: Kes? Keda lasti?

(Samal ajal, kui pulmarongist esimesed lavale tulevad, on viimased veel kõrgendikul, muusika kestab.)

Rudolf Harras: Tulge mõni appi!
Ta jookseb verest tühjaks. Püüdke mõrvar!
— Oo kadund hing, see oli sinu lõpp.
Mu hoiatusi sa ei võtnud kuulda!
Stüssi: Oh taevas! Ta on kahvatu ja surnud.
Mitu häält: Kes tegi seda?
Rudolf Harras: On see rahvas hullund,
et teeb veel muusikat? Kas jäävad vait!

(Muusika katkeb järsku. Rahvast tuleb lavale veel rohkem.)

Maafoogti isand, kõnelge — kas on
teil mulle öelda midagi?

(Gessler *teeb käega märke, mida* Rudolf Harras *kordab, sest ta ei saa neist kohe aru.)*

Mis? Kuhu?
Kas Küssnachti? — Ei mõista — rahunege,
te maisist asjust ärge mõtelge,
vaid andeksandmist taevalt paluge!

(Kogu pulmaseltskond seisab surija juures osavõtmatus jubeduses.)

Stüssi: Kas näed, kui kahvatuks ta muutub. — Surm
nüüd jõuab südameni, vaade kustub.
Armgard *(tõstab ühe lapse kõrgele üles)*:
Näe, laps, kuis metsaline hinge heidab!
Rudolf Harras: Oo hullumeelsed naised, kas teil südant
ei ole sugugi, et rõõmustate?
Kas keegi minule ei tule appi,
et surmanoolt ta rinnast eemaldada?
Naised *(taganevad)*: Või meie? Teda, keda taband jumal.
Rudolf Harras: Te äraneetud!

(Tõmbab mõõga välja.)

Stüssi *(haarab tal käest kinni)*: Isand! Ärge tehke!
Te valitsus on lõppenud. Türann
maas lamab surnult. Enam me ei talu
siin mingit vägivalda. Vabad oleme.
Kõik *(läbisegi)*: Me maa on vaba!
Rudolf Harras: Kas ju nõnda kaugel?
Kas kaob nii kähku kuulekus ja hirm?

(Sõjasulastele, kes sisse tungivad.)

Te näete kohutavat veretööd,
mis siin on sündind, asjatu on abi
ja asjata on püüda mõrvarit.
Meil teised mured — ruttu Küssnachti,
et keisri lossi saaks veel ära päästa!
Aeg praegu säärane, et kadund kõik,
kord, sõnakuulmine ja kohustused.
Ei kedagi või enam usaldada.
— — —

Viies vaatus

Esimene pilt

Avalik plats Altdorfi juures.

Tagaplaanil paremal kants «Uri Sundus» — veel tellinguis, nagu esimese vaatuse kolmandas pildis; vasakul väljavaade arvukatele mäetippudele, millel loidavad märgutuled. On parajasti varajane koidik, mitmelt poolt kaugelt kostab kellahelinat.

Ruodi, Kuoni, Werni, müürseppmeister *ja palju teisi maamehi, ka naisi ja lapsi.*

Ruodi: Kas näete tulemärke mägedel?
Müürsepp: Kas kelli metsast kostvat kuulete?
Ruodi: Vaenlased läinud.
Müürsepp: Linnused on meie.
Ruodi: Kas meie, Uri mehed, sallime
nüüd oma maal veel rõhujate linnust?
Kas meie peame jääma viimasteks?
Müürsepp: Kas peab see ike jääma püsima?
Ei, kiskuge ta maha!
Kõik: Maha! Maha!
Ruodi: Kus Uri pasunamees on?
Uri pasunamees: Mis vaja?
Ruodi: Mäetippu tõuske, sarve puhuge,
et kaugele see kostaks mägestikus,
et vastukaja kuristikkudes
kõik mehed ärataks ja kutsuks kokku!
Tund tulnud.

Uri pasunamees *läheb ära.* Walter Fürst *tuleb.*

Walter Fürst: Tasa, sõbrad! Pidage!
Veel pole teateid, mis on sündind Schwyzis
ja Unterwaldenis. Las enne tulevad
käskjalad.
Ruodi: Mis seal enam oodata.
Türann on surnud. Vabadus on sündind.
Müürsepp: Kas nendest tulesõnumeist ei jätku,
mis leegitsevad kõigil mägedel?
Ruodi: Käed külge, mehed, naised, tulge kõik!
Need tellingud ning müürid lõhkugem
ja ärgem jätkem kivi kivi peale.
Müürsepp: Hei, sellid, tulge! Kes on ehitand,
see mõistab lõhkuda.
Kõik: Hei, läki kõik!

(Sööstavad igast küljest ehituse kallale.)

Walter Fürst: Ei taltsutada neid ma enam suuda.

Melchtal *ja* Baumgarten *tulevad.*

Melchtal: Mis? Siin on loss veel püsti? Sarnen ammu
on juba tuhas, Rossberg lõhutud!
Walter Fürst: Ah teie, Melchtal? Mis te uudist toote?
Kas maa on kõikjal puhas vaenlasest?
Melchtal *(kaisutab teda)*: Me pind on puhas! Rõõmustage, isa!
Sel hetkel, mil me räägime, ei viibi
ühtki türanni enam Šveitsi maal.
Walter Fürst: Kuis saite sõbrad, jagu kindlustest?
Melchtal: See oli Rudenz, kelle julgus, vaprus
Sarneni linnuse meil vallutas.
Rossbergi vallutasin mina juba
eelmisel ööl. Kuid kuulge, mis seal juhtus.
Kui vaenlane sai välja kihutatud
ja linnus seisis rõõmsais leekides,
Gessleri teener Diethelm sööstis sinna
ja hüüdis, Berta olla jäänud tulle.
Walter Fürst: Oo, taevas küll!

(On kuulda tellingute kokkuvarisemist.)

Melchtal: Ja see on tõesti tõsi.
Foogt on käskind teda kinni hoida.
Siis tormas Rudenz nagu hullumeelne,
sest toed ning postid juba kõikusid
ja õnnetuma kisa kostis tulest
ning paksust suitsust.
Walter Fürst: On ta päästetud?
Melchtal: Seal oli vaja hakkamist ja kiirust.
Kui oleks Rudenz ainult meie rüütel,
meil oleks oma elu armas olnud.
Kuid tema on vandkondlane ja Berta

on rahvast ikka austand — nõnda siis
me tulle tormasime hoolimata ohust.
Walter Fürst: Kas on ta päästetud?
Melchtal: On. Rudenziga
ta tõime kahekesi tulest välja
ja meie taga varisesid palgid.
Ja nüüd, kui preili sellest hirmust toibus
ning silmad avas taevavalgusele,
siis langes vabahärra mulle kaela
ja vaikides me sõlmisime liidu,
mis karastatud kuumas tuleleegis
ning iial elus ei või puruneda.
Walter Fürst: Ja Landenberg?
Melchtal: Ju teispool Brünigit.
Ei sõltund minust, et jäi silmavalgus
sel alles, kes mu isa silmad röövis.
Ma tabasin ta põgenemisteelt
ja paiskasin ta isa jalge ette.
Mõõk juba rippus tema kohal õhus,
kuid pime rauk ta peale halastas —
foogt palus ja ma kinkisin tall' elu.
Ta vandus, et ta tagasi ei pöördu,
ja küllap sõna peab, sest tunda sai
me kätt.
Walter Fürst: Õnn teile, et te puhast võitu
ei teotand verega.
Lapsed *(ruttavad tellingute tükkidega üle lava)*: Oo, vabadus!

(Puhutakse vägevasti Uri sarve.)

Walter Fürst: Näe, kus on pidu! Seda päeva tõesti
need lapsed mäletavad raugaeani.

(Tüdrukud toovad kohale lati otsas rippuva kübara. Kogu lava täitub rahvaga.)

Roudi: Näe, kübar, mida kästi kummardada.
Baumgarten: Nõu andke, mida sellega nüüd teha!
Walter Fürst: Oo, seisis selle all mu lapselaps.
Mitu häält: Türannivõimu sümbol hävitage!
Las läheb tulle!
Walter Fürst: Parem hoidkem alles!
Tööriistaks oli see türannidele,
las meile jääb see vabadusemärgiks!

(Maarahvas: mehed, naised ja lapsed seisavad või istuvad purustatud tellingupuudel, maaliliselt rühmitudes suurde poolringi.)

Melchtal: Vandkondlased, on uhkelt tehtud teoks,
mis Rütlil lubasime. Seisame
türannivõimu langend varemeil.
Walter Fürst: See on vaid algus. Veel on palju teha.
Nüüd julgust vajame ja ühtset meelt.

Sest olge kindlad, kuningas ei jäta
niisama. Tuleb siia sõjajõuga,
et oma foogtide eest kätte maksta.
Melchtal: Ta tulgu ainult oma sõjaväega!
Kui lahti saime vaenlasest maa sees,
siis väljast tulijad ei tee meil' hirmu.
Ruodi: On siia mägedesse vähe teid,
need võime oma kehadega katta.
Baumgarten: Liit igavene ühendab nüüd meid,
ei tema väed meid suuda kohutada!

[Tulevad Stauffacher ja Rösselmann ning toovad rabava uudise: keiser on tapetud. Keisri mõrvariks osutus Švaabimaa hertsog Johannes. Riigisaadik toob kirja kuningannalt, kes palub šveitsi talupoegi mägedesse põgenenud mõrvarile mitte abi osutada. Kirjas väljendatud valelik meelitus, nagu oleks keiser talupoegi armastanud ja neile heldust osutanud, kutsub esile üldise pahameele. Otsustatakse minna ühiselt austama Telli — vabaduse toojat.]

Teine pilt

Telli maja koda.
Tuli põleb koldes. Avatud uksest vaade välja. Hedwig, Walter *ja* Wilhelm.

Hedwig: Kas teate, lapsed, täna tuleb isa!
Ta elus on ja vaba nagu kõik.
Ja teie isa päästis meie maa.
Walter: Kuid, ema, mina olin ka seal juures,
ka mind peab nimetama. Isa nool
nii napilt minu elust mööda lendas,
ja ma ei värisenud.
Hedwig *(kaisutab teda)*: Jah, sa oled
mul tagasi. Teist korda oled sündinud,
teist korda kannatand ma ema valu.
Kuid see on möödas — jälle minu juures
te olete, ja isa tuleb koju.
— — —
Walter *(üles hüpates)*: Oo, isa tuleb!
(Ruttab välja.)
Hedwig: Issand!
(Tahab poisile järele minna, väriseb ja peatub.)
Wilhelm *(ruttab Walterile järele)*: Isa tuli!
Walter *(väljas)*: Sa jälle kodus!
Wilhelm *(väljas)*: Isa, armas isa!
Tell *(väljas)*: Jah, olen kodus. — Kus on teie ema?
(Astuvad sisse.)
Walter: Ta seisab ukse juures, ei saa paigast,
nii väriseb ta rõõmu, hirmu pärast.
Tell: Oo, Hedwig, Hedwig! Minu laste ema!
Meid aitas jumal. Koos me jällegi.

Hedwig *(Telli kaela ümbert kinni võttes)*:
Oo Tell, mis hirmu tundsin ma su pärast.
Tell: Nüüd jäta see ja ela rõõmule!
Ma jälle kodus! Siin mu majake!
Ma jälle seisan sellel, mis on minu.
Wilhelm: Kuid, isa, kuhu oled jätnud ammu?
Ei näe ma seda.
Tell: Ega näegi enam.
See hoiul igaveseks pühas paigas,
siitpeale sellega ei peeta jahti.
— — —

Viimane pilt

Kogu org Telli maja ees koos seda ümbritsevate kõrgendikkudega on täis rahvast, kes moodustab tervikliku rühma. Mõned tulevad kõrgelt purdelt, mis viib üle Schächeni. Walter Fürst *mõlema poisikesega,* Melchtal *ja* Stauffacher *tulevad ettepoole, teised tunglevad järel; kui* Tell *väljub majast, võetakse ta vastu valjude rõõmuhõisetega.*

Kõik: Elagu Tell, me päästja ning me kaitsja!

Samal ajal kui lähemalseisjad Telli ümber tunglevad ja teda kaisutavad, ilmuvad veel Rudenz *ja* Berta, *esimene maamehi, teine Hedwigit kaisutades. Mäelt kostev muusika saadab seda tumma pilti. Kui muusika lõpeb, astub Berta rahva keskele.*

Berta: Vandkondlased! Maamehed! Võtke vastu
mind endi hulka. Esimene olen,
kes leidnud kaitset vabaduse maal.
Ma oma õigused te kätte annan,
kas kaitsete mind nagu rahva liiget?
Maamehed: Me teeme nõnda, olge julge!
Berta: Tänan!
Siin ulatan ma, vaba Šveitsi tütar,
vabale noorukile oma käe.
Rudenz: Kõik oma sulased ma lasen vabaks!
Kõik: Vabadus! Vabadus! Vabadus!

(Algava võimsa muusika saatel langeb eesriie.)

GEORGE GORDON BYRON

(1788—1824)

Inglise luuletaja George Gordon Byron on revolutsioonilise romantismi tähtsaim esindaja. Byroni looming langeb XIX sajandi esimesse veerandisse, mil inglise kodanlus oli juba selgesti ilmutanud oma ekspluateerija-palge. Tööliste väljaastumine tugevneva kapitalistliku rõhumise vastu väljendus sel perioodil veel stiihiliselt, nimelt ludiidide-masinapurustajate * liikumises. Byron, kes oli sügavalt haaratud XVIII sajandi valgustajate ideedest, astus tööliste kaitseks välja nii luuletajana kui ka poliitilise võitlejana. Ent Byroni tegevus ja loomingu mõju ulatus kaugelt üle kodumaa piiride; temast kujunes tulihingeline võitleja Püha Liidu reaktsiooni vastu, mis lämmatas Euroopa rõhutud rahvaste vabadusliikumist.

Inglise kirjanduses valitses sajandi algul romantism. Romantikute leeris arenes aga pinev võitlus: reaktsioonilise tiiva kirjanikud taanduvad feodaalsesse keskaega, nende loomingule on iseloomulik minevikumüstika, nukruse ja pettumuse motiivid; revolutsioonilised romantikud, eesotsas Byroni ja tema sõbra Shelley'ga (1792—1822) väljendasid oma loomingus tormilist protesti mitte ainult feodaalkorra, vaid ka kapitalistliku rõhumise vastu. Romantilisi unistusi kehastasid nende loomingus tugevad ja trotslikult uhked isiksused — romantilised kangelased, kes tegutsevad ja võitlevad ebatavalistes olukordades.

Byron põlvneb isa poolt vanast ja kuulsast aadlisuguvõsast;

ka luuletaja ema, šotlanna, pärineb nimekast ja jõukast suguvõsast. Vanemate kooselu ei sobinud ja ema asub mõnenädalase pojaga elama Šotimaale. Šoti mägilooduse rüpes möödub Byroni lapsepõlv, mida ta suure soojusega meenutab luuletuses *«Laps olla muretuna veel»*. Byroni haridustee algab kohalikus «grammatikakoolis» ning jätkub Harrow' kolledžis. 17-aastasena astub Byron Cambridge'i ülikooli, kus algavad esimesed värsikatsetused. Nooruseas kütkestavad Byronit raamatud, loodus ja sport (Byron oli — vaatamata sellele, et ta kergelt lonkas — suurepärane ujuja ning osav ratsutaja). 1808. aastal asus Byron elama oma mõisasse Newsteadi. Varsti pärast seda võttis ta vastu koha ülemkojas ja astus aktiivse poliitilise võitluse areenile. Vahekordade teravnemine aristokraatlike ringkondadega ja kirglik soov tundma õppida teisi maid ja rahvaid tõukavad luuletajat kodumaalt lahkuma. 1809. aastal sõidab ta oma esimesele välisreisile, mis kulgeb läbi Hispaania, Albaania, Kreeka ja Türgi. Selle reisi tulemuseks oli poeemi *«Childe* Haroldi palveränd»* kaks esimest laulu, mis tõid Byronile otsekohe kuulsuse.

Taas kodumaale saabunud poeeti võtavad vastu ludiidide liikumine ja valitseva klassi julmad repressioonid tööliste suhtes. Byron esineb parlamendis sütitavate kõnedega tööliste kaitseks ja kirjutab *«Oodi masinapurustajate vastu suunatud seaduse autoreile»*, mis ründab raevukalt veriseid seaduseandjaid ning ennustab neile rahva kättemaksu:

«...ja küsivad paljud: miks mitte
kael keerata sir'el, kes sellal kui ilmub
kehv töölishulk palvega losside ette,
neil ruttavad pingule tõmbama silmust?»

Samale teemale on pühendatud ka luuletus *«Ludiidide laul»*.

«Childe Haroldi palverännu» kõrval said kuulsaks Idamaa-aineil loodud poeemid *«Gjaur»*, *«Lara»* ja *«Korsaar»*. Nende teoste kangelased on ühiskonnast irdunud ja eksootilisse miljöösse kantud romantilised tunglejad.

Poeemides väljendatud kirglik protestimeeleolu tõi Byronile küll kirjanikukuulsuse, kuid teravdas ka paratamatult vahekordi valitsevate ringkondadega. 1816. aastal lahkus Byron jäädavalt Inglismaalt. Ta reisis Madalmaade kaudu Šveitsi, kus tutvus kaasmaalasest luuletaja Shelley'ga, kellest sai tema lähedane sõber ja mõttekaaslane. Siin lõi luuletaja «Childe Haroldi palverännu» kolmanda laulu ja poeemi *«Chilloni vang»*. Šveitsist siirdus Byron Veneetsiasse ja sõlmis siin peatselt sidemed Itaalia patriootidega, nn. karbonaaride ühinguga, kes võitlesid Austria ülevõimu vastu. Selle kõrval jätkas luuletaja viljakat loomingulist tööd: ta kirjutas «Childe Haroldi palverännu» viimase, neljanda laulu ning alustas satiirilist värssromaani *«Don Juan»*, mille kallal ta töötas elu lõpuni, ent mis jäigi lõpetamata. Itaalia-perioodi kuuluvad veel filosoofiline draama *«Kain»* ja satiiriline pamflett *«Pronksiajastu»*. Kaini, keda

piibli legend peab esimeseks kurjategijaks, on kujutatud võitlejana, kes võrdsuse nimel astub välja jumala vastu. Satiir «Pronksiajastu» ründab Püha Liidu monarhe, kes kutsusid Veronas kokku kongressi Euroopa maades laieneva revolutsioonilise liikumise mahasurumiseks.

Byroni mõtterikkamaid ja vaimukamaid teoseid on värssromaan «Don Juan», milles võib märkida romantika taandumist ja realistlike joonte mõjulepääsemist. Teos on üles ehitatud peakangelase, hispaania aristokraadi don Juani juhtumusterikkaile rännakuile paljudes maades. Don Juan elab üle laevaõnnetuse, on mereröövlite küüsis, satub Türgimaale sultani haaremisse, kust põgeneb Venemaale ja võitleb Suvorovi sõjaväes. Seejärel pääseb Peterburis Katariina II õukonda ja reisib siis läbi Poola ja Saksamaa Inglismaale. Seiklusrohke süžee taustal saame satiirilise läbilõike türannide võimu all ägavatest maadest. Salvava irooniaga jutustatakse vene kõrgaadli liiderlikust ja sisutust elust, aga veelgi teravama sulega on kujutatud Inglismaa olusid. Kirjaniku kavatsuste kohaselt pidi romaan lõppema kangelase osavõtuga 1789.—1794. aasta Prantsuse revolutsioonist.

1823. aastal sõitis Byron relvadega varustatud laeval Kreekasse, et vahetult juhtida ja abistada Kreeka vabadusvõitlust türklaste vastu. Ta rakendas oma kolossaalse energia ja suure vaimujõu pingsasse organiseerimistöösse, püüdes kreeklaste killustatud jõude ühtseks võitlusrindeks liita. Kuid Byroni niigi nõrgestatud tervis ei pidanud pingele vastu. Pärast pikemat ratsamatka haigestus ta raskesti palavikku ja suri 19. aprillil 1824. aastal. Kreekamaa väljendas oma armastust ja lugupidamist poeedi vastu üldrahvaliku leinaga. Luuletaja põrm viidi Inglismaale ja maeti tagasihoidlikku maakirikusse.

Byronile tõi kirjanikukuulsuse poeem **«Childe Haroldi palveränd»**. Teos on kirjutatud Byroni reiside põhjal. I ja II laulu aluseks on Hispaania, Kreeka ja Albaania muljed. III laulus on esiplaanil poeedi kibedad mõtisklused oma ajastu valusate probleemide üle. IV laul on pühendatud Itaaliale, tema ajaloole ja kultuurile, Austria ülevõimu hukkamõistmisele.

Peategelane Childe Harold ei ole üksikasjalisemalt väljajoonistatud kuju, tal on kesksem osa vaid esimestes lauludes. Harold on tüüpiline Byroni kangelane, elust tüdinud ja oma keskkonnaga lõpparved teinud aristokraat, kes otsib võõrsilt lohutust ja elumõtet.

«Ei vaeva mälestus mu pääd,
mu kurvastuseks see,
et maha midagi ei jäänd,
mis tooks mu silma vee!»

kurdab Harold oma hüvastijätus. III ja IV laul ei lisa Haroldi kujule midagi olulist ega isikupärast, ta taandub järk-järgult, loovutades koha autori mõtisklustele ning piltidele võõraste maade

elust ja loodusest. Poeemis hakkab otsustavat osa etendama autori enda isik, kes jälgib südamliku osavõtuga rahvaste vabadusvõitlust ning vaimustub eksootilise looduse ilust. Poeemi osasid siduvaks ideeliseks jooneks ongi rahvaste vabadusvõitluse kujutamine, poeetilised võitlussekutsed türannia vastu.

«See pole mees, kes rahu hõlma poeb
ja orjust talub, teiste peale lootes,
türannel' alandlikult tulu tootes
ja orjasirpi kandes, mitte mõõka!»

ergutab poeet Türgi ikke all ägavaid kreeklasi. Haarava poeetilise tunnustuse osaliseks saab hispaanlaste mehine võitlus Napoleoni vägede vastu. Eriti erutavalt mõjuvad värsid, mis ülistavad relvaga vaenlase vastu võitleva naise vaprust. Luuletaja mõistab humanistina hukka rahva loovat tööd takistavad jõud, tema sümpaatia kuulub lihtsatele inimestele. Väga siiralt mõjub see Albaania piltides, mis kirjeldavad albaanlaste karmi ja lihtsat eluviisi ning rõhutavad nende mehist ja sirgjoonelist iseloomu. Poeemi korduvaks motiiviks on kunstiväärtuste kõrge hindamine ja mure nende säilitamise eest, selle juurde tuleb luuletaja ikka ja jälle nii Kreeka kui ka Itaalia teema puhul.

Poeemi lüürilisele paatosele on kohaseks taustaks romantilised looduspildid, milles domineerivad mässav meri, maalilised metsad, võimsad kaljud ja mäekurud. Kuigi olustiku, looduse ja peakangelase hingeelu kujutamine jääb romantismile omaselt ühekülgseks, kohtame üksikuid stroofe, mis paistavad silma tõepärasuse ja konkreetsuse poolest.

Byroni loomingul ja tema võitleva isiksuse eeskujul oli kaasajale määratu suur mõju. Tema teostest hõõguv vabaduspüüde võimas hoovus ja kirglik protest rõhumise vastu ei ole oma sütitavat mõju kaotanud tänapäevani.

LAPS OLLA MURETUNA VEEL

Laps olla muretuna veel
mul meeldiks Šoti mägismaal,
kus uitaksin kas mägiteel
või purjetaksin laintel ma.
Ei talu saksi kõrki hiilgust
mu vabaduses sündind hing:
mul kallim kaljutipu kiirgus
ja rahn, kus mühab vooge ring.

Oh, saatus! Sinna ma ei ihka,
kus elu uhke, nimi peen, —
ma lömitavaid teenreid vihkan,
ma vihkan näha orjameelt!

Mind pigem kaljudele vii,
kus mere möirgav mühin kajab,
ma palun, las mind olla prii
ja rännata kui noorusajal.

Ma tunnen, kuigi olen noor,
see maailm pole minu jaoks!
Miks varjab teadmatuseloor
meilt tundi, millal kõik kord kaob?
Kord elust kujutluse lõin —
kõik oli lahti õnnele!
Oh tõde, miks su valgus tõi
mind sellest unest ärkvele!

Ma armastasin, kuid mu kallid
on kadund, sõbrad lahku läind.
Kuis rind on kurb, kuis päevad hallid,
surm lootustest on üle käind.
Kui lõbus laudkond veini juues
ka vahel mure meelest viib,
seks silmapilguks rõõmu tuues, —
mu süda siiski üksik siin . . .

Nii igav on mul nende seas,
kes lipitsevad võimu pärast,
ei sõbraks, vaenlaseks neid pea —
nad mulle võõrad pidusäras.
Too tagasi mu sõbrad truud,
kel tundmusi ei muuda aeg, —
siis ma ei vaja miskit muud,
seltskonnast tühisest siis paen!

Ja naine — sina kõik: mu arm,
mu lootus, lohutaja, õnn!
Miks nüüd mu põu nii külm ja karm,
et sinu pilkki tüütav on?
Mu süda ohkamata loobuks
peorüsinast, mis risti toob,
ja vaiksest, lihtsast rahust joobuks,
nii nagu seda voorus loob.

Ma kaoksin inimeste eest,
ei vihkaks neid, vaid otsiks varju!
Hing hellub mägestikuteest,
meel tume ihkab süngeid harju!
Oh, saaksin tiivad — lendaksin
kui pessa tõttav tuvi õhus,
ma kõrgustesse tõuseksin,
kus tunneksin end täies rahus.

MUUSIKALE

Kõigist ilu tütreist pühim,
nõiduslikem oled sa,
nagu sügav vetemühin
tasa voogad, muusika!
Helin silma ette manab
ulgumerd, mis tüünelt lamab,
rahunevat laintekaiku,
unelevat tuulevaikust.

Või kuis kuukiir ketti kujub
üle mere, mille pind
tõustes-vajudes nii sujuv
nagu uinuv lapserind.
Nõnda hing on kaasa kistud,
kui sind kuulatades istun,
tunded sügavad ja helged
nagu meri suur ja selge.

OOD MASINAPURUSTAJATE VASTU SUUNATUD SEADUSE AUTOREILE

Lord Eldon *, lord õilis! Lord Ryder *, lord üllas!
Te rajate Inglismaal õitsengut, õnne!
Nüüd võimul on Hucksbury, Harraiby killas.
See ravim küll aitaks — kuid surmab meid enne!
Näe kangruid, nad sunnikud tahavad luua
töökodades mässu ja paluvad abi...
Nad tsunftide ees vaja võllasse puua —
ots peale neil teha, ja asigi läbi!

Nad vaevlevad puuduses, krossita taskus —
ent näljane koer kergelt vargile läheb!
Ons masinalõhkujaid puua meil raskust —
neid hukates leiba ju riigil läeb vähem!
Last saada on kergem kui masinat uut!
Väärt sukapaar töölise elust on enam!
Ja vaheldust pakuvad võllapuud —
küll vabadustähisteks kaagid on kenad!

Näe, marsivad sõdurid, marsivad roodud,
kakskümmend kaks väesalka tööliste vastu.
Ja politsei, timukad, kohus, kes toodud
on kohale, omalt poolt sammusid astub.
Muist lorde ei toetanud laskmist, vaid nad
veel kaitsesid õiglust — see asjatu püüd!

Ei Liverpool õigust neil lubada saand,
ehk kohus ei leidnud küll kangruile süüd!

Kas veider ei näi, et kui nälg meil on pihus,
kui kehviku kaebehääl kõrvu meil lõikab,
siis masinalõhkujad tehakse pihuks
ja elu on odavam sukast? Nii võikalt
see kõlab, ja küsivad paljud: miks mitte
kael keerata sir'el, kes sellal kui ilmub
kehv töölishulk palvega losside ette,
neil ruttavad pingule tõmbama silmust?

LUDIIDIDE LAUL

Nagu vabadusvõitlejad seal üle vee
priiust verega lunastanud —
nii, mehed, me
lähme surma või koidab priiusetee,
maha kuningad, elagu Ludd!

Kui see kangas, mis koome, valmis saab,
mõõgaks süstiku vahetab peo,
surilina despoodile, maas
kes me jalge ees, heidame ja
ta vere sees lina las leob!

Must nagu ta süda — nii must
on muld, kuhu veri on voolanud,
see on kaste, kust
saab kosutust just
vabaduspuu, mille istutand Ludd!

CHILDE HAROLDI PALVERÄND

(Katkendeid)

I

2.

Üks noormees elas ükskord Inglismaal,
kes võõrdus vooruslikust eluteest,
kel viitis aja trall ja pillerkaar,
mis, võttes une, hommikuni kees.
Oi aeg! Küll oli see üks paheline mees,
kel ainult naudinguile andund hing,

ja armu leidsid tema silma ees
vaid mõnud, liiderlikud naised ning
soost madalast ja kõrgest priiskajate ring.

6.

Nüüd Childe'i südamesse kurbus asus,
ta pages priiskajate rõõmsast kärast,
ja ehkki masendus ta hingel lasus,
kuid uhkuse ja mehisuse pärast
ta varjas pisarat, mis laugel säras.
Siis ihkas võõramaade kuumust, kõrgust,
ning otsus valmis minna kodunt ära ...
Ta vabaneda soovis valuvõrgust —
et ära pääseda siit, oleks läind või põrgu.

7.

Childe Harold lahkumisel maha jättis
auväärse, vana, võimsa isamaja,
kus sammal iidset kivikatust kattis,
mis sammastel veel siiski kindlalt najas.
Kord klooster — patupaigaks ammust ajast,
kus ebausu pesaks sünge müür,
nüüd laul ja naer siin ööl kui päeval kajas —
kui kuuldused ei laima mungarüüd,
võis näida: kloostriajad taastunud on nüüd.

8.

Ent tihti pöörasemas piduöös
Childe Haroldis lõi leegitsema piin,
kui meenuks mingi surmav valusööst
või hõõguks pettund armu tulekiir.
Ei teadnud ükski hing, et lugu nii,
sest iialgi ta polnud avameelne
ja pihtida ei olnud tema viis —
kesk sõprugi ta oli kidakeelne,
ei mingi hingepiin ei kisuks silmi veele.

9.

Ei armastust ta leidnud, ehkki õu
peorahvast lähedalt ja kaugelt täis,
neid lipitsejaid põlgas tema põu:
see seltskond parasiitlik talle näis.
Ei teda keegi armastand! See käis
ka armukeste kohta: seal, kus võim

ja hiilgus, mõlgub Eros * naistel päis,
kui liblikaid neid sära kokku tõi —
võit mammonal, ses inglid parata ei või!

10.

Childe emaga ei jätnud jumalaga,
vaid hoidus sellest lahkumisevalust,
ka mitte õega, kes küll kallis, aga
see viibis kaugel raske rännu alul.
Kui oli sõpru tal, ei neidki palund
end saatma ta, mis julmana ehk näib, —
ent see, kes armastatu kaotust talund,
see tunneb kurbust südantmurdvat, jäist,
mis iga armsaist lahkumise kaasas käib.

11.

Ta isamaja, metsad, maad ja mäed
ning kaunitarid, kel nii petlik arm,
kel nõnda selged silmad, valged käed,
et pühakutki paeluks nende sarm,
kus rahulõnd ta himur kiretorm,
ja peekrid, tulvil veine säravaid,
ja luksuse, mis näis tal tühi põrm, —
kõik jättis ta, et ära sõita vaid
ja näha moslemit * ja kaugeid lõunamaid.

12.

Täis purjed, puhus kerge tuulebriis,
kui kannaks rõõmsalt teda kodumaalt,
ja valged kaljud kaugenesid siis
ja vahust pea ei paistnud enam saart.
Kui soovi — uita mööda merelaant —
ta vahest kahetses, siis lukkus suul,
ta vaikne nukrus sõnadeks ei saand,
kui pardal istusid ja kurtsid muud
või ohkasid ning kartsid tormisid ja tuult.

13.

Kui aga merre looja vajus päike,
ta ajaviiteks kandle välja tõi
ja mängis, kuigi mänguoskus väike,
ent lootes, et tal olla siin ei või
pealtkuulajaid, ta sõrmed jooksma lõi,
head aega jättes maaga vastu ööd.

Kui lumivalge purjek kaugust jõi
ja rannad olid tumenema löönd,
ta kodumaale veel kord hüüdis: «Hüva ööd!»

«Jää hüvasti, mu kodurand,
kaod silmist, ümber vaid
tuul ulub, mässab merepind
ning kiljub kajakaid.
Vaob päike merre, järgnen ma
veel mööda kiirtevööd:
nüüd päike ja mu kodumaa,
jää hüvasti, head ööd!

Vaid mõni tund, siis koidab päev
ja päike tõuseb taas,
kui ulgumerd ja laotust näen,
ei enam sünnimaad!
Mu mahajäetud majas lein,
mu kolle tühi seal,
ja väätidesse mattub sein,
koer ulub õue peal.

«Poiss, kuule, tule siia sa,
mis toob su silma vee?
Kas laintemöll näib hirmsana
või torm ehk muret teeb?
Silm pühi kuivaks, ütlen sul,
laev jookseb kiirelt voos,
ei lennata võiks jahikull
meist lõbusamas hoos!»

«Ei karda laineid laksuvaid,
ei pelga tormi teel,
kuid ära imesta, sir Childe,
mu murelikku meelt,
sest kaugele ma isast läind
ja emast armsast, heast,
ei ole mul, kes üksi jäin,
muid sõpru ilma peal.

Taat teele saatis mures sui,
küll suurt ei kurtnud ta,
kuid ema õhkab, seni kui
taas jõuan koju ma!»
«Poiss, küllalt, küllalt, mõistan sind!
Veel sobib nutta sul,
kui sama süütu oleks rind,
silm poleks kuiv ka mul ...

Hei, tule siia, tubli mees, —
miks on su nägu morn?
Kas vaenlasi on karta ees
või kohutab sind torm?»
«Kas elu eest ma hirmul näin?
Nii nõrk ei ole ma!
Kuid naist, kes koju maha jäi,
ei unustada saa!

Tead maja järve kaldal ju —
mu pere elab seal,
kui isa hüüab lapse suu,
mis naine kostma peab?»
«Truu hing, mis räägid, õigus see,
ei saa sul anda süüd,
kuid mina, kel on kerge meel,
ma naerdes rändan nüüd.

Kes uskuda võib naise suud
või armukese keelt?
Vee silmist pühib kallim uus
ja lohutab ta meelt!
Ei vaeva mälestus mu pääd,
mu kurvastuseks see,
et maha midagi ei jäänd,
mis tooks mu silma vee!

Ma olen ilmas üksinda
kesk laia, laia merd.
Miks teisi taga nutaks ma?
Kel meenun samavõrd?
Mu koer ehk õues ulub veel,
pea sööb ta võõrast käest,
ja kui kord saabun mereteelt,
mind haugub kõigest väest.

Nüüd purjek, kandku sinu lend
mind üle vahus vee,
vii kuhu tahes, meeldib ränd,
kuid mitte kodutee!
Ma tervitan teid, sinivood,
las hari kõrgelt lööb!
Nüüd tervist, lained, tormihood!
Mu kodumaa, head ööd!»

14.

Laev lendab edasi ja kallas kaob,
tuul unetul Biskaial möirgab vaid.
Kaob neli päeva, viiendama aol
kõik rõõmustasid, nähes uusi maid,
nad Cintra mäge tervitada said.
Näe, merre paiskub Tajo äge voog
kui muinasjutt, täis pritsmeid säravaid.
Viib randa laeva portugali loots, —
kuid põllud niitmata, seal pole lõikus hoos ...

15.

Oi issake, kui kauniks taevas loond
on selle ranniku, mis eemalt näed!
Kuis rohkest viljast punab puudekroon,
kui vägevaina sirutuvad mäed.
Ent laastata kõik tahaks inimkäed!
Kui jumalavits langeb nende soole,
kes unustand ta käsu ja ta väe,
siis galle rabavad ta vihanooled,
armee siit tirtsudena põgeneb ja kooleb. *

19.

Sünk mäestik, klooster nagu kroon ta harjal.
Hall korgitammik katab kaljuäärt,
kus ruskeks kõrbend sammal pinda varjab.
Urg mustendades päiksevarju jääb.
All õrn, asuurne, sügav orukäär,
täis kuldset vilja haljendavad puud
ja kosed vahutavad rahne pääl,
nõos pajud, nõlvakutel viinapuud:
ah, kogu selle vaate ilu on nii suur!

28.

Taas ratsu selga! Rahulik idüll
ei ahvatle, ehk kosutav küll see,
ja jälle reisikuub tal lehvib üll,
ei naised ega viingi himu tee.
Ta üha rändab ega teagi veel,
kus on see paik, kus puhata ta võiks.
Peab enne kaua tallama veel teed,
kui tüütab ränd või jahtub veri või
saab targaks sellest, mida kogemused tõid.

31.

Mäed kahvatades kaugenevad siis
ja orud tasanevad, lausikmaa
ees laiub, kuni küünib silmapiir.
Siin algab teine riik — Hispaania.
Seal lambur hoiab karja ega saa
küll kuskil parem olla villavoos.
Nüüd mees peab lambaid kaitsma relvaga,
sest kuni prantslased on rünnuhoos,
kõik peavad võitlema või iket kandma koos.

37.

Hispaanlased, nüüd tõuske, hei!
Oo, kuulge, kostab jumalanna hüüd —
ei juhi piigiga kui muiste teid,
ei ehi verev kiivritutt ta rüüd:
kui piksenool ta loites lendab nüüd.
Ta kahurite müral möirgab: «Üles, hõi!»
Kui kõu ta hääl ja virgutus ta püüd.
Kas nõrgem nüüd kui vanasti ta hõik,
mil Andaluusias ta kutset kuulsid kõik?

38.

Pea! Kas ei kosta ratsanike traav?
Kas lahing seal ei kõma nõmme peal?
Ju välgub mõõk ja raiutakse haav —
sa aita vendi, muidu võitjaks seal
türannid ja türanne orje read!
Mäelt mäele teatab mürsukaja kurb,
et tuhanded ei hinga enam eal,
kuiv-kuumal kõrbetormil sööstab surm,
ja rahvad vappuvad ja verest ruskab nurm.

44.

Küll sõjasoosikuist! Las mängida
nad eludega, hinge au eest andes —
ehk aust küll surnu elavaks ei saa!
Üht välja tõstes, teda kätel kandes
musttuhat langeb. Tõele rõhku pannes
pean siiski möönma, hea, et langete
siin isamaa eest, — elu häbiks, vandeks
teil kodus kujuneks, seal võitleks te
vist kodusõdades või valiks röövlitee!

45.

Childe kiirelt ratsutab, et saaks
Sevillasse, kus maitseb iga põu
veel vabadust -- kuid vaenlast võlub saak.
Pea tuleb vallutaja toorel jõul,
käib kauneist hooneist üle hirm ja õud.
Tund vältimatu! Saatus head ei too,
kui häving kaela saadab näljas tõu, —
või muidu kestab Tüüros, Ilion *,
ja hüve võidutseks, mõrv lakkaks igal pool.

46.

Siin keegi hukku oodata ei tea,
vaid kõikjal kestab pidu, laul ja trall.
Mis veidrusi võib välja mõelda pea!
Ei keegi leina maad, mis hoope all,
trumm vaikib, aeg kaob armuhelinal,
nüüd kummardajaid leiab narrus vaid
ja liiderlikkus luusib tänaval:
suurlinna kiusatuste kütkes meel,
patt liibub sambaid vastu palkonite eel.

47.

Maamees ei pidutse, vaid naisel käest
ta hoiab ega ringi vaata pilk,
et mitte mõelda enam viinamäest,
mis sõjatules hävis silmapilk.
Nüüd seal, kus süttib õhtutähe vilk,
fandango * hoos ei kõla kastanjett.
Monarhid! Kui teil leinaks süda kalk
maa hävind rõõmu, hiilgus näiks teil pett,
siis vaikiks sõjatrumm, ei voolaks silmavett!

54.

Hispaania, ons tõusnud seks su neid,
kitarri riputades pajupuule,
et käia relva kandes sõjateid,
et võitluslaule müristaksid huuled?
Kord kriimustus tõi värina ta suule,
öökulli kuuldes aralt seisma jäi,
nüüd ta ei karda tääke ega kuule —
Minervana * ta keset laipu käib,
kus Marsi raudne sammgi vabisevat näib.

55.

Te jahmute, kui kuulete ta loo:
kui oleksite tundnud teda varem, —
ta pilk näis tumedam kui öömust loor,
ta häälgi tundus hoopis hellem, arem,
ta juuste läik näis igast maalist parem,
ei leidund võrdset tema kujule!
Nüüd Saragossas, koletu ja kare
kui gorgo *, võitles ta — ei usuks te, —
viis lahingusse read, tõi tulest kuulsuse.

56.

Ta kallim hukkus — polnud aega nutta!
Ta pealik langes — postile ta asus!
Kui taanduti, ta julgustama ruttas!
Pea vastastel ei olnud enam asu.
Kes kallima eest paremini tasus?
Kel kahju pealikust, nii nagu tal?
Kus väest, kel lootus raugend, polnud kasu,
jäi kindlaks naine — teda kartis gall,
sest tema purustas nad linnamüüre all.

57.

Hispaanlanna ent pole amatsoon *,
vaid loodud võlukunsti imetööks,
ka siis, kui relvil poegadega koos
ta hirmsat rivimarssi kaasa lööb,
see on vaid õrna tuvi kaitsev löök
käe pihta, mis ta kaasal' ohtu toob.
Jääb naiselikkus tema relvavööks!
Kui mujal klatšikuulsus õrnal sool,
siis talle vaimuõilsus võluvuse loob.

86.

Hispaania, kuis vabaduse eest
need võitlevad, kes pole olnud priid?
Kui kuningas on läinud oma teed,
kui juhid pagend, reedetud on riik,
siis maale truuks jääb rahva mässuiil,
siis võitlevad su pojad viimaseni,
siis näitab teed, mis vabadusse viib,
neil armastus ja uhkus! Püsib seni,
kui maal on vaenlane, hüüd: «Sõda nugadeni!»

87.

Hispaanlasest kui rohkem kuulda ihkad,
loe ajaloost, kui julm ta kättemaks,
kui veriselt ta võõrast iket vihkab,
kuis võitluskirg tas paisub palavaks.
Noast mõõgani kõik relvaks sobivaks,
kõik löögiriistadeks on tema peos:
nii saab ta õe ja naise kaitsejaks.
Maa neetud rõhujate veres leob —
need ära teeninud ta julmimadki teod!

88.

Kas koolnuid keegi leinab tagantjärgi?
Näe, kuidas laiub haisev tapluspaik...
Sa vaata käsi, naiste verest märgi, —
siis koerte purra jäta röövlilaip,
las raisakullidele roaks saab raip!
Luid, kiskjaist säilind, täis on väljanõlv,
ei kata pleekind konte mullavaip,
ei tärka tandril kaua ükski külv,
ja sellest õuduses kord räägib tulev põlv.

93.

See on üks osa Childe'i rännakust.
Kui rohkem tema üle teada tahad,
siis teisel leheküljel jutustust
näed jätkuvat, mis viib su mere taha.
Kas pikaks laul ei lähe? Pole paha,
kui piisab kannatust! Seal märgib
Childe Harold muljeid maadest, kuhu maha
jäänd vanaaja mälestusemärgid,
mis barbarid on jätnud kreeka kunstist järgi.

II

73.

Oh Kreeka, hiilge kurb reliikvia,
suur, kuigi langend, põrmus surematu!
Kes juhiks nüüd su hälbind lapsi ja
taas vabastaks su rahva aheldatu?
Ei võitle nüüd su pojad alistatud

Thermopylaes kui sinu muistsed hõimud,
kui muistsed kangelased vankumatud.
Kes kutsub tagasi su ülla vaimu
Eurotaselt *, kes hauast üles hüüab kaimud?

74.

Oh vabaduse vaim, kui Phyle künkal
koos Thrasybulusega * seisid sa,
kas võisid ette näha aega sünka,
mis vårjama saab kauni Atika?
Siis endalt heita said türannia —
nüüd iga ametmees su poege turjal,
ei Türgi piitsa alt nad tõusta saa,
teos, sõnas võimetud, lä'eb elu nurja,
sest sünnist surmani nad pole muud kui orjad.

75.

Kõik muutund... Ilme üksinda on sama:
kes märkab tuld, mis nende silmis loidab,
see usub — veel ses rahvas lõkendama
lööb vabaduseleek! Kord priius koidab —
mis praegu nende unistusi toidab —
ja päranduse tagasi see toob.
Nad ihaldaksid relvi pihus hoida,
kuid abita liig nõrk on nende pool,
et orjahäbi kustutada ajaloost.

76.

Te põlvest põlve orjad, kas ei tea te:
peab võitlema, kes tahab vabaneda!
Te ründama ja vaenlast lööma peate,
ei gall, ei moskoviit te eest tee seda —
jah, nende hoobist türk võib variseda,
kuid vabadus ei krooni teid seeläbi!
Heloote * varjud, tõuske! Kreeka, keda
au hüljand, barbaritelt võimus rebi, —
su kuulsus möödas, aga möödumata häbi!

79.

Stambul, ei nõnda rõõmsat paika teist
maa peal, — kord Kreeka linnade keisrinna,
nüüd teotatud su altar turbaneist,
oh Sophia *, ei astu enam sinna
helleenid, kes nii sütitand mu rinna.

Kord rõõmsad laulikud ja lõbus noorus,
kõik rahvas vabalt pidutses siin linnas, —
ja kuigi nüüd neil võlts on rõõm ja voorus,
siin lehvib ilu, laulust heliseb Bosporus.

80.

Rand kaikus kärast, kostis laulu, naeru,
ja ainsaks hetkeks muusika ei lakand,
vees taktis laksatasid sõudja aerud
ja tasa kohisesid lainelakad,
mis täiskuu paistest sädelema hakand.
Kui tuuleväring üle mere puhus,
siis nagu taevast, lõpmatuse tagant
kiir süütas vee ja randa lahesuhu
kuu oma hõbedasi valguslaineid uhus.

81.

Vees kergeid paate liugles läbi vahu,
maal tantsuringe keerles hulgana,
ei meenund kelgi kodu ega rahu,
vaid igatsev pilk kohtus pilguga,
mis põue poetas õrna värina,
käesurvet vastas naine nõtke, ahas.
Oh arm ja noorus, roose puistad sa!
Las mõni küünik arvata, mis tahab, —
need hetked siiski lunastavad aastad pahad.

82.

Kuid kas kesk maskeraadi rõõmsaid ridu
ei täida mõndki südant salapiin,
kas lõbus mask ei reeda seda pidul?
Ei kõik see sujuv mahe sumin siin
neil hingest muret ega kurbust vii.
Lust näib neil lättena, mis joodab nüüd
vaid mürki: vihavimm neis käärib nii,
et olgu neetud naer ja rõõmuhüüd, —
nad pigem kanda eelistaksid surirüüd.

83.

Peab piina tundma õige Kreeka poeg,
kui Kreekas veel on õigeid patrioote.
See pole mees, kes rahu hõlma poeb
ja orjust talub, teiste peale lootes,

türannel' alandlikult tulu tootes
ja orjasirpi kandes, mitte mõõka!
Ei armasta sind vapralt, võitlusootel
su pojad, võlgnedes sull' vere, Kreeka,
vaid isadele häbiks ikkest vaovad looka.

84.

Kui Sparta mehisus taas tõstab pead,
Epameinondas * kui on koduteel,
kui vaimustus Ateena rahva seas,
kui kangelasi Kreekas sünnib veel —
siis, mitte enne, päästad au, helleen!
Et riiki luua, kulub tuhat aastat,
üksainus tund — ja hävinend on see...
Kes on, kes endist vaimuõilsust taastab
ja hiilgust elustab, mis aeg ja saatus laastand?

85.

Kui ilus siiski ka ses murepõlves
sa oled, hääbund jumalate maa, —
all igihaljus, lumi kaljuvõlvel,
näid looja lemmikuna veelgi sa!
Ent sinu sambad varisevad ja
heroilise maa mullapõue vaovad,
kus pihustab neid kündja sahaga:
nii sõjad puruks monumendid taovad,
ning peale ürikute kõik muud varad kaovad.

88.

See paik, kus astume, on püha pinnas,
ei leidu midagi su põrmus tühist,
on ime rajand oma riigi sinna —
sul muusa luulega nii palju ühist.
Meel läheb valusaks neist vaateist pühist,
mis noorusunelmatest tuntud on.
Ei allu mäed ja orud, hiite mühin
jõul', milles hävib marmorikolonn:
Ateena puruneb, kuid säilib Maraton.

89.

Maa, päike — peale orjade — kõik sama:
kõik — peale isandate võõramaiste!
Ei kao siit Maratoni väli oma
eal-aegumatu kuulsuse aupaistes,

kus Pärsia väe pihuks kodu kaitstes
lõi kreeka mõõk nii uljalt helkivana,
kust kõikjale su nimi kaikus, paistes
kui võlumärk, mis tänaseni manab
meil' silma ette hiiglasõjaväljad vanad.

90.

Ees pagev meedlane *, kel vibu murdund,
ta kannul kreeklane, käes verev piik;
mäed ülal, rand all tulvil laintemurdu,
surm ees ja taga, riigi vastu riik, —
nii võideldi kord. Ent mis nüüd on siin?
Mis monumendid on sel pühal vainul,
kus nuttis Aasia ja naeris Hellas prii?
Nüüd rüüste jälg on mälestusmärk ainus —
su väljal metsik barbar ratsul traavib ainult.

91.

Ent austades neid riismeid hiilgeajast,
täis väsimatuid rändureid su ra'ad,
siin igavesti rändaja laul kajab,
sind tervitades, luule sünnimaa.
Veel kaua-kaua noori köitma saab
su kroonika ja muistne keel, oh Hellas!
Hallpeade uhkus, noorte ideaal!
Suurvaimud, kes te armastatud hellalt,
teis oma kunsti ilmutavad muusa, Pallas *.

92.

Sel kojuigatsus teeb rinna raskeks,
kel omaksed seal vastas rõõmuga,
kuid kes on üksik, rännata sel laske
maal, vaimusugulust kus leiab ta.
Ei paku lõbustusi Kreekamaa,
siin hea on siiski olla kurvastajal,
kel kahju pole kodu kaotada,
kui rändab vaikselt Delfi pühal rajal
või tandreil, sangarid kus surid vanal ajal.

93.

Jah, siia pühamaale tulgu see,
siin võlutuna ringi liikugu,
kuid säästku säilmeid, — pühi paiku teel,
mis niigi ohus, ärgu rikkugu!

Ei ole selleks loodud pühamu:
neid paiku, mida rahvas austand, austa!
Sel teel me maa võib leida soosingu,
võid ise õitsta, noorusaja tausta
taas leides, ja siin siiralt armastatuks tõusta.

94.

Ent kes ma oma tühisuse troostiks
liig pikaks laulu venitan, mu hääl
kaob uute laulikute tulles sootuks —
las närtsiv loorberpärg siis neile jääb.
Ei pärga ihaldagi minu pää,
mu vaim ei kiitust ega laitust hinda,
sestsaadik ükskõik, kuulsus halb või hää,
kui süda külm sel, kes võiks otsust anda...
Kel meeldida meil siis, kui arm ei süüta rinda?

95.

Sa kadunud, mu armsaim, kalleim olend,
sa, kellega mu arm ja noorus seotud,
sa, kellest lähemat mul olnud pole,
kes heaks jäid, kui ka olin teenind teotust.
Miks elan? Pole sind! On rõõmupeotu
mu kojutulek — ust ei ava sa
nüüd ränduril', kes vaikselt lävel peatub
ja leinab, mida tagasi ei saa...
Oh, poleks saabund ma, et jälle lahkuda.

96.

Sa üha-armastav ja igihea.
Kuis kurbus juurdleb mineviku kallal
ja mõtteid pöörata ei lase sealt.
Kuid aeg su varju kisub kord must valla.
Kõik, mis mul kallis, surm on põrmu talland:
mu sõbra, vanemad ja sindki, arm.
Õns õelamalt ta nooled sööstnud alla?
Veel valulev, veel verev haavaarm —
mul põgusadki rõõmud riisub süngus karm.

97.

Kas sukelduma pean kesk rahvaridu,
taas sööstma teele, rahu röövivale,
kus rõkkab naer ja lärm ja kutsub pidu,
mis südamele võlts, kus närbub pale,
kus roidub vaim ja laskub madalale?

Kas taas peab hingepiina peitma mu
näol lõbusus, mis teeseldud ja vale?
Teed naeratus teeb pisaraile ju,
ja irvitavat muiet reedab paotuv suu.

98.

Mis mureks suurimaks on vanas eas,
mis otsaette kaevab kortsuvaod?
See, et mu kombel üksi jääd, kui reas
su kalleid elu leheküljelt kaob.
Las selle ette alandlikult vaon,
kes kõiki lahutab ja lootust laastab.
Oh veerge, päevad! Asjata mu jaoks
te koidate, sest õnne te ei taasta,
vaid raugatuska matate mu noorusaastad.

III

10.

Ükskõiksusega soomustanud end,
ta oma hinges tunneb julgust taas,
nii vankumatu näib tal vaimulend,
nii kindel mõistuse poolt loodud baas,
et rõõmust-murest meel on vabaks saand.
Ei rahvamurd tal palju korda lä'e,
ilmüksik, mõtiskleb ta võõrast maast,
kus otsib silm, kas imetöid ei näe,
mis valmistanud looduse ja looja käed.

12.

Seltskonda talumata, tüdib pea
ta inimestest, kelledega tal
liig vähe ühist; ta ei õppind eal
pead painutama teiste mõju all,
vaid andes voli mõttel' vabamal',
ei tahtnud isandaks ühtainust teist
ta oma vaimul' domineerival';
nii üksinduses uhke, hoidus neist
ja leidnud ennast, irdus inimtuhandeist.

13.

Kus tõusid mäed, seal need tal sõbraks said,
kus voogas meri, seal tal koduks see,

kus avar sinitaevas laotas maid,
seal rännulust ja vaimustus tas kees.
Laas, kõrb ja koopad, lainetevaht vees
tall' pakkus seltsi, ühist keelt pea koos
nad mõistsid selgemalt kui emakeel,
ta loobus igast teosest, igast loost,
kui loodus kinkis päiksehelki järvevoos.

15.

Kuid inimasula talt tuju viib,
nii sünge, roidund, rahutu ta seal,
kui metsik jahikull, kel pöetud tiib,
kel kodu taeva all, ei mujal eal.
Uus ind seal teda aga haarab pea, —
kui puuris lind, kes ägedasti taob
traatvõre vastu seni oma pead,
kui sulevärvus verepunna kaob,
nii vangis hinge raev tal peksvalt põue vaob.

16.

End pagendades Harold jätkab teed,
meel vähem sünk, kuid lootus nulli pääl;
ja teades, asjatult et elab veel,
et kõik on otsas siinpool hauaäärt,
ta suhu muret-teesklev naer on jäänd,
mis, ehkki toores, just kui vilets vrakk,
kus joobnud naerus rõkkab meeste hääl
niikaua meeletult kui vajub tekk,
tal naer toob julgust, milles talutav ta hukk.

IV

175.

Kuid unustan. — Mu Childe'i palveränd
on lõppend, lahkume üksteisest taas! —
Me kumbki ülesande sooritand,
las veelkord merd ta seltsis näha saan!
Me mõlema ees veereb ookean,
Albano-harjalt pilku heites näeb
me noorusaja sõpra — merilaant,
mis rullub ümber Calpe kaljumäe
ja tumeda Euxine * poole lä'eb.

178.

Kui mõnusad on põlismetsad ning
kui hurmav üksik rannaviir,
seal seltsiks, kus ei sega ükski hing,
viis mühisev ja võimas vetepiir.
Eks ümbritse mu armastusekiir
küll inimest, kuid loodust enam veel,
sest kõiksusega kahekõnes siin
mul unub kõik, mis läind, või ootab eel, —
ei väljenduda saa, kuid vait ei püsi keel!

179.

Oo, veere sügav, tume ookean!
Seal kümne tuhande flotilli[1] sõud
on tühine! Täis varemeid on maa,
kuid inimvõim kaob rannal; — vetejõu
ei vastu inimene leia nõu,
vaid varjugi ei jää ta hirmsast väest,
kui vihmapiisk ta vajub, ägav õud
ja appihüüd saab maetud laintemäest
seal, ilma et ta hauast keegi jälge näeks.

180.

Su ra'al ta jalg ei käi, ei röövi ta
su avarust! Tend turjalt paiskab voog!
Ta alpi jõudu, mis on laastand maa,
sa põlgad, heites teda võimsal hool
kui vahtu vastu taevast; viib su joom —
ta mille rüpes värisema peab —
ta jumalateni, kus lootust toob
ehk mõni laht või sadam tal, kes teab!
Siis maale paiskad ta — las lamab seal!

181.

Flotilli kärgatusis vihaseis
küll värisevad rahvad, linnad, riik,
monarhid ise hirmu täis paleis.
Laevhiiud, mille hiiglakaarte kiik
maist loojat kiitusega ehib liig,
et issandaks see oma meelest saab, —
need laevad kanniks meres, voog nad viib
kui lumekübeme, — eks hukkund ka
Armaada, ununend on Trafalgar. *

[1] Flotill — väike laevastik.

184.

Sind, meri, armastan! Ja heita end
su rinnale mul meeldis poisieas,
kui vahtu kandis mind su liuglev lend;
ma vallatlesin laintemurru seas —
nii joovastava õndsusega peas, —
ja kui siis tõusis hirmus tormihoog,
su laps ma, hirmugagi tujus heas
sind vankumatult usaldasin, voog,
su lakal' pannes käe — just nagu nüüdki lood.

185.

Mu töö on tehtud — laul on lakand nüüd,
ja raugeb kajasse mu mõttetuum,
pikk unelm hajub. Tõrvikute süüt
jääb süütamata ega helgi ruum
kesköisest lambist, — säilib paber truum,
jääb kiri. — Oitsta võiks see kaunimalt!
Ent tuhmund on mu kujutlus nii kuum —
ma pole see, mis olin varemalt,
hõõg vaimus võbiseb nii nõrgalt, madalalt.

186.

Jää hüvasti! See sõna sunnib meid
nii nüüd kui ikka viivitama. Kuid
jää hüvasti! Koos ränduriga teid,
kes lõpuni te sammusite, kui
teil meeles veel on hetki möödunuid,
siis asjata sandaalid, reisipaun
tal polnud, teid ei talland kasutuid.
Jää hüvasti! Ta mured matku haud!
Ent teile päranduseks jääb ta laul.

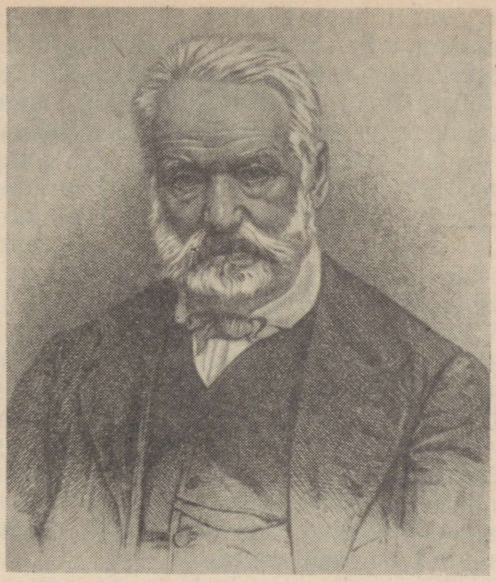

VICTOR HUGO

(1802—1885)

Victor Hugo, progressiivse romantismi peaesindaja prantsuse kirjanduses, sündis 1802. aastal Napoleoni armee kindrali pojana. Isa teenistuskohtade alatise muutumise tõttu viibis ta lapsepõlves mitmel pool Lõuna-Prantsusmaal, Itaalias ja Hispaanias. Hariduse omandas Hugo ühes Pariisi lütseumis. Kirjanduslikud katsetused algasid õige varakult. Need olid klassitsistlikus laadis kirjutatud kuningavõimu ülistavad luuletused, mis tõid noorele autorile kõrgemalt poolt tunnustuse ja autasusid.

Kahekümnendate aastate keskpaiku pöörab Hugo klassitsismile selja, liitub romantikute progressiivse tiivaga ja tõuseb peagi nende tunnustatud juhiks. Tema draama *«Cromwell»* (1827) eessõna, mis kuulutab klassitsismi aegunuks ja eluvõõraks ning seab draamakirjanduse surematuks eeskujuks Shakespeare'i loomingu, saab romantikute võitlusprogrammiks. Romantikute võitlus feodaalset minevikku idealiseeriva klassitsismiga jätkus ajaloolise draama *«Hernani»* (1829) ümber. Näidendi etendused kujunesid omamoodi kirjanduslikeks lahinguteks, mis lõppesid romantikute võiduga ja tõstsid nende juhi prantsuse nimekamate kirjanike esirinda.

Kolmekümnendail aastail süveneb kirjaniku antifeodaalne hoiak, mis väljendub ka selle perioodi parimas teoses — ajaloolises romaanis **«Pariisi Jumalaema kirik»** (1831).

Romaani tegevus toimub Pariisis XV sajandil. Ajaloolisi motiive ei ole romaanis eriti rõhutatud. Esileküündivaim ja ilmekaim ajaloolistest tegelastest on kuningas Louis XI, kes küll ergutab Prantsusmaa tööstuslikku arenemist, kuid on samavõrd julm nii feodaalide kui ka rahva vastu. Ereda värvirikkusega kujutatud olustikupiltide ja massistseenide taustal areneb romantiline armuintriig, mille peategelasteks on võluv ja temperamentne Esmeralda, sünge vaimulik Claude Frollo, küürakas ja inetu, ent sisemiselt õilis Quasimodo ja kergemeelne kuningaväe kapten Phœbus de Châteaupers. Tegelased on — nagu romantikuile iseloomulik — ülekeeva tundeeluga ja kontrastiderikkad. Nende elutraagika kujutamine on kantud kirjaniku kõrgest humanismist ja lepitamatust vaenust feodaalaja vaimupimeduse ja ülekohtu vastu (kuninga julmus, metsik ja omavoliline kohtumõistmine, pimedat ebausku peegeldavad nõiaprotsessid). Tähendusrikas on Hugo südamlik poolehoid vaestele ja kaitsetuile (Esmeralda, Quasimodo), kes on sügavate ja ülevate tunnete kandjad; kuningaväe hiilgav ohvitser Phœbus on seevastu pinnaline ja labane inimene. Rahva elujõud ja andekus peegelduvad tabavalt nähtud rahvaelu piltides.

Mahuka ja rohkearvulise tegelaskonnaga romaani sündmused arenevad vaheldusrikkalt. Sündmustiku ladusust pidurdavad sageli linnaelu ja arhitektuuri üksikasjalised kirjeldused, milles erilist, otse hingestatud osa etendab monumentaalne Jumalaema katedraal.

Aastail 1830—1851 ilmus Hugo sulest veel rohkesti luuletusi ja rida draamateoseid (näit. luuletuskogud *«Sügislehed»* ja *«Idamaa laulud»*, näidendid *«Kuningas lõbutseb»*, *«Ruy Blas»* jt.), milles kõlavad türannia-vastased noodid. Neljakümnendail aastail loominguline tegevus mõnevõrra taandub üha laieneva kultuurilise ja ühiskondlik-poliitilise tegevuse ees. Hugo saab Prantsuse Akadeemia liikmeks ning omandab krahvi ja peeri tiitli. 1848. aasta revolutsiooni puhkedes kuulutab kirjanik enda «Vabariigi sõduriks» ja võtab vastu rahvasaadiku koha Rahvuskogus, kuid poliitilistelt veendumustelt jääb ta kodanlik-demokraatlikku leeri, suutmata mõista proletariaadi ülestõusu juunipäevil. Kui Louis Bonaparte 1851. aastal võimu anastas, alustas Hugo ägedat võitlust vabariigi eest ja oli sunnitud pikemaks ajaks maapakku minema. Kuulutanud end sotsialistiks, käis ta tegelikult utopistlike sotsialistide jälgedes, mis selgesti väljendub ka tema loomingus.

Maapao-aastad tähistavad kõrgperioodi Hugo loomingus. Keisri vastu suunatud võitlus leiab väljenduse pamfletis *«Napoleon Väike»* ja luuletuskogus *«Karistused»*. Silmapaistvamaid teoseid Hugo loomingus ja kogu prantsuse kirjanduses on romaan *«Hüljatud»* (1862), seda esijoones sügava sotsiaalse sisu poolest. Siin on võetud vaatluse alla kaasaja kolm tähtsat põhiküsimust: mehe alandamine madala, proletaarse päritolu pärast (peakangelane Jean Valjean), naise langemine nälja sunnil (Fantine)

ja lapse hääbumine harimatuse ja varase töö tõttu (Cosette). Kirjanik lahendab need probleemid küll idealistlikult, inimese kõlbelise täiustamise teel, kuid humanism, millega ta hüljatuid kaitseb, kõlab ülevalt.

1871. aasta sügisel maapaost kodumaale pöördunud kirjanik leiab Pariisi preislaste poolt ümberpiiratuna. Tema patrioodilised luuletused õhutavad rahvast vaenlasele vastu astuma (luuletuskogu *«Hirmus aasta»*). Pariisi Kommuuni väljakuulutamisele elas Hugo sügavalt kaasa, kuid heitus Pariisi tööliste relvastatud võitlusest. Ometi on ta esimesi, kes Kommuuni purustamise järel kommunaare kaitsma asub ja neile amnestiat nõuab. Kommuuni sündmuste mõjul kirjutab ta Prantsuse kodanlikku revolutsiooni käsitleva romaani *«Üheksakümne kolmas aasta»* (1878), milles mõistab hukka revolutsioonilise terrori.

Hugo looming jätkub ka viimastel eluaastatel, kuid ulatuslikumaid teoseid ta sulest enam ei ilmu. Kirjanik suri kõrges vanuses 1885. aastal ja maeti parlamendi eriotsuse põhjal Panthéoni, prantsuse suurmeeste matusepaika. Tema matused, millest võttis osa miljon inimest, kujunesid suurejooneliseks austusavalduseks prantsuse rahva suurele vaimugeeniusele.

PARIISI JUMALAEMA KIRIK

(Katkendeid)

[Pariis, 6. jaanuaril 1482. Narridepidu. Kohtupalees on alanud pidustus luuletaja Gringoire'i müsteeriumi * ettekandega. Kuid publik ei osuta igavale näidendile erilist tähelepanu. Otsustati asuda narride paavsti valimisele. Selle «au» osaliseks pidi saama kõige inetum kohalolijaist. Valituks osutus Quasimodo, Pariisi Jumalaema kiriku ühesilmaline, kurt ja küürakas kellamees, sama kiriku ülemdiakoni Claude Frollo kasupoeg. Narride pidulik rongkäik liigub mööda Pariisi tänavaid.

Grève'i väljakule kogunenud inimeste summ naudib kaunitar Esmeralda tantsu ja tema «õpetatud» kitsekese kunsttükke. Pealtvaatajate hulgas on ka Claude Frollo, kelles noore neiu omapärane võlu äratab tormilise kirehoo. Claude Frollo teeb Quasimodo kaasabil katse Esmeraldat röövida, kuid möödasõitvad kuninga sõdurid kapten Phœbus de Châteaupers'i juhtimisel vabastavad tütarlapse. Claude Frollol õnnestub põgeneda, Quasimodo aga langeb vangi. Esmeralda armub esimesest pilgust oma päästjasse. Kuulnud ta nime, kaob tütarlaps nn. «Imede Õue», varaste ja sulide pesapaika. Sinnasamasse satub ka viletsust kannatav Gringoire, narridepeo päeval läbikukkunud müsteeriumi autor. Esmeralda päästab ta ähvardavast julmast vägivallast.

Teisel päeval antakse samal Grève'i väljakul, kus Esmeralda tantsis, Quasimodole kohtuotsuse põhjal ihunuhtlust. Häbipostis metsikult läbipekstud Quasimodo palub juua, kuid inimjõuk vastab pilkevalinguga ja ainult Esmeralda, kes eelmisel õhtul küüraka käest vaevu pääses, ulatab talle veepudeli. Sellest hetkest tunneb küürakas tütarlapse vastu sügavat kiindumust.

Claude Frollo saab teada, et Esmeralda armastab Phœbus de Châteaupers'i. Kiivusest piinatud vaimulik järgneb kaptenile, kes läheb Esmeraldaga kohtumisele, ja peidab enda kõrvaltuppa. Sobival hetkel tormab ta Phœbus'ile kallale ja haavab teda raskesti. Kohale rutanud valvurid leiavad eest minestanud Esmeralda ja verise Phœbus'i.

Esmeralda tuuakse kohtu ette. Teda süüdistatakse nõidumises ja Phœbus'i tapmiskatses. Talumata piinamist, tunnistab ta enda süüdi ja kohus mõistab ta

poomissurma. Vanglas ilmub Esmeralda juurde Claude Frollo ja lubab ta päästa, kui tütarlaps teda armastama hakkaks. Kuid Esmeralda armastab endiselt Phœbus'i, ülemdiakoni suhtes tunneb ta vaid hirmu ja jälestust.

Esmeralda viiakse hukkamisele Pariisi Jumalaema kirikust mööda. Korraga ilmub Quasimodo, kisub Esmeralda timukate käest ning viib ta katedraali, kus vana tava kohaselt kurjategija oli puutumatu.

Esmeralda elab üksildases kongis talle orjalikult truu Quasimodo kaitse all. Claude Frollo meelitab Gringoire'i, et see «Imede Õue» elanike abiga Esmeralda katedraalist vabastaks. Skolaaride *, hulguste ja mustlaste jõuk liigub-ki öösel kiriku juurde. Quasimodo, kes arvab, et Esmeraldat on vangistama ja hukkama tuldud, tõrjub rünnaku imetlusväärse vapruse ja leidlikkusega tagasi.

Kuningas Louis XI-le teatatakse rahva ülestõusust. Kuninga väed Phœbus de Châteaupers'i juhtimisel saavutavad palavas heitluses võidu hulguste üle. Samal ajal tungivad Gringoire ja Claude Frollo kirikusse ja viivad Esmeralda salakäigu kaudu ära. Gringoire kaob. Frollo viib Esmeralda Grève'i väljakule ja teatab, et tütarlapsel tuleb valida kaagi ja tema armastuse vahel. Esmeralda on nõus pigem surma minema, sest sünge vaimulik äratab temas vaid jälkustunnet. Frollo jätab Esmeralda nais-eraku Gudule'i hoolde, kes vihkab kirglikult kõiki mustlasi, ja teatab kuninglikele valvuritele tütarlapse asukoha. Vahepeal tunneb Gudule tütarlapsele jäetud kingakese järgi Esmeraldas ära oma tütre, kelle kunagi röövisid mustlased; ta püüab tütart jälitajate eest varjata, ent möödakihutavat Phœbus'i nähes reedab Esmeralda enda.

Claude Frollo jälgib katedraali kõrgelt galeriilt Esmeralda hukkamist. Tütarlapse abitut keha võllas nähes pahvatab ta võidurõõmsalt naerma. Quasimodo, kes Frollo'd on silmas pidanud, heidab diakoni galeriilt alla.

Aastat paar pärast kirjeldatud sündmusi leiti Montfauconi surnukeldrist poodute laipade hulgast kaks luukeret. Üks neist meenutas Quasimodot. Ta hoidis embuses teist, millel oli säilinud valge kleidi hilpusid. Nähtavasti oli Quasimodo vabatahtlikult Esmeralda laiba juures surnud.]

Quasimodo

(I raamatu 5. peatükk)

Ainsa hetkega oli kõik valmis Coppenole'i idee teostamiseks. Kodanikud, skolaarid ja kohtukirjutajad olid asja käsile võtnud. Grimassiteatriks valiti väike kabel esiküljega vastu marmorpoodiumi. Purustatud ruut ukse kohal asetsevas kaunis rosetis * moodustas ümmarguse kiviraamis avause, kust, nagu kokku lepiti, iga võistleja pidi pea välja pistma. Selle auguni ulatumiseks oli vaja ainult ronida kahele vaadile, mis olid ei tea kust võetud ning hästi-halvasti üksteise peale asetatud. Määrati kindlaks, et iga kandidaat, olgu mees või naine (sest ka naispaavst võidi valida), katab kinni oma näo ning on varjul kabelis ilmumise momendini, et ta grimass jätaks esmauudse ja täieliku mulje. Ei läinud minutitki, kui kabel täitus võistlejatega, kelle järel uks suleti.

Oma kohalt käsutas Coppenole kõiki, juhtis kõike, korraldas kõike. Kisa-kära ajal tasakaalust väljaviidud kardinal, samuti kui Gringoire, oli kogu saatjaskonnaga eemaldunud, ettekäändeks tuues asjaajamisi ja õhtuteenistust, ilma et rahvahulk, keda nii tugevasti oli erutanud kardinali saabumine, tema lahkumisest väljagi oleks teinud. Guillaume Rym oli ainus, kes märkas tema eminentsi * põgenemist. Otsekui päike tegi rahva tähelepanu oma tiiru: alanud saali ühest otsast, peatunud mõnda aega keskel,

oli ta nüüd jõudnud teise otsa. Marmorpoodiumil ja brokaatsel estraadil oli olnud oma suur silmapilk, nüüd oli kord Louis XI kabeli käes. Nüüd oli voli igasugusele lollusele — saali olid jäänud ainult flaamlased ja rahvas.

Grimasside näitamine algas. Esimene nägu, mis ilmus avausest, silmalaud pahupidi, suu pärani ja laup tais kortse nagu meie keisririigiaegsed husaarisaapad, vallandas sellise vaigistamatu naeru, et Homeros oleks kõiki neid mühakaid jumalaiks pidanud *. Seejuures oli suursaal kõike muud, kuid mitte Olümpos; Gringoire, see vaene Jupiter, teadis seda paremini kui keegi teine. Järgnesid teine ja kolmas lõust, siis veel üks ja veel üks, ning iga kord kasvas naer ja rõõmu pärast jalgade trampimine. Selles vaatemängus oli mingit erilist pöörasust, mingit vägevat joovastust ja veetlust, millest meieaegsele lugejale oleks raske aimu anda. Kujutletagu nägusid, mis järjestikku esitavad kõiki geomeetrilisi vorme kolmnurgast trapetsini, koonusest hulktahukani; kõiki inimlikke tundeväljendusi raevust himuruseni; kõiki eluigasid, vastsündinu kortsudest kuni surmavaakuva vanaeide kortsudeni; kõiki usundlikke fantaasiakujusid faunist * Peltsebulini *; kõigi loomade profiile lõugadest nokani, kärsast koonuni. Kujutlege, et kõik Pont-Neuf'i lõustad, need Germain Piloni * käe all kivistunud luupainajad, äkki elustuvad, hingama hakkavad ja teile leekivi silmi järgemööda näkku vahivad; kujutlege, et teie eest mööduvad kõik Veneetsia karnevali maskid, kujutlege ühe sõnaga inimkaleidoskoopi.

Orgia muutus puht flaamipäraseks. Teniers * suudaks sellest anda ainult üsna ebatäieliku pildi. Kujutlege Salvatore Rosa * lahingut bakhanaalina *. Polnud enam skolaare, saadikuid ega kodanikke, ei mehi ega naisi; polnud enam Clopin Trouillefou'd, Gilles Lecornu'd, Marie Quatre-Livres'i ega Robin Poussepaini. Kõik segunes üldises ohjeldamatuses. Suursaal oli üksainus tohutu häbematuse ja lustakuse ääs, kus iga suu oli hüüe, iga silm välgusähvatus, iga nägu lõust, iga indiviid poos. Kogu saal karjus ja ulus. Kummalised näod, kes järgemööda rosetis hambaid kiristasid, mõjusid lõõma heidetud tungaldena. Ja kogu sellest kobrutavast hulgast tõusis ääsi karastusvee leitsena terav, lõikav, sisisev kära nagu sääsetiibade sumin.

«Oh-hoo, neetud!»

«Vaata ometi seda nägu!»

«Tühja ta väärt on.»

«Vaata, teine!»

«Guillemette Maugerepuis, kae ometi seda härjakoonu; ainult sarved puuduvad. Sinu mees ta küll ei ole.»

«Järgmine!»

«Paavsti vatsa nimel, mis lõust see siis on?»

«Hei, see on tüssamine! Ainult nägu tohib näidata.»

«See kuradima Perrette Callebotte saab juba sihukese vembuga hakkama.»

«Hõissa, hõissa!»
«Ma lämbun!»
«Vaata, seal on üks, kelle kõrvad läbi ei mahu!» — — —
Narride paavst oli valitud.
«Hõissa, hõissa, hõissa!» hüüdis rahvas igast kandist.

See oli tõesti imetore lõust, mis sel hetkel rosetiaugus hiilgas. Kõigi nende viisnurksete, kuusnurksete ja korrapäratute nägude järel, mis üksteisele ümmarguses avas olid järgnenud, teostamata seda kentsakuseideaali, mis orgiast üleerutatud kujutlustes tekkinud oli, võis valijate hääled endale võita ainult selline ülev grimass, nagu see parajasti koosolijaid hämmastas. Isegi meister Coppenole plaksutas talle ja Clopin Trouillefou, kes ka oli võistelnud (üksnes jumal teab, kui inetuks ta oma näo võis moonutada), tunnistas enda võidetuks. Meie teeme sedasama. Me ei katsu lugejale kujutlust anda sellest neljakandilisest ninast, sellest hobuserauakujulisest suust, väikesest vasakust silmast, mida kippus sulgema ruskeharjaline kulm, kuna parem silm kadus täiesti määratu suure käsna alla; korrapäratuist, siit-sealt väljalangenud hambaist, mis meenutasid kindlusemüüri sakmeid, rakkus huulest, mille üle üks hammas otsekui elevandi kihv välja ulatus, lõhenenud lõuast ja eelkõige selle üle laotuvast ilmest, sellest tigeduse, jahmatuse ja kurbuse segust. Kujutlegu, kes suudab, seda kogupilti.

Kiidukära oli üksmeelne; tormati kabeli poole. Õnnelik narridepaavst toodi sealt võidujuubelduste saatel välja. Nüüd aga tõusis üllatus ja imetlus tipp-punkti — grimass oli tema tõeline nägu!

Või õigemini, kogu tema isik oli grimass. Suur kohmakas pea hõredate ruskete juusteharjastega; kahe õla vahel tohutu küür, mille paaristükk oli eespoolgi märgatav; nii kummaliselt kõverdunud kintsud ja sääred, et nad võisid kokku puutuda ainult põlvedest, eest vaadatuna meenutasid nad kaht sirpi, mille pidemed kokku ulatuvad; suured jalapöiad ja koletud käed. Ja kogu selle ebardlikkuse juures oli tema hoiakus mingit kohutavat jõudu, liikuvust ja julgust. Ta oli kummaline erand igavesest seadusest, mille järgi nii jõud kui ka ilu tuleneb harmooniast. Seesugune oli paavst, kelle narrid olid äsja valinud.

Paistis, et see on puruks löödud ja uuesti viletsasti kokkutinutatud hiiglane.

Kui see kükloobieksemplar * liikumatuna, jässakana kabeli lävele ilmus, peaaegu sama lai kui pikk, tundis hulk ta sedamaid ära tema pooleldi punasest, pooleldi lillast kuuest, mille külge siia-sinna oli õmmeldud hõbekellukesi, eelkõige aga tema täiuslikust inetusest ning hüüdis ühest suust:

«See on ju kellalööja Quasimodo! See on Quasimodo, Jumalaema kiriku küürakas! Ühe silmaga Quasimodo! Kõverjalg Quasimodo! Hõissa, hõissa!»

Nagu näete, polnud vaese mehe kohta hüüdnimesid vähe valida.

«Ettevaatust, rasedad naised!» hüüdsid skolaarid.

«Või kes selleks ihkab saada,» lisas Joannes.
Naised katsid tõepoolest näod kinni.
«Oh kui ilge pärdik!» ütles üks naistest.
«Sama tige kui inetu,» lõi sekka teine.
«Kurat ise,» lisas kolmas.
«Mina elan õnnetuseks Jumalaema kiriku lähedal; öösiti kuulen teda vihmatorusid mööda ringi ronivat.»
«Koos kassidega.»
«Alatasa on ta meie katusel.»
«Korstnast viskab ta meile sisse taiakraami [1].»
«Eile õhtul näitas ta mulle katuseakna tagant hirmsat nägu. Mõtlesin, et seal on mõni meesterahvas. Küll mul oli hirm.»
«Olen kindel, et ta käib sabatil *. Kord unustas ta luua minu katusele.»
«Oh seda küüraka võigast nägu!»
«Oh seda alatut hinge!»
«Ptüi!»
Mehed seevastu olid vaimustuses ja plaksutasid.
Quasimodo, kogu selle ärevuse põhjus, seisis veel ikka kabeli lävel süngelt ja tõsiselt ning laskis end imetleda.
Üks skolaare (ma arvan, Robin Poussepain) läks talle üsna lähedale ja naeris talle näkku. Quasimodo haaras ta vöödpidi kinni ning virutas kümne sammu kaugusele üle rahvahulga.
Meister Coppenole lähenes talle suurima imetlusega.
«Issanda rist ja püha paavst, oled sina aga kõige toredam värdjas, keda ma iial olen näinud. Sa väärid paavstiau mitte ainult Pariisis, vaid ka Roomas.»
Nii öeldes pani ta Quasimodole käe lustakalt õlale. Quasimodo ei liigutanud. Coppenole jätkas:
«Sa oled nihuke veider vennas, et tahaks sinuga veidi trimbata, maksku see mulle või tosin Tours'i krossi *. Mis sa arvad?»
Quasimodo ei vastanud.
«Issanda ristike!» hüüdis sukakuduja, «ega sa kurt ei ole?»
Quasimodo oli tõepoolest kurt.
Vahepeal hakkas Coppenole'i käitumine Quasimodot tüütama ning äkki pöördus ta nii hirmsa hammastekiristamisega tema poole, et flaami hiiglane tagasi astus nagu buldog kassi ees.
Nüüd kujunes kummalise isiku ümber hirmu ja austuse ring, millle raadius oli vähemalt viisteistkümmend sammu. Üks vana naine seletas Coppenole'ile, et Quasimodo on kurt.
«Kurt!» ütles sukakuduja oma tüseda flaami naeruga. «Issanda ristike, see on ju täiuslik paavst!»
«Eh, seda meest ma tunnen,» hüüdis Jehan, kes lõpuks kapitli otsast oli maha roninud, et Quasimodot lähemalt vaadata. «See on mu arhidiakonist [2] venna kellalööja. Tere, Quasimodo!»
«Kuradi mees!» ütles Robin Poussepain, ikka veel kukkumis-

[1] Taig (taia) — nõidus.
[2] Arhidiakon — ülemdiakon.

valu tundes. «Vaatad — on küürakas. Kõnnib — kõverjalg. Vaatab sulle näkku — ühesilmaline. Räägid temaga — ta on kurt. Noh, öelge mulle, kuidas kasutab see Polyphemos oma keelt?»

«Ta räägib, kui tahab,» ütles vanaeit. «Kurdiks on ta jäänud kellalöömisest, aga tumm ta ei ole.»

«See tal veel puudub,» tähendas Jehan.

«Ja üks silm on tal ülearu,» lisas Robin Poussepain.

«Ei ole,» ütles Jehan taibukalt. «Ühesilmaline on palju puudulikum kui pime. Ta teab, mis tal puudub.»

Vahepeal olid kõik kerjused, teenrid ja taskuvargad, koos nendega skolaaridki rongkäigu korras läinud kohtukirjutajate kapist tooma papist tiaarat * ning narride paavsti pikka pilarüüd. Kulmugi liigutamata, teatud uhke vastutulelikkusega laskis Quasimodo end riietada. Siis pandi ta istuma kirevalt ehitud kanderaamile. Kaksteistkümmend narride vennaskonna * ametiisikut tõstsid selle oma õlgadele. Mingi kibe ja põlglik rõõm hakkas helendama kükloobi süngel näol, kui ta oma ebardlike jalge ees nägi kõigi nende ilusate, sirgete ja harmooniliste inimeste päid. Siis hakkas kriiskav ja räbalais rongkäik liikuma, et teha tavakohane ringkäik palee galeriides ja pärast sammuda mööda tänavaid. — — —

Besos para golpes[1]

(II raamatu 3. peatükk)

— — — Avaral vahemaal, mis tuleriita rahvahulgast lahutas, tantsis noor tüdruk.

Oli see tütarlaps inimolend, haldjas või ingel, seda ei suutnud Gringoire esimesel hetkel otsustada, nii skeptiline filosoof ja irooniline poeet kui ta oligi, sedavõrd võlus teda silmipimestav nägemus.

Tüdruk polnud kasvult suur, paistis aga Gringoire'ile seda olevat, nii sihvakas ja sirge oli tema õrn kuju. Ta oli tõmmu, kuid võis aimata, et päeval on ta nahal Andaluusia ja Rooma naiste kaunis kuldne helk. Andaluusialik oli ta väike jalgki, mis asetses ühtaegu kitsalt ja lahedalt nõtkes jalatsis. Ta tantsis, keerles ja tiirles vanal pärsia vaibal, mis oli hooletult heidetud ta jalgade alla; ning igal keerul, kui ta särav nägu vaatlejatest möödus, heitsid ta mustad silmad neile otsekui välguhelke.

Tema ümber olid kõik pilgud pingul, kõik suud valla, ning tõepoolest, ta oli üleloomulik olend, kui ta nii tantsis, kõmistades tamburiini, mida ta ümarad ja puhtad käsivarred kõrgel pea kohal hoidsid. Ta oli peen, habras ja vilgas nagu vaablane oma voltideta kuldses pihikus, kohevile löövas kleidis, paljaste õlgadega ja kitsaste säärtega, mida seelik hetketi paljastas, oma mustade juuste ja leegitsevate silmadega.

«Tõesti,» mõtles Gringoire, «see on salamander *, see on nümf *, see on jumalanna, see on bakhant Mainalose mäelt *!»

[1] Suudlusi hoopide eest (*hisp. k.*).

Sel hetkel vallandus üks «salamandri» palmikuist ning sellesse seotud messingmünt veeres maha.

«Oh ei,» ütles Gringoire, «see on mustlastüdruk.»

Igasugune illusioon haihtus.

Tüdruk hakkas uuesti tantsima. Ta võttis maast kaks mõõka, asetas nad otsapidi laubale ning hakkas neid keerutama ühes suunas, ise keereldes teises — tõepoolest, ta oli lihtsalt mustlanna. Aga kui pettunud Gringoire ka oli, kogupildis oli mõju ja nõidus-likkust. Rõõmutule erepunane valgus võbeles rahutult rahva nägudel ja noore tüdruku tõmmul laubal ning heitis kahvatu vastuhelgi, millesse segunesid inimeste kõikuvad varjud, platsi tagapõhjalt ühelt poolt Sammasmaja * vanale mustale krõbelisele fassaadile ja teiselt poolt võlla kivist käsivartele.

Keset tuhandeid nägusid, mida see kuma sarlakpunaseks värvis, oli üks, mis näis teistest süvenenumalt tantsijannat vaatavat. See oli tõsine, vaikne ja sünge mehenägu. Mees, kelle riideid ümberoleva rahva tõttu näha polnud, ei paistnud olevat üle kolmekümne viie aasta vana ning siiski oli ta paljaspäine, tema meelekohtadel oli vaid mõningaid harvu halle juuksesalke. Ta lai ja kõrge laup hakkas kortsu minema, aga sügaval asetsevais silmis säras haruldane noorus, hõõgus elu ja sügav kirg. Nende silmadega jälgis ta mustlannat, ning sellal kui noor kuueteistkümneaastane pöörane tüdruk kõigi rõõmuks tantsis ja hõljus, näisid mehe mõlgutused aina süngemaks muutuvat. Aeg-ajalt kohtusid tema huultel naeratus ja ohe, ent naeratus oli ohkest veel valulisem.

Hingetuks jäänud noor tüdruk peatus lõpuks ning rahvas plaksutas talle suure poolehoiuga käsi.

«Djali!» ütles mustlanna.

Nüüd nägi Gringoire ta juurde tulevat kena väikest kitse, valget, reibast, vilgast, läikivat, kullatud sarvede ja sõrgadega ning kullatud kaelakeega looma, keda ta varem polnud märganud, kuna kits kössitas vaibanurgal, vaadeldes oma käskijanna tantsu.

«Djali,» ütles tantsijanna, «sinu kord!»

Ja maha istudes sirutas ta oma tamburiini graatsiliselt kitse poole.

«Djali,» jätkas ta, «mitmes kuu meil praegu on?»

Kits tõstis oma esimese jala ning lõi tamburiinile ühe hoobi. Oli tõesti esimene kuu. Rahvahulk plaksutas käsi.

«Djali,» küsis uuesti noor tüdruk, pöörates tamburiinile teise külje, «mitmes kuupäev meil on?»

Djali tõstis oma kuldjalakese ning lõi kuus korda tamburiinile.

«Djali,» jätkas mustlanna, alati asetades tamburiini kuidagi teisiti, «mis kell praegu on?»

Djali koputas seitse korda. Samal hetkel lõi Sammasmaja tornikell seitse.

Rahvas oli imestusest rabatud.

«Selle taga peitub nõidus,» kõlas äkki sünge hääl rahvasummast. See oli paljaspea, kes ei pööranud pilku mustlannalt.

Tüdruk võpatas ja pöördus ümber, kuid siis vallandus käteplagin ning summutas pahura hüüatuse.

Käteplagin kustutas selle tema teadvusest koguni nii põhjalikult, et ta jätkas oma kitse küsitlemist.

«Djali, kuidas kõnnib meister Guichard Grand-Rémy, linna laskurite pealik, küünlapäeva * rongkäigus?»

Djali ajas enda tagumistele jalgadele püsti ning hakkas mökitama, kõndides nii tore-väärikalt, et kogu vaatajate ring naerma pahvatas selle paroodia puhul laskurite pealiku omakasupüüdliku vagaduse kohta.

«Djali,» kordas noor tüdruk, kasvavast menust julgust saades, «kuidas peab magister Jacques Charmolue, kuninglik prokurör, vaimulikus kohtus kõnet?»

Kits istus tagumikule ning hakkas mökitama, liigutades esimesi jalgu nii veidralt, ja puudus vaid halb prantsuse ja halb ladina keel *, et Jacques Charmolue olnuks täielikult tabatud nii liigutuste, tooni kui ka seisangu poolest.

Rahvahulk plaksutas aina ägedamalt.

«Jumalateotus! Pühaduse rüvetamine!» kostis jälle paljaspea hääl.

Mustlanna pööras end veel kord ümber.

«Ah,» ütles ta, «see paha mees!» Ajades siis alumise huule ülemise peale, tegi ta väikese näomossituse, mis näis tal olevat harjumuseks, keerutas jalakannal ringi ning hakkas rahvahulgalt tamburiinile andisid koguma.

Sadas suuri ja väikesi hõberahasid, brakteaate *, kotkaga liaare *. Äkki möödus ta Gringoire'i eest. Gringoire pistis käe nii kergemeelselt tasku, et tüdruk peatus. «Kurat,» ütles ta, leides tasku põhjast reaalsuse, s. o. tühjuse. Samal ajal seisis seal noor tüdruk, vaatas talle oma suurte silmadega otsa, sirutas tamburiini tema poole ja ootas. Gringoire'il voolas higi suurte tilkadena.

Olnuks tal taskus Peruu *, kahtlemata oleks ta selle andnud tantsijannale, kuid Gringoire'il polnud Peruud ning, muide, Ameerikagi oli veel avastamata.

Õnneks tuli appi ootamatu vahejuhtum.

«Kas sa saad minema, Egiptuse rohutirts *!» kriiskas üks hääl väljaku pimedaimast nurgast. Noor tüdruk pöördus kohkunult ümber. See ei olnud enam paljaspea hääl, see oli kuri ning vagatsev naisehääl.

Muide, see hääl, mis mustlanna kartma pani, tegi palju nalja seal lähedal sagivale lastekarjale.

«See on Roland'i torni erak,» hüüdsid nad ohjeldamatu naeruga.

«See on nunnakott, kes seal kobiseb! Vahest pole ta saanud õhtust süüa?» — — —

Vanal nähtamatul tujurikkujal oleks tulnud kahetseda oma kallaletungi mustlannale, poleks samal hetkel kõikide tähelepanu

eemale tõmmanud narride paavsti rongkäik, mis, läbi sammunud mitmest tänavast ja üle mitmest tänavaristmest, jõudis kõigi oma tungalde ja lärmiga Grève'i väljakule.

See rongkäik, mida lugejad nägid Kohtupaleest lahkuvat, oli teel end korrastanud ning värvanud oma ridadesse kõik Pariisis leiduvad pätid, logelevad vargad ja hulgused, nii pakkus ta siis Grève'i väljakule jõudes auväärset pilti.

Kõige ees marssis mustlaste riik. Eesotsas oli mustlaste hertsog * ratsa tema kõrval kõndivate krahvidega, kes hoidsid tal valjaid ja jaluseid. Nende järel tulid kirevas segus mustlased ja mustlannad karjuvate väikelastega õlal. Hertsogid, krahvid ja alam rahvas — kõik olid kaltsudes ning litrites. Nende järel tuli argoo * kuningriik, s. t. kõik Prantsusmaa vargad, salgad väärikuse järgi reastatud, vähemtähtsad ees. Nii defileerisid nad neljakaupa reas oma mitmesuguste märkidega, mis tähistasid selles veidras fakulteedis omandatud kraade. Enamasti olid nad vigased — ühed lonkurid, teised ühekäelised. Seal sammusid letiltöötajad, venivad teod, maantee mantlimehed, ausõna-langetõbised, kuljusmütslased, riiete põlgajad, tõepoolest-sandid ja ausalt-invaliidid, õnnemängu aumehed, pasteldes piksed, väärtkauba müüjad, vaeslapsed (keda igatsus kodu järele ajab võõraisse kodudesse sisse murdma), julged sõdurid (kes ei karda ära joosta), elust vabastajad, kõveruse ülemkoolmeistrid ja argoo kõrged aukandjad; nende loetlemine oleks väsitanud isegi Homerose. Kõveruse ülemkoolmeistrite ja argoo aukandjate konklaavi * keskelt võis vaevalt näha argoo kuningat, kõrget khosroest, kes kössitas vankrikeses, mida vedasid kaks suurt koera. Argoo kuningriigi järel tuli Galilea riik *. Galilea keiser Guillaume Rousseau sammus majesteetlikult oma veiniplekkidega purpurrüüs, ning tema ees, üksteisele võmme andes ja sõjatantse tantsides, liikusid veiderdajad; keisrit ümbritsesid tema valitsuskepikandjad, võimuosalised ja arvekoja kirjutajad. Lõpuks tuli kohtukirjutajate korporatsioon * oma lilledega kaunistatud maipuudega *, mustis talaares, sabatikohase väärika muusikaga, jämedate kollaste vahaküünaldega. Selle hulga keskel kandsid narride vennaskonna kõrged ametnikud oma õlgadel kanderaami, mis oli küünaldest enam üle kuhjatud kui püha Geneviève'i * säilmete kirst katku ajal ning sellel kanderaamil säras saua, kirikukuue ja mitraga * varustatud uus narride paavst, Jumalaema kiriku kellalööja Quasimodo-Küürselg.

Kentsaka rongkäigu igal salgal oli oma eri muusika. Mustlased tegid lärmi oma aafrika balafodel ja tamburiinidel. Argoolased, väga ebamusikaalne tõug, polnud veel kaugemale jõudnud vioolast, karjusesarvest ja kaheteistkümnenda sajandi rubeebast. Galilea keisririik oli vaevalt edasijõudnum; suuri vaevu võis nende muusikas eristada mõnd kunsti lapseeast pärinevat viletsat kolmekeelelist viiulit, mis ikka veel oli piiratud re-la-mi helidega. Kuid narride paavsti ümber laiutasid end kõik selle aja muusikariistad toretse-

vas kakofoonias [1]. Siin oli kolmekeelelisi viiuleid tiiskandi, aldi ja tenori jaoks, loendamatult flööte ja vaskpille. Oo jah, meie lugejad mäletavad, et see oli Gringoire'i orkester.

Raske on aimu anda sellest, mil määral Quasimodo kurb ja koletu nägu teel Paleest Grève'i väljakule oli uhkusest ja õndsusest särama löönud. Esimest korda nautis ta rahuldatud eneseармastuse tunnet. Seni oli ta kogenud ainult alandamist, põlastust oma madala seisundi, jälestust oma isiku vastu. Seepärast siis, olgugi täiesti kurdina, tundis ta ehtsa paavsti moodi mõnu selle rahvahulga poolehoiuhüüdeist, keda ta vihkas seepärast, et tundis end vihatud olevat. Mis sellest, et tema rahvas oli narride, santide, varaste ja kerjuste summ? See oli ikkagi rahvas, tema aga valitseja. Nii võttis ta tõsiselt kõiki neid pilavaid austusavaldusi, mille kohta peame küll ütlema, et rahvahulga tundeis segunes nendega veidi tõelist kartustki. Küürakas oli ju tugev, kõverjalg väle, kurt kuri — kolm omadust, mis naeruväärsust leevendasid.

Muide, ma ei usu kaugeltki, et vastne narride paavst oleks endale aru andnud tundeist, mida ta koges või sisendas. Vaim, mis asus selles äpardunud kehas, oli paratamatult ka ise mõneti puudulik ja tönts. Seepärast jäi see, mida ta parajasti tundis, täiesti ebamääraseks, selgusetuks ja segaseks. Ainult rõõm tungis sügavamale, ainult uhkus ületas kõike. Sünget ja viletsat nägu ümbritses sära.

Kui pooluimas viibivat Quasimodot Sammasmajast pidulikult mööda kanti, nähti äkki üllatuse ja kohkumusega, et üks mees rahvahulgast esile sööstis ja raevuka liigutusega tema käest ära kiskus tema kullatud puusaua — narride paavsti võimumärgi.

See hulljulge mees oli paljaspäine isik, kes hetk varem mustlannat ümbritsevas salgas oli vaese tütarlapse oma ähvardus- ja vihasõnadega hirmust tarretama pannud. Ta kandis vaimuliku riietust. Hetkel, mil ta rahvahulgast välja sööstis, tundis tema ära Gringoire, kes teda varem polnud märganud.

«Pea!» hüüdis ta üllatunult, «see on ju minu dom [2] Claude Frollo, ülemdiakon, minu õpetaja Hermese * saladustes! Mis kurat peaks ta tahtma sellest vastikust ükssilmast? Laseb enda veel tükkideks kiskuda.»

Tõepoolest tõusis hirmukisa. Kohutav Quasimodo oli kanderaamilt maha hüpanud ning naised pöörasid pilgud ära, et mitte näha ülemdiakoni surma.

Ühe hüppega oli ta preestri juures, vaatas talle näkku ning langes põlvili.

Preester kiskus temalt tiaara, murdis saua katki, rebis puruks ta kassikullase mantli.

Quasimodo jäi põlvili, langetas pea ja pani käed kokku.

Siis sugenes nende vahel kummaline märkide ja liigutuste dialoog, kuna kumbki ei rääkinud. Preester seisis ärritatuna, ähvar-

[1] Kakofoonia — ebakõla.
[2] Dom — isand *(vana-prantsuse k.)*.

davana, käskivana, Quasimodo aga oli maas alandlikuna ja paluvana. Ja ometi on kindel, et Quasimodo oleks võinud preestri oma pöidlaga puruks litsuda.

Lõpuks andis ülemdiakon Quasimodot tugevast õlast toorelt raputades märku, et ta tõuseks ning temale järgneks.

Quasimodo tõusis.

Nüüd tahtis narride vennaskond jahmatusest toibudes kaitsta oma nii äkki troonilt tõugatud paavsti. Mustlased, argoolased ja kogu kohtukirjutajate hulk hakkas preestri ümber kisa tegema.

Quasimodo astus preestri ette, tõmbas oma atleetlikud käed rusikasse ning vaatas ründajaid hambaid kiristades nagu vihale ärritatud tiiger.

Preester sai tagasi oma sünge väärikuse, andis Quasimodole märku ja taandus vaikselt.

Quasimodo sammus tema ees, rahvast teelt kõrvale tõrjudes. — — —

Pisar veetilga eest

(VI raamatu 4. peatükk)

— — — «Tulge vaatama, minu härrad ja minu daamid! Siin hakatakse nagu kord ja kohus piitsutama minu venna, Josas' ülemdiakonihärra kellameest meister Quasimodot, idamaise ehituskunsti naljanumbrit: selg nagu kuppel ja jalad nagu keerdsambad!»

Ja rahvahulk muudkui naeris, eriti lapsed ja noored tüdrukud.

Viimaks sõtkus piinutaja jalaga. Ratas hakkas keerlema. Quasimodo võpatas oma köidikuis. Jahmatus, mis äkki tema ebardlikul näol avaldus, kutsus ümberringi esile veel suuremaid naerupurskeid.

Siis äkki, hetkel, mil ratas oma keerlemisel asetas Quasimodo kühmja selja meister Pierrat' ette, tõstis see käed ning peened rihmad vihistasid läbilõikavalt õhus otsekui peotäis nastikuid ning langesid vihase hooga õnnetu õlgadele.

Quasimodo hüpatas nagu äkki unest äratatult. Ta hakkas taipama. Ta väänles köidikuis, näolihased tõmblesid ägedalt imestuse ja valu pärast, aga suust ei tulnud ainustki ohet. Üksnes pea ajas ta selga, pööras seda kord paremale, kord vasakule, vangutas teda nagu härg, keda parm on salvanud kubemesse.

Esimesele löögile järgnes teine, siis kolmas ja alalõpmata aina uued. Ei lakanud ratta keerlemine ega hoopide sadu. Varsti purskus verd; tuhande nirena nähti seda nõrgumas küüraka mustadel õlgadel ning vihinal läbi õhu keereldes tilgutasid peened rihmad seda rahvahulgale.

Quasimodo oli langenud oma esialgsesse ükskõiksusse, nii vähemalt paistis. Algul oli ta katsunud tähelepandamatult ja suurema nähtava rabelemiseta oma köidikuid katki kiskuda. Võis näha, kuidas tema silmad süttisid, lihased pingutusid, liikmed

kokku tõmbusid ning rihmad ja ketikesed järele venisid. Pingutus oli võimas, jube, meeleheitlik; kuid prevookohtu vanad piinutusvahendid pidasid vastu. Nad ainult ragisesid, ning see oli kõik. Jõuetuks jäänult langes Quasimodo kokku. Tema näoilmes asendus tuimus kibeda ja sügava lootusetusetundega. Ta sulges oma ainsa silma, langetas pea rinnale ning näis surnuna.

Pärast seda ta enam ei liigahtanudki. Miski ei suutnud teda sundida tegema vähimatki liigutust: ei veri, mis ei lakanud voolamast, ei üha sagedamaks muutuvad löögid, ei piitsutamisest hoogu läinud ja joobunud piinutaja viha ega õudsete rihmade vihin, mis oli läbilõikav ja vilistav kui sääseparve pirin.

Lõpuks sirutas üks Châtelet' * kohtuteener, kes mustis riideis ja musta ratsu seljas otsuse täidesaatmise algusest saadik trepi kõrval valvel oli, oma eebenipuust kepikese liivakella poole. Piinutaja peatus. Ratas jäi seisma. Quasimodo silm avanes pikkamööda.

Piitsutamine oli lõppenud. — — —

Aeg läks edasi. Vähemalt poolteist tundi oli Quasimodo juba seal, teotatuna, jõhkralt kohelduna, lakkamatult pilgatuna ning kividega peaaegu surnuks pillutuna.

Äkki hakkas ta kahekordistunud meeleheitlikkusega uuesti oma köidikuis visklema, nii et kogu teda kandev lava värises. Katkestades vaikuse, milles ta seni oli kangekaelselt püsinud, karjus ta raevust kähiseva häälega, mis meenutas pigemini haukumist kui inimese hüüet, ning üle mõnituste kostis sõna: «Juua!»

See ahastushüüd ei äratanud kaugeltki kaastundmust, vaid tõstis lustituju kaaki ümbritsevail headel pariislastel, kes tõtt öelda üldmassina võetult vaevalt olid tol ajal vähem julmad ja tõprastunud kui see hirmus hulguste ja kerjuste pere, kellega me lugejat juba oleme tutvustanud ning kes oli lihtsalt rahva kõige alam kiht. Õnnetu kannataja ümber kostsid hääled ainult selleks, et teda janu pärast pilgata. Tõsi küll, sel hetkel oli ta pigemini veider ja eemaletõukav kui haletsemisväärne oma punetama löönud ja higist nõretava näo, segase pilgu, vihast ja kannatusest vahus suu ning pooleldi väljaripneva keelega. Tuleb veel lisada, et kui rahvasummas olekski mees- või naiskodanike hulgas leidunud mõni halastav hing, kes tundnuks kiusatust viia tollele viletsale hädalisele klaas vett, siis hea samariitlase eemalepeletamiseks oleks jätkunud eelarvamusest, et on häbistav ja teotav kaagi rüvedaid astmeid puudutada.

Mõne minuti pärast laskis Quasimodo lootusetu pilgu üle rahvahulga käia ja kordas veel südantlõhestavamal häälel:

«Juua!»

Ning jälle hakkasid kõik naerma.

«Joo seda!» karjus Robin Poussepain, visates talle näkku solgirennis vedelnud käsna. «Säh, ilge kurat! Mul on sulle võlg tasuda.»

Üks naine virutas talle kiviga pähe:

«Olgu see sulle õpetuseks, et sa meid öösel oma neetud kellatralliga ei ärataks!»

«Kuule, pojuke,» vingus keegi sant, katsudes teda oma karguga tabada, «kas sa meid ikka veel Jumalaema tornide otsast nõiduda mõtled?»

«Siin on sulle joogitops!» alustas keegi mees, visates talle katkise kruusiga vastu rindu. «Sina lasksid mu naisel maha saada kahe peaga lapsega, läksid temast ainult mööda, sellest aitas.»

«Ja minu kass tõi kuue käpaga poja!» kriiskas üks vanaeit, visates teda katusekiviga.

«Juua!» hüüdis lõõtsutav Quasimodo kolmandat korda.

Sel hetkel nägi ta rahvahulka kahele poole tõmbuvat. Noor kentsakalt riides tüdruk väljus hulgast. Teda saatis väike valge kullatud sarvedega kits ning käes oli tal tamburiin.

Quasimodo silm lõi sädelema. See oli mustlanna, keda ta oli püüdnud eelmisel õhtul röövida, jultumus, mille eest, nagu ta segaselt aimas, teda praegu karistati. See muide polnud sugugi nõnda, sest karistada sai ta üksnes sellepärast, et oli õnnetuseks kurt nagu seegi, kes tema üle kohut mõistis. Ta ei kahelnud, et ka tüdruk tuleb kätte tasuma ning talle omalt poolt hoope andma nagu kõik teised.

Ja tõepoolest, ta nägi teda kiiresti astmeid mööda üles tulevat. Quasimodo oli lämbumas raevust ja nördimusest. Meeleldi oleks ta purustanud kaagi, ning kui tema silmesähvatus oleks suutnud välguna rabada, mustlanna oleks enne platvormile jõudmist pihuks ja põrmuks muutunud.

Sõnatult lähenes tütarlaps kannatajale, kes asjata püüdis tema eest kõrvale põigelda, ning päästes oma vöölt kõrvitspudeli, tõstis ta selle õrnalt hädalise kuivanud huultele.

Ja siis nähti seni nii kuivas ja põlevas silmas suurt pisarat, mis aegamisi mööda koledat ja meeleheitest nii kaua kokkukistud nägu alla veeres. Võib-olla oli see esimene pisar, mida õnnetu üldse valas.

Seejuures unustas ta joomise. Mustlanna mossitas kannatamatult huuli ja asetas naeratades pudelikaela Quasimodo suurehambulisse suhu. Quasimodo jõi pikkade sõõmudega. Tal oli kõrvetav janu.

Kui õnnetu oli lõpetanud, ajas ta oma mustaks tõmbunud huuled pikaks, kahtlemata selleks, et suudelda ilusat kätt, mis äsja oli teda avitanud. Kuid noor tüdruk, kes teda nähtavasti täiesti ei usaldanud ja kes veel mäletas õist vägivaldset röövimiskatset, tõmbas käe ära nagu laps, kes kardab looma hammustamist.

Nüüd suunas vaene kurt talle pilgu täis etteheidet ja väljendamatut kurbust.

See vaatepilt, kuidas ilus, värske, puhas, sarmikas ning ühtaegu nõrk tütarlaps nõnda hardalt appi tõttab sellele viletsuse, ebardlikkuse ja kurjuse kehastusele, oleks kõikjal mõjunud liigutavalt. Kaagil oli see stseen otse ülev.

Isegi rahvahulka haaras see ja ta hakkas käsi plaksutama ning rõõmust karjuma.

Just sel silmapilgul märkas sulgunud nunn oma aknaaugust mustlannat ja saatis tema poole hirmsa neede:
«Ole sa neetud, Egiptuse tütar, ole neetud, neetud!»

Karuteenega sõber

(X raamatu 4. peatükk)

— — — Kui Quasimodo oli alla tulnud tornidevahelisele platvormile, olid ta mõtted peas segi. Ta oli jooksnud nagu meeletu mõne minuti galeriid mööda edasi-tagasi, vaadates kõrgelt alla tihedale hulguste massile, kes oli valmis kiriku kallale tormama, ja palunud kord jumalat, kord kuradit päästa mustlanna. Korraks oli tal tulnud mõte minna üles lõunapoolsesse vahitorni ja lüüa hädakella, kuid eks oleks jätkunud aega kiriku ust kümme korda sisse lüüa, enne kui «Marie» * tugev hääl oleks saanud paisata ainsagi appihüüu? Riiukuked lähenesid parajasti oma muukimisriistadega. Mis teha?

Äkki meenus talle, et müürsepad olid kogu päeva parandanud lõunapoolse torni müüri, talastikku ja katust. See oli valguskiir. Müür oli kivist, katus tinast, talastik puust. (See kohutav-suur talastik oli nii tihe, et teda nimetati «metsaks».)

Quasimodo jooksis sellesse torni. Alumise korruse ruumid olid tõepoolest täis ehitusmaterjali. Siin oli liivakivi-riitu, rulli aetud tinaplaate, latipuntraid, tugevaid, juba parajaks saetud palke, kiviprahihunnikuid — terve arsenal.

Aega oli vähe. All töötasid tangid ja haamrid. Hädaohutundest kümnekordistunud jõuga tõstis ta üles ühe kõige raskema ja kõige pikema palgi, lükkas selle katuseluugist välja, haaras siis temast kinni katusel väljaspool torni, veeretas ta üle platvormi ümbritseva rinnatise nurga ja tõukas alla sügavikku. Kukkudes saja kuuekümne jala kõrguselt, tegi määratu suur palk enda ümber mitu keerdu, lennates läbi ruumi nagu üksik veskitiib, kriimustades müüri ja purustades kujusid. Kui ta maad puudutas, tõusis hirmus kisa ning sillutiselt tagasi põrganud must palk meenutas hüppavat madu.

Quasimodo nägi, kuidas hulgused palgimüraka langemisel laiali paiskusid nagu tuhk lapse puhumisest. Ta kasutas ära nende ehmatuse ning sel ajal kui nad üksisilmi ebausklikult taevast kukkunud madjakat vahtisid ning portaali kivipühakuid noolte ja jämehaavlite laskmisega purustasid, tassis Quasimodo vaikselt kokku prahti, kive, ehituskive, tõi isegi müürseppade tööriistade kotid selle rinnatise äärele, kust juba palk oli alla lennanud.

Ja niipea kui nad alustasid suure ukse lõhkumist, hakkas sadama müürikivide rahet ja neile paistis, et kirik iseendast pea kohal variseb.

Kes Quasimodot sel hetkel oleks näinud, oleks kohkunud. Lisaks sellele rinnatisele riidastatud viskemoonale oli ta kuhjanud

suure hunniku kive platvormile. Niipea kui rinnatise välisservale kuhjatud ehituskivid otsa said, asus ta teise hunniku kallale. Ta kummardus ja tõusis, kummardus ja tõusis taas otse uskumatu kiirusega. Tema suur gnoomipea * aina kummardus üle rinnatise ning ikka langes üks päratu kivi teise järel. Vahetevahel jälgis ta pilguga mõnd kivijurakat ja kui see hästi tabas, mõmises ta rõõmsalt.

Aga hulgused ei kaotanud julgust. Juba enam kui kakskümmend korda oli paks uks, mille kallal nad ihust-hingest vaeva nägid, värisenud nende tammepuust taraani * raskuse all, mida toetas saja mehe jõud. Uksetahvlid ragisesid, nikerdised lendasid praginal tükkideks, hinged hüplesid iga tõuke puhul, laudadevahed laiusid, puuosad pudenesid uhmerdatud pulbrina raudraamide vahele. Quasimodo õnneks oli ukses rohkem rauda kui puud.

Ta tundis siiski, et suur uks hakkab vankuma. Kuigi ta midagi ei kuulnud, kajas taraani iga löök vastu nii kiriku võlvistikus kui ka tema südames. Kõrgelt nägi ta hulguseid võidukindlalt ja raevukalt hämara fassaadi poole rusikat näitamas. Mõeldes endale ja mustlannale, kadestas ta tiibade pärast öökulle, kes parvedes tema pea kohal põgenesid.

Quasimodo kivirahest ei jätkunud ründajate tagasitõrjumiseks.

Sel ängistushetkel märkas ta natuke allpool rinnatist, millelt ta argoolasi purustas, kaht pikka kivist vihmatoru, mille suud avanesid otse suure ukse kohal, kuna ülemine avaus oli platvormi põrandal. Tal tärkas hea mõte. Ta jooksis ning tõi oma kellamehekambrist haokoo, pani sellele haokoole hulk lattide puntraid ja tinalehtede rulle — laskematerjal, mida ta seni polnud tarvitanud — ning asetanud selle riida mõlema vihmatoru ühise avause kohale, süütas selle oma laternast.

Vahepeal, kuna kive enam ei langenud, olid hulgused jätnud ülesvahtimise. Lõõtsutades nagu koerakari, kes metssiga tema urkas kimbutab, tunglesid kaabakad käratsedes ümber suure ukse, mille taraan juba üleni oli mõlki löönud, aga mis ikka veel vastu pidas. Ärevusest võbisedes ootasid nad viimast hoopi, hoopi, mis ukse sisse lööks. Igaüks hoidus võimalikult lähemale, et kui uks avaneb, esimesena sisse söösta sinna ülirikkasse katedraali, tohutusse panipaika, kuhu oli kuhjatud kolme sajandi rikkusi. Rõõmust ja ihast mõirates tuletasid nad üksteisele meelde hõberiste, toredaid brokaadist kirikurüüsid, kauneid kullatud hõbedast hauaplaate, koori suurejoonelisi kaunistusi, silmipimestavaid pühasid, hiiglaküünaldest sädelevaid jõulusid, päikesest kiirgavaid ülestõusmispühi, kõiki neid hiilgavaid pidulikke pühasid, mil pühakusäilmete kirstud, küünlajalad, armulaualeiva astjad, tabernaaklid *, säilmelaekad katsid altareid otse kulla ja vääriskivi läikega. Kindlasti mõtlesid sel kaunil hetkel iga liiki kelmid palju vähem mustlanna vabastamisele kui Jumalaema kiriku rüüstamisele. Me usume koguni meeleldi, et õige suurele hulgale nendest oli Esmeralda ainult ettekäändeks, kui vargad üldse vajavad ettekäändeid.

Äkki, hetkel, mil nad salgastusid viimaseks pingutuseks taraani ümber, kõik hinge kinni pidades ja lihaseid pingutades, et kõigest jõust anda otsustav hoop, tõusis nende hulgas veel õudsem ulgumine kui siis, mil palk alla langes. Need, kes ei kisendanud, need, kes veel elasid, vahtisid üksisilmi. Kaks sulatina juga langesid ülalt hoonelt alla kõige tihedamasse rüsinasse. Inimeste meri mõõnas laiali keeva metalli all, mis kahte kohta, kuhu ta langes, oli teinud kaks musta suitsevat auku otsekui kuum vesi lumme.

Seal visklesid pooleldi söestunud surijad valust röökides. Nende kahe peajoa ümbert piserdas seda koledat vihma ründajate peale ning tilgad tungisid tulipuuridena pealuudesse. See oli ränk tuli, mis lõi õnnetud läbi otsekui rahevalang.

Hädakisa oli südantlõhestav. Põgenesid läbisegi nii kõige julgemad kui ka kõige aremad, visates palgi laipadele, ja teist korda jäi kirikuesine tühjaks.

Kõikide pilgud pöördusid kiriku ülaosa poole. Seal nägid nad midagi lausa erakorralist. Ülemise galerii kõrgeimal kohal, pealpool keskrosetti, põles suur tuli, mis kahe kellatorni vahelt sädemeid üles keerutas. Puhuti kandis tuul sellest möllavast ja raevutsevast lõõmast koos suitsuga kõrgele tulekeele. Tulest allpool, allpool tumedat rinnatist, milles ainult kolmiklehtedekujulised avaused hõõgusid, sülitasid kaks vihmatoru lakkamatult oma koletisekurkudest põlevat vihma, mis eraldus hõbedase joana fassaadi allosa tumedal taustal. Sedamööda kuidas need sulatina joad maale lähenesid, laienesid nad vihkudeks nagu vesi, mis purskab kastekannu tuhandest augukesest. Tuleleegist kõrgemal paistsid kaks hiiglatorni, mille kumbki külg, üks täiesti must, teine täiesti punane, teineteisest teravalt eraldusid, veel suurematena tohutute varjude tõttu, mida nad taevasse heitsid. Nende loendamatud kuradi- ja lohekujud võtsid süngeendelise ilme. Leegi rahutu valgus pani nad silme ees liikuma. Seal oli madusid, kes näisid irvitavat, vihmatorude ammuli suid, mis kuuldusid haukuvat, salamandreid *, kes puhusid tulle, gorgosid *, kes aevastasid suitsus. Ja keset neid monstrumeid, keda tuli ja müra oli kivisest unest äratanud, liikus üks, keda nähti aeg-ajalt põleva tuleriida eest mööduvat otsekui nahkhiirt küünlaleegi eest.

Kahtlemata äratas see kummaline tuletorn kaugel Bicêtre'i * küngastel puuraiuja, kes kohkus, nähes Jumalaema kiriku tornide hiiglavarju kõikumas tihnikuga kaetud künka kohal.

Hulguste keskel tekkis hirmuvaikus, mille vältel polnud kuulda muud kui hädahüüdeid oma kloostrisse suletud kanoonikutelt *, kes olid rahutumad kui hobused põlevas tallis, kiiresti avatavate ja veel kiiremini suletavate akende kolksatusi, Hôtel-Dieu haigla * tubades segadust ja askeldust, tuulevuhinat leegis, surijate viimast korinat ja tinavihma lakkamatut pladinat sillutisel.

Vahepeal olid hulguste peamehed kogunenud Gondelaurier' maja eeskotta ning pidasid nõu. Mustlaste hertsog istus ühel nurgakivil ja vaatles harda naeratusega kahesaja jala kõrgusel

fantastilist kiirgavat tuleriita. Clopin Trouillefou näris meeletu-vihaselt oma suuri rusikaid.

«Kuidagi ei saa sisse!» urises ta läbi hammaste.

«Vana nõiakirik!» pomises vana mustlane Mathias Hungadi Spicali.

«Paavsti vuntside nimel!» tähendas üks hallipäine teeninud soldat, «need kiriku vihmatorud sülitavad sul sulatina paremini kui Lectoure'i laskeavad.»

«Kas näete seda deemonit, kes tule ees edasi-tagasi käib?» hüüdis mustlaste hertsog.

«Pagan võtaks,» lausus Clopin, «see on ju neetud kellalööja Quasimodo.» — — —

«Kas me peame siis siit haledalt lahkuma nagu mõned maanteevennikesed,» ütles Clopin. «Jätta sinnapaika oma õde, kelle need kalottidega * hundid homme üles poovad!»

«Ja käärkamber, kus on koormate kaupa kulda?» lisas üks hulgus, kelle nime me kahjuks ei tea.

«Muhamedi habeme nimel!» karjus Trouillefou.

«Katsume veel kord,» pani hulgus ette.

Mathias Hungadi raputas pead.

«Uksest me sisse ei pääse. Selle vana nõia soomusrüüs tuleks leida mõni vigane koht, mõni auk, salauks, mingi pragu.»

«Kes tuleb kampa?» küsis Clopin. «Mina hakkan uuesti pihta. Muide, kus on siis väike skolaar Jehan, kes oli nii hästi soomustatud?» — — —

«Pealik Clopin,» hüüdis Andry-le-Rouge, kes vahtis Parvis' tänava poole, «seal ongi väike skolaar.»

«Kiidetud olgu Pluto!» sõnas Clopin. «Aga mida kuradit ta enda järel veab?»

See oli tõesti Jehan, kes jooksis nii ruttu, kui lubasid tema raske soomusrüü ja pikk redel, mida ta vapralt mööda tänavasillutist enda järel lohistas, hullemini lõõtsutades kui sipelgas, kes on endast kakskümmend korda pikema rohukõrre ette rakendunud.

«Võit! Te deum! *» karjus skolaar. «Siin on Saint-Landry sadama laadijate redel!» — — —

Jehan hakkas jälle jooksma mööda väljakut redelit järel vedades ja hüüdes:

«Minu järele, pojad!»

Hetkega oli redel püsti aetud vastu alumise galerii rinnatist ühe kõrvalportaali kohal. Hulguste jõuk tungles valjude hüüetega redeli ümber, et hakata üles ronima. Kuid Jehan pani oma õiguse kehtima ning asetas esimesena jala redelipulgale. Tee üles oli küllaltki pikk. Prantsuse kuningate galerii on tänapäeval umbes kuuskümmend jalga sillutisest kõrgemal. Jehan läks üles aegamööda, takistatuna raskest soomusrüüst, hoides ühe käega redelipulgast, kandes teises ambu. Redeli keskpaika jõudes heitis ta nukra pilgu vaestele surnud argoolastele, kellega trepiastmed olid üle külvatud.

«Oh jaa,» ütles ta, «ennäe laibakuhja, mis vääriks «Iliase» viiendat laulu! *»

Siis jätkas ta ülesronimist. Hulgused olid ta kannul. Neid oli igal redelipulgal. Nähes hämaruses seda soomustatud selgade joont loogeldes ülespoole tõusmas, oleks võinud arvata, et terassoomustega madu ajab end kiriku seina najal püsti. Jehan, kes moodustas mao pea ja vilistas, täiendas illusiooni.

Skolaar jõudis lõpuks galerii rinnatiseni ning ronis sellest kogu hulguskonna käteplagina saatel üsna väledasti üle. Tundes end nõnda siis tsitadelli peremehena, hõisatas ta juba rõõmust, siis aga äkki seisatas ta kivistunult. Ta oli silmanud ühe kuningakuju taga pimeduses Quasimodot, silm välkumas.

Enne kui teine piiraja sai kanna galeriile kinnitada, hüppas kohutav küürakas redeli otsa juurde, haaras oma võimsate kätega sõna lausumata kinni mõlemast redelipuust, tõstis nad üles, lükkas redeli müürist eemale, kiigutas hetke hirmukarjatuste saatel ülalt alla hulgustega koormatud pikka ja nõtket redelit ning paiskas äkki üleinimliku jõuga selle meestekobara alla platsile. Oli hetk, mil ka kõige meelekindlamad vabisema lõid. Tagasipaisatud redel jäi hetkeks sirgelt püsti ja näis kõhklevat, siis vankus ta, joonistas äkki kaheksakümnejalalise raadiusega õudse kaare ning prantsatas sillutisele oma bandiidikoormaga kiiremini kui tõstesild, mille ketid katkevad. Hirmus sajatusekisa puhkes ja kustus ning mõned õnnetud sandiks jäänud ronisid vaevu üle surnukuhja minema.

Piirajate esialgseile võiduhüüdeile järgnes valu- ja vihakära. Küünarnukkidega rinnatisele toetudes vaatas Quasimodo osavõtmatult alla. Tal oli ilme nagu vanal pikajuukselisel kuningal oma aknal. — — —

Hulguste seas tõusis hirmukisa.

«Maksame kätte!» karjus Clopin.

«Riisuma!» vastas jõuk. «Rünnakule, rünnakule!»

Tõusis kole ulgumine, milles segunesid kõik keeled, kõik murded, kõik hääldamisviisid. Vaese skolaari surm sütitas jõugus pöörase innukuse. Tunti häbi ja viha, et mingi küürakas neid nii kaua takistas kirikusse pääsemast. Raev aitas redeleid leida, mitmekordistas tunglaid ning mõne minuti pärast nägi pea kaotanud Quasimodo hirmuäratavat sipelgapesa alustavat igalt poolt tormijooksu Jumalaema kirikule. Kel polnud redeleid, neil olid sõlmedega köied, kel polnud köisi, need ronisid üles raidkujude eenditest kinni hoides ja üksteise riideräbalatest kramplikult kinni haarates. Polnud mingit abinõu pidurdada seda kohutavate nägude tõusu. Pöörane raev pani need metsikud näod hiilgama, nende mullakarva laubad nõretasid higist, silmad välkusid. Kõik need lõustad, kogu see inetus piiras Quasimodot. Näis, nagu oleks mõni teine kirik saatnud oma gorgod, penid, lohed, deemonid, oma kõige fantastilisemad raidkujud Jumalaema kirikut ründama. Fassaadi kivimonstrumeid kattis otsekui elusate monstrumite kiht. — — —

La creatura bella bianco vestita[1]

(XI raamatu 2. peatükk)

Pariisi vaatepilt on üldse tore ja võluv, aga eriti tore oli ta nähtuna Jumalaema kiriku tornidest suvise koidu algavas kumas. Võis olla juulikuu. Taevas oli täiesti selge. Mõned hilised tähed kustusid siin-seal ja idakaarel, kus taevas oli kõige selgem, säras üks täht väga heledasti. Päike oli parajasti tõusmas. Pariis hakkas liikuma. Väga selges ja puhtas valguses hakkasid eriti piirsalt silma tuhandete majade äärjooned idas. Kellatornide hiiglavari laotus üle katuste suure linna ühest otsast teise. Mõnest kvartalist kuuldus juba kõnelust ja müra. Siin kõlas tornikella hääl, seal vasaralöök, taamal segunes metallitärin sõitva vankri põrinaga. Kogu sellest katustikust tõusis siin-seal juba suitsu nagu tohutu vulkaani pragudest. Jõele, mille vesi nii paljude sillakaarte all ja nii paljude saarte tippudes kobrutama lõi, näisid pressitud olevat hõbevoldid. Väljaspool linna, vallide taga kadus pilk udupulstide suurde sõõri, millest ähmaselt paistsid tasandike ebamäärased jooned ja nõlvade graatsilised kumerused. Igasuguseid ebamääraseid hääli hajus üle poolärkvel linna. Idas ajas hommikutuul üle taeva mõningaid küngaste uduvillakust lahtikistud valgeid pilvi otsekui vatitükke.

Katedraaliesisel trepil seistes näitasid mõned eidekesed, piimapotid käes, teineteisele hämmastusega purustuste jälgi Jumalaema kiriku peaportaalil ning kaht liivakivi pragudesse hangunud tinaoja. See oli kõik, mis õisest möllust üle oli jäänud. Tuleriit, mille Quasimodo tornide vahel süütas, oli kustunud. Tristan * oli juba väljaku puhtaks koristanud ja lasknud laibad Seine'i visata. Louis XI laadi kuningad püüavad pärast veresauna tänavasillutise ruttu puhtaks pesta.

Väljaspool torni rinnatist, otse selle paiga all, kus peatus preester, oli üks neid kivist fantastiliselt tahutud vihmatorusid, mis end gooti ehitustel turri ajavad. Vihmatoru ühes praos tervitasid teineteist kelmikalt kaks kaunist õitsvat levkoid, mida kerge tuulepuhang hõljutas ja otsekui elavaks tegi. Üleval tornide kohal, kõrgel taevalaotuses kuuldus lindude vidistamist.

Kuid preester ei kuulnud ega näinud kõigest sellest midagi. Ta kuulus nende inimeste hulka, kelle jaoks pole ei hommikuid, ei linde ega lilli. Sel tohutu suurel vaatepiiril, mis tema ümber nii palju mitmekesist sisaldas, oli ta tähelepanu koondunud ühteainsasse punkti.

Quasimodo põles soovist temalt küsida, kuhu ta mustlanna on jätnud, aga ülemdiakon paistis sel hetkel viibivat teises maailmas. Ta elas nähtavasti läbi üht neist võimsalt haaravaist silmapilkudest, mil isegi seda ei märgata, kui maa jalge all kokku variseb.

---

[1] Kaunis olevus valges riides *(itaalia k.)*.

Silmad ainiti ühte kohta suunatud, püsis ta liikumatuna ja vaikivana. Ja see vaikimine ja liikumatus olid kuidagi nii kohutavad, et hulljulge kellamees nende ees värises ning ei söandanud neid häirida. Ta ainult jälgis ülemdiakoni pilgu suunda, seegi oli tal üheks küsitlemisviisiks, ja nii langes õnnetu kurdi pilk Grève'i väljakule.

Ta nägi seda, mida preester jälgis. Väljakul asetseva võlla juurde oli püsti pandud redel. Väljakul oli erainimesi ja palju soldateid. Üks mees lohistas mööda maad mingit valget eset, mille külge oli kinnitatud midagi musta. Mees peatus võlla aluse juures. Siis toimus midagi, mida Quasimodo hästi ei näinud, mitte et ta ainus silm oleks kaotanud kaugelenägemise võime, vaid sellepärast, et sõdurite hulk ei lasknud tal kõike täpselt jälgida. Muide, sel hetkel tõusis päike ja üle silmapiiri voolas selline valguslaine, et näis, nagu oleksid korraga süttinud Pariisi kõik teravikud — tornid, korstnad, katuseharjad.

Sel ajal hakkas mees redelit mööda üles ronima. Nüüd nägi Quasimodo teda jälle selgesti. Ta kandis õlal üht naist, üht valgeis riideis noort tüdrukut, ning sel tüdrukul oli silmus kaelas. Quasimodo tundis tüdruku ära. See oli tema.

Niimoodi jõudis mees redeli tippu. Seal korraldas ta silmust. Et paremini näha, ronis preester põlvili rinnatisele.

Äkki lükkas mees redeli jalaga järsult eemale ja Quasimodo, kes juba mõnda aega hinge kinni pidas, nägi, kuidas kaks sülda maast kõikus kõie otsas õnnetu tütarlaps mehega kukil. Kõis tegi õhus mõne keeru ning Quasimodo nägi, kuidas mustlanna keha kohutavais krampides tõmbles. Preester tema kõrval, kael välja sirutatud, silmad pungis, vaatas samuti seda jubedat gruppi, mille moodustasid mees ja tütarlaps, ämblik ja kärbes.

Stseeni kõige kohutavamal hetkel moonutas preestri tinahalli nägu deemonlik naer. Nii võis naerda ainult see, kes pole enam inimene. Quasimodo ei kuulnud naeru, aga nägi seda. Kellalööja taganes paar sammu ülemdiakoni selja taha, ning äkki raevuga tema kallale sööstes, tõukas ta tema oma tugevate kätega sügavikku, mille kohale dom Claude oli kallutunud.

Preester karjus: «Needus!» ja langes alla.

Allolev vihmatoru peatas ta langemise. Ta klammerdus kätega meeleheitlikult selle külge, ning kui ta parajasti suu avas, et teist korda karjuda, nägi ta pea kohal üle rinnatise ääre sirutuva Quasimodo kohutavat, kättemaksuhimulist nägu. Seepeale jäi ta vait.

Tema all oli sügavik. Kukkuda enam kui kahesaja jala kõrguselt alla sillutisele! Selles kohutavas olukorras ei öelnud ülemdiakon sõnagi, ei ohanud kordagi. Ta ainult väänles vihmatoru ümber, püüdes enneolematute pingutustega üles ronida. Aga tema käed ei leidnud graniidil mingit pidet, jalad ainult riivasid mustunud müüri, kuhugi kinni hakkamata. Need, kes on Jumalaema kiriku tornides käinud, teavad, et otse rinnatise all on kivist mõhk.

Selle nõgusal küljel kulutaski ülemdiakon oma jõudu. Tal polnud tegemist püstloodis, vaid jalge alt viltu taanduva müüriga.

Quasimodo oleks tarvitsenud ainult ülemdiakonile käe sirutada, et teda kuristikust välja tõmmata, kuid ta ei vaadanudki tema poole. Ta vaatles Grève'i väljakut, vaatles võllast, vaatles mustlannat. Kurt nõjatus küünarnukkidega rinnatisele, just sinna, kus hetke eest oli olnud ülemdiakon, ja seal, pööramata oma pilku ainsalt esemelt, mis sel silmapilgul talle tähtis oli, püsis ta liikumatult ja tummalt nagu välgust tabatu, ning pikk pisarateoja voolas vaikselt sellest silmast, mis seni oli nutnud ainult ühe pisara.

Vahepeal oli ülemdiakon hakanud ähkima. Tema juusteta pealaelt nirises higi, tema küüned veristusid vastu kive, tema põlved hõõrus müür marraskile. Ta kuulis iga liigutuse puhul oma vihmatoru külge kinnijäänud sutaani kärisevat ja rebenevat. Õnnetuse tipuks moodustas vihmatoru lõpu tinatoru, mis tema keha raskuse all järele andis.

Ülemdiakon tundis, kuidas see toru hakkas aegamööda painduma. Hädaline mõistis, et kui ta käed väsivad, kui ta sutaan lõhki rebeneb, kui tinatoru looka paindub, siis tuleb tal kukkuda, ning kohkumus tarretas teda üdini. Vahel vaatas ta segase pilguga mingit kümne jala võrra allpool asetsevat kitsast pinnakest raidilustiste armust ja anus kõigest oma ahastavast hingest taevast, et ta võiks sellel paari ruutjalasel pinnatükil elada elu lõpuni, kestku see või sada aastat. Korraks vaatas ta ka alla väljakule, sügaviku põhja; kui ta pea tõstis, olid ta silmad kinni ning juuksed püsti.

Selles kahe inimese vaikimises oli midagi kohutavat. Sel ajal kui ülemdiakon hirmsais surmapiinades vaevles, nuttis mõni jalg kõrgemal Quasimodo ja vahtis ainiti Grève'i väljakut.

Nähes, et kõik rabelused üksnes kõigutavad tema ainust nõrka toetuspunkti, otsustas ülemdiakon mitte enam ennast liigutada. Vihmatoru ümbert kinni hoides hingas ta vaevalt ning ei liigutanudki. Ainult ta kõht tõmbus vahetevahel instinktiivselt kokku, nagu seda kogetakse unes, kui arvatakse end langevat. Ta ainiti vaatavad silmad olid kuidagi haiglaselt ja hämmastunult pärani. Aga samal ajal kaotas ta vähehaaval pidet, ta sõrmed libisesid mööda vihmatoru, ta tundis oma käsi aina nõrgemaks ja keha raskemaks muutuvat. Tinatoru kõverus, mis teda ülal hoidis, kaldus iga hetkega kraadi võrra sügaviku poole. Jube lugu, ta nägi enda all Saint-Jean-le-Rond'i katust väiksena nagu kokkumurtud kaarti. Ükshaaval vaatas ta torni osavõtmatuid raidkujusid, mis nagu temagi rippusid sügaviku kohal, kuid tundmata enda pärast hirmu või tema pärast kahju. Kõik ta ümber oli kivist: silmade ees ammuli sui koletised; all päris sügaval väljaku sillutis; pea kohal nuttev Quasimodo.

Kirikuesisel trepil oli mõni salk uudishimulikke, kes rahulikult mõistatasid, milline hull end küll nii veidral moel lõbustab. Preester kuulis neid ütlevat — selgelt ja teravalt jõudis hääl temani:

«Ta murrab ju oma kaela!»

Quasimodo nuttis.

Lõpuks taipas raevust ja hirmust meeletu ülemdiakon, et kõik on ilmaaegu. Siiski kogus ta viimse jõu viimseks pingutuseks. Ta ajas enda vihmatoru najal sirgu, tõukas enda põlvedega müürist eemale, haaras kätega mingist lõhest kivide vahel ja jõudis umbes ühe jala võrra ülespoole ronida. Aga sellest sakutamisest paindus äkki tinatoru, millele ta toetus, konksu. Ühtaegu rebenes ta sutaan. Kui ta nüüd tundis pinna jalge alt kaduvat ja tal enam muud pidet polnud kui kangestuvad ja nõrkevad käed, mis kusagilt kinni hoidsid, sulges õnnetu silmad ning laskis vihmatorust lahti. Ta langes alla.

Quasimodo vaatas tema langemist.

Nii kõrgelt kukkumine toimub harva püstloodis. Ruumi paiskunud ülemdiakon kukkus algul pea ees ja käed välja sirutatud. Seejärel tegi ta mitu tiiru ümber enda. Tuul ajas ta ühe maja katusele, mis andis õnnetule esimese purustava hoobi. Aga sinna jõudes polnud ta veel surnud. Kellalööja nägi teda veel katset tegevat katuseharjast küüntega kinni hoida, kuid katuse pind oli liiga järsk ning tal polnud enam jõudu. Ta libises kiiresti katuselt alla nagu lahtitulnud telliskivi ja kukkus vastu sillutist. Seal ta enam ei liigutanud.

Siis tõstis Quasimodo uuesti oma pilgu mustlanna poole, kelle võllas rippuvat valges riides keha ta kaugelt nägi viimseis surmakrampides vabisevat, siis vaatas ta jälle alla ülemdiakonile, kes lamas torni jalal ega olnud enam inimese kuju ega nägu, ning lausus siis sügavaimast südamepõhjast tõusva nuuksega:

«Oh, kõik, mis ma armastasin!» — — —

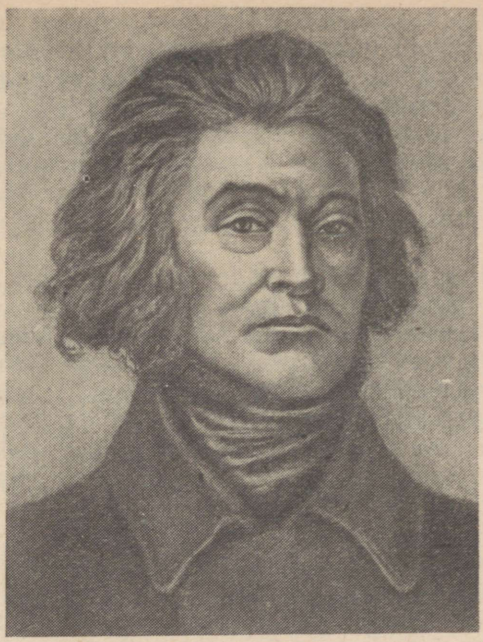

ADAM MICKIEWICZ

(1798—1855)

Adam Mickiewicz, suurim poola luuletaja, sündis 1798. aastal Leedus väikemõisnikust advokaadi pojana. Kõrgema hariduse omandas ta Vilniuse ülikoolis, kus kuulus patriootiliselt häälestatud «Filomaatide» (teadusesõprade) üliõpilasühingusse. Ülikooli lõpetamisele järgnes mõneaastane õpetajatöö Kaunases. Need aastad tähistavad luuleloomingu algust. Tema *«Ood noorusele»,* mis kutsub tegudele ja võitlusse, sai üliõpilasnoorsoo armastatud võitluslauluks. Esikkogu *«Ballaadid ja romansid»* (1822) tugevaks küljeks on rahvalikkus ja sügav kaastunne rõhutute vastu. Poeemis *«Dziady»* on sügavad isiklikud elamused seotud sotsiaalsete probleemidega. 1823. aastal vahistati Mickiewicz salaühingusse kuulumise pärast ja saadeti Venemaale.

Mickiewiczi esimeseks asukohaks saab Peterburi, kus ta lähenes dekabristidele (Rõlejevile ja Bestuževile). Peagi saadetakse ta Lõuna-Venemaale; sealt saadud muljed peegelduvad meisterlikus värsikogus *«Krimmi sonetid»*. 1825. a. asub Mickiewicz Moskvasse; siin kujuneb tal sõbralik ja viljakas suhtlemine nimekate vene kirjanikega, eriti Puškiniga. Tema nimi saab vene kirjanduslikes rin-

gides üldtuntuks, tema teoseid tõlgitakse vene keelde parimate vene kirjanike poolt (Puškin, Lermontov, Rõlejev). Selle ajajärgu esileküündivamaks tööks on poeem *«Konrad Wallenrod»*, jutustus leedu sõjasangari omapärasest kangelasteost.

1829. aastal võtab poeet ette välisreisi, külastades Saksamaad, Šveitsi ja Itaaliat. Ülestõus Varssavis Vene tsaarirežiimi vastu (1830) kutsus luuletaja sedamaid kodumaale, kuid juba Poola piiril sai ta teada ülestõusu lämmatamisest, mis oli poeedile raskeks elamuseks.

1832. aastal asus Mickiewicz Pariisi ja sai siin poola emigrantide vaimseks juhiks. Muuhulgas pidas Mickiewicz ühes Pariisi kõrgemas õppeasutuses loenguid slaavi kirjandusest, milles andis kõrge hinnangu vene kirjandusele, eriti Puškini loomingule. Poeedi enda loomingus süveneb realistlik kujutusviis, mis väljendub ta peateoses — poeemis *«Pan Tadeusz»* (1834). See on laiahaardeline läbilõige XIX sajandi alguse Leedu elust. Meisterlikud pildid aadliklassist loovad mulje tema paratamatust hääbumisest. Poeemi lõpus väljendab luuletaja mõtteid ja unistusi oma kodumaa tulevikust.

Neljakümnendail aastail pääsevad Mickiewiczi vaadetes ja loomingus mõjule müstilised meeleolud, mis halvavad ta tegevust ja loomingut. 1848. aasta Prantsuse revolutsioon tõi poeedi taas vabadusvõitluse positsioonile. Ta hakkas Pariisis välja andma ajalehte «Rahvaste Tribüün», milles tõstis kõrgele rahvaste sõpruse idee, ja organiseeris poola leegioni võitluseks Austria ülevõimu vastu Itaalias. Poeedi viimane võitlev algatus — organiseerida Türgis poola leegion võitluseks Vene tsarismi vastu — jäi teostamata. Ta suri 1855. aastal Konstantinoopolis koolerasse.

OOD NOORUSELE

Nad kooljad on! Ei hinge, südant rinnas!
Oh noorus, tiivad anna! Siis
ma surnud maa pealt tõusen sinna,
kus loova unistuse paradiis,
kus lootus, vaimustus ja lokkav kevad,
kus kuldsed pildid mulle avanevad.
Las aja koormast kooldund mees,
kes varsti vajub igavesse unne,
maad tuhmund pilgul näeb veel vaevalt enda ees,
— ta muud ei tea, ei tunne.

Sa, noorus, tõused avaruste poole
ja lehvid üle ilmamaade
ja pilgu heidad kogu inimsoole;
kui päike särav on su silmavaade.

Sa maha vaata! Ümber udukee,
must mädasoo seal kerkib sinu ette.
Maailm on see!
Sa maha vaata! Üle surnud vete
seal triivib mingi tõuk — ta laev ja laevamees
ja rool on endale — ta siht on enda sees.
Seal musta laine süles
ta saagi poole haarmeid sirutab
ja õõtsub alla-üles,
ja kui siis voog ta puruks virutab —
ta põhja vaob, ta kaob, mis meil sest lugu —
nii hukkub isekate sugu!

Oh noorus, õnn on juua sel su nestest,
kes jagab teistega, end neile pühendab.
Rõõm iialgi ei lahku inimestest,
kel südameid kuldköidik ühendab.

Koos, noored sõbrad, tõuskem nagu maru!
Õnn kõigile on siht meil ühine.
On ühendus me jõud, on joobumus me aru.
Koos, noored sõbrad, teele rühime.
Ei suuremat saa keegi teha
kui surra võitluses, sest järelsoole,
kes jätkab tema teed, ta surnukeha
ju astmeks edasi on sihi poole.
Ei mööda kerget teed me astu —
vaen, nõrkus püüavad meid salvata;
kuid jõud siis seadkem jõule vastu,
ja noorust hirm ei tohi halvata.

Kes lapsena ju lohe põrmu tallas,
see sirgudes kentaure * allutab,
Olümposelt ta loorbereid toob alla
ja põrgu küüsist saagi vallutab.

Siis tõuse kõrgemale veel, kui pilgud viivad
ja kuhu teed ei leia mõtte sõud.
Oh noorus, sul on kotkatiivad,
kui välk on hävitav su jõud.
Koos käsikäes! Liit kindel on me vahel.
Maakera piirame kui elav ahel.
Täis püha tuld ja võitluskihku
ühtainust sihti endas kanname:
Maa, vanalt paigalt nihku,
me uue tee nüüd sulle anname,
ja heites endalt kõik, mis pehkinud ja vana,
sa jälle rändad värske-säravana.

Nii nagu kord — maailma hommikaos,
kui sõna «Saagu valgus!» kajas,
ööst valgus sai ja korraks muutus kaos
ja looja asjade maailma rajas
ja mühas tuul ja kohisesid veed
ja tähed kõrgelt käisid oma teed; —

nii nüüd ka öös, mis igal pool veel lasub,
kus pime vaen on peremees,
me leekiv noorus tööle asub
ja Vaimu maailm tõuseb meie ees,
ja pandiks on, et kord see hommik koidab,
see sõprus, armastus, mis meie põues loidab.

Ju hõreneb eelarvamuste öö,
jääd purunevad aheldatud rannul.
Suur vabaduse koit, oo loitma löö,
käib pääsemise päikene su kannul.

BAIDARI ORG

Mu väle hobune mind viib kui tuulispea;
mets, orud, mäed ja veed ühtsoodu mööda vaovad,
kui lained tulevad ja lähevad ja kaovad, . . .
see vaate vaheldus on silmale nii hea.

Ju väsis hobune ja hämar udulaine
vaob vaikselt üle maa, kui algan koduteed,
kuid ikka silma ees needsamad pildid aina
mul veelgi keerlevad — mets, orud, mäed ja veed . . .

Öö. Und mul ei ole. Tõttan ranna poole.
Näe, süngelt läheneb seal mustav lainevall;
käed vastu sirutan ma vahusele voole . . .

See paiskub kõrgele ja taandub pahinal —
ah, kui mind haaraks kaos kui maru väeti laeva,
et silmapilgukski ei tuleks tunda vaeva.

ALUŠTA ÖÖSEL

Tuul kannab jahutust ja kuumus väheneb,
ja Tšatõrdagile päev looja läheb hele.
Ta rusket õhetust veel valab kaljudele
ja juba kustubki . . . Öö kiirelt läheneb.

Suurt vaikust orgudes nüüd ükski hääl ei lõhu.
Kui läbi une veed ööst helisevad veel
ja lõhna laotavad kõik roosid aiateel,
kui tumm meloodia see ujub läbi õhu.

Öö mahe pimedus suurt rahu kallab hinge...
Kuid äkki meteoor mind jälle äratab,
mis metsi, mägesid kuldhelgil säratab.

Oh öö, sa odalisk*! Viib ära päeva pinge
su kallistus, kuid meel mul vaevalt vaikseks muutub,
kui sinu tulepilk veel kuumemalt mind puutub.

KIKINEIS-MÄGI

See seal me all, mis särab taevana kui aare,
on meri. Taamal mägi meenutaks kui lindu,
kel välgud surmava on lasknud noole rindu
ja hiiglasuled paisutand kui vikerkaare.

Seal sinivete kohal, näe, seal leiad saare.
See on vaid pilv, mis sõuab edasi täis indu
maad hämarusse matta. Näed noid tulepindu
ta laubal helkimas kui kiskja silmapaare?

See on vaid välk. Me all on kuristik. Nüüd oota:
ei ületa siin seda ükski ilma hoota.
Ma kihutan — sa hoia piits ja ole julge —

siit lõhest ainult siis võid ülepääsu loota,
kui vastaskaljult paistmas näed mu mütsisulge.
Kui ei — siis surelikule siin teed ei kulge.

LAEVNIK

Kui näed, et pääseda ei jaksa
paat keset tormi vahutust,
sul kurvaks muutuda ei maksa
või tunda põues rahutust.

Laev ammu kaugel kadus uttu
ja lootuse ta kaasa viis.
Lõpp niikuinii ju jõuab ruttu,
mispärast seal veel kurta siis?

Ei, võitluses ka elu anda
ja jõudu mõõta maruga, —
see parem on kui jõuda randa
ja kurvalt haavu lugeda.

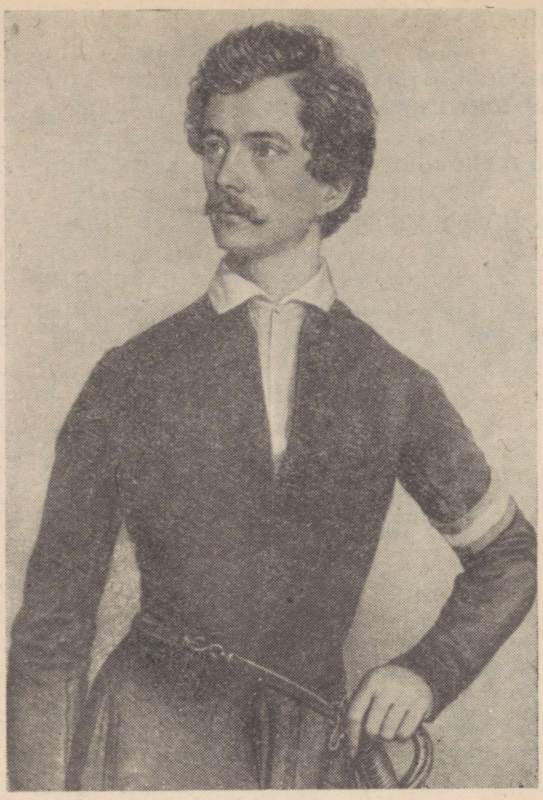

SÁNDOR PETÖFI

(1823—1848)

Suur ungari lüürik Sándor Petöfi sündis 1823. aastal Kiskörösi linnakeses lihakaupmehe pojana. Perekonna sagedaste elukohavahetuste, aga ka poisi enda kärsitu iseloomu tõttu jäi haridustee lünklikuks. Petöfi noorusiga kujunes karmiks heitluseks eluraskustega. Vanemad, kes esialgu elasid jõukal järjel, laostusid ja 16-aastasel Petöfil tuli alustada iseseisvat elurada, kirjut ja okkalist. «Mu elu on möödunud lahinguväljal, kannatuste ja kirgede lahinguväljal,» lausub kirjanik. Huvist teatri vastu sukeldus ta mitmel korral näitlejaellu, teenis sõjaväes ja talus sõdurielu katsumusi, tegi pingutusi pooleli jäänud hariduse lõpetamiseks. Suure entusiasmiga õppis ta võõrkeeli, mis võimaldas tal hiljem tunnustatud tõlkijaks saada. Noorusea eluheitlused, ehkki karmid, said luuleloomingu viljastavaks lätteks.

Aastal 1842 pääsesid ajakirjandusse esimesed Petőfi luuletused, mis äratasid küll tähelepanu, ent ei leevendanud rasket majanduslikku puudust, mis noort poeeti armutult jälitas. Petőfi nimi sai üldtuntuks alles 1844. aastast, mil ta esimene värsikogu *(«Värsid I»)* tolle aja suurima ungari luuletaja Vörösmarty kaasabil trükki pääses. Luuletaja asus seejärel tööle ühe Pesti ajalehe toimetusse, jätkates selle kõrval täie pingega luuleloomingut. Tema laulud vallutasid peatselt kogu Ungari.

Petőfi varasemast loomingust väärib märkimist muinasjutuaineline poeem *«Sangar János»* ja mitu värsikogu, milles on esiplaanil isikliku elu, eriti armastuse motiivid. Tagurlik kriitika suhtus taunivalt Petőfi julgesse ja isikupärasesse luulesse, poeet vastas kallaletungidele tabavate vastulöökidega (näit. luuletus *«Looduse metsik lill»*). Võitlus ametliku kriitika ja Petőfi võimsa talendi vahel jätkus siitpeale kasvava pingega. Loobunud toimetusetööst, võtab Petőfi osa noorte kirjanike elust ja loomingulistest muredest. Tema vaadetes juurduvad üha enam demokraatlikud ja vabadust armastavad jooned. Kirjanduslik tegevus avardub; luuleloomingu kõrval tõlgib ta innukalt Shakespeare'i loomingut.

Kõrgajastu Petőfi luules langeb 1848. aastasse, Ungari revolutsiooni aastasse. Feodalismivastane võitlus põimus Ungaris võitlusega Austria ülevõimu vastu. Petőfi luule kujunes rahva vabadusvõitluse mõjuvõimsaks innustajaks. Kui Euroopat haaranud revolutsioonilaine 1848. aasta märtsis Pesti kihama lõi, kutsus poeet üles vabadust nõudma ja kaitsma, ning mitte paljasõnaliste deklaratsioonidega, vaid mõõgaga; temast sai revolutsioonililiselt meelestatud tööliste ja üliõpilasnoorsoo juht. Ärevate märtsipäevade keerises lõi ta oma kuulsa *«Rahvuslaulu»*, mis trükiti meeleavaldajate poolt vallutatud trükikojas ja sai sedamaid revolutsiooni hümniks. Selles laulus kõlab iga värsirida kui võitlusvaimu sütitav tulesäde; luuletuse kordussalm mõjub pühaliku tõotusvandena.

Ungari revolutsiooni taandumine ergutas tagurlasi poeeti taga kiusama. Petőfi aga vastab monarhiavastaste luuletustega ja söandab isegi rahvuskogusse kandideerida. Vaenlaste ohjeldamatu laimukampaania tõttu kukkus ta kandidatuur aga läbi. Sügavate pettumusmeeleolude ajel kirjutab Petőfi poeemi *«Apostel»*, oma ulatuslikema ja parima eepilise töö, millesse on kätketud autori enda tolleaegsed vaated ja elamused.

Reaktsiooni pealetung Ungari vabadusliikumisele süveneb. Ungari parlament — revolutsiooni peamine saavutus — saadetakse laiali, Lajos Kossuth, üks revolutsiooni juhte, organiseerib vabastusarmee. Petőfi haarab viivitamatult relva ja astub rahvaarmee ridadesse. Revolutsiooni lõplikuks purustajaks sai Austriale appi tõtanud Vene tsarism. Vaenlastest ümbritsetud Ungari ei suutnud oma vabadust kaitsta. Petőfi langes sangarina 31. juulil 1848. aastal viimases verises lahingus, kus purustati vabastusarmee peajõud. Luuletaja haud on tänapäevani teadmata.

Petőfi seisab oma loominguga läinud sajandi revolutsiooniliste

poeetide esirinnas. Tema suurus avaldub isikliku võitluse ja loomingu lahutamatus ühtsuses, mille aluseks on õilsad ideed, tundeehtsus ja vankumatu sirgjoonelisus. Poeet oli sügavalt veendunud kunstirelva tähtsuses ja otstarbes. Ta ütleb: «... luule pole minu arvates mitte härrassalong, kuhu ainult ehitult, läikivais saapais minnakse, vaid pühakoda, kuhu võib sisse astuda viiskudes ja isegi palja jalu.» Petõfi laulud kõlavad lihtsalt, aga ometi haaravalt; nad on kõige lähemal täiuslikule, «tõelisele ungari värsivormile», nagu poeet ise uhkusega märgib.

Petõfi on ülev revolutsiooni laulikuna, kuid selle kõrval on ta väljapaistev ka armastuslüürikuna.

«Vabadus, armastus,
need on mu igatsus.
Elu ma ohverdan
sinu eest, armastus,
ohverdan armu ma
sinu eest, vabadus,»

ütleb luuletaja ise ühe luuletuskogu ette paigutatud motos.

Ta armastuslaulud on mehised, ent siiski südamlikud ja hingestatud (*«Tuul viib õilmelt lehe ära», «Väriseb põõsas, sest...», «Septembri lõpul»* jt.). Parimad armastuslaulud on luuletaja pühendanud oma naisele Juliale. Looduslauludes kangastub Ungari looduse omapärane veetlus (*«Tasandik», «Tisza», «Sügise algul»*). Kogu Petõfi lüürikast käib läbi tunnete ja ideede siirus, luuletaja püha kohuse täitmine oma rahva ees.

Kui tahad luuletaja olla,
siis üles, läbi tulest, veest!
Kes rahva lipu ära heidab,
las tabab needus seda meest!

(«XIX sajandi luuletajad»)

KODUMAAL

Mu kuldseis viljavanikutes maa,
kus kauge kangastus nii kaunina
loob pilte haldjamängust hõljuvast,
mu tasandik, kas tunned oma last?

See oli ammu, kui siin lagedal
ma puhkasin su paplipuude all,
ning üle pea mul piki õhuteed
läks sinu kureparve rändav V;

ja kui siis kalli kodu künnisel
mind saatis teele emakene hell,
ning katkes lahkumisesõna suul, —
vaid ema õnnistust veel kandis tuul.

Sel ajal, kui siit ära olin ma,
on aastad sündinud ja surnud taas.
Oh, muutlik õnn, su vankril meeletul
on ilmas palju sõita tulnud mul.

Suur elukool on maailm. Näha sain
ma selles koolis päevi palavaid.
On elu tihti okkaline, jäik,
viib mitmest kõrbest läbi meid ta käik. —

Ma seda tean, ma seda öelda võin:
su klaasist, kogemus, ma küllalt jõin.
On sama kibe kogemuste rõõm,
kui juua surma mustast klaasist sõõm.

Nüüd aga mure, igatsused, piin —
kõik see, mis laiast ilmast kaasa viin,
kaob põuest, kui ma näen sind enda ees,
ja sulab püha rõõmu silmavees.

Siin on kord hällis kiigutatud mind,
on toitnud siin mind armas ema rind,
siin vaatab päike mulle lahkena —
su helde päike, kallis kodumaa.

VÄRISEB PÕÕSAS, SEST...

Väriseb põõsas, sest
põõsale lendas lind.
Väriseb hing mul, sest
meenutan jälle sind.
Meenutan jälle sind,
väikene piigake,
avara maailma
säravaim helmeke.

Doonau suurvee aegu
voolab üle kalda.
Südantki ma praegu
vaevu hoida maldan.
Armastad mind, piiga?
Ma nii sind armastan. —
Taat ja memm sind iial
rohkem ei armasta.

Kui su juures olin,
siis hoidsid mind, mu arm.
Siis veel oli suvi,
nüüd talv on külm ja karm.
Jätsid mu, siis andku
sull' jumal õnnistust.
Kui veel olen armas,
siis tuhat kord õnnistust.

SÜGISE ALGUL

Kambriräästas pääsupesa
juba tühjaks jäi.
Tühjaks jäänud kurepesa,
üle korstna, üle kesa
rännurahva rada käib.

Keset hämarusi kaugeid,
mööda taeva kõrgeid teid
liigub pilvi lennul raugel...
Või kas ongi neid seal kaugel,
ehk ma kujutlen vaid neid.

Lendab ära, lendas ära
suve külaline hea.
Kaovad lilled, niidu ehe,
libisevad puude lehed
nende järel õige pea.

Nagu kauni naise pale
selgib, tuhmub taevakaas.
Alles naerdes vaatab ilma,
juba pisar tõuseb silma,
pisar põsel, naerab taas.

Nukker naer ja rõõmus pisar,
mingi imeline põim.
Märkamatult randmest haarab,
teise ilma tõmbab kaasa
unelejat mingi võim.

Terve tunni unistasin.
Äkki ärkan, mulle näis,
nagu kuminast, mis lakkas,
kellast, mis just lööma hakkas:
ei ma tea, kus mõte käis.

SEPTEMBRI LÕPUL

Veel orgudes õisi on minemas valla,
haab haljendab akna all päikese käes.
Kuid vaata, sealt talv tuleb mägedelt alla
ning mägede tipud on lumes ja jääs.
Mu südames noores veel suvel on võimu,
veel põu on mul õitsevat kevadet täis,
kuid juba mu juustesse hõbedat põimub,
talv hallase käega mind riivamas käis.

Lill pudeneb, elu see tormates astub.
Mu sülle end, kaasake, istuma sea!
Nüüd toetad sa pea veel mu südame vastu,
ehk homme mu hauale kooldud, kes teab.
Oh ütle: kas katad, kui enne ma suren,
mind pisaraid valades linaga sa?
Kui armastav noormees su juurde kord
tuleb,
mu nime ta pärast kas jätta sa saad?

Kui lesena loori sa endalt kord heidad,
mu ristile lipuks see riputa siis.
Ma tulen, kui südaöö maailma peidab,
ja hauda ta endaga kaasa sealt viin.
Siis pühin ma sellega pisarad ära,
mis nutsin, et kergelt sa hülgasid mind,
seon haavatud südant, mis sellegipärast
veel hauaski jäädavalt armastab sind.

MIS SA TEED SEAL, MIDA PAIKAD?

Mis sa teed seal, mida paikad?
Minu kuube? Aitab, aitab!
Kõlbab katkiseltki teine...
Pigem lipp sa õmble, naine!

Aiman, aiman... aga mida?
Armas jumal teab ehk seda.
Kuid on hea, et ütleb aime...
Lipp sa valmis õmble, naine!

Kauaks küll ei jää see nõnda,
kuid mis saab — ehk selgub mõnda,
kui käib lahingutelaine...
Lipp sa valmis õmble, naine!

Vabadust ei muidu anta,
hinnata ei kätte kanta.
Vere eest ta saada võime...
Lipp sa valmis õmble, naine!

Teed ta oma kauni käega,
armub võit ja jääb me väega,
kuni voogab võitluslaine...
Lipp sa valmis õmble, naine!

RAHVUSLAUL

Üles, madjar! Kodu kutsub.
Aeg on käes — kas nüüd või iial!
Valige, nüüd aeg teilt küsib:
vabadus, või orjus püsib.
Madjarite jumalale
vannume,
vannume: ei enam orjust
kanna me!

Orjad olime me kaua,
neavad vanemad meid hauas.
Neil, kes vabana said surra,
und ei tule orjamullas.
Madjarite jumalale
vannume,
vannume: ei enam orjust
kanna me!

See on tühipaljas hulgus,
kel nüüd surra puudub julgus,
kallimaks kui kodupinda
arvab oma elu hinda.
Madjarite jumalale
vannume,
vannume: ei enam orjust
kanna me!

Ahelatest mõõk on enam,
käsi mõõgaga on kenam.
Miks siis raudu kandma peame?
Muistsed mõõgad valmis seame!
Madjarite jumalale
vannume,
vannume: ei enam orjust
kanna me!

Et me madjarite nime,
vana kuulsust vääriksime,
häbi, mis toond aastasajad,
maha pesta nüüd on vaja.
Madjarite jumalale
vannume,
vannume: ei enam orjust
kanna me!

Seal, kus kerkivad me hauad,
järelpõlv meid leinab kaua.
Tänupalve juures üha
kordavad me nime püha.
Madjarite jumalale
vannume,
vannume: ei enam orjust
kanna me!

EUROOPA VAIKNE, VAIKNE JÄLLE...

Euroopa vaikne, vaikne jälle,
ei vooga ülestõusud siin.
Euroopa vaikib — häbi talle! —
et priiust võidule ei viind.

Meid arad rahvad jätsid maha,
on ungarlane üksi jäänd:
neil randmeil helisemas ahel,
mõõk heliseb vaid meie käes.

Kas sellest meelt me heitma peame,
kas kandma mõtteid mureseid?
Ei, vastupidi, seda teame,
see vaimustama peab just meid.

See ülendagu meie hingi,
et tõrvikud me oleme.
Kui kõik on unes ümberringi,
me pimeduses põleme.

Kui valguskiiri me ei saadaks,
kui sünges öös ei näeks neid silm,
siis taevas nii sest aru saadaks,
et hävinenud on maailm.

Me peale, priius, vaata hetkki,
kas näed, su rahvas oleme:
hirm teistel anda silmavettki,
verd sulle ohvriks toome me.

Või kas ehk rohkem veel on vaja
su õnnistuseks miskit muud?
Sel karmil, truudusetul ajal,
me olnud sulle ainsad truud!

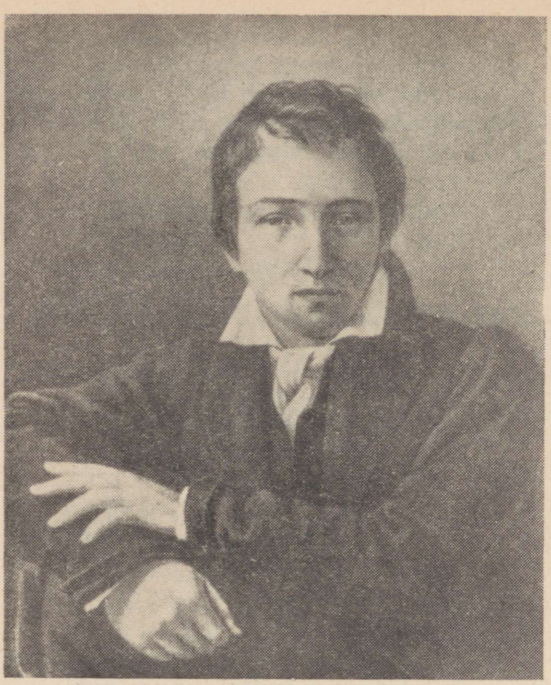

HEINRICH HEINE

(1797—1856)

Heine on Goethe ja Schilleri kõrval saksa kirjanduse suuremaid nimesid, XVIII sajandil alanud õitsengu viimane väljapaistev esindaja. Vähe on kirjanikke, kelle looming oleks oma kaasajast nii lahutamatu. Heine kaasaeg aga — see on ikka veel feodaalsuhetesse aheldatud Saksamaa. Kapitalismi arenemine põrkas siin junkrute eesõiguste vastu, mis kehtisid veel 40-ndate aastate lõpul ja kindlustasid valitseva koha riigis aadlile. Saksa intelligentsi valdav osa oli tugevasti feodaalsete mõjude kütkeis, ehkki ka liberaalsed ja revolutsioonilised vaated hakkasid rohkem kõlapinda leidma. Kirjanduse vallas väljendusid ühiskondlikud vastuolud romantismi ja realismi vahelises võitluses, kusjuures romantism saksa kirjanduses oli, vastandina prantsuse kirjandusele, minevikku pööratud, passiivne romantism. Vastuolud maa ühiskondlik-poliitilises elus leiavad sügava kunstilise peegelduse Heine loomingus.

Heinrich Heine sündis 1797. aastal Düsseldorfis vaesunud, kuid kultuurihuvilise juudi kaupmehe perekonnas. Heine lapse-

põlvemälestuste helgemaid lehekülgi on Prantsuse seaduste kehtestamine kodulinnas Napoleoni vallutuste tulemusena, mis leevendas tunduvalt feodaalset survet ja lõpetas juutide tagakiusamise. Ent Napoleoni kukutamise järel kehtestati uuesti vana kord. Need lapsepõlvemälestused aitavad mõista Napoleoni ülistavaid motiive Heine loomingus.

Pärast gümnaasiumi lõpetamist kodulinnas pidi pojast vanemate soovi kohaselt kaupmees saama, kuid selgus, et poiss selleks põrmugi ei sobi. Rikka lelle toetusel pääses Heine ülikooli; aastail 1819—1823 õppis ta Bonni, Göttingeni ja Berliini ülikoolis õigusteadust. Neil aastail köitis Heinet rohkem kirjandus kui õpingud. Sügavat mõju avaldasid temasse romantikute tunnustatud juhi A. W. Schlegeli (1767—1845) loengud Bonnis. See määras Heine loomingu esialgse kujunemise romantismi vaimus.

1825. aastal õiendas ta Göttingeni ülikooli juures doktorieksami. Heine tulevikuunistused käisid kõrgeid radu, teda veetles õpetlase või riigitegelase karjäär. Kuid juudi soost haritlase jaoks oli niisugune tee tolleaegse Saksamaa oludes suletud. Jäi üle kirjanduslikule loomingule pühenduda, esimesed vaod sel alal olid aetud juba ülikooliaastail.

Aastal 1827 ilmunud luuletuskogu *«Laulude raamat»*, millesse on koondatud juba varem ilmunud värsikogud («Noored kannatused», «Lüüriline intermetso», «Kojutulek», «Harzi-reis» ja «Põhjameri»), tõi Heinele üldise tunnustuse. Põhimotiivideks selles kogus on luuletaja isiklikud elamused — pettumine kaasajas, eneseiroonia, purunenud armastuse nukrad noodid (luuletaja elas noorpõlves üle õnnetu armastuse oma lelletütre vastu). Ainevald ise tingis kogus valitseva romantilise põhitooni. Kuid Heine ei lange siiski minevikumüstikasse, vastuoksa — «Laulude raamatus» kõlavad juba teravmeelsed põiked ümbritsevasse reaalellu. On tunda tulevase Heine sotsiaalse satiiri algeid. Vormilisest küljest on «Laulude raamat» meisterlikumaid saavutusi saksa lüürikas. Heine viljeleb lihtsat ja musikaalset värssi, mis toetub saksa rahvalaulu eeskujule. Eriti kunstitihe on «Laulude raamatu» viimane tsükkel «Põhjameri».

Luuletuskogudega paralleelselt valmib matkakirjelduste vormis proosateos *«Reisipildid» I—IV* (1826—1831), millega autor saavutas tunnustuse ka prosaistina. See on omalaadne teos, milles põimuvad satiirilised stseenid, fantaasiapildid, lüürilised motiivid ja terav poleemika kaasaja probleemide üle. Heine esineb siin juba poliitilise võitlejana.

Kaasaja Saksamaa julge kriitika «Reisipiltides» sulges Heinele kõik võimalused kirjandusliku tegevuse jätkamiseks kodumaal. Innustunud Prantsuse juulirevolutsioonist, lahkus Heine kodumaalt ja asus 1831. aastal Pariisi. Tutvumine Prantsuse arenenud töölisliikumise ja utopistliku sotsialismiga soodustas Heine ühiskondliku pilgu avardumist. Jõudmata küll teadusliku sotsialismi mõistmiseni, juurduvad temas siiski demokraatlikud vaated ja äge vaen

eesõigustatud seisuste vastu. Pearõhk langeb nüüd publitsistikale, mis käsitleb lihtsas vormis ühiskondlikke ja kultuuriprobleeme. Heine teosed kujunevad riigivõimule niivõrd ohtlikeks, et nende levitamine Saksamaal keelatakse. Võõrsil viibiv kirjanik satub majanduslikult raskesse olukorda. Kolmekümnendail aastail loodud luuletused (luulelooming sel kümnendil ei ole ulatuslik) ilmuvad kogus *«Uued luuletused»* (1844).

40-ndad aastad kujunevad kõrgajastuks Heine loomingus. Sügav ideeline sisu liitub nüüd kõrge kunstimeisterlikkusega. Poeemis *«Atta Troll»* (1842) piitsutab Heine, meisterlikult romantika vahendeid kasutades, teutoonlust — kõige saksapärase ülistamist, saksa väikekodanluse näilist radikaalsust, selle tendentslikku ja kunstiliselt mannetut kirjandust. Autori ideid kehastab poeemi peategelane, tantsukaru Atta Troll.

Viljastavat mõju Heine loomingule avaldas 1843. aastal Pariisis sõlmitud tutvus Karl Marxiga, mis kujunes siiraks sõpruseks. Ühiskondlikud probleemid hakkavad nüüd kõlama eriti mõjuvalt. Poeet loob suurepäraseid ühiskondlik-poliitilisi luuletusi, mis ilmuvad kogus *«Ajalaulud»* (1846), ja rea ballaade. Eriti kuulsaks saab luuletus *«Sileesia kangrud»*, mis käsitleb Sileesia kangrute ülestõusu 1844. aastal. Kangrute viletsuse ja tapva töörühmamise kujutamine kasvab üle raevukaks protestiks. Vana-Saksamaale kootav surirüü sümboliseerib proletariaadi ajaloolist hauakaevajaosa. Kordusvärss «Me koome, me koome!» mõjub ähvardava ühisvandena. Marx ja Engels hindasid seda luuletust väga kõrgelt. Poliitilise luule väljapaistvaid näiteid on ka pikemad satiirilised luuletused *«Orjalaev»* ja *«Eeslid-valijad»*.

«Ajalaulude» otseseks jätkuks, ühtlasi Heine loomingu tippsaavutuseks on poliitiline poeem **«Saksamaa»**.

1843. aastal teostus Heine reis kodumaale; teel Pariisist Hamburgi ja tagasi külastas ta mitmeid Saksa linnu. Selle reisi muljete mõjul valmiski poeem, mis ilmus 1844. aastal.

Teos koosneb poeetilistest matkapiltidest, millega põimuvad vaimukad kõrvalepõiked tolle aja Saksamaa ellu. Kirjaniku stiil on vaheldusrikas, ta kasutab legende, fantaasia- ja unenäopilte, isegi anekdoote. Üle kõige käib piitsutav satiir, mille tulle langeb reaktsiooniline riigivõim, tolli- ja tsensuurikorraldus, väikekodanlik elulaad ja kultuuripuudus — kõik, mis luuletaja arvates ahistab vaba ja täisväärtuslikku elu kodumaal. Huvitav ja Heinele iseloomulik on episood Saksa keisrist Barbarossast (valitses XII sajandil). Legendi järgi asub Barbarossa Kyffhäuseri mäekoopas ja ootab, millal Saksamaa teda kui abistajat vajab. Tagurlikud ringkonnad püüdsid seda legendi kuningavõimu idealiseerimise eesmärgil taaselustada ja levitada. Heine iroonia tuum seisab selles, et ta kutsub Barbarossat, keskaja esindajat, päästma Saksamaad kaasaja võimumeestest, kes kahekeelsuse ja «moodsa petuse» varjul ülistavad minevikku. Episoodi lõpuvärsis soovitab luuletaja muistsele keisrile:

«Sa parem jäägi Kyffhäuseri
ja siin oma asju aja.
Kui ligemalt järele mõtelda,
me üldse keisrit ei vaja.»

Juba «Saksamaa» ilmudes pääses kodanlike kriitikute leeris valla süüdistuste rahe; Heine mõisteti hukka kui kodumaa laimaja. Ometi on selge, et luuletaja piitsutavad värsid on sündinud sügavast murest ja nördimusest Saksamaa oleviku ja tuleviku pärast. Heine armastas kõike head oma kodumaal, üle kõige aga tema paremat tulevikku, mille eest ta võitles. «Selle armastuse pärast olen ma kolmteist eluaastat maapaos mööda saatnud ja selle armastuse pärast lähen ma jälle tagasi maapakku, võib-olla igaveseks . . .,» kirjutab ta ise.

1845. aastal haigestus Heine raskesse närvihaigusse. Viimased kaheksa eluaastat mööduvad haigevoodi külge aheldatuna. Kuigi looming neil aastail ei lakka, hakkab kõrgajastu hoog siiski raugema. Viimases kogus *«Romanzero»* (1851) peegelduvad isikliku elu kannatused ja 1848. aasta revolutsiooni lüüasaamisest tingitud pettumusmeeleolud. Kuid neilgi raskeil aastail soovib poeet proletariaadi võitu ja õiglasemat tulevikku.

Heine suri 1856. aastal ja maeti Montmartre'i kalmistule. Luuletaja viimaseks veendumuseks jäi, et ta on tubli sõdurina täitnud oma võitlejakohuse.

* *
*

Ma nutsin unes, kui nägin
und sellest, et hauas ju sa.
Ja üles ärgates leidsin
veel põskedelt pisara.

Ma nutsin unes, kui nägin
und sellest, et lahkusid mult.
Ja üles ärgates nutsin
veel kaua õnnetult.

Ma nutsin unes, kui nägin
und sellest, et olid mu pool.
Ja üles ärgates ikka
ei vaiki pisaravool.

(Tsüklist «Lüüriline intermetso»)

* *
*

Kui hommikuti mööda
ma sinu majast läen,
siis teeb see rõõmu mulle,
kui sind ma aknal näen.

Pilk lendab su sõstrasilmist —
seal küsimine on sees:
«Kes oled sa, mis sul puudub,
sa võõras, haige mees?»

«Ma olen saksa laulik,
mind tunneb kõik Saksamaa;
kui üle loed kuulsamad nimed —
seal minu nimi on ka.

Ja mis mul puudub, sa väike,
see puudub mõnelgi siin;
kui üle loed rasked piinad,
seal hulgas on minugi piin.»

(Tsüklist «Kojutulek»)

TUULEVAIKUS

Tuulevaikus! Puhtaid kiiri
heidab päike mereveele.
Rohelise joome jätab
laev ta õõtsuvasse pinda.

Tüüri taga lamab pootsman
maoli maas ja norskab tasa.
Masti ääres, kükitades,
paikab purje poisikene.

Õhetavad määrdund põsed,
laial suul on nutuvõru
ja nii valuliselt vaatvad
poisi suured, kaunid silmad.

Sest ta ees on laevakapten,
vannub, neab ja riidleb: «Väänkael!
Väänkael! Jälle oled tünnist
heeringa mul varastanud!»

Tuulevaikus! Üles veele
tõuseb kaval kalakene,
soendab peakest päiksepaistel,
rõõmsalt sabaga lööb sulpsu.

Aga kajakas sealsamas
tema peale sööstab ülalt,
ja siis saaki nokas hoides
vibub jälle taevasinna.

(Tsüklist «Põhjameri»)

* * *

Ta pages eest kui väle hirv,
kui väle hirv end peitis.
Ta ronis rahnult rahnule,
tuul juukseid näkku heitis.

Kus kaljud merre langevad,
ma talle järel' jõudsin
ja õrna, kindla sõnaga
talt kindlat vastust nõudsin.

Seal tuikas taevakõrgusel
meil taevaõndsus veres.
All aegamööda päikene
läks looja mustas meres.

All kadus kaunis päikene
vee mustas, sünges süles.
Vood kokku lõid ja hõiskasid
ja heitsid vahtu üles.

Oh ära nuta! Päikene
ei uppund voogudesse.
Kõik tema leegid põlema
jäid minu südamesse.

(Tsüklist «Mitmesugust»)

OODAKE AINULT!

Ma välku löön, kuid müristada
ei oskagi, näib teile, eks?
Te eksite — kord näete seda!
Mul annet on ka äikeseks.

Kord kohkute, kui õigel ajal
saab minu häälgi õige jõu.
Siis alles kõlab täiel kajal
mu sõna, mis on välk ja kõu.

Siis puhkeb raju, mille teedel
ei ole püsi tammepuil.
Siis müürid vanguvad paleedel
ja vaovad tornid kirikuil.

(Kogust «Ajalaulud»)

SILEESIA KANGRUD *

Neil hambad risti, pilk sünge kui öö,
nii tummalt telgede taga käib töö.
«Saksamaa, koome su surirüüd,
kolm needust sellesse koome nüüd.
Me koome, me koome!

Oma härdate palvete jumalat neame.
Me nägime nälga ja külma ja teame:
me ootused, lootused asjatuks jäid.
Ta narris ja tüssas ja mõnitas meid.
Me koome, me koome!

Me kuningat, rikaste kuningat neame,
kes hädast ei hooli, mis taluma peame.
Käest viimased krossid meil pressib ta
ja käsib kui koeri meid hukata.
Me koome, me koome!

Me isamaad neame, kus pettuse läbi
said troonile nurjatus, vale ja häbi.
Kõik kaunis ja õilis seal kolletab pea,
seal söödikuil üksi on sigida hea.
Me koome, me koome!

Süst laksub, telg naksub, me hoolsalt tööl,
me koome usinalt, päeval ja ööl.
Vana-Saksamaa, koome su surirüüd,
kolm needust sellesse koome nüüd.
Me koome, me koome!»

(Kogust «Ajalaulud»)

ORJALAEV

1

Supercargo * van Koek oma kajutis
aina arvusid lehele kannab.
Ta laadungit hindab ja rehkendab,
kui palju tulu see annab.

«Mul kummi on hea, mul pipar on hea,
mul lastis on kaupade lasu,
kuid rohkem kui kullast ja hõbedast
ma mustast kaubast saan kasu.

Kuussada neegrit ma hankisin
poolmuidu Senegalist —
sitke liha ja vetruvad lihased
kui esimest sorti metallist.

Vastu andsin klaaspärleid ja piiritust,
must maakler läks odavalt õnge.
Puhast kaheksasada protsenti saan,
kui rohkem kui pooled ei kõnge.

Kui kolmsada neegritki elaks veel,
kui saabub Rio Janeiro —
sada tukatit tükk minult omandab
nad firma Gonzales Perreiro *.»

Siin korraga katkeb ta mõttelõng,
sest kapteni kajutisse
hall doktor van Smissen, laevakirurg,
aupaklikult astub sisse.

Tal nina on soolatüükaid täis,
tal on naeruväärt kõhetu kuju.
«Noh, doktor,» hüüab van Koek, «kuidas on
mu armsate mustade tuju?»

«Tänan küsimast,» arst viisakalt vastab,
«ma tulin teatama teile,
et täna hommikul surevus
meil tunduvalt suurem kui eile.

Kaks surnut on päevane keskmine,
kuid seitse on tänane kvantum:
kolm naist, neli meest — see kaotus on
mul juba ka kladesse kantud.

Ma hoolega laipasid uurisin;
need kelmid, ma seda ei eita,
vahel teesklevad surnut, vist lootuses,
et lasen nad laintesse heita.

Neil kätelt ja jalgadelt ahelad
sealsamas ma eemaldasin
ja kombe kohaselt korjused
üle parda visata lasin.

Sealsamas juurde ujusid
haiparved täis saagiiha.
Nad on minu kostil — hirmsasti
nad tahavad neegriliha.

Nad haisu said ninna ja asusid
kiilvette ju Aafrika rannul.
Neid ligi tõmbab laibalehk,
nad ujuvad kaasa me kannul.

Nii naljakalt korjuse kohale
nad parvena kokku vaovad.
Üks haarab jalast, üks haarab peast,
teiste kurku räbalad kaovad.

Kui kõik on otsas, üks mõnuga
teeb kukerpalli ja teine
mu otsa vahib kui tänades,
et sai nõnda maitseva eine.»

Kuid ohates segab ta juttu van Koek:
«Kas tead sa mõnda nõu seks,
et paraneks asi? Mis teha küll,
et surevus enam ei tõuseks?»

Arst vastab: «Et suur on surevus,
seal süüdi on neegrid ise,
sest nende haisev hingeõhk
teeb võimatuks hingamise.

Ka igavus paljusid kurvaks teeb
ja võtab neilt elulusti.
Tants, muusika ja värske õhk
võiks aidata vaeseid musti.»

«Hea mõte!» hüüab minheer * van Koek
«Sul tõesti on tarkusepagas
kui Aristotelesel *, kes
Aleksandrile teadmisi jagas.

Ka tulbiaretusühingu
eestseisjal on teravmeelsust.
Kuid siiski, kui sinuga võrrelda,
ta kaugele maha jääb veel sust.

Jah, muusikat, muusikat! Täna veel
nad tekile tantsima viid sa.
Ja kellele meelelahutus
ei meeldi, las see saab piitsa.»

2

Sinikõrgusest sirades vaatavad
tuhanded kauged maailmad,
nii suured, targad ja säravad
kui kaunite naiste silmad.

Nad vilguvad laiale merele,
mis virvendab hiljukesi
ja fosforikiirguses helendab;
nii iharalt suliseb vesi.

Kesk merd nagu ankrus on orjalaev,
tuul vastu õhtut jäi vakka.
Kuid laevalael laternad säravad
ja pillihääled ei lakka.

Seal tüürimees viiulit vingutab,
kokk nobedalt sõrmitseb flööti,
üks laevapoiss agaralt trummi lööb,
kuid doktor puhub trompeeti.

Seal tantsu lööb sadakond meest ja naist;
kui meeletud laadungi vahel
nad hõiskavad, kepslevad, keerlevad
ja kaasa kõliseb ahel.

Nad põrandat sõtkuvad metsikus hoos.
Seal ägades tumedad donnad
oma alasti partnereist hoiavad
ja hoopidest verised on nad.

Seal orjakubjas on tantsujuht
ja jalutab piitsaga ringi.
Ta laisemaid tantsijaid ergutab,
et nukrus ei vallutaks hingi.

Ja pidulärm ja pill ja trall —
alt põhjast see tasapisi
toob pinnale suikuvaid, uniseid
veeriigi koletisi.

Uneähmis haid juurde ujuvad
ja karjana tõusevad voole.
Täis üllatust ja imestust
nad vahivad laeva poole.

Ja mõistes, et kaugel veel toitmistund,
haid pettunult maigutavad
ja lõugasid pärani ajades
nad uniselt haigutavad.

Ja pill ja trall ja pidulärm.
Suur igavus ähvardab tappa
haikalu — nad vaatavad, ootavad
ja salvavad endale sappa.

Haid, paistab, ei armasta muusikat,
nagu paljud, kes nende sugu.
Shakespeare juba hoiatas kiskjate eest,
kes muusikast ei pea lugu.

Ja pidulärm ja pill ja trall.
Veel tantsuhoog ikka ei väsi.
Fokkmasti * all seisab minheer van Koek
ja palves laotab käsi.

«Oh issand, ära lase neid patuseid
nii surra, kui surid mul teised.
Kui mõni ka pahandas sind, sa tead,
nad on ju lollid kui veised.

Neile halasta Kristuse pärast, kes läks
me kõigi eest ristipuule,
sest terve mu äri võib nurjuda,
kui sina mu palvet ei kuule.»

(Kogust «Viimaseid luuletusi»)

EESLID-VALIJAD

Kui priiusest viimaks isu sai täis,
siis vabariik loomade soole
ei meeldinud enam — neil tahtmine käis
absoluutse monarhia poole.

Ju olidki kuningat valimas koos
kõik neljajalgsete liigid.
Parteidel võitlus käis täies hoos
ja hirmsasti keesid intriigid.

Võim oli eeslite komitees
vanameelsete fraktsioonil.
Must-puna-kuld täht * säras otsa ees
neil pikkade kõrvade foonil.

Oli hobune kandidaat teisel parteil,
kuid häält nemad tõsta ei julgend —
hirm vana-pikk-kõrvade kisa ees neil
nii kõikidel suu oli sulgend.

Kui üks siiski teistele sisendas,
et hea oleks valida hobust,
hall vana-pikk-kõrv kisendas:
«Ärge väljagi tehke sest tobust!

Sa reetur! Su kujugi silmale
halb näha on, jumala pärast!
Ei toonud eesel sind ilmale —
sa sündisid prantsuse märast.

Näe, otsekui sebral sul küljel on joon,
sa polegi eesel, vaid sebra.
Ka tundub nasaalne su hääletoon.
Kas pole su sünnimaa Heebrea?

Ja kui sina eesel ehk oledki, tea,
siis oled sa hingetu, vilu,
hall mõistuse-eesel, kes kalliks ei pea
eesliloomuse müstilist ilu.

Kuid minus, te isegi arvake,
see elab nii päeval kui öösel.
Mu sabas ka viimane karvake
võib tõendada: eesel mis eesel!

On saksa mullas mu sugupuu juur,
on ehtne mu eesellikkus.
Mul on minu isade taimenatuur,
truualamlik tunderikkus.

Ei olnud nad kahtlased galanteriis [1],
patust peenust ei ajanud taga,
vaid igaüks kottisid veskile viis,
virk, viisakas, vooruslik, vaga.

Me isad — ei, surnud ei ole nad!
Hauda jätsid nad kondid ja naha,
kuid hinged — need ülevalt vaatavad
me peale nüüd mõnuga maha.

Esi-eeslid! Ei kustu te glooria [2].
Me elule andsite suuna.
Teie eeskujul veskile voorida
ikka tõotan ma kohusetruuna.

Mis õnn — olla eesel! Ei harjuda
saa sellega — nutt tõuseb silma.
Ma tahaksin katustelt karjuda:
ma eeslina astusin maailma!

Mu isa — täis uhkust end nimetas
eht saksa eesliks tema.
Saksa eeslipiimaga imetas,
suureks eesliks mind kasvatas ema.

Esi-eeslite eeskujul vagane,
truualamlik eesel sai must.
Jään eesliks ja iial ei tagane
heast, vanast eeslivaimust.

Ja kuna me eeslid, siis vajame,
et hea oleks eeslite hõimul,
ja eesliriigi me rajame,
kus ainult eeslid on võimul.

Kõik oleme eeslid! Ii-aa, ii-aa!
Ei hobuste ikkega lepi!
Maha hobused! Eesel — hurraa, hurraa! —
saab krooni ja valitsuskepi.»

---

[1] Galanterii — *siin:* peenutsemine.
[2] Glooria — kuulsus, sära, aupaiste.

Nii rääkis patrioot ja siis
kõik kiitust kuulda lasid.
Neil oli rahvuslik mõtteviis,
nad kapju müdistasid.

Keegi tammepärjagi riputas
ta kaela. Kesk hõiskavat summa
hända kõnemees vastuseks liputas
täis tänu ja liigutust tumma.

(Kogust «Viimaseid luuletusi»)

SAKSAMAA

TALVEMUINASJUTT

(Katkendeid)

Esimene peatükk

See oli nukral novembrikuul,
kui vihmahoog järgnes hoole,
tuul vingus ja päike käis madalalt —
siis sõitsin ma Saksamaa poole.

Ja kui ma jõudsin piirile,
põu äkki kõvemalt lõi mul
ja usun, et mu vaadegi
läks niiskeks kui imevõimul.

Ja kui ma siis kuulsin saksa keelt,
nii imelik tunne mind rõhus,
näis nagu täis magusat valu mu rind
verd voolaks kodumaaõhus.

Üks kandlega tütarlaps laulis seal
ja kuigi ta hääl oli vale,
ta laulis nii ehtsa tundega,
et hinge läks kuulajale.

Ta armunuist laulis, kes lahkuvad
siin elus, kuid kokku kord saavad
ses paremas ilmas seal üleval,
kus kaovad kõik hädad ja haavad.

Ta laulis, et maa peal on hädaorg
ja rõõmud siin kaua ei kesta,
ja taevariigist, kus ükskord hing
end õndsuse meres võib pesta.

See taevaga lohutav loobumislaul —
kes meist küll seda ei tunne?
Kui rahvas, suur sülelaps, tõstab häält,
— selle saatel ta jälle vaob unne.

Tean viisi ja teksti ja autoreid,
neid teesklevaid härrakesi,
veini salaja joovad, kuid räägivad,
kui kasulik jook on vesi.

Oh sõbrad, ma uue ja parema
loon teile laulu ja viisi.
Juba elades maa peal rajame
me endale paradiisi.

Juba maa peal õnne me tahame,
mida seni on oodatud taevast.
Mispärast siis kauem veel laiskade vats
peaks paisuma virkade vaevast?

Meil kasvab maa peal leiba küll,
saab kõigile kõhutäiteks.
On roose ja mirte, on ilu ja au,
on suhkruherneidki näiteks.

Jah, suhkruherneid saab igamees,
niipea kui lõhkevad kaunad.
Las pärida inglid ja varblased
kõik taevase õndsuse aunad.

Ja kui meile tiivad kord kasvavad,
kui maised ihud on hauas,
siis õndsuse kooke ja tortisid
koos maitseme taevases lauas.

Uus, parem laul! Flöödid ja viiulid
ses kõlavad — võimsad ja hellad.
Nüüd *miserere* * on lõppenud
ja vaikinud matusekellad.

Noor geenius Vabadus armastab
Euroopat, nägusat neitsit.
Ta kallimat tuliselt kaisutab,
suud teineteist suudluses leidsid.

See abielu jääb maksvaks ka siis,
kui papp sõnu peale ei loegi.
Kaua elagu peigmees ja elagu pruut
ja olgu neil tütreid ja poegi!

Mu laul, mu uus ja parem laul,
nüüd pulmahümniks saa sa.
Kui taevas on tähti täis mu hing
ja õndsuses särab kaasa.

See vaimustus voogab esile
kui tulejõgi mu rinnast.
Nii tugev end tunnen, et tammepuid
ma rebiksin mullapinnast.

Siin, kodumaal, tunnen ma südames
kui nõiamahlade sõudu.
Taas emakest puudutas hiiglane *,
täis jälle on värsket jõudu.

Teine peatükk

Kui tütarlaps taevamõnudest
nii laulis ja musitseeris,
sel ajal hoolsalt Preisi toll
mu kohvreid revideeris.

Nad tuhnisid kõike, nad sorisid
mu pesu ja taskurätte,
et pitse, briljante, mõnd keelatud teost
ei unustaks äkki mu kätte.

Te narrid, miks kohvrites sorite!
Neis varjamisväärset on vähe.
See salakaup, mida kaasa viin,
on peidetud ära mu pähe.

Siin pitse on, millistest peenemaid
ka Brüssel või Mecheln * ei anna.
Paar pitsi mu pilgete pudelist
võiks igaüht siruli panna.

Peas varjan ma kalliskivisid,
mis kroonivad saabuvaid aegu.
Seal templiaarded on jumala jaoks,
kes kõigile tundmata praegu.

Ja raamatuid palju on varjul mu peas!
Te vaadake ainult mu laupa!
Mu pea on kui sädistav pesakond
täis keeluväärt raamatukaupa.

Ei ole neist hullemaid sattunud
ka Saatana biblioteeki.
Ka Hoffmann von Fallerslebenist *
ei õhku nii ohtlikku leeki.

Mu kõrval üks reisija tähendas,
et meie ees on praegu
uus algatus, Preisi tollilíit *,
mis kuulutab paremaid aegu.

«See tollilíit,» ütles mu kaaslane,
«meil kauneid võrseid ajab.
Ta liidab me lõhenend isamaa,
meist ühise rahvuse rajab.

Ta toob meile välise ühtsuse,
nii-ütelda materiaalse;
ideelise sideme annab tsensuur —
loob ühtlusevaimu me maal see.

Toob meile seesmise ühtsuse,
mida tollilíit anda ei jaksa.
Meil kõigil on ühine unistus:
seest-, väljastpoolt ühtlane Saksa.»

Neljas peatükk

Ma hilja õhtul Kölni sain;
Reini kohinat kuulda seal oli.
Mu põski paitas saksa-õhk
ja kohe mu üle sai voli

suur söögi-isu. Ma käskisin
omletti lauale tuua,
ja kuna sink oli tulisoolane,
nõuks võtsin ka reinveini juua.

Reinveinil on ikka veel kullahelk
ja kergeks teeb ta rinna.
Ja kui sa ülearu jood,
ta sedamaid tõuseb ninna.

Hea kihelus täidab tast ninasid
ja õnnis rahutus hingi.
Ma tühjadel, kõmavail tänavail
öös kaua uitasin ringi.

Nii tõsiselt hooned mind vahtisid
kui tahtes kõnelda nende
auväärsete paikade ajaloost,
pühast Kölleni * linnast legende.

Jah, vanasti vagatsev papiparv
võis siin oma püüniseid seada.
Siin võim oli pimedusmeeste käes,
nagu Hutteni * töödest on teada.

Kord nunnad ja mungad siin tantsisid
keskaja pöörast kankaani *.
Hooghstraaten * — Kölni Menzel * — haus
siin mürgist laimamisplaani.

Siin inimesi ja raamatuid
kord tuleriidale veeti
ja löödi seejuures kellasid
ja lauldi täis pieteeti [1].

Siin õelus ja sõgedus aelesid
kui tänaval peniga peni.
Juhm usuvaen nende järglasi
iseloomustab tänaseni.

Kuupaistes, näe, hoonemürakas
nii kohutav hiiglaloom on.
Nii kuratlik-mustana kerkib ta öös.
See kuulus Kölni doom on.

Tast pidi saama vaimu Bastille.
Room kavalat mõtet haudus,
et saksa mõistust see hiiglatürm
peab jäädavalt vangiraudus.

Kuid Luther tuli ja hüüdis: «Seis!»
Ta tõmbas eilsele joone.
Ja sellest päevast alates
jäi pooleli hiiglahoone.

[1] Pieteet — aukartus, vaga austus.

Ta pooleli jäi, ja see on hea,
sest kuni me rahvas kestab,
see poolik hoone saksa jõust
ja protestantlusest vestab.

Kaheksas peatükk

Viis taalrit Kölnis maksma peab,
kui sõita Hageni linna.
Et diližanss [1] oli kahjuks täis,
tuli lahtise vankriga minna.

Tõld vaevaselt liikus porisel teel.
Oli sügishommik nii vinge,
oli niiske ja vilu, kuid ometi
soe tunne täitis mu hinge.

See oli ju minu kodumaaõhk,
mis täidab mu januvaid kopse!
Ja ratastelt pritsiv maanteesopp —
eks ole mu kodumaa sopp see!

Hända liputades nii koduselt
posthobused vankri ees käisid,
et Atalanta õuntestki *
nende pabulad kaunimad näisid.

Tee viis läbi Mühlheimi. Kenake linn,
virk, vaikne rahvas. Neis paigus
aastal kolmkümmend üks olin viimati.
Siis siia sattusin maikuus.

Siis säras ja helkis kõik päikeses,
ilm kandis õie-ehet,
ja linnud nii ihkavalt hõiskasid
ja ootasid naised ja mehed.

Nad ootasid muutust, mis Saksamaalt
kõik rüütlid minema roogiks,
tuld pikkadest teraspudeleist
serveerides lahkumisjoogiks.

---

[1] Diližanss — postitõld.

Et tantsides Priius, käes trikoloor *,
lööb ümber pehkinud trooni
ja hauast võib-olla tagasi
toob isegi Napoleoni *.

Ah taevas, veel rüütlid on ikka siin!
Kes saabusid, peened kui õrred,
on kasvanud makku ja kõnnivad
kui elavad õlletõrred.

Kui lootus, usk ja armastus
nad välja nägid, kui tulid.
Nüüd punased ninad me veinidest
on saanud need kahvatud sulid.

Käib Priius, kaks karku kaenla all *,
ta enam ei torma ja hulla.
Pariisi tornidel trikoloor
on kurb — nagu nutt tahaks tulla.

Küll surnuist tõusis veel Napoleon *,
kuid järanud halastamata
olid inglise tõugud ka tedagi,
ja ta laskis end jällegi matta.

Ma nägin pealt, kui viimast au
ta põrmule prantslased andsid. *
Kuldtõld. Kuldvõidujumalad
kuldkirstu kätel kandsid.
— — —

Viieteistkümnes peatükk

Jääkülma, nõelteravat vihma vaob,
hall udu on nurmel ja laantel.
Hända võngutab higine hobusepaar
nukralt sumbates porisel maanteel.

Puhub postipoiss sarve. Ju lapsena
ma tuttavaks sain tema looga.
«Kolm ratsameest ratsutas väravast.»
Vihm sahiseb endise hooga.

Laud kinni vajuvad, suikuma jään,
ja ena! siis unenäos näen ma,
et viibin Kyffhäuseri imemäes.
Punahabeme juurde läen ma. *

Seal kivitoolis raidkujuna
ei näinud ma istumas teda.
Ta nõnda soliidne ei olnudki,
kui kombeks on kujutleda.

Taat tatsutas saalides minuga koos
ja hubaselt juttu vestes
ta mõnules otsekui antikvaar
oma aardeis ja aardekestes.

Ta relvasaalis mind õpetas,
kuidas hoida musketipära,
ja hermeliinmantli hõlmaga
nühkis mõõkadelt roostet ära.

Siin kiivrit sulgtupsuga puudutas
talt tolmu pühkida püüdes;
seal kõrvaldas ämblikuvõrkusid,
mis rippusid soomusrüüdes.

Ka lippu ta tolmutas, lausudes:
«Et siidist kangas ei koitaks
ja tõugud varrast ei uuristaks,
on vaja, et korda hoitaks.»

Ja kui me saali jõudsime,
kus tuhandeid sõdureid magas,
reas üksteise kõrval, kõik relvades,
taat muheldes seletust jagas.

«Siin tasem peab käima, et asjata
ei tülitaks sõdurisalka.
Üks sajand on jälle mööda läind,
aeg jälle on maksta palka.»

Ja kikivarvul vanamees
nüüd lähenes sõdureile.
Kuldtüki igaühele
ta tasku pistis neile.

Ja nähes mu imestust, muheles taat:
«Olen kindla korra rajand:
mu palgataks on mehe pealt
üks tukat iga sajand.»
— — —

Kuueteistkümnes peatükk

Mind vankri põrutus äratas,
kuid peagi ma hakkasin tundma
unerammestust jälle, ja uuesti
nägin Punahabemest und ma.

Taas käisin ma keisriga vesteldes
mööda kõmavaid sammassaale.
Ta järele päris küll seda, küll teist,
mis juhtunud siiamaale.

Maapealsed asjad ja uudised —
kõik huvitas jutukat taati.
Ta polnud neist kuulnud ju midagi
Seitsme-aastasest sõjast saati.

Ta päris, mis Moses Mendelssohn teeb,
kas Karschin * veel hiilgab espriiga [1],
ja kuidas läbi saab Louis Viisteist
krahvinna Dubarry'ga *.

«Oh keiser,» ma hüüdsin täis imestust.
«Sa ajaga kaasas ei sammu.
Tea, Moses, Rebekka, poeg Abraham —
kõik nemad on hauas ju ammu.

Kui Louis veel valitses, Dubarry'l
läks elu kui rõõmude keeris.
Ta oli ju üsna aastates daam,
kui konvent ta giljotineeris.

Louis Viieteistkümnes sängis veel
sai kõrvad pea alla panna.
Tema poeg aga giljotineeriti
nii nagu ka kuninganna. *

Kuninganna küll seisusekohaselt
meelekindlaks jäi vaenlaste leeris.
Dubarry aga ulus ja kisendas,
kui konvent ta giljotineeris.» — —

Siin keiser äkki võpatas
ja jõllis pilgul fikseeris
mind, hüüdes: «Taevane halastus!
Mis on see — giljotineeris?»

[1] Esprii — vaimukus, teravmeelsus.

Ma seletasin: «Uus meetod meil
on giljotineerimine,
mis igast seisusest rahva jaoks *
on äärmiselt praktiline.

Me selle uue meetodi jaoks
ka masina leiutasime.
Et leidur on härra Guillotin *,
siis masingi kannab ta nime.

Sind laua külge seotakse,
ja laud on postide all, mis
on kõrvuti püsti, ja üleval
kolmnurkne kirves on valmis.

Üks nööritõmme, ja kirves vaob
sealt rõõmsal vihinal alla;
ja pea veereb kotti, mille suu
on seks otstarbeks valla.»

Siin keiser mu jutustust katkestas
ja hüüdis täis jälestust: «Kuule,
jää vait, jää vait, ma mõeldagi
ei taha su riistapuule.

Mis! Laua külge köidavad
nad kuninga, kuninganna!
Ja kuhu jääb siis etikett?
Nii ülemaid halvaks panna!

Ja kelle loal sa mind sinatad
ja longid nii vabalt ringi?
No oota veel, ninakas vennike!
Ma seda sulle ei kingi!

Ma raevun hingepõhjani,
kui kuulen, mis te teete.
Su hingeõhkki ohustab
me riiki ja majesteete.»

Nii räuskas ja kurjustas vanamees.
Siis minagi kahvatasin
ja mis mu mõttes, temale
kõik näkku prahvatasin.

Ma valjult hüüdsin: «Sa, kummitus,
ei sobi me päästja ossa!
Käi magama, toime tuleme
ka sinuta, Barbarossa.

Vabariiklased välja meid naeraksid,
kui sihuke veider kuju
käiks trooni ja skeptriga [1] meie ees —
see neile tooks naljatuju.

Su lipuvärvid — must, punane, kuld * —
ka needki on vastikuks läinud.
Liig sageli olen ma nende all
vana-sakslaste narrusi näinud.

Sa parem jäägi Kyffhäuseri
ja siin oma asju aja.
Kui ligemalt järele mõtelda,
me üldse keisrit ei vaja.»

Seitsmeteistkümnes peatükk

Nii nurjatu kõne mul mõistagi võis
vaid unenäos kerkida suule.
Kui oleme ärkvel, meilt ükski vürst
nii ülbeid sõnu ei kuule.

Vaid ideaalses unenäos
mul selleks sõnu leidus,
kui päeval me saksa arvamus
truu südame põhjas on peidus.

Kui ärkasin unest, me vurisev tõld
just metsast mööda viis meid.
See alasti, puine reaalsus on hea
peast puistama unenäoriismeid.

Pead vangutasid tammepuud.
Küll võisid nad pahaks panna
mu kergemeelsust! Ma purskasin:
«Hea keiser, oh andeks anna!

Oh anna andeks see meeletu jutt!
Tead asju, mis mina ei teagi.
Nii kergesti katkeb mu kannatus!
Mu keiser, oh tule ju peagi!

[1] Skepter — valitsuskepp.

Kui vastumeelt sulle on giljotiin,
võid võtta endise moegi:
mõõk aadli jaoks, kuid köiega
poo pürjeleid, talupoegi.

Vaid mõnikord vaheldust too ja tee,
et aadlimehi saaks poodud,
ja päid raiu teistel — eks ole me kõik
ju ühe jumala loodud.

Karm kaelakohus too tagasi,
mis tuli Karl Viiendaga *,
ja seisusteks, gildideks, tsunftideks
me rahvas uuesti jaga.

Ka Püha Rooma riigigi
ma lubaksin tagasi tulla,
ta pehkinud au ja hiilguse,
ta kiiskava kassikulla.

Sest tõeline keskaeg ikkagi,
kõik hea ja halb, mis oli,
on seeditav, ainult korista
see kahepaikne koli.

Meid päästa kamassirüütlitest!
Tõepoolest, kui narritegu
on praegune gooti hulluse
ja moodsa pettuse segu.

Maalt komejandid kõik kihuta
ja kõik nende tsirkused sule,
need keskaja halvad paroodiad.
Oh keiser, sa varsti tule!»

Kahekümne seitsmes peatükk

— — —

Ju vana, teesklev põlvkond kaob,
ta võim ja hiilgus hajub.
Ta lämbub oma valedes
ja alla hauda vajub.

Ju üles kasvab uus inimpõlv,
kes uueks maailmagi muudab.
Tal vabad on mõtted ja vaba on rõõm,
ta lõpuni mõista mind suudab.

Põlv sirgub — patuta, valeta,
kes mõistab mu mõttekäike,
kes lauliku rinnal end soojendab,
mis uhke ja helde kui päike.

Täis armu kui valgus ja karske kui leek
on minu süda. Mind kandsid
te keskele õilsad graatsiad *
ja kandle minule andsid.

See sama kannel on, millel kord
lõi Hellases oma laule
mu taat Aristophanes *, suur poeet —
aeg toob ainult lisa ta aule.
— — —

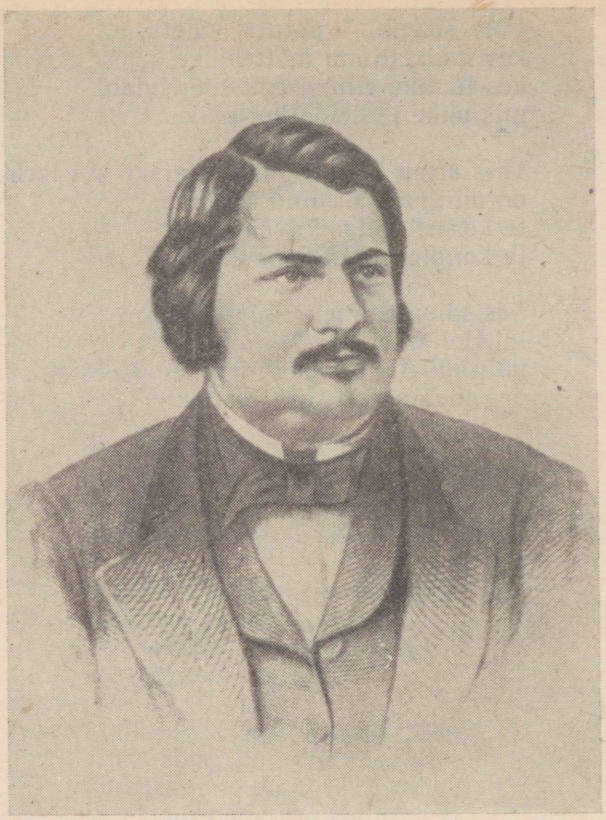

HONORÉ DE BALZAC

(1799—1850)

XIX sajandi 30-ndail aastail pääseb prantsuse ja inglise kirjanduses võidule realism. Realismi võidulepääsu soodustab esijoones kodanliku ühiskonna vastuolude teravnemine, mis ilmnes kõige selgemal kujul Prantsusmaal — «kodanliku ühiskonna poliitilise arenemise klassikalisel maal» (Marx). 1830. aasta revolutsiooni järel muutub tööstarite, pankurite, liigkasuvõtjate ja igasuguste kodanlike nöörijate surve veelgi tugevamaks ja kutsub esile proletariaadi tormilisi väljaastumisi, mis 1848. aastal viivad uuele revolutsioonile. Tugevate sotsiaalsete vapustuste ajastu mõjutas otsustavalt ühiskondliku mõtte, teaduse ja kunsti arenemist. Tekkis sotsialistide-utopistide õpetus, mis andis kehtiva korra aluste sügava kriitika, kuid ei valgustanud teed nende vääramiseks. Kirjandus rikastus uute teemade ja probleemidega. Eesrindlikud kirjanikud,

taotledes inimvahekordade sügavat ja igakülgset kujutamist, asetavad pearõhu sotsiaalse elu varjukülgedele, kriitilisele suhtumisele kaasajasse. Romantism, mis saavutas õitsengu Hugo ja Byroni loomingus, tõrjutakse välja uue kirjanduse poolt, mis lähtub elu tõepärase kujutamise põhimõttest ja tõstab teravalt esile ühiskondlikke pahesid, suhtub neisse kriitiliselt, eitavalt. Niisugust kirjandust nimetatakse teatavasti kriitiliseks realismiks. Silmapaistvaid kunstilisi võite andis kriitiline realism just prantsuse kirjanduses, ja esijoones Stendhali ja Balzac'i loomingus.

Sama ajajärgu inglise realismi suurimad nimed on Charles Dickens (1812—1870) ja William Thackeray (1811—1863). Nendegi looming kujutab kaasaega tõetruult, kuid kriitiline hoiak jääb prantsuse meistritega võrreldes tagasihoidlikumaks. Ilmneb kodanliku ühiskonna parandamise püüe inimese kõlbelise täiustamise teel.

Realismi võit prantsuse kirjanduses on lahutamatult seotud Frédéric Stendhali (1783—1842) nimega, kes esindab realismi esimest etappi (restauratsiooniperiood). Tema parimad tööd on romaanid *«Lucien Leuwen»*, *«Parma klooster»* ning *«Punane ja must»*. Viimast luges M. Gorki parimate romaanide hulka kogu maailmakirjanduses. Teose peakangelaseks on madala päritoluga, kuid andekas noormees Julien Sorel. Tema saatust jälgides antakse läbilõige restauratsiooniajajärgu Prantsusmaa elust, kus aristokraatia ja ministrid vihkavad inimeses tõtt, energiat ja andekust. «Häda igaühele, kes tõuseb keskpärasest tasemest kõrgemale,» ütleb Sorel surma eel. Andeka nooruki probleemi arendab edasi Balzac'i looming.

Prantsuse realismi teise etapi suurkujuks on Honoré de Balzac. Ta sündis 1799. aastal Tours'is talupojaseisusest pärineva väikeametniku perekonnas. Tulevase kirjaniku haridustee algab vaimuliku suuna ja range distsipliiniga Vendôme'i koolis, kus poiss ühekülgse tuupimise kiuste kiindus raamatuisse. 1814. aastal siirdub perekond Pariisi. Noor Balzac hakkab valmistuma juristi elukutse vastu, õppides algul juriidilises koolis, hiljem Sorbonne'i ülikoolis. Õpingute kõrval algavad visad ja järjekindlad loomingulised katsetused. Ta kirjutab suure hulga (40 köidet) ajaviiteromaane, mis ei too kuulsust ega aita lahendada ka teravat majanduslikku kitsikust. Küll aga ilmneb juba sel ajajärgul Balzac'i visadus ja suur töövõime, samuti oskus nii elust kui ka raamatuist teadmisi ja tähelepanekuid ammutada. Ebaõnnestunud katse järel ärilise tegevuse abil oma majanduslikule olukorrale jalgu alla saada süveneb Balzac uuesti loomingusse ja seekord juba edukamalt. Bretagne'i talupoegade ülestõusu teemal loodud romaan *«Šuaanid»* toob talle kuulsuse. Loominguline töö jätkub nüüd ebatavalise pinge ja energiaga. Ebaloomulikult suur töökoormus (Balzac töötas kuni 16 tundi päevas) õõnestas Balzac'i raudse tervise. Kirjaniku isiklikus elus oli kasinalt päikesepaistet.

Võlgadest ei vabanenud ta elu lõpuni. Viimased eluaastad möödusid raske haiguse tähe all ja 18. augustil 1850. aastal raugeb Balzac'i elujõud lõplikult.

Victor Hugo iseloomustas oma matusekõnes Balzac'i suurust järgmiselt: «Kõik tema raamatud moodustavad ühe raamatu, elava, hiilgava ja sügava raamatu, kus elab ja liigub meie kohutav, õudne ja ühtlasi reaalne tänapäev... Ise seda teadmata, kas ta seda tahtis või mitte, kas ta oli sellega nõus või mitte — selle hiiglasliku ja ebatavalise teose looja oli revolutsiooniliste kirjanike tugevast soost.»

Balzac'i maailmavaade on väga vastuoluline. Oma loomingus mõistab ta täie otsustavusega hukka kodanliku korra varjuküljed ja on teravas opositsioonis juulimonarhiaga, kuid tunneb hirmu revolutsiooni ees. Sotsiaalsete vastuolude ummikust mõistlikku väljapääsuteed leidmata liitub ta legitimistidega — kuningavõimu pooldajatega, kuid nendegi programm polnud talle vastuvõetav.

1842. aastal koondas Balzac oma senise loomingu ühisesse sarja pealkirja all *«Inimlik komöödia»*, mis pidi andma igakülgselt valgustatud läbilõike tolle ajajärgu Prantsusmaa elust. «Inimlik komöödia» jaguneb kolme põhiossa: «Kommete etüüdid», «Filosoofilised etüüdid» ja «Analüütilised etüüdid». Tähtsaim nendest — «Kommete etüüdid» — hõlmab kirjaniku parimad teosed.

«Inimliku komöödia» suurejoonelise kavaga (siia pidi kuuluma 143 teost, millest Balzac suutis kirjutada 92) taotles Balzac ulatuslikku läbilõiget Prantsuse kodanliku ühiskonna elust. See pidi kujunema «inimsüdamete ajalooks» ja «sotsiaalseks ajalooks». Tsükli põhiteemaks on raha mõjujõud kodanlikus ühiskonnas; sel teemal on loodud parimad «Inimliku komöödia» romaanid ja novellid, nagu *«Isa Goriot»*, *«Eugénie Grandet»*, *«Gobseck»* jt. Balzac kujutab raha kõikvõimsa valitsejana inimsaatuste üle; võitluses tema pärast avaldub kõige selgemini inimloomus. Küsimusele — milles on õnn? — vastab Gobseck (samanimelise jutustuse nimikangelane): kulla omamises, sest ainult kuld on suuteline andma võimu inimeste üle. Kasuahnuse teema tulipunkti asetamine andis kirjanikule suurepärase võimaluse luua tüüpilisi karaktereid tüüpilistes olukordades. Balzac'i kujude rikkalikus galeriis on esiplaanil liigkasuvõtjad, pankurid, igasugused ärialal sahkerdajad (Gobseck, Grandet, Nucingen, Taillefer jt.). Väga iseloomulik on Balzac'ile noore aristokraadi kuju, kes kohaneb jõhkrate eluseadustega ning minetab järk-järgult oma moraalse puhtuse (Rastignac, Charles Grandet). Nende kõrval esineb ka ausaid ja omakasupüüdmatuid inimesi, nagu arst Bianchon, jurist Derville. Ausust ja kõlbelist puhtust kohtame sageli kõige lihtsamates tööinimestes. Kuid jõuliste negatiivsete karakterite kõrval on positiivsed kujud siiski kahvatumad.

Balzac'i kunstiküpsemaid teoseid on romaan **«Isa Goriot»** (1834), mis on ühtlasi «Inimliku komöödia» põhilülisid, sest selle romaani probleemid ja tähtsamad kujud leiavad edasiarendamist

mitmetes hilisemates romaanides ja novellides. Kirjanik võtab siin temale omase üksikasjalisusega vaatluse alla pariislaste elu kehvast Saint-Marceli agulist luksusliku Saint-Germaini eeslinna salongideni. Peatähelepanu aga keskendub nimikangelase Goriot' elu traagilisele lõppvaatusele ning noore aristokraadi Eugène de Rastignac'i elutee algusele. Sündmustik areneb peamiselt proua Vauquer' räpases pansionis, põigates siit aeg-ajalt Saint-Germaini luksussalongidesse. Balzac'i kujutusviisile omaselt on tähtsal kohal üksikasjalised olustikupildid, eriti Vauquer' pansionist ja selle elanikest. Siin on pesapaiga leidnud terve galerii väga mitmesuguseid inimtüüpe, nende hulgas ka romaani peategelased Goriot ja Rastignac. Pansioni siseelu hoolikas-maalimine on ettevalmistavaks astmeks järgnevatele sündmustele.

Katsed suurilma pääseda viivad auahne, kuid vaese Rastignac'i lähemaisse kokkupuuteisse Goriot' ja tema tütardega. Põhiintriigiga seostub tihedalt ka Vautrin, kes pakub Rastignac'ile eesmärgi saavutamiseks reaalset, ent verist ja jultunud võimalust. Romaani lõpupoole tõuseb psühholoogiline pinge üha kõrgemale. Rastignac'i silme ees toimuvad erutavad sündmused: Vautrini areteerimine, Rastignac'i sugulase vikontess de Beauséant'i elu karilejooksmine, Goriot' tütarde abieludraamad ning lõpuks Goriot' enda surm. Kõik see lämmatab noormehes viimased kõhklused, ta otsustab suurilma elu seadustega kohanedes endale sinna tee rajada.

Kuigi romaani nimikangelaseks on Goriot, koondub kõige rohkem valgust siiski Rastignac'ile, kelle kaudu Balzac lahendab andeka nooruki saatuse probleemi tolleaegses ühiskonnas.

Noor üliõpilane R a s t i g n a c köidab Vauquer' pansioni süngel taustal tähelepanu õilsate omaduste ja taktitundelise käitumisega. Positiivset muljet süvendab veelgi tema meeldiv välimus. Rastignac'is tungleb ja otsib väljapääsu auahnuse deemon, kes kihutab suurilma hiilguse juurde kiiret otseteed leidma. Ent noormeest aheldab majanduslik kitsikus. Energilised püüded viivad ta siiski järk-järgult nende salavedrude juurde, mis avavad tee soovunelmate valda. Kuid sissepääs sinna tuleb lunastada senistest tõekspidamistest loobumise hinnaga. «Mida külmemalt te arvestate, seda paremini jõuate edasi. Lööge pihta kaastundeta, siis kardetakse teid,» soovitab talle vikontess de Beauséant, kes tunneb suurilma nagu oma viit sõrme. Sedasama õpetab Vautrin, ainult jõhkramas vormis: «... tuleb käsi määrida, kui tahad hästi süüa ning juua; osake end ainult hästi puhtaks pesta; selles peitubki meie aja kogu moraal.» Isa Goriot' elutraagika jälgimine ja esimesed kokkupuuted Saint-Germaini salongidega on nendele väidetele suurepäraseks kinnituseks.

Loomupärane auahnus ja keskkonna mõjud otsustavad Rastignac'i elusaatuse. Teine tee — ausa ja püüdliku töö tee, mille valis arstiteaduse üliõpilane Bianchon, jääb kõrvale. Rastignac otsustab suurilma rünnata seal valitsevate seadustega muganedes.

Rastignac on arenev kuju; tema hinges toimuv võitlus tähistab järkjärgulist alistumist kodanliku kõlbluse reeglitele. Rastignac'i kohtame Balzac'i hilisemates teostes jälle. Romaanis *«Nucingeni pangamaja»* võtab ta osa kahtlastest äritehingutest ja kindlustab oma majanduslikku järge; romaanis *«Komödiandid enese teadmata»* istub ta juba ministritoolil.

Sügavamaid karaktereid kogu Balzac'i loomingus on isa Goriot. See tavaline lihtsakoeline kodanlane elab ainult ühele tundele — piiritule armastusele tütarde vastu. Ent tütred on isast lahutatud seisuslike eelarvamuste müüriga ja meenutavad teda vaid viimases hädas. Goriot' traagika on kaasakiskuv esijoones selle tõttu, et kirjanik avab halastamatu seaduspärasuse, mis rebib puruks vanemate ja laste suhted, tallab põrmu kõige ülevamad tunded. Vanake jõuab selle tõe mõistmiseni alles surivoodil, kuid tema protesti ja nördimust väljendavad sõnad kõlavad jõuetult. Goriot' kuju on väga hoolikalt välja töötatud. Tema varanduslikku seisundit ja senist eluteed kirjeldatakse otse dokumentaalse täpsusega.

Goriot' jõuetule heitlusele on järsuks vastandiks Vautrini jõhker ja tugev isiksus. Vautrini eesmärgid on egoistlikud ja madalad, kuid tema salvavad märkused ja hinnangud kodanliku ühiskonna kohta tabavad halastamatult tõde. Terav mõistus ja range loogika, julgus ja enesekindlus ning hämmastav võime inimese sisemaailma tungida annavad sellele karakterile tugeva isikupära ja mõjujõu. Eriti haaravalt tuleb see esile areteerimise stseenis. Tähelepanuväärsed on sel puhul Vautrini sõnad: «Olete teie parem kui meie? Meie õlgadel lasub vähem alatust, kui teil seda on südames, mädanenud ühiskonna jõuetud liikmed.» Vautrini elusaatus jätkub hilisemates teostes; ta esineb preestrina ja astub lõpuks politsei teenistusse. Ohtliku kurjategija esinemine preestrikuues ja seadusekaitsja mundris on tabav pilge maksva korra seaduste ja moraali pihta.

Balzac oskab suurepäraseid tüüpe luua ka kõrvalisemate kujude näol. Vauquer' pansioni omapärasest ühiskonnast jäävad eredalt meelde nürimeelne koguja proua Vauquer ise, madalat kasuhimu kehastavad Michonneau ja Poiret, teravmeelne ja alati optimistlik Bianchon. Belinski kirjutab selle kohta: «Vaadake Balzac'i: kui palju on see inimene kirjutanud, aga kas sellest hoolimata leidub tema jutustustes kas või üksainus iseloom, üksainus isik, kes milgi määral sarnaneks teisega? Milline haruldane oskus kirjeldada iseloome nende individuaalsuse kõigi varjunditega!» Läbinägeva pilguga jälgib Balzac Saint-Germaini salongide elu. Välise hiilguse kattevarjust kooruvad välja labased intriigid, vaimne tühjus, pettus, silmakirjalikkus. Raha ja kodanlik moraal hävitavad au, armastuse, perekondlikud suhted — kõik inimväärse ja üleva. Niisugune on kokku võttes romaani põhiidee.

Probleemide ja ideelise suuna poolest on «Isa Goriot» lähedane romaanile *«Eugénie Grandet»* (1833). Papa Grandet' näol kujutatakse siin rahakire orja. Kirglik koguja on temas ühendatud

saagiahne ärimehega. Teised tunded on selles inimeses välja surnud. Väga iseloomulikud Grandet'le on ta surmaeelsed sõnad tütrele: «Hoia, hoia kõike, sa annad mulle hiljem teises maailmas aru.» Selleski teoses kordub Balzac'i lemmikmotiiv: isa südametu kasuahnuse tõttu puruneb tütre eluõnn. Tema armastatu muutub karmis eluvõitluses külmaks ja arvestavaks egoistiks.

Balzac on suurim meister Lääne-Euroopa realistlikus kirjanduses. Ta jälgis vankumatu ustavusega elutõde ja ründas oma talendi võimsa jõuga kodanliku maailma pahesid. Seepärast on mõistetav, et suure realisti looming ei leidnud ega leia praegugi kodanluse leeris väärilist hindamist. Meie suhtumise Balzac'isse võiks anda edasi M. Gorki sõnadega: «... Balzac'i raamatud on mulle väga kallid selle inimesearmastuse, selle imetaolise elutundmise pärast, mida ma nii jõuliselt ja rõõmsalt alati tajusin tema loomingus.»

ISA GORIOT

(Katkendeid)

[Proua Vauquer' pansion]

Maja, kus see perekondlik pansion töötab, kuulub proua Vauquer'le. See asetseb Neuve-Sainte-Geneviève'i tänava lõpus, kohal, kus maapind laskub Arbalète'i tänava poole nii järsu ning kõrge kallakuga, et hobused siit harva üles või alla sõidavad. See asjaolu loob vaikuse kitsais tänavais, mis on surutud Val-de Grâce'i * ja Panthéoni * doomide vahele. Need kaks monumenti mõjutavad siinse atmosfääri varjundit, heites siia kollaseid toone ning süngestades kõike oma kuplite range värvinguga. Tänavakivid on siin kuivad, rentsleis pole muda ega vett, rohi kasvab piki müüre. Muretuimgi inimene hakkab siin nukrutsema nagu kõik möödaminejadki; vankrimürin saab siin sündmuseks, majad on mornid, müürid lõhnavad vangla järele. Äraeksinud pariislane näeb siin ainult perekondlikke pansione ning koole, viletsust või igavust, surmasuus vaakuvat vanadust, rõõmsat noorust, kes on sunnitud töötama. Ükski kvartal Pariisis pole hirmsam ning, kinnitame seda, tundmatum. Neuve-Sainte-Geneviève'i tänav moodustab nagu pronksraami, ainsa, mis sobib sellele jutustusele, millele ei oska kujutelma küllalt süngete värvidega ning tõsiste mõtetega ette valmistada. Nii väheneb aste-astmelt päevavalgus ja sumbub juhi laulev hääl, kui reisija laskub katakombidesse *. Õige võrdlus! Kes otsustab, mis on hirmsam: kuivanud südamed või tühjad pealuud?

Pansioni fassaad on aiakese poole; maja moodustab täisnurga Neuve-Sainte-Geneviève'i tänavaga, kust näete vaid tema otsmist seina. Piki seda fassaadi, maja ja aiakese vahel on süllalaiune

nõgus kivisillutis, mille ees asub liivane jalgtee, ääristatud geraaniumide, oleandrite ja granaatpuudega, mis on istutatud suurtesse sinivalgetesse fajanssvaasidesse. Sellele jalgteele pääseb väravast, millele kinnitatud sildilt võib lugeda: V a u q u e r' m a j a, ja allpool: P e r e k o n d l i k p a n s i o n m õ l e m a s t s o o s t i s i k u i l e j a t e i s t e l e. Kriiskava kellakesega varustatud võreuksest näeb päeval väikese sillutise lõpul vastasoleval seinal roheliist marmorit jäljendavat arkaadi[1], mille on maalinud keegi lähikonnas elutsev kunstnik. Selle maali petlikust sügavusest kerkib Amorit kujutav staatua[2]. Nähes pudenevat lakki, mis katab kuju, leiaksid võib-olla sümbolite harrastajad selles müüdi Pariisi armastusest, mida ravitakse sealt mõni samm kaugemal. Poolkustunud kiri sokli all tuletab oma Voltaire'i-vaimustusega meelde selle kaunistise loomisaega, kirjaniku tagasitulekut Pariisi aastal 1777.*

Olgu sa kes tahes, siin on sinu isand:
tahab, on sind kohe armukütke visand.

Öö tulekul asendatakse võreuks kinnisega. Aiake, mille laius võrdub maja esikülje pikkusega, surub end tänavapoolse müüri ning naabermaja piirimüüri vahele; naabermajalt langeb mantlina alla luuderohi, mis varjab teda täielikult ning mille Pariisi kohta nii maaliline mõju köidab möödaminejate pilke. Mõlemad müürid peituvad viljapuude rea ning viinapuude taha, mille kidur ning tolmune vili moodustab proua Vauquer' iga-aastaste kartuste objekti ja on peateemaks vestlustes pansionäridega. Piki mõlemat müüri sirgub kitsas allee, mis viib pärnade varju, sõna, mida proua Vauquer, kuigi sündinud de Conflans, hääldab kangekaelselt p ä e r n a d, hoolimata oma üürnike kõigist grammatilistest märkustest. Kahe kõrvalallee vahel asetseb nelinurkne artišokipeenar, mida palistavad ümmarguseks lõigatud viljapuud ning mille ääri raamivad hapuoblikad, latukad või petersellid. Pärnade varju on paigutatud roheliseks värvitud ümar laud, mille ümber on istmed. Küllalt rikkad pansionärid, kes võivad endale lubada tassi kohvi, tulevad hilissuvel seda siia nautima säärase kuumusega, milles võiks mune välja haududa. Kolmekorruseline fassaad ühes mansardkorraga on ehitatud liivakivist ning üle võõbatud selle kollase värviga, mis annab nii jõleda iseloomu peaaegu kõigile Pariisi majadele. Iga korruse viit väikeseruudulist akent ehivad varbkardinad, millest ükski ei ole tõmmatud üles ühtlaselt, nii et kõik nende jooned on omavahel sõjajalal. Maja otsmises seinas on kaks akent, varustatud alumisel korral raudlattidest võrega. Hoone taga on umbes kahekümne jala laiune õu, kus põrsad, kanad ja kodujänesed elutsevad sõbralikus läbisaamises ja mille kaugemas otsas asetseb puukuur. Selle kuuri ja köögiakna vahel ripub toiduainetekapp, mille alt äravoolu-avausest piserduvad rasvased roiskveed.

[1] A r k a a d — võlvistik.
[2] S t a a t u a — raidkuju.

Kitsa värava kaudu pääseb siit õuest Neuve-Sainte-Geneviève'i tänavale, kuhu köögitüdruk puistab välja kõik majapühkmed, puhastades seda mülgast katku kartusel ohtralt veega.

Alumine korrus, mis loomulikult on määratud pansionäridele ühiseks kasutamiseks, koosneb esimesest ruumist, mida valgustab kaks tänavapoolset akent ja kuhu pääseb klaasukse kaudu. Sellest ruumist pääseb söögituppa; seda eraldab köögist trepikoda, mille puuastmete ruudud on värvitud ning läikima nühitud. Miski ei avalda kurblikumat muljet kui see salong, sisustatud tugitoolide ja toolidega, mida katab vahelduvalt läikivate ning tuhmide triipudega jõhvriie. Keskel seisab marmorplaadiga ümmargune laud, mida ehib valgest portselanist pooleldi tuhmunud kuldäärtega kohviserviis, nagu neid kohtame tänapäev kõikjal. Selle kaunis halbade põrandalaudadega ruumi seinu katab rinnakõrgune paneel. Muu osa seintest on kaetud lakkpaberiga, mis kujutab peastseene «Telemahhosest» * ja mille klassikalised tegelased on koloreeritud. Võretatud akende vaheline paneel näitab pansionäridele pilti peast, mille Kalypso * andis Odysseuse pojale. Nelikümmend aastat juba pakub see maal naljaainet noortele pansionäridele, kes arvavad tõusvat ümbrusest kõrgemale, naerdes lõuna üle, millega vaesus neid sunnib leppima. Kivikamina alaliselt puhas kolle tunnistab, et siin tehakse tuld ainult suurte sündmuste puhul. Seda kaminat kaunistab kaks klaaskupli all seisvat koltunud paberililledega täidetud vaasi, mis kuuluvad sinakast marmorist erakordselt maitsetu seinakella juurde. Sellest esimesest ruumist hoovab hõngu, millele keel ei ole leidnud nime ja mida peaks hüütama p a n s i o n i h õ n g u k s. See lehkab umbuse, hallituse, kopituse järele; see tekitab külmavärinat, tundub niiskena ninas, jääb rõivaste külge, maitseb toa järele, kus on söödud, tast hoovab köögi, toidukambri, seegi haisu. Võib-olla võiks seda kirjeldada, kui oleks leiutatud viis, kuidas arvestada elementaarseid iiveldama panevaid kvantumeid katarraalset ning *sui generis*[1] lehka, mida pansionärid, nii noored kui ka vanad, siin levitavad. Ja siiski, kõigist neist labastest õudustest hoolimata, kui võrdlete seda ruumi tema kõrval asetseva söögitoaga, näiks teile see salong elegantsena ning lõhnavana nagu buduaar. Selle toa üleni puutahvlitega vooderdatud seinad olid muiste värvitud, ent praegu on see värv muutunud seletamatuks ning moodustab põhja, millele ladestunud mustusekihid moodustavad kummalisi kujutisi. Tuba on täis võidunud puhveteid, millel seisavad tuhmunud, murenenud servadega karahvinid, ümmargused metallist aluskausikesed, jämedast portselanist siniääreliste taldrikute virnad, valmistatud Tournais's *. Ühte nurka on paigutatud nummerdatud laegastega kast, kus hoitakse pansionäride määrdunud ning veiniplekilisi suurätikuid. Siin kohtab neid hävinematuid mööbleid, hüljatud küll juba kõikjal, mis on paigutatud siia nagu tsivilisatsioonijäänused Paranda-

[1] Omapärane, antud nähtusele omane *(ladina k.)*.

matute hospidali. Te näete siin baromeetrit kaputsiinlasega, kes välja kargab, kui sajab; vastikuid gravüüre, mis riisuvad isu, kõik kuldtriibulistes mustaks lakitud puuraamides; seinakella sarv- ja vaskinkrustatsiooniga *, rohelist ahju, Argand'i * seinalampe, kus tolm seguneb õliga; pikka, niivõrd rasvase vahariidega kaetud lauda, et mõni naljahambast kostiline võiks kirjutada sinna oma nime, tarvitades sõrme stüülosena *; vigaseid toole, viletsaid matikesi espartorohust, mis üha lahti hargneb, ilma et ta siiski iialgi ära kuluks, siis veel vaevaseid, katkise võrega lagunenud jalasoojendajaid, mille puuosad on söestumas. Et anda aimu, kui-võrd vana see mööbel on, kuivõrd pragunenud, pehastunud, logisev, puretud, käsitu, jalutu, vigane, hingevaakuv ta on, peaks tooma selle kohta kirjelduse, mis vähendaks huvi selle loo vastu ja mida kiirustavad inimesed ei andestaks. Punane paasikpõrand on täis lohke, mida on tekitanud alaline hõõrumine ja rohked värvimised. Lühidalt, siin valitseb viletsus ilma poeesiata, kokkuhoidlik, kontsentreeritud, närune viletsus. Kuigi ta pole veel mäda, on tal juba laigud; kuigi ta pole veel kaltsus ja räbalais, on ta juba kõdunemas.

See ruum särab oma täies hiilguses hommikul kella seitsme paiku, hetkel, kui proua Vauquer' kass sammub oma käskijanna ees, hüpates puhveteile, nuusutades siin piima taldrikutega kaetud kaussides ning lastes kuulda oma hommikust nurru. Peagi ilmub lesk, peas mukitud tülltanu, mille alt ripub salk halvasti kinnitatud võltsjuukseid; ta kõnnib, vedades järel oma lohverdatud tuhvleid. Tema vanaldane rasvane nägu, mille keskelt kerkib papagoi noka taoline nina, väikesed lihavad käed, kogu tema isik, ümarik nagu viljasalve rott, liiga täidlane vabisev rind on kooskõlas selle saaliga, kus igritseb õnnetus, kus on vajunud norgu spekulatsioon ja mille sooja läpastanud õhku proua Vauquer sisse hingab, ilma et ta süda pööritama hakkaks. Tema jäine nägu nagu esimene sügiskülm, tema kortsus laugudega silmad, millel tantsijannale ettekirjutatud naeratus vaheldub liigkasuvõtja kibehapu grimassiga, ühe sõnaga, kogu tema isik seletab tema pansioni, nagu pansion viitab tema isikule. Sunnitöö ei ole mõeldav ilma kupjata, ei või kujutleda ühte teiseta. Selle väikese naise hahkjas täidlus on selle elu saadus, nagu tüüfus on haigemaja hõnguste tagajärg. Tema villane kootud aluskuub, mis paistab pealmise alusseeliku alt, mis omakorda on vanast kleidist, kust vatt tungib läbi katkise riide välja, pakub kokkuvõtliku ülevaate salongist, söögitoast, aiakesest, ennustab kööki ning laseb aimata pansionäre. Kui tema on kohal, on pilt täielik. Umbes viiekümne-aastane proua Vauquer sarnaneb kõikide n a i s t e g a, k e l o n e l u s o l n u d õ n n e t u s i. Tal on klaasine silm ja süütu ilme nagu kupeldajal, kes on valmis ägedasti häält tõstma, et nõuda kõrgemat hinda, kuid kes on nõus kõigega, et aga pehmendada oma saatust, kes reedaks Georges'i või Pichegru *, kui Georges ja Pichegru ei oleks juba reedetud. Sellegipoolest on ta südamepõhjas h e a n a i n e, ütle-

vad pansionärid, kes arvavad ta olevat varanduseta, kuuldes teda samuti oigavat ning ägavat, nagu seda teevad nemad isegi. Kes oli olnud härra Vauquer? Kunagi ei kõnelnud ta midagi lahkunust. Kuidas oli ta kaotanud oma varanduse? «Õnnetustes,» vastas tema. Mees oli käitunud temaga halvasti, oli jätnud talle vaid silmad nutmiseks, selle maja elamiseks ning õiguse mitte ühegi õnnetu vastu kaastundlik olla, sellepärast, ütles proua Vauquer, et ta oli kannatanud kõike, mis on võimalik kannatada. Kuuldes oma käskijanna samme, tõttas paks köögitüdruk Sylvie viima sisepansionäridele hommikueinet.

Välispansionärid aboneerusid harilikult ainult lõunasöögiks, mis maksis kolmkümmend franki kuus. Sellal kui see lugu algab, elas majas seitse pansionäri. Esimesel korrusel asus maja kaks paremat korterit. Proua Vauquer elutses vähem ilusas, kuna teine kuulus proua Couture'ile, Prantsuse vabariigi arvekomissari * lesele. Temaga ühes oli keegi väga noor neiu, keda kutsuti Victorine Tailleferiks, kellele lesk asendas ema. Nende kahe daami pansionimaks tõusis tuhande kaheksasaja frangini. Teisel korrusel oli kaks korterit: esimeses elas keegi Poiret'-nimeline rauk, teises umbes neljakümne-aastane mees, kes kandis musta parukat, värvis oma põskhabet, ütles enese olevat endise kaupmehe ning nimetas end härra Vautriniks. Kolmas korrus koosnes neljast toast, millest kaks olid välja üüritud: esimene kellelegi vanapiigale, nimega preili Michonneau, teine endisele nuudli-, makaroni- ning tärklisevabrikandile, keda hüüti isa Goriot'ks. Mõlemad teised toad olid määratud läbisõitvaile lindudele, neile õnnetuile üliõpilastele, kes samuti nagu isa Goriot ja preili Michonneau ei suutnud maksta üle neljakümne viie frangi kuus toidu ning toa eest; proua Vauquer aga ei igatsenudki suuremat nende järele ja võttis neid vastu ainult parema puudusel: nad sõid liiga palju leiba. Sel hetkel kuulus üks tuba noormehele, kes Angoulême'i ümbrusest oli sõitnud Pariisi õigusteadust õppima. Tema arvukas perekond hoidis kokku kõige suuremate loobumiste hinnaga, et saata talle tuhat kakssada franki aastas. Eugène de Rastignac oli neid noormehi, keda õnnetus on harjutanud tööle, kes mõistavad juba õrnas eas neid lootusi, mis vanemad neile panevad, ja kes loovad enesele ilusa tuleviku, arvestades oma õpingute tähtsust ja kohandades need juba ette ühiskonna oodatavale liikumisele, et olla esimesi selle kasutamisel. Kui poleks tema huvitavaid tähelepanekuid ning oskust, millega ta suutis esineda Pariisi salongides, ei oleks seda jutustust varjundanud õiged nüansid, mille eest see kahtlemata võlgneb tänu tema teravale vaimule ning soovile tungida kohutavatesse saladustesse, mida peitsid nii hoolikalt need, kes olid loonud selle olukorra, kui ka see, kes pidi kannatama selle all.

Neljandal korrusel oli pööning pesu kuivatamiseks ja kaks katusekambrit, kus magasid jooksupoiss Christophe ja paks Sylvie, köögitüdruk. Peale nende seitsme sisepansionäri toitis proua Vauquer, olgu aasta hea või halb, veel kaheksat arsti- või õigus-

teaduskonna üliõpilast ning kaht või kolme alalist käijat, kes elasid lähikonnas. Kõik nad olid aboneerunud üksnes lõunasöögile. Söögisaali kogunes lõunasöögiks kaheksateist inimest, — mahutada oleks see võinud kahekümne ümber; ent hommikul leidus seal ainult seitse üürnikku, kelle koosviibimine pakkus söögiajal perekondlikku pilti. Kõik tulid siia tuhvleis, lubasid enesele intiimseid märkusi välispansionäride riietumisviisi või väljanägemise ning eelmise õhtu sündmuste kohta, väljendudes koduse usaldusega. Need seitse pansionäri olid proua Vauquer' helliklapsed; proua mõõtis neile astronoomilise täpsusega hoolt ning tähelepanu, vastavalt nende pansioni arvesummale. Ühesugune õnnetus rõhus neid juhuslikult siia kogunenud inimesi. Teise korruse kaks elanikku maksid ainult seitsekümmend kaks franki kuus. Säärane odav hind, mida leidub ainuüksi Saint-Marceli eeslinnas, Bourbe'i ja Salpêtrière'i vahel *, ja millest üksnes proua Couture moodustas erandi, annab tunnistust sellest, et need pansionärid pidid ägama enam või vähem silmanähtava õnnetusekoorma all. Lohutamatu pilt, mida selle maja sisemus pakkus, kordus samuti tema elanike riietuses, kes olid ühteviisi maha käinud. Mehed kandsid kuubi, mille värv oli muutunud kahtlaseks, jalanõusid, nagu neid elegantsetes kvartalites visatakse pühkmekastidesse, kulunud pesu, riideid, mis olid viimasel veerandil. Naistel olid kleidid, mis olid pleekinud, üle värvitud ning juba uuesti värvi kaotanud, vanad nõelutud pitsid, kandmisest läikima löönud kindad, kollakad kraed ning lipendavad rätid. Vaatamata sellistele riietele oli neil peaaegu kõigil hea kehaehitus, tervis, mis oli vastu pannud elutormidele, nägu, mis oli külm, kalk, kulunud nagu väärtuse kaotanud raha. Närtsinud suud olid relvastatud ahnete hammastega. Need pansionärid lasksid aimata möödunud või küpsevaid draamasid; mitte aga draamasid, mida mängitakse rambivalgusel, maalitud lõuendi ees, vaid elavaid ning tumme draamasid, jäisi draamasid, mis hõõgusid kuumalt südames, draamasid, mil pole lõppu.

Vana preili Michonneau kandis oma väsinud silmil vasktraadiga ümbritsetud rohelisest võidunud taftist varju, mis oleks kohutanud isegi halastuseinglit. Tema harvade ning nagu nutvate narmastega sall näis katvat luukeret: niivõrd nurgelised olid vormid, mida see varjas. Milline hape oli röövinud sellelt olevuselt tema naiselikud vormid? Ta pidi kunagi olema ilus ning kauni kehaehitusega; kas oli see pahe, kurbus, ahnus? Kas oli ta liialt armastanud? Kas oli ta kaubelnud pruugitud riietusesemetega, oli ta olnud lihtsalt kurtisaan? Kas lunastas ta nüüd jultunud nooruse triumfe, kus lõbu oli taga ajanud lõbu, ja tasus seda vanadusega, mille eest möödaminejad põgenesid? Tema mitte midagi väljendav pilk ajas peale külmavärina; tema krimpsunud nägu oli ähvardav. Tal oli hele hääl nagu ritsikal, kes siristab põõsas talve tulekul. Ta ütles, et oli hoolitsenud kellegi vanahärra eest, kes põdes põiekatarri ja kelle tema lapsed olid maha jätnud, arvates teda olevat

rahata. See vanamees oli pärandanud talle tuhat franki eluaegset renti, mille vastu aeg-ajalt protesteerisid pärijad, kelle laimujuttude märklauaks ta oli. Kuigi kirgede mäng oli laastanud tema näo, leidus seal siiski veel valge ning peene nahakoe jälgi, mis lubasid oletada, et ta kehagi oli veel säilitanud mõned ilu riismed.

Härra Poiret oli mingi üleskeeratud mehhanism. Silmates tema pikka halli varjutaolist kuju Botaanika-aia alleel, vana lopergune mütsilott peas, koltunud elevandiluust nupuga kepp lõdvalt peos, pleekinud kuuehõlmad lehvimas, mis vaevalt varjasid peaaegu tühje pükse ning siniseis sukis jalgu, vaaruvaid nagu joodikul, nähes ta valget võidunud vesti ning jämedast musliinist krussis žabood[1], mis liitus halvasti ta kalkunikaelä ümber keerduva kaelasidemega, küsisid eneselt paljud: kas see hiina varjukuju kuulub tõesti Jahveti * poegade julgesse rassi, kes sagivad Itaalia bulvaril? Milline vaev oli teda nõnda kuivatanud? Milline kirg oli kõrvetanud pruuniks ta mugulataolise näo, mis karikatuurina oleks tundunud ebatõelisena? Mis oli ta olnud? Võib-olla ametnik kohtuministeeriumis, selles osakonnas, kuhu timukad saadavad oma kuluaruanded, kokkuvõtted sellest, kui palju on tarvitatud musta kreppi isatapjate jaoks, kliisid korvide jaoks ning nööri nugade tarvis. Võib-olla oli ta olnud vastuvõtja tapamaja väraval või puhtuse alaminspektor. Lühidalt, see mees näis olevat üks meie suure sotsiaalse veski eesleid, neid Pariisi Ratone, kes ei tunne isegi oma Bertrand'e *, mingi teljeke, mille ümber ühiskondlikud õnnetused ja mustused olid keerelnud, ühe sõnaga, inimene, keda nähes ütleme: «On sääraseidki vaja.» Ilus Pariis ei tea midagi neist moraalseist või füüsilistest kannatustest surnukahvatuks muutunud nägudest. Kuid Pariis on tõeline ookean. Visake siia lood: kunagi ei ulatu ta põhjani. Rännake ta risti ja rästi läbi, kirjeldage teda: millise hoolega küll rändategi seal, kirjeldategi teda, kuivõrd arvurikkad ning innukad ongi selle mere uurijad, ikka leidub siin puutumatuid kohti, tundmatuid mülkaid, lilli, pärleid, ebardeid, midagi enneolematut, mis on jäänud kirjanduslikele tuukreile silmapaari vahele. Vauquer' maja on üks selliseid huvitavaid koledusi.

Kaks nägu moodustasid siin terava kontrasti kõigi teiste pansionäride ning alaliste külalistega. Kuigi preili Victorine Taillefer oli näost haiglaselt valge, nagu on seda noored tütarlapsed, kes kannatavad kahvatustõve all, harmoneerisid ta püsiv nukrus, ta häbelik hoiak, ta vaene ning hädine välimus kõigi nende kannatustega, mis moodustasid selle pildi tagaseina. Ometi ei olnud ta nägu vana, ta liigutused ning ta kõneviis olid nobedad. See noor õnnetus sarnanes koltunud lehtpõõsaga, mis on hiljuti istutatud ebasoodsasse maapinda. Tema õrn jume, punakasblondid juuksed ja liiga ahtake piht väljendasid seda graatsiat, mida moodsad

[1] Žaboo — kroogitud pitskrae.

poeedid leiavad olevat keskaegsetel skulptuuridel. Tema tumehallid silmad väljendasid kristlikku pehmust, alistumist. Tema lihtsad, odavad riided lasksid aimata noori kehavorme. Ta oli ilus kontrastina. Õnnelikuna oleks ta olnud hurmav: õnn on naiste luule, nagu tualett on nende mink. Kui mõne balli rõõm oleks heitnud oma roosilist helki tema kahvatule näole, kui elegantse elu mõnusused oleksid täitnud, oleksid pannud punetama need juba veidi lohku vajunud põsed, kui armastus oleks elustanud neid kurbi silmi, siis oleks Victorine võinud võistelda kõige ilusamate neidudega. Tal puudus see, mis sünnitab naise teist korda: hilbud ja armastuskirjad. Tema lugu oleks pakkunud ainet terveks raamatuks. Ta isa arvas endal olevat põhjusi teda mitte oma tütreks tunnistada, keeldus teda enese juurde jätmast, andis talle ainult kuussada franki aastas ning oli teinud kogu oma varanduse rahaks, et seda tervena pärandada oma pojale. Kaugelt sugulane Victorine'i emale, kes oli meeleheites tulnud tema juurde surema, hoolitses proua Couture vaese orvu nagu oma lapse eest. Õnnetuseks ei omanud Vabariigi sõjaväe arvekomissari lesk midagi maailmas peale oma leseosa ja pajuki; ühel heal päeval võis ta jätta maailma hooleks selle tütarlapse, kes oli kogemusteta ning rahata. See hea naine viis Victorine'i igal pühapäeval missale, iga viieteistkümne päeva järel pihile, et temast igaks juhuks kasvatada jumalakartlik tütarlaps. Tal oli õigus. Usulised tunded võisid avada tuleviku sellele äratõugatud lapsele, kes armastas oma isa ja kes käis iga aasta tema pool, et viia talle oma ema andestust, ent kes aastast aastasse koputas asjatult isamaja armutult suletud uksele. Tema vend, tema ainuke vahemees, ei olnud teda nelja aasta kestes kordagi külastanud ega saatnud talle mingit abi. Ta palus jumalat, et see avaks ta isa silmad, teeks härdaks ta venna südame, ja palus nende eest, neid süüdistamata. Proua Couture ja proua Vauquer ei leidnud küllalt sõnu oma sõimuleksikonis, et kvalifitseerida seda barbaarset kohtlemist. Kui nad needsid seda alatut miljonäri, kõlasid Victorine'i suust leebed sõnad, mis sarnanesid haavatud tuvi lauluga, kelle valukarje väljendab ikkagi armastust.

Eugène de Rastignac oli näolt täielik lõunamaalane: valge näonahk, mustad juuksed, sinised silmad. Tema kuju, tema maneerid ja hoiak tähistasid aadliperekonna võsu, kus algkasvatus hõlmab vaid hea maitse traditsioone. Kuigi ta hoidis oma riideid, kandes äripäevadel möödunud aasta ülikondi, võis ta sellegipoolest vahel väljuda nii riides, nagu seda on elegantne noormees. Harilikult kandis ta vana kuube, kulunud vesti, üliõpilase kombel hooletult seotud musta koltunud kaelasidet, kõigele sellele vastavaid pükse ning tallutatud saapaid.

Ülemineku nende kahe isiku ja teiste pansionäride vahel moodustas Vautrin, neljakümne-aastane värvitud põskhabemega mees. Ta oli neid mehi, kelle kohta rahvas ütleb: «Näe, kus on kange poiss!». Tal olid laiad õlad, hästiarenenud rind, väljapaistvad

musklid, jämedad neljakandilised käed, sõrmelülid olid kaetud lopsakate tulipunaste karvapuhmastega. Enneaegselt kortsunud nägu avaldas ranguse tunnusmärke, millele olid kontrastiks tema painduvad ning sujuvad maneerid. Tema sügav hääl oli kooskõlas ta toorevõitu lõbususega ega olnud sugugi ebameeldiv. Ta oli vastutulelik ning armastas nalja heita. Kui mõni lukk käis halvasti, kruvis ta selle peagi lahti, parandas ära, õlitas, viilis ja pani tagasi sõnadega: «Seda ma oskan.» Muide, ta tundis kõike: laevu, merd, Prantsusmaad, välismaad, äriasju, inimesi, sündmusi, seadusi, hotelle ja vanglaid. Kui keegi liialt kaebas, pakkus ta kohe oma abi. Mitmel puhul oli ta laenanud raha proua Vauquer'le ning teistelegi pansionäridele; kuid tema võlglased oleksid ennem surnud, kui oleksid jätnud selle talle tagasi maksmata, nii suurt hirmu sisendas ta oma heasüdamlikust ilmest hoolimata teatava läbitungiva pilguga, mis oli sügav ja täis otsustavust. See viis, kuidas ta lirtsatades sülitas, kõneles vankumatust külmaverelisusest, mis kindlasti ei oleks tagasi kohkunud roimastki, et pääseda kahtlasest seisukorrast. Nagu range kohtuniku vaade näis ta pilk tungivat kõikide küsimuste, kõikide südametunnistuste, kõikide tundmuste põhjani. Tema harjunud kombeks oli väljuda peale einet, ilmuda tagasi lõunasöögiks, kaduda kogu õhtuks ning tulla koju kesköö1, sisenedes võtme abil, mille proua Vauquer oli talle usaldanud. Tema üksinda kasutas sellist eesõigust. Ta oli ju kõige paremas vahekorras lesega, keda ta hüüdis mammaks, võttes tal piha ümbert kinni, — meelitus, mille tagamõtet ei osatud taibata. Hea naine arvas selle olevat veel praegugi väga hõlpsa asja, sest Vautrinil üksinda olid küllalt pikad käed, et pigistada säärast tüsedat perifeeriat[1]. Teda iseloomustavaks jooneks oli maksta suuremeelselt viisteistkümmend franki kuus glooria* eest, mida ta võttis desserdi juurde. Isegi vähem pealiskaudsed inimesed, kui seda olid need noormehed, keda Pariisi elumöll enesega ühes kiskus, või nood vanamehed, kes säilitasid täieliku ükskõiksuse, kui asi ei puutunud otsekohe neisse isiklikult, poleks lähemalt juurelnud selle kahtlase mõju kallal, mida Vautrin avaldas. Tema teadis või aimas teda ümbritsevate inimeste äriasju, kuna seevastu ükski ei suutnud tungida tema mõtteisse või toiminguisse. Kuigi ta oli seadnud oma näilise heasüdamlikkuse, oma alalise vastutulelikkuse ning lõbususe barjäärina teiste ja enese vahele, laskis ta siiski sageli läbi paista oma iseloomu kohutavat sügavust. Sageli libises ta huulilt pilkesõna, mis oleks väärinud Juvenalist* ja millega talle näis meeldivat irvitada seaduste üle, piitsutada kõrgemat seltskonda, näidates sellele selle sisemist ebajärjekindlust, lastes aimata oma vimma sotsiaalse korra vastu ja mingit hoolikalt peidetud saladust oma hinge sügavas sopis.

Kütkestatud, võib-olla enese teadmata, ühe jõust ja teise ilust, jagas preili Taillefer vargseid pilke ning salajasi mõtteid selle

[1] Perifeeria — *sün:* piirjooned, figuur.

neljakümne-aastase mehe ning noore üliõpilase vahel: ent kumbki neist ei näinud mõtlevat temast, kuigi juhus oleks ühel ilusal päeval võinud muuta ta seisukorda ja teha temast rikka partii. Pealegi ei võtnud ükski neist inimestest vaevaks järele uurida, kas need ühe või teise poolt mainitud õnnetused olid tõelised või väljamõeldud. Kõik tundsid üksteise vastu umbusaldusega segatud ükskõiksust, mis kasvas välja nende vastastikustest vahekordadest. Nad teadsid, et ei suuda kergendada üksteise vaevu, ning jutustanud neid üksteisele, olid kõik tühjendanud oma kaastundeavalduste karika. Nagu vanadel abieluinimestel ei olnud neil üksteisele enam midagi ütelda. Neile olid jäänud vaid mehaanilise elu vahekorrad, õlitamata rataste mäng. Igaüks neist oleks mööda dunud tänaval pimedast, igaüks neist kuulas meeleliigutuseta jutustust õnnetusest ning nägi surmas viletsuseprobleemi lahendust, mis tegi nad külmaks hirmsaimagi agoonia vastu. Õnnelikem neist lohutamatuist hingedest oli proua Vauquer, kes troonis selles vabatahtlikus seegis. Ainult temale üksi näis naeratleva puudepuhmana see väike aiake, mille vaikus ja külm, kuivus ja niiskus tegid avaraks nagu stepi. Ainult temale üksi oli see kollane ning morn maja, mis lehkas poeleti vaserohelise järele, täis õndsust. Need pimedad vangikongid kuulusid temale. Tema toitis neid eluajaks sunnitööle mõistetuid, lastes neid tunda oma võimu, millest kõik lugu pidasid. Kus oleksid need vaesed olevused leidnud Pariisis säärase hinnaga nagu tema juures tervet, jagusat toitu ning ruume, mis nad võisid muuta kui mitte just elegantseks või mugavaks, siis vähemalt tervishoiunõuete kohaselt puhtaks? Kui ta olekski olnud karjuvalt ülekohtune, oleks ohver kannatanud seda kaebuseta.

Säärane inimeste kogu pidi pakkuma ning pakkuski väikesel viisil täielikku läbilõiget kogu ühiskonnast. Nende kaheksateistkümne lauanaabri hulgas leidus nagu kooliski, nagu kogu maailmaski vaene tõugatud olevus, pilkelaud, kelle pihta sadasid kõik naljad. Teise aasta algul äratas see kuju Eugène de Rastignac'is kõige suuremat huvi kõigist neist, kelle keskel ta oli sunnitud elama veel kaks aastat. See p a t u o i n a s oli endine nuudlivabrikant isa Goriot, kellele niihästi maalikunstnik kui ka ajaloolane oleksid koondanud pildil kogu valguse. Millise juhuse tõttu oli see poolvihkav põlgus, see kaastundega segatud tagakius, see lugupidamatus õnnetuse vastu tabanud kõige vanemat pansionäri? Oli ta andnud seks põhjust mõne naeruväärsuse või iseärasusega, mida andestatakse vähem kui pahesid? Need küsimused riivavad juba sotsiaalse ülekohtu nähtusi. Võib-olla on inimese loomuses lasta osaks saada kõik kannatused sellele, kes talub kõik tõsiselt alandlikust meelest, nõrkusest või ükskõiksusest. Kas ei armasta me kõik näidata oma jõudu kellegi või millegi kulul? Nõrgim olevuski, uulitsapoiss, kõlistab külmaga kõikide uste taga või upitab end kirjutama oma nime neitsilikule monumendile.

Lahkudes oma ärist oli isa Goriot, umbes kuuekümne üheksa

aastane vanamees, asunud 1813. aastal proua Vauquer' juurde elama. Alguses oli ta üürinud korteri, mis oli nüüd proua Couture'i käes, ja maksis siis tuhat kakssada franki pansioni eest mehena, kellele viis luidoori ees või taga oli tühine asi. Proua Vauquer värskendas seda kolmetoalist korterit Goriot'lt saadud käsirahaga, mis tasus, nagu öeldi, kogu selle odava mööblikrempli, kuhu kuulusid kollasest kalingurist aknaeesriided, utrehti sametiga kaetud lakeeritud puust tugitoolid, mõned liimitrükk-pildid ja tapeedid, mida alevikõrtsidki oleksid põlanud. Võib olla, et just see muretu heldus, kuidas isa Goriot laskis end ninapidi vedada — teda nimetati sel ajal veel aupaklikult härra Goriot'ks —, panigi lese vaatama temale kui lollile, kellel ei ole äriasjust aimugi. Goriot saabus sinna väga korraliku garderoobiga varustatult, kaupmehe suurepärase kaasavaraga, kes ärist lahkudes ei keela enesele midagi. Proua Vauquer imetles ta kaheksatteistkümmend hollandi poollõuendist särki, mille peenus äratas seda suuremat tähelepanu, et nuudlivabrikant kandis lamedal žabool kahte ketiga ühendatud nõela, kumbki kaunistatud suure briljandiga. Harilikult rõivastus ta rukkilillsinisesse kuube, vahetas iga päev valget pikeevesti, mille all vabises ta pirnivormiline õieli kõht sellel hõljuva, ripatsitega kaunistatud raske kuldketiga. Tema tubakatoos, samuti kullast, sisaldas juustega täidetud medaljoni, mis äratas näiliselt usku, nagu oleksid tal seljataga mõnedki armulood. Kui perenaine nimetas teda e l u m e h e k s, ilmus ta huulile rõõmus naeratus nagu inimesel, keda meelitatakse tema nõrgast küljest. Tema s u h v l i d (ta väljendas seda mõistet lihtrahva viisil) olid täidetud rohkearvuliste hõbenõudega. Lesknaise silmad lõid põlema, kui ta aitas lahkelt välja võtta ning korraldada kulpe, raguulusikaid, lauanõusid, õlipudeleid, kastmekanne, mitmesuguseid taldrikuid, kullatud kohviserviisi, ühe sõnaga, mitmesuguses raskuses enam või vähem ilusaid asju, millest Goriot polnud raatsinud lahkuda. Need kingitused tuletasid talle meelde ta perekonnaelu pühalikke momente.

«See siin,» ütles ta proua Vauquer'le, hoides käte vahel alustassi kausikesega, mille kaas kujutas kaht teineteist suudlevat tuvikest, «see on minu naise kingitus mulle meie esimesel pulmapäeval. Vaene kallis, ta ohverdas selleks oma neiupõlve hoiukopikad. Vaadake, proua, pigem kraabiksin ma küüntega mulda, kui et lahkuksin sellest. Jumalale tänu, võin juua sellest nõust igal hommikul kohvi niikaua, kui mulle elupäevi on antud. Ma ei või nuriseda, minu leivapaluke on kindlustatud nii mõnekski ajaks.»

Pealegi olid proua Vauquer' harakasilmad näinud mõningaid riigivõlapabereid, mis umbkaudselt kokkuarvatult võisid anda sellele tublile Goriot'le umbes kaheksa kuni kümme tuhat franki aastast tulu. Sellest päevast peale hakkas proua Vauquer, sündinud de Conflans, hellitama mõtteid; ta oli sel ajal neljakümne kaheksa aastane, võttis aga omaks vaid kolmkümmend üheksa aastat.

Kuigi isa Goriot' pisarakotid olid punsunud ning rippuvad, mis sundis teda sageli silmi kuivatama, leidis leskproua ta olevat meeldiva ning *comme il faut*[1]! Pealegi tunnistasid ta lihavad, tugevad jalamarjad nagu ta pikk, neljakandiline ninagi moraalseist omadustest, mida lesknaine näis hindavat ja milliseid omadusi kinnitas pealegi vanamehe kuutaoliselt ümmargune lihtsameelne nägu. Ta näis olevat tugeva kehaehitusega mürakas, kes kulutab tundmustes vististi kogu oma vaimukuse tagavara. Tema tuvitiivana soetud juuksed, mida polütehnikumi juukselõikaja käis igal hommikul puuderdamas, joonistusid viie lokina ta madalale otsaesisele, dekoreerides kenasti ta nägu. Kuigi pisut talupoeglikult kohmakas, oli ta nagu nõelasilmast tulnud, tarvitas rikkalikult tubakat, nuusutas seda mehena, kes on täiesti kindel, et ta toosist kunagi ei puudu makubaatubakas *, nii et sel päeval, kui härra Goriot asus lese juurde elama, heitis proua Vauquer õhtul magama, küpsedes nagu pekiga pikitud teder igatsustules, mis valdas teda mõtte juures lahkuda Vauquer' surnulinikust ning sündida uuesti Goriot'na. Abielluda, müüa ära oma pansion, ulatada käsivars sellele kodanluse peenele õiele, saada tähtsaks prouaks kvartalis, korjata armuande vaestele, korraldada pühapäeviti väikesi väljasõite Choisy'sse, Soissy'sse, Gentilly'sse *; minna oma vaba soovi järgi teatrisse, istuda loožis, ilma et oleks vaja oodata autoripääsmeid, mida mõned pansionärid talle juulikuus tõid; ta lõi unistades kõigi Pariisi väikekodanlike perekondade Eldorado *. Ta ei olnud kellelegi kõnelnud, et omas nelikümmend tuhat franki, mis ta oli korjanud sou * sou kõrvale. Kindlasti pidas ta end varanduslikust seisukohast päris viisakaks partiiks.

«Mis puutub kõigesse muusse, ei ole ma vanamehest põrmugi halvem!» ütles ta end voodis pöörates, nagu tõendades iseenesele oma võlusid, mille ümaruste jälgi paks Sylvie leidis igal hommikul aseme lohkuvajutatud õnaruses.

[Eugène de Rastignac]

Eugène de Rastignac tuli Pariisi tagasi meeleolus, mida kindlasti on tundnud kõik üliandekad noormehed või need, keda raske seisukord varustab silmapilkselt eliitinimeste omadustega. See vähene töö, mida ülikooli esimesed astmed nõuavad, oli jätnud talle Pariisis viibimise esimesel aastal palju vaba aega materiaalse Pariisi nähtavate lõbude nautimiseks. Üliõpilasel ei ole liialt aega, kui ta tahab õppida tundma iga teatri repertuaari, uurida Pariisi labürindi väljapääse, kombeid, õppida keelt ning harjuda pealinna eriliste lõbudega, tuhnida häis ja halbades paikades, kuulata huvitavaid loenguid, inventariseerida muuseumide

[1] Seltskonna nõuete kohase (*prantsuse k.*).

rikkusi. Üliõpilane vaimustub siis lollustest, mis näivad talle grandioossed. Tal on oma suurmees, Collège de France'i * professor, kes saab selle eest palka, et vastaks oma auditooriumi nõuetele. Ta kohendab oma kaelasidet ning poseerib Koomilise Ooperi alamatel rõdudel kellegi naise ees. Järk-järgult üha enam asjasse pühendatud, vabaneb ta oma koorest, laiendab oma elu horisonti ning jõuab viimaks nende üksteisel lasuvate inimkihtide mõistmiseni, mis moodustavad seltskonna. Imetelles alguses Champs-Elysées'l * ilusa ilmaga defileerivaid sõidukeid, jõuab ta peagi nende kadestamiseni. Sõites suvepuhkusele, varustatud kirjanduse ning õigusteaduse bakalaureuse kraadiga, oli Eugène enese teadmata selle õpiaja sooritanud. Tema lapsepõlve illusioonid, tema provintslikud ideed olid kadunud. Tema muutunud vaated ja tema eksalteeritud auahnus näitasid talle õiges valguses isakodu ning perekonnaolusid. Tema isa, tema ema, tema kaks venda, kaks õde ja tädi, kelle varandus koosnes pajukist, elasid de Rastignac'ide väikeses mõisas. See mõis, mille aastane tulu tõusis kolme tuhande frangini, kannatas ebakindluse all, mis valitseb tööstuslikuks muutunud viinamarjakasvatuse tulude alal, ja siiski pidi sealt iga aasta välja pressima tuhat kakssada franki tema jaoks. Nähes seda alatist tema eest suuremeelselt varjatud puudust, sunnitud võrdlema oma õdesid, kes näisid talle nii ilusaina lapsepõlves, Pariisi naistega, kelles kehastus tema unistus ilust, selle suure perekonna ebakindel tulevik, kus kõik lootused olid rajatud ainuüksi temale, see säästlik tähelepanelikkus, millega tema nähes hoiti kokku tühisemaidki saadusi, jook, mida valmistati perekonna jaoks pressitud viinamarjade jäänustest, iühidalt, hulk asjaolusid, mida oleks asjata siin mainida, tegid kümnekordseks ta soovi teha karjääri ja äratasid temas janu kuulsuse järele. Nagu kõik kõrgehingelised olevused tahtis ta võlgneda kõik ainult oma annetele. Ent vaimult oli ta täisverd lõunamaalane ning otsuse teostamisel lõi ta kõhklema, nagu see juhtub noormeestega, kes end ulgumerel leides ei tea, kuhu poole juhtida oma jõudu ning mis suunas paisutada oma purje. Algul tahtis ta viskuda kogu ihuhingega töösse, ent peagi veetles teda tarvidus luua sidemeid. Ta märkas, kui suurt mõju avaldavad naised seltskonnaelus, ning võttis korraga nõuks tungida suurilma, et otsida seal protektsiooni: kas võis sellest puudu olla vaimukal ning kuumaverelisel noormehel, kelle vaimu ning indu rõhutasid pealegi elegantne välimus ja teatav närvlik ilu, millele naised nii meelsasti anduvad? Need mõtted ründasid teda põldude keskel, jalutuskäikudel, mis ta muiste oli teinud nii rõõmsalt õdedega, kes leidsid ta olevat väga muutunud. Tema tädi, proua de Marcillac, keda oli kunagi esitletud kuningakojas, oli seal tundnud tähtsamaid aristokraate. Neis minevikumälestustes, milles tädi oli teda nii sageli äiutanud, märkas nüüd noor auahne mees korraga seltskondliku edu eeldusi, mis olid vähemalt niisama tähtsad kui need, mis ta leidis õigusteaduskonnas; ta päris tädilt andmeid sugulussidemete kohta, mida

oleks võimalik värskendada. Raputanud genealoogilise puu oksi, jõudis vana daam otsusele, et kõigist isikuist, kes võiksid aidata ta vennapoega rikaste sugulaste egoistlikus killas, oleks proua vikontess de Beauséant kõige vähem tõrges. Ta kirjutas sellele noorele naisele vanamoelise kirja ja andis selle Eugène'ile, öeldes talle, et kui tal õnnestub meeldida vikontessile, tutvustab see teda ka teiste sugulastega. Mõni päev pärast pealinna saabumist saatiski Rastignac tädi kirja proua de Beauséant'ile. Vikontess vastas ballikutsega järgmiseks päevaks.

Säärane oli selle perekondliku pansioni üldine seisukord novembrikuu lõpul 1819. Mõni päev hiljem käis Eugène proua de Beauséant'i ballil, tulles sealt tagasi öösel kella kahe paiku. Et võita tagasi kaotatud aega, oli agar üliõpilane enesele tantsu ajal tõotanud töötada kuni hommikuni. Esimest korda tahtis ta veeta öö selle uinuva kvartali vaikuses, sest kõrgema seltskonna hiilgust nähes oli teda haaranud ülespuhutud energia. Ta ei olnud lõunastanud proua Vauquer' juures. Seetõttu võisid pansionärid arvata, et ta tuleb ballilt alles järgmise hommiku koidikul, nagu ta oli tulnud vahel Prado pidudelt või Odéoni ballidelt *, tehes poriseks oma siidsokid ja tallates ära tantsukingad. Enne ukse riivistamist avas Christophe selle ning vaatas uulitsale. Rastignac ilmus sel hetkel ning võis kära tegemata minna oma tuppa Christophe'i saatel, kes müristas selle eest kahekordselt. Eugène riietus lahti, pani tuhvlid jalga, võttis vana saterkuue, pistis ahjus turbad põlema ning valmistus kiiresti tööle; neidki noormehe käratuid ettevalmistusi kattis Christophe'i raskete kingade klobin. Enne oma õigusteaduse raamatusse süvenemist vajus Eugène mõneks minutiks mõttesse. Ta leidis proua de Beauséant'is neid Pariisi salongide tooniandvaid kuningannasid, kelle maja loeti meeldivamaks Saint-Germaini eeslinnas. Ta oli muide niihästi nimelt kui ka varanduselt Pariisi aristokraatliku maailma koorekihi tippe. Tänu tädi de Marcillac'ile võeti vaene üliõpilane selles majas hästi vastu, ilma et ta oleks aimanudki selle soosingu ulatust. Vastuvõtt neis kuldseis salongides vääris kõrgaadli patenti. Liikudes selles seltskonnas, kõige eksklusiivsemas [1] kõigist, oli ta omandanud õiguse minna kõikjale. Pimestatud sellest hiilgavast inimkogust, vahetanud vaevalt mõned sõnad vikontessiga, leppis Eugène vaatlemisega, eraldades nende Pariisi jumalannade hulgast, kes liikusid sellel raudil *, ühe neist naistest, keda nooruk peab esimeses järjekorras jumaldama. Kõrgekasvulist, ilusa kehaehitusega krahvinna Anastasie de Restaud'd peeti kujult ilusaimaks Pariisi naistest. Kujutlege suuri musti silmi, oivalist kätt, hästivormitud jalga, tuldhõõguvaid liigutusi, naist, keda markii de Ronquerolles nimetas puhastverd hobuseks. See närvide peenus ei röövinud talt vähimatki ta sarmist; tal olid täidlased ning ümarikud vormid, ilma et teda

[1] Eksklusiivne (seltskond) — seltskond, kus jäetakse kõrvale vastavasse seisusesse mittekuuluvad isikud.

oleks võinud süüdistada liigses korpulentsuses. Puhastverd hobune, puhast tõugu naine — need väljendused hakkasid asendama taevaingleid, ossianlikke kujusid *, kogu vanaaegset armastuse mütoloogiat, mida põlgas dändism *. Ent Rastignac'ile oli Anastasie de Restaud ihaldatud naine. Ta oli reserveerinud kaks tantsu lehvikule märgitud kavaleride nimekirjas ja oli võinud temaga vestelda esimese kadrilli ajal.

«Kus võiks teid kohata tulevikus, armuline proua?» oli ta lausunud äkki selle kiresööstiga, mis meeldib nii väga naistele.

«Aga kõikjal,» vastas ta, «Boulogne'i metsas *, Bouffons'is *, minu pool — kõikjal.»

Ja ettevõtlik lõunamaalane oli püüdnud läheneda sellele hurmavale krahvinnale, niipalju kui noormees võib läheneda naisele kadrilli ning valsi ajal. Et Eugène ütles enese olevat proua de Beauséant'i nõo, kutsus see naine, keda ta pidas suureks daamiks, teda enese poole külla ning ta saavutas õiguse ilmuda tema majja. Daami viimase naeratuse järgi pidas Rastignac oma visiiti kohustuslikuks.

Eugène'il oli õnnestunud kohata meest, kes ei olnud naernud ta teadmatust, surmav viga tolle aja kuulsate ülbete keskel, nagu kõik need Maulincourt'id, Ronquerolles'id, * Maxime de Trailles'd, de Marsay'd, Ajuda-Pintod, Vandenesse'id, kes viibisid seal kogu oma edevuse hiilguses elegantseimate naiste seltsis, nagu leedi Brandon, hertsoginna de Langeais, krahvinna de Kergarouët, proua de Sérizy, hertsoginna de Carigliano, krahvinna Ferraud, proua de Lanty, markiis d'Aiglemont, proua Firmiani, markiis de Listomère ja markiis d'Espard, hertsoginna de Maufrigneuse ja Grandlieu'd. Õnneks sattus naiivse üliõpilase teele markii de Montriveau, hertsoginna de Langeais' armuke, kindral, kes oli lihtne nagu laps ja kes talle teatas, et krahvinna de Restaud elab Helderi tänavas. Olla noor, januneda kõrgema seltskonna järele, ihaldada naist ning näha enese ees kahte avatud maja! Tõsta jalg Saint-Germaini eeslinna vikontess de Beauséant'i majja, põlvitada Chaussée d'Antinil * krahvinna de Restaud' ees! Heita pilk Pariisi salongidesse ning pidada end küllalt ilusaks poisiks, et loota leida sealt abi ning protektsiooni mõne naise südames! Tunda eneses küllalt auahnust, et karata toreda hüppega pinguletõmmatud nöörile, millel tuleb kõndida akrobaadi kindlusega, kes ei kuku, ning leida šarmantses naises parim tasakaaluhoidja-kepp! Neis mõtteis ning selle naise ees, kes kerkis ülevana ta ette turbatule valgusel, koodeksi ning viletsuse vahel, — kes ei oleks mõtiskelus sondeerinud tulevikku nagu Eugène, kes ei oleks seda maalinud säravate värvidega?

[Rastignac teeb meeleheitlikke katseid Pariisi suurilma pääseda. Kuid edukas esinemine kõrgemas seltskonnas nõuab raha. Omaksed ohverdavad talle oma hoiused, millest esialgu piisab hädapärase riietuse muretsemiseks. Vikontess de Beauséant'ilt saab Rastignac teada, et Goriot' tütred, kes on abielu kaudu kõrgemasse seltskonda pääsenud, häbenevad oma isa kodanlikku päritolu. Noor-

meest liiguṭab Goriot' headus ja ennastohverdav armastus tütarde vastu. Talle selgub ka tütarde tundetu egoism, kes isa põlastades võtavad talt siiski varanduse viimased riismed. Rastignac võtab Goriot' pansionis oma kaitse alla ning võidab vanakese poolehoiu ja usalduse.]

[Vautrin]

«Te tahaksite teada, kes ma olen, mis olen teinud või mis ma teen,» jätkas Vautrin. «Olete liiga uudishimulik, mu väike. Ainult rahu. Te kuulete veel nii mõndagi. Mul on olnud õnnetusi. Enne kuulake mind, pärast vastate mulle. Siin on mu endine elu kolme sõnaga. Kes ma olen? Vautrin. Mis ma teen? Mis mulle meeldib. Lähme edasi. Tahate minu iseloomu teada? Olen hea nendega, kes teevad mulle head ja kelle süda kõneleb minu südamele. Neile on kõik lubatud, nad võivad mulle virutada kaikaidki kodarate vahele, ilma et ütleksin neile: «E t t e v a a t u s t!» Kuid tuline tuhat! Olen õel nagu saatan nendega, kes mind tüütavad või kes mulle ei sobi! Ja teile on kasulik teada, et inimesetapmine tähendab mulle niisama palju kui see!» ütles ta, lirtsatades kõrvale süljejoa. «Püüan vaid tappa puhtalt, kui tapmine on paratamatu. Olen see, mida te nimetate artistiks. Sellisena, nagu mind näete, olen lugenud «B e n v e n u t o C e l l i n i m e m u a a r e» * ja pealegi itaalia keeles! Jäljendama ettehooldust * ning armastama ilu kõikjal, kus seda leidub, olen õppinud sellelt mehelt, kes on pagana uhke poiss ja kes hävitab meid pimedast peast. Kas ei ole pealegi tore mängupartii olla üksi kõikide inimeste vastu ja omada trumpe? Olen mõelnud paljugi teie praeguse sotsiaalse korralageduse olemusest. Mu armas, duell on lastemäng, lollus. Kui kahest elavast inimesest peab üks kaduma, peab olema loll, et loota juhusele. Duell? Kull või kiri! See'p see on. Ma läkitan viis kuuli järgemööda padaässa, saates iga uue kuuli teisele otsa, ja seda kolmekümne viie sammu kauguselt! Kui oled varustatud sellise väikese andega, võid olla kindel, et põmmutad maha oma vastase. Noh, lasksingi kahekümne sammu kauguselt ühe mehe pihta, aga ei tabanud. See narr polnud püstolit käes hoidnud. Vaadake!» ütles see eriskummaline mees, nööpides oma vesti lahti ning näidates oma karvadega kaetud rinda nagu karuselga, mille punakaskollakas värv äratas mingit hirmuga segatud jälkusetunnet. «See kollanokk põletas mul villa,» lausus ta, surudes Rastignac'i sõrme oma rinnal asuvale augule. «Kuid sellal olin laps, olin teie eas, kahekümne ühe aastane. Uskusin veel millessegi, naise armastusse, kõiksugustesse lollustesse, milles teil veel tuleb takerduda. Me oleksime läinud kahevõitlusele, eks ole tõsi? Te oleksite võinud mind surmata. Oletage, et mina olen mulla all. Kus oleksite teie? Te peaksite pagema, sõitma Šveitsi *, sööma papa raha, mida tal ei ole. Mina tahan teile selgitada seda olukorda, milles viibite; ent ma teen seda mehe üle-

olekuga, kes, olles palju mõtisklenud kõigist maailma asjust, on jõudnud arusaamisele, et on olemas vaid kaks teed: kas nürimeelne alistumine või vastuhakk. Mina ei alistu millelegi, see on selge. Kas te teate, mida te vajate, minnes edasi selles tempos nagu praegu? Miljon, ning silmapilkselt; ilma selleta teeksite paremini, kui laseksite ennast triivida Saint-Cloud' võrkudesse *, et järele vaadata, kas on olemas Kõrgem Olevus. Selle miljoni annan mina teile.»

Ta peatus, vaadeldes Eugène'i.

«Ahah! Te teete papa Vautrinile juba lahkema näo. Kuuldes seda sõna, olete nagu noor tütarlaps, kellele öeldakse: «Nägemiseni täna õhtul!» ja kes ehib end limpsides nagu piima lakkuv kass. Braavo! Räägime selgelt! Nii seisavad teie asjad, noormees. Meil on seal papa, mamma, vanatädi, kaks õde (kaheksateist ja seitseteist aastat), kaks väikest venda (viisteist ja kümme aastat), seal ongi kogu see perekondlik koosseis. Tädi kasvatab teie õdesid. Preester õpetab ladina keelt mõlemale vennale. Perekond sööb rohkem kastaniputru kui valget leiba, papa hoiab oma pükse, mamma lubab enesele vaevalt ühe talvekleidi ning ühe suvise, õed ajavad läbi, nagu saavad. Tean kõik, olen elanud lõunas. Nõnda on asjad teie pool, teile saadetakse tuhat kakssada franki aastas, kuna teie maalapike ei too aastas rohkem sisse kui kolm tuhat. Meil on köögitüdruk ja teener, peab ju säilitama dekoorumi [1], papa on parun. Mis puutub meisse, siis oleme auahned, meil on liitlasteks Beauséant'id ja meie käime jala, me igatseme rikkust ja meil ei ole soudki, me sööme mamma Vauquer' l u r r i ja me armastame Saint-Germaini eeslinna häid lõunasööke, me magame viletsal asemel ja tahame saada härrasmaja! Ma ei laida teie tahtmisi. Olla auahne, mu südamekene, ei ole antud igaühele. Küsige naistelt, milliseid mehi nad eelistavad! Auahneid. Auahneil on tugevamad ristluud, nende veri on rikkam rauast, süda soojem kui teistel inimestel. Ja naine tunneb end nii õnnelikuna, nii ilusana tundidel, mil on tugev, et ta eelistab kõigist inimestest seda, kelle jõud on määratu, kuigi teda ähvardaks hädaoht, et see mees oma jõuga tema purustab. Koostan teie soovide inventuuri, et esitada teile nende põhjal üks küsimus. See küsimus on järgmine. Meil on hundiisu, meie hambakesed lõikavad hästi, kuidas täita oma lihapotti? Kõigepealt on meil koodeks närida, see ei ole huvitav ja see ei õpeta midagi; kuid seda peab. Olgu. Me õpime advokaadiks, et saada kriminaalkohtu presidendiks ning saata sunnitööle vaeseid poisse T. F.-iga õlal *, kes on rohkem väärt kui meie, et aga veenda rikkaid, et nad võivad rahulikult magada. See ei ole lõbus ja pealegi vältab see kaua. Kõige esmalt on vaja kaks aastat Pariisis logelda, vaadata, ilma et tohiksid puudutada häid suutäisi, mille järele oleme maiad. On väsitav alati igatseda ilma end kunagi rahuldamata. Kui oleksite kahvatu

[1] D e k o o r u m — väline viisakus.

ning molluskide tõugu, ei oleks teil midagi karta; kuid meil on keev lõviveri ning säärane isu, mis ajab meid tegema kakskümmend lollust päevas. Järelikult langete ohvriks sellele piinale, hirmsaimale, mida oleme näinud armsa jumala põrgus. Oletame, et olete mõistlik, joote piima ning luuletate eleegiaid *, nii paljudegi vaevade ning puuduste järel, mis võivad teha koeragi hulluks, peaksite teie, suurejooneline, nagu olete, saama mõne narri abiliseks kuskil karukolkas, kus valitsus maksaks teile palka tuhat franki, nagu lihunikukoerale visatakse ette leemekauss. Haugu vargaid, kaitse rikkaid, giljotineeri tundelisi inimesi! Tänan väga! Kui teil puudub protektsioon, mädanete provintsikohtus. Kolmekümne aasta ümber saate kohtunikuks tuhande kahesaja frangiga aastas, kui te seni veel pole oma ametikuube kuradile heitnud. Saanud neljakümneseks, abiellute mõne möldritütrega, kel on umbes kuus tuhat franki aastast tulu. Tänan! Olgu teil protektsioon — ja te saate kolmekümne-aastaselt kuninglikuks prokuröriks tuhande eküüga * aastas palgana ja abiellute linnapea tütrega. Kui saate hakkama mõne väikese poliitilise alatusega, lugedes valimislehel Manueli asemel Villèle * (see riimib, südametunnistus võib olla rahul), saate neljakümne-aastaselt ülemprokuröriks ning võite saada rahvasaadikuks. Pange tähele, mu armas laps, et oleme kriimustanud oma südametunnistusekest, et oleme üle elanud salaviletsust kakskümmend vaevarikast aastat ja et meie õed on jäänud vanatüdrukuiks. Mul on au juhtida teie tähelepanu veel sellele, et Prantsusmaal on vaid kakskümmend ülemprokuröri ja et neile kohtadele on teid kakskümmend tuhat kandidaati, kelle hulgas on kometimehi, kes müüksid ära oma isa ning ema, et jõuda aga aste kõrgemale. Kui see amet tundub teile ilge, vaatame midagi muud. Parun de Rastignac soovib saada advokaadiks. Noh! Väga kena! Peab virelema kümme aastat, kulutama tuhat franki kuus, peab omandama raamatukogu, kabineti, käima seltskonnas, peab suudlema vannutatud advokaadi kuuepalistust, et hankida protsesse, keelega pühkima kohtukoja põrandat. Kui see amet viiks teid eesmärgile, ma ei ütleks midagi; kuid nimetage mulle Pariisis viiski advokaati, kes teenivad viiekümne-aastaselt rohkem kui viiskümmend tuhat aastas. Pah! Ennem kui end nõnda alandada, hakkaksin pigem mereröövliks. Pealegi, kust võtta raha? Kõik see ei ole lõbus. Meil on veel tagavaraks naise kaasavara. Kas tahate abielluda? See oleks kivi kaela riputamine; ja kui abiellute raha pärast, mis saab siis meie autundest, meie noblessist? Parem siis juba tänasest peale seltskondlikele konventsioonidele vastu hakata. See ei oleks midagi, väherdada nagu uss naise jalge ees, lakkuda tema ema jalgu, teha sääraseid alatusi, mis ajaksid isegi emise iiveldama. Jah! Kui see annaks teile vähemalt õnnegi! Kuid te olete surmani õnnetu naisega, kellega olete sel viisil abiellunud. Parem on siiski sõdida meestega kui võidelda oma naisega. Siin on elu teelahe; noormees, valige! Te oletegi juba valinud: te käisite oma nõbu Beauséant'i pool ja haistsite seal luksust.

Te käisite proua de Restaud' pool, isa Goriot' tütre juures, ja haistsite seal pariisitari. Sel päeval tulite tagasi otsmikule kirjutatud sõnadega, mida oskasin väga hästi lugeda: «S a a v u t a d a e d u!». Saavutada edu iga hinna eest. «Braavo!» ütlesin ma. «Näe, kus on poiss, kes on mu meele pärast!» Teie vajasite raha. Kust seda võtta? Te lasksite oma õdedel aadrit, kõik vennad nöörivad oma õdesid ühel või teisel viisil. Teie tuhat viissada franki, mida pigistasite välja jumal teab mis viisil maast, kus leidub rohkem kastaneid kui sajasoulisi rahasid, kaovad nagu marodeerimisel tabatud sõdurid. Ja pärast, mis teete pärast? Kas töötate? Töö, mõistetud nii, nagu teie seda mõistate praegusel hetkel, annab vanaduspäevil korteri proua Vauquer' juures Poiret'-sugustele poistele. Kiire rikastumine on probleem, mida viiskümmend tuhat noormeest, kes kõik viibivad teie seisukorras, soovivad praegusel hetkel lahendada. Teie olete üks nende hulgast. Pidage silmas jõupingutusi, mis teil tuleb sooritada, ning võitluse ägedust. Teil ei jää muud üle kui õgida üksteist nagu ämblikud purgis, arvestades seda, et ei ole olemas viitkümmend tuhandet head kohta. Kas teate, kuidas siin enesele teed tasandatakse? Geniaalsusega või osava korruptsiooniga. Kahurikuulina peab lendama sellesse inimmassi või poetuma temasse nagu katk. Ausus ei vii kuhugi. Geeniuse võimu alla painutatakse end; teda küll vihatakse, teda püütakse laimata, sellepärast et ta võtab jagamata, kuid painutatakse end siiski, kui ta püsib: ühe sõnaga, teda jumaldatakse põlvili, kui ei ole suudetud teda matta mudasse. Korruptsioon on jõud, anne on haruldus. Nii on korruptsioon üliohtra keskpärasuse relv ja kõikjal tunnete ta teravikku. Siin näete naisi, kelle meestel on kõigest kuus tuhat franki palka ja kes kulutavad rohkem kui kümme tuhat oma tualettidele. Te näete ametnikke kahesajafrangise aastapalgaga maid ostvat. Näete naisi prostitueerivat, et paradeerida tõllas, mis kuulub Prantsuse peeri * pojale, kel on õigus sõita Longchamps'i * keskmisel teel. Te nägite seda vaest rumalat isa Goriot'd, kes oli sunnitud lunastama oma tütre veksli, kuigi tema abikaasal on viiskümmend tuhat franki aastast tulu. Kahte sammugi ei saa Pariisis teha, kohtamata põrgulikke trikke. Vean kihla oma pea peale selle salatipea vastu, et satute herilasepessa esimese naisega, kes teile meeldib, isegi kui ta on rikas, ilus ja noor. Kõik siplevad seaduste küüsis, kõik nad on sõjajalal oma meestega kõige pärast. Ma ei jõuakski lõpule, kui tahaksin teile seletada kõiki neid sahkerdusi, mis tehakse armukeste, hilpude, laste, majapidamise või edevuse pärast, harva voorusest, olge selles kindel. Sellepärast on aus mees üldine vaenlane. Kuid mis te arvate, kes on aus mees? Pariisis on aus mees see, kes vaikib ja keeldub jagamast. Ma ei kõnele neist vaestest helootidest, kes lõhuvad kõikjal tööd teha, ilma et neile nende vaeva eest kunagi tasutaks, ja keda ma nimetan Kristuse kerjusvennaste orduks. Iseenesest mõista õitseb seal voorus oma täies lolluses, kuid seal on ka viletsust. Võin kujutleda, millise grimassi

need inimesed teeksid, kui jumal heidaks nendega halba nalja ja puuduks viimsel kohtupäeval. Kui tahate kiiresti hankida varandust, peate olema rikas või vähemalt näima sellisena. Et rikastuda, peab siin kõrgelt mängima, muidu veetakse teid ninapidi, ja siis hüvasti, teie alandlik teener! Kui neil sajal ametialal, mida võite valida, leidub kümme inimest, kes jõuavad kiiresti eesmärgile, nimetab publik neid vargaiks. Tehke sellest oma järeldused: säärane on elu, nii nagu ta tõepoolest on. Ta ei ole ilusam kui köök, haiseb samuti, ja peab käsi määrima, kui tahad hästi süüa ning juua; osake end ainult hästi puhtaks pesta: selles peitubki meie aja kogu moraal. Kui kõnelen nõnda maailmast, siis sellepärast, et ta andis mulle selleks õiguse, tunnen teda. Kas arvate, et laidan teda? Mitte sugugi. Ta on alati olnud selline. Moralistid ei muuda teda kunagi. Inimene on ebatäiuslik. Ta on vahel enam või vähem silmakirjalik, ja lollid ütlevad siis, et tal on või ei ole kombeid. Ma ei süüdista rikkaid, ülistades rahvast: inimene on seesama, olgu ta ülal, all või keskel. Nende kahejalgsete lojuste iga miljoni kohta leidub kümmekond tublit poissi, kes seavad end kõrgemale kõigest, isegi seadustest; mina kuulun nende hulka. Teie, kui olete kõrgemat liiki inimene, minge otsejoones edasi, pea kõrgel. Kuid peab võitlema kadeduse, laimu, keskpärasuse, kogu maailma vastu. Napoleon puutus kokku sõjaministriga, kelle nimi oli Aubry * ja kes pidi ta peaaegu kolooniatesse saatma. Katsuge ennast järele! Vaadake, kas võite tõusta igal hommikul suurema tahtejõuga kui eelmisel päeval. Neis tingimustes teen teile ettepaneku, millest keegi ära ei ütleks. Kuulake hästi. Vaadake, mul on mõte. Tahaksin asuda elama patriarhaalset elu kuhugi suurde mõisa, pinnalt sada tuhat vakamaad, näiteks Ühendriikide lõunaosas. Tahan hakata seal plantaatoriks, tahan omandada orje, teenida mõned head miljonid, müües oma härgi, tubakat, puid, elades nagu valitseja, täita oma soove, elada elu, mida ei mõisteta siin, kus konutatakse kiviurkais. Olen suur luuletaja. Ei kirjuta oma laule: minu omad koosnevad tegudest ning tunnetest. Praegusel hetkel on mul viiskümmend tuhat franki, millega saaksin vaevalt nelikümmend neegrit. Vajan kakssada tuhat franki, sellepärast et tahan omandada kakssada neegrit, et rahuldada oma patriarhaalse elu kalduvusi. Neegrid on, vaadake, äsjasündinud lapsed, kellega teed, mis tahad, ilma et mõni uudishimulik kuninglik prokurör tuleks teilt aru pärima. Selle musta kapitaliga saavutan kümne aasta jooksul kolm või neli miljonit. Kui see mul õnnestub, ei küsi minult keegi: «Kes sa oled?» Olen härra Neli miljonit, Ühendriikide kodanik. Oleksin siis viiekümne aastane, ei oleks veel kõdunenud, lõbustaksin end omal viisil. Ütlen paari sõnaga, kui muretsen teile miljonilise kaasavara, kas annaksite mulle kakssada tuhat franki? Kakskümmend protsenti komisjoni saja pealt. Hee, kas see on liiga kallis? Teie panete oma väikese naise end armastama. Kord abielus, avaldate rahutust, südametunnistusepiinu; teesklete viieteistkümne päeva jooksul kurba. Ühel ööl, väikeste tembutuste järel, teatate

oma naisele kahe suudluse vahel, et võlgnete kakssada tuhat franki, öeldes talle: «Mu arm!» Sihukest vodevilli * mängivad iga päev auväärseimadki noormehed. Noor naine ei keela oma rahakotti sellele, kes on võitnud ta südame. Kas arvate, et kaotate sellega? Ei. Te leiate võimaluse teenida oma kakssada tuhat franki tagasi mõne äriga. Oma rahaga ja oma vaimuga kogute enesele nii suure varanduse, kui aga iganes võiksite soovida. *Ergo*[1], kuue kuu jooksul teeksite õnnelikuks iseenese, armastusväärse naise ja papa Vautrini, nimetamata teie koduseid, kes puude puudusel soojendavad talvel oma käsi hingeauruga. Ärge imestage minu ettepaneku üle ega selle üle, mida teilt nõuan! Kuuekümnest ilusast abielust, mis sõlmitakse Pariisis, teostatakse nelikümmend seitse sääraše kaubitsemise abil. Notar sundis härrat...»

«Mis pean ma tegema?» küsis Rastignac ahnelt, katkestades Vautrini.

«Peaaegu mitte midagi,» vastas see mees, väljendades rõõmuliigutust, mis sarnanes kala õnge otsas aimava kaluri mahasurutud tundeavaldusega. «Pange mu sõnu hästi tähele! Vaese õnnetu, viletsa tütarlapse süda on käsn, mis ahnelt täitub armastusega, on kuiv käsn, mis laieneb, niipea kui sinna langeb tundmusetilgake. Kurameerida noore neiuga, keda kohtad üksinduses, meeleheitlikus ning vaeses olukorras, ilma et see ise aimakski oma peatset rikkust, tuline tuhat! Siis on ju kõik kuningad ja ässad käes, see tähendaks teada loterii numbreid, see oleks ju spekuleerimine laenupaberitega, teades börsi * viimast kurssi. Neile aluspalkidele ehitate hävinematu abielu. Kui tulevad miljonid sellele noorele tütarlapsele, heidab ta nad teile jalge ette, nagu oleksid need kruusakivid. «Võta, mu kallim! Võta, Adolphe! Võta, Alfred! Võta, Eugène!» ütleb ta Adolphe'ile, Alfredile või Eugène'ile, kui sel oli küllalt teravmeelsust end tema eest ohverdada. See, mida mõtlen ohvri all, tähendab müüa ära oma frakk, et minna seltsis «Sinisesse Sihverplaati» * seenepirukakesi sööma; sealt õhtul «Ambigu-Comique'i» *; see tähendab — viia oma kell pandimajja, et osta talle sall. Ei räägi teile armastuskirjade soperdamisest ega lollustest, mida naised nii väga hindavad, nagu näiteks tilgutada pisaraina mõned veepiisad paberile, kui olete neist kaugel; mulle näib, et tunnete suurepäraselt südamekeelt. Vaadake, Pariis on Uue Maailma mets, kus elutseb kakskümmend tõugu metsinimesi, illinoislasi, huroone *, kes elavad toodetest, mida mitmesugused sotsiaalsed klassid annavad; teie olete miljonite kütt. Et neid püüda, tarvitate püüniseid, liimikingi ning meelitusvilet. On mitmesuguseid jahipidamisviise. Ühed ajavad kaasavara taga, teised ahnitsevad enese kätte likvidatsioone *, ühed õngitsevad südametunnistusi, teised müüvad oma kliente kinniseotud jalgade ning kätega. Kes tuleb tagasi hästi pungil jahikotiga, seda kummardatakse, austatakse, teda võetakse vastu heas seltskonnas. Oleme

[1] Järelikult *(ladina k.)*.

õiglased selle võõrastelahke maapinna suhtes, teil on siin tegemist kõige vastutulelikuma linnaga maailmas. Kui Euroopa kõikide teiste pealinnade kõrgid aristokraadid keelduvad oma ridadesse vastu võtmast autut miljonäri, ulatab Pariis talle käed, jookseb ta pidudele, sööb tema lõunaid ja lööb klaasid kokku ta alatusega.»

«Kuid kust leida säärane tütarlaps?» küsis Eugène.

«Ta on teie päralt, teie ees.»

«Kas preili Victorine?»

«Justament.»

«Ja kuidas?»

«Ta armastab teid juba, teie väike paruniproua de Rastignac.»

«Tal ei ole ühtegi soud,» vastas Eugène imestunult.

«Ah, seal me olemegi! Veel kaks sõna,» ütles Vautrin, «ja kõik selgub. Isa Taillefer on vana võrukael, kellest kõneldakse, et ta olevat tapnud revolutsiooni ajal ühe oma sõbra. See on üks minu meestest, kel on iseseisvust vaadetes. Ta on pankur, Frédéric Taillefer ja Co peaosanik. Tal on ainuke poeg, kellele ta tahab jätta varanduse Victorine'i kahjuks. Mina ei armasta sääraseid ebaõiglusi. Olen nagu Don Quijote, armastan kaitsta nõrka tugeva vastu. Kui jumala tahtmine oleks kutsuda siit maailmast ära ta poeg, Taillefer võtaks tagasi oma tütre; ta igatseks mingisugust pärijat, sest säärane lollus on juba juurdunud inimese loomusesse ja tema enam lapsi ei saa, seda ma tean. Victorine on õrn ning kena, ta mähib peagi isa ümber näpu ning tundmustepiitsaga paneb ta keerlema nagu Saksamaa vurrkanni! Victorine on liiga tundelik teie armastuse suhtes, et teid unustada, te abiellute temaga. Mina võtan enesele ettehoolduse osa, ma sunnin armast jumalat seda tahtma. Mul on sõber, kellele olen teinud head. Loire'i armee * kolonel, kes alles hiljuti astus kuninglikku kaardiväkke. Ta kuulas minu nõuandeid ning muutus ultrarojalistiks[1]: ta ei ole neid loile, kes peavad kinni oma põhimõtetest. Mul oleks veel üks nõu teile anda, mu ingel: teie ei tohi oma põhimõtetest rohkem kinni pidada kui oma sõnadest. Kui teilt neid nõutakse, müüge neid. Mees, kes kiitleb, et ta kunagi ei muuda oma arvamusi, on mees, kes tahab alati käia otseteed, lollpea, kes usub oma vääratamatusse. Ei ole olemas printsiipe, on olemas ainult sündmused; ei ole olemas seadusi, on olemas vaid olud: kõrgem inimene kohaneb sündmustega ning oludega, et neid juhtida. Kui oleksid olemas kindlad põhimõtted ning seadused, ei vahetaks rahvad neid, nagu meie vahetame särke. Inimeselt ei nõuta, et ta oleks targem kui kogu rahvas. Mees, kes on toonud Prantsusmaale kõige väiksema kasu, on jumaldatud fetiš[2], sellepärast et ta nägi kõike punases värvis, kuna ta õige koht oleks muuseumis masinate keskel etiketiga La Fayette *. Ent see vürst, kelle pihta igaüks sihib oma kivi * ja kes põlgab küllalt inimsugu, et süljata talle näkku niipalju vandeid, kui see

[1] Ultrarojalist — kuningavõimu äärmuslik pooldaja.

[2] Fetiš — pimeda austamise ese (näit. loodusrahvaste juures).

aga iganes soovib, takistas Prantsusmaa jagamist Viini kongressil: temale võlgnetakse pärgi, aga teda loobitakse mudaga. Oh, mina tunnen neid asju! Olen pühendatud paljudegi inimeste saladustesse! Kuid aitab! Omandan kõikumatud tõekspidamised sel päeval, kui olen kohanud kolme isikut, kes oleksid ühel nõul ühe ning sama põhimõtte käsitlemisel, kuid mul tuleb kaua oodata. Ei leidu kohtuis kolmegi kohtunikku, kel oleks üks ja sama arvamus ühest ning samast seaduseparagrahvist. Tulen tagasi oma mehe juurde. Ta lööks Jeesuse Kristuse uuesti risti, kui mina seda tal käsiksin. Papa Vautrini ühe sõna peale norib ta riidu selle kekatsiga, kes ei saada sadat soudki oma vaesele õele, ja . . .»

Siin tõusis Vautrin püsti, seadis enese teatavasse positsiooni ja tegi vehklemismeistri liigutuse, kes pistab otse südamesse.

«Ja varjuriiki!» lisas ta.

«Milline jõledus!» ütles Eugène. «Te tahate naljatada, härra Vautrin?»

«La-la-la! rahu,» alustas see mees uuesti. «Ärge mängige last: ent kui see teid lõbustab, kurjustage, vihastage. Öelge, et olen alatu, kurjategija, suli, bandiit, kuid ärge nimetage mind kelmiks ega nuhiks! Noh, laske lahti, mis teil on südamel! Andestan teile, see on ju nii loomulik teie eas. Ka mina olin niisamasugune! Mõelge ainult järele. Ühel heal päeval teete halvematki. Hakkate koketeerima mõne ilusa naisega ja võtate raha vastu. Te olete sellele mõelnud!» ütles Vautrin. «Sest kuidas jõuaksite muidu eesmärgile, kui te ei diskonteeriks [1] oma armastust? Voorus, mu kallis üliõpilane, ei lase end jagada: ta on või teda ei ole. Meile räägitakse pattude kahetsemisest. Jällegi kena süsteem, kus kahetsusaktiga kustutatakse roim! Võrgutada naist, et jõuda sotsiaalse redeli teatavale astmele, külvata vaenu perekonnaliikmete vahele, ühe sõnaga, teha kõiki neid alatusi, mida tehakse harilikult kodukolde varjus või ka lõbu või omakasu pärast! Mis te arvate, kas need on usu, lootuse või ligimesearmastuse teod? Mispärast kaks kuud vangistust dändile, kes ühel ööl riisub lapselt poole ta varandusest, ja mispärast raskendavail olukordadel sunnitöö vaesele poisile, kes varastab tuhandefrangise rahatähe? Seal on te seadused! Ei ole ainustki paragrahvi, mis ei viiks absurdsuseni. Mees kollaste kinnaste ja sõnadega on toime pannud mõrtsukatöö, kus ei valata verd, vaid kus antakse enese oma; mõrtsukas avas ukse muukrauaga: mõlemad tumedad, öised asjad. Selle vahel, mis teile pakun ja mis te kord teete, puudub vaid veri. Te usute millessegi kindlasse siin maailmas! Põlake ometi inimesi ja leidke silmad, kust võib pääseda läbi seaduste võrgu. Näiliselt põhjendamata suurte varanduste saladus on mõni unustatud roim, sellepärast et see toimetati puhtalt.»

«Vaikige, mu härra! Ma ei taha enam kuulda, te paneksite mind kahtlema eneses. Sel hetkel on kogu mu teadvus tundmuses.»

---

[1] Diskonteerima — vekslit enne tähtaega välja ostma.

«Nagu soovite, ilus laps. Pidasin teid tugevamaks,» vastas Vautrin. «Ei ütle teile enam midagi. Kuid siiski, veel viimane sõna.»

Uurivalt vaatles ta üliõpilast.

«Teie päralt on minu saladus,» ütles Vautrin Rastignac'ile.

«Noormees, kes keeldub teie ettepanekust, oskab seda unustada.»

«Seda ütlesite hästi, see meeldib mulle. Mõni teine, vaadake, oleks vähem õrnatundeline. Pidage meeles, mis tahan teie heaks teha. Annan teile viisteist päeva. Võite võtta või jätta.»

«Milline raudne loogika on ometi sel mehel!» ütles Rastignac enesele, nähes Vautrini rahulikult lahkuvat, kepp kaenla all. «Ta ütles mulle toorelt seda, mis proua de Beauséant ütles mulle ilusates sõnades. Ta lõhestas mu südame terasküüntega. Mispärast tahan minna proua de Nucingeni juurde? Ta mõistatas otsekohe minu vaevalt sündinud kavatsusi. Kahe sõnaga ütles see röövel mulle... rohkem asju voorusest, kui seda inimesed ja raamatud on mulle öelnud. Kui voorus ei kannata mingeid kompromisse, siis olen ma ju varastanud oma õdedelt,» lausus ta, visates kotid lauale.

Ta istus maha, süvenedes raskeisse mõtteisse.

[Jutuajamine Vautriniga avaldab Rastignac'isse tugevat mõju. Noormees hakkab üha selgemini suurilma eluseadusi mõistma ja otsustab neid maksku mis maksab oma huvides ära kasutada ning kõrgemasse seltskonda pääseda.]

[Rastignac paruniproua Nucingeni juures]

Rastignac saabus Saint-Lazare'i tänavasse, ühte neist õhukeste tulpade ning halvamaitselise sammaskojaga kergeist majadest, mida nimetatakse Pariisis k e n a k s; tõeline pankuri maja, täis kallihinnalisi ilustusi, krohvkaunistusi, marmor-mosaiigist trepikodadega. Ta leidis proua de Nucingeni väikeses itaalia freskomaalidega kaunistatud salongis, mille dekoratsioon sarnanes kohvikute omadega. Paruniproua oli kurb. Tema pingutused varjata oma kurbust huvitasid Eugène'i seda elavamalt, et selles ei olnud midagi teeseldut. Ta lootis teha naist oma sealviibimisega rõõmsaks ning leidis selle meeleheitel. See pettumus riivas ta enesearmastust.

«Mul on väga vähe õigust teie usaldusele, armuline proua,» ütles ta, nokkinud paruniprouat ta murelikkuse pärast. «Kui aga segan teid, loodan teie otsekohesusele, et ütlete seda mulle avameelselt.»

«Jääge!» ütles Delphine. «Oleksin üksinda, kui teie ära läheksite. Nucingen lõunastab väljas ja ma ei tahaks olla üksinda, vajan lohutust.»

«Mis teil on siis?»

«Teie oleksite viimane isik, kellele seda avaldaksin!» hüüdis Delphine.

«Tahan seda teada. Tähendab, et minagi mängin mingit osa selles saladuses.»

«Võib-olla! Aga ei,» jätkas ta uuesti. «Need on perekonnatülid, mis peab matma südame põhja. Kas ei öelnud ma seda teile tunaeile? Ma ei ole õnnelik. Kuldsed ahelad on kõige rängemad.»

Kui naine ütleb noormehele, et ta on õnnetu, siis, kui see noormees on vaimukas, hästi rõivastatud, kui tal on taskus tuhat viissada franki vaba raha, peab ta mõtlema seda, mida Eugène mõtles, muutudes edevaks.

«Mida võiksite teie veel soovida?» vastas Eugène. «Te olete ilus, noor, armastatud, rikas.»

«Ärgem rääkigem minust,» vastas proua Nucingen sünge pealiigutusega. «Me lõunastame kahekesi, läheme kuulama kaunimat muusikat. Kas meeldin ma teile?» küsis ta üles tõustes ning näidates oma valgest kašmiirist * ülielegantset pärsia mustriga kleiti.

«Sooviksin, et kuuluksite minule,» ütles Eugène. «Olete hurmav!»

«Teil oleks väga kurb omand,» lausus Delphine kibedalt naeratades. «Miski asi siin ei kõnele õnnetusest ja siiski, kõigest näilisusest hoolimata olen ma meeleheitel. Mured röövivad mult une, muutun inetuks.»

«Oh, see on võimatu!» kostis üliõpilane. «Oleksin aga uudishimulik tundma õppima neid piinu, mida truu armastus ei suudaks kustutada.»

«Ah! Kui usaldaksin need teile, põgeneksite minu eest,» vastas Delphine. «Te armastate mind vaid galantsusest, nagu see tavaliselt sobib meestele. Kui armastaksite aga mind tõeliselt, langeksite hirmsasse meeleheitesse. Te näete, et olen sunnitud vaikima. Halastust,» lisas ta. «Kõneleme millestki muust. Tulge vaatama mu ruume.»

«Ei, jäägem siia,» vastas Eugène, istudes kušetile kamina ette proua de Nucingeni kõrvale, haarates julgelt pihku daami käe.

Proua de Nucingen laskis seda sündida ning pigistas noormehe kätt isegi kontsentreeritud sisemise jõuga, mis annab tunnistust tugevast sisemisest erutusest.

«Kuulge,» ütles talle Rastignac, «teid vaevab mõni mure, peate usaldama selle mulle. Tahan teile tõendada, et armastan teid teie enese pärast. Kas kõnelete ning ütlete mulle oma piinade põhjuse, et võiksin neid hajutada, kui peaksin seks surmama isegi kuus inimest, või ma lahkun ega tule enam kunagi tagasi.»

«Olgu!» hüüdis Delphine, haaratud meeleheitlikust mõttest ning lüües enesele vastu otsaesist. «Panen teid silmapilk proovile. Jah,» ütles ta endamisi, «ainult see abinõu on veel jäänud.»

Ta kõlistas.

«Kas härra tõld on valmis?» küsis ta oma toapoisilt.

«Jah, armuline proua.»

«Ma võtan selle enesele. Te annate härrale minu oma ning minu hobused. Lõunasöögi serveerite alles kell seitse.»

«Tulge siis,» ütles Eugène'ile, kes arvas und nägevat, istudes härra de Nucingeni tõllas selle naise kõrval.

«Palais-Royali *,» ütles proua kutsarile, «Prantsuse teatri kõrval.»

Teel näis Delphine erutatud ning keeldus vastamast Eugène'i tuhandele küsimusele. Eugène ei teadnud, mis mõelda sellest tummast, läbitungimatust, tuimast vastupanust.

«Üks hetk ja ta libiseb mul käest,» mõtles Eugène eneses.

Sõiduki peatudes vaatas proua Delphine üliõpilasele otsa sellise ilmega, mis sundis vaikima ta pöörased sõnad, sest noormees oli läinud ägedaks.

«Kas armastate mind tõesti?» küsis ta Eugène'ilt.

«Jah,» vastas see, varjates oma kasvavat rahutust.

«Kas te ei mõtle midagi halba minust, ükskõik mis ma paluksingi teilt?»

«Ei.»

«Kas olete valmis minu sõna kuulama?»

«Pimesi.»

«Kas olete käinud kunagi mängimas?» küsis Delphine väriseval häälel.

«Mitte kunagi.»

«Ah! Hingan kergemalt. Teil on siis mängus õnne. Siin on mu rahakott,» ütles Delphine. «Võtke ometi! Seal on sada franki, see on kõik, mis see nii õnnelik naine omab. Minge kuhugi mängumajja, ma ei tea, kus nad on, kuid tean, et neid leidub Palais-Royalis. Riskeerige nende saja frangiga mängus, mida nimetatakse ruletiks, ja kaotage kõik või tooge mulle kuus tuhat franki. Teie tagasitulekul jutustan teile oma meelehärmist.»

«Pagan võtaks, kui pisutki aimaksin, mis mul tuleb teha, ent kuulan teie sõna,» ütles Eugène täis rõõmu, mida valmistas talle mõte: «Ta kompromiteerib end minuga, ta ei või mulle midagi keelata.»

Eugène võtab ilusa kauka, ja lasknud ühel riidekaupmehel juhatada lähima mängumaja, jookseb maja number 9 juurde. Ta sammub trepist üles, laseb võtta oma kübara; astub siis sisse ning küsib, kus on rulett. Igapäevaste külaliste imestuseks juhatab teda saaliteener pika laua ette. Eugène, keda saadab pealtvaatajate kari, küsib häbenematult, kuhu panna mängusumma.

«Kui panete luidoori * ainsale neist kolmekümne kuuest numbrist ja see number võidab, siis saate kolmkümmend kuus luidoori,» ütleb talle keegi hõbejuukseline auväärt vanake.

Eugène viskab sada franki kahekümne ühele, oma vanuse arvule. Kostab imestuskarje, ilma et tal oleks aega midagi mõista. Ta on võitnud enese teadmata.

«Võtke ometi oma raha,» ütleb talle vanahärra. «Selle süsteemiga ei võideta kaks korda.»

Eugène võtab raharoobi, mille vanahärra talle ulatab, tõmbab enese poole kolm tuhat kuussada franki ja ikka veel midagi mängust mõistmata paneb need punasele. Pealtvaatajad silmitsevad teda kadedalt, nähes teda mängu jätkavat. Ratas keerleb, ta võidab jällegi ja pankur viskab ta ette jällegi kolm tuhat kuussada franki.

«Teil on seitse tuhat kakssada franki,» sosistab vanahärra talle kõrva. «Kui usute minu sõnu, siis minge minema, punane on olnud juba kaheksa korda väljas. Kui olete helde südamega, tänate selle hea nõuande eest, kergendades Napoleoni endise prefekti viletsust, kes viibib praegu kõige suuremas hädas.»

Uimastatud Rastignac laseb hõbedajuukselist vanameest võtta eneselt kümme luidoori ning laskub alla nende seitsme tuhande frangiga, endiselt mitte midagi mängust mõistes, ent hämmastatud oma õnnest.

«Ah! Ja kuhu viite mind nüüd?» küsis Eugène, näidates seitset tuhandet franki proua de Nucingenile tõlla ukse kinni langedes.

Delphine kallistas teda pööraselt ning suudles teda innukalt, ent kireta.

«Te päästsite mu!»

Rõõmupisarad voolasid ohtralt ta palgeil.

«Ütlen teile kõik, mu sõber. Te saate minu sõbraks, eks ole tõsi? Te näete mind rikkana, toredana, midagi ei puudu mul või näib, nagu ei puuduks mul midagi! Noh, siis teadke, härra Nucingen ei anna mulle ühtegi soud vabaks tarvitamiseks: ta ise maksab kogu majapidamise, minu sõidukite, minu loožide eest; ta määrab mulle liiga väikese summa minu tualettide jaoks, laseb mind ihnsusest salajaselt puudust kannatada. Olen liiga uhke, et teda paluda. Kas ei oleks ma viimane olend maailmas, kui ostaksin tema raha selle hinnaga, millega ta tahaks mulle seda müüa! Kuidas mina ometi, olles seitsesada tuhat franki rikas, lasksin enese paljaks röövida? Uhkusest, vihatundest. Me oleme abielludes nii noored, nii naiivsed! Sõna, millega oleksin pidanud paluma raha oma mehelt, põletas mu huuli; kunagi ei julgenud ma, kulutasin omaenese korjatud raha ning seda, mis mu vaene isa mulle andis; siis sattusin võlgadesse. Abielu on mulle hirmsamaid pettumusi, ei või teile sellest kõnelda: olgu sellest küllalt, kui ütlen teile, et hüppaksin aknast välja, kui peaksin elama Nucingeniga teisiti kui omades kumbki eraldi ruume. Kui olin sunnitud teatama talle enda kui noore naise võlgadest ehteasjade ning kõiksuguse kribu-krabu ostu tagajärjel (meie vaene isa oli harjutanud meid enesele mitte midagi keelama), kannatasin martüüriumi [1], ent lõpuks leidsin siiski julguse seda talle üles tunnistada. Kas ei olnud mul isiklik varandus? Nucingen läks ägedaks, ütles mulle, et ruineerin tema, ühe sõnaga, hirmsaid asju! Oleksin tahtnud olla sada jalga maa all. Et ta oli

[1] Martüürium — märtrisurm; raske kannatus.

ära võtnud mu kaasavara, maksis ta mu võlad ära, kuid määras minu isiklikeks kuludeks tulevikus kindla summa, millega leppisin, et saada rahu majja. Hiljem tahtsin rahuldada kellegi eneseармastust, keda te tunnete,» ütles Delphine. «Kuigi see mees pettis mind, oleksin ülekohtune, kui ei tunnistaks ta iseloomu noblessi. Ent ta jättis mu alatult maha! E i t o h i k s kunagi hüljata naist, kellele kord raskel tunnil oled visanud kullahunniku... Siis p e a b seda naist alati armastama! Teie, kahekümne ühe aastane kaunisching, teie, noor ning puhas, küsite minult, kuidas võib naine võtta vastu kulda mehelt. Mu jumal! Kas ei ole see loomulik jagada kõik olevusega, kellele võlgneme oma õnne? Kui oled andnud kõik, kes hooliks siis selle terviku osakesest? Raha muutub ainult siis milleкski, kui tundmus on kadunud. Kas ei pea see ühendus kestma eluaeg? Kes meist mõtleb lahkuminekust, tundes eneşe olevat armastatud? Teie vannute meile igavest armastust, kuidas võivad meil siis olla erinevad huvid? Te ei tea, mis ma kannatasin täna, kui Nucingen kategooriliselt keeldus mulle andmast kuut tuhandet franki, tema, kes annab niisama palju iga kuu oma armukesele, ühele plikale Ooperist. Tahtsin end tappa. Kõige pöörasemad mõtted läbisid mu aju. Oli hetki, kus kadestasin teenija, oma toaneitsi saatust. Minna isa juurde, hullumeelsus! Anastasie ja mina oleme ta mõrvanud: mu vaene isa müüks iseenese, kui ta vääriks kuus tuhat franki. Asjata oleksin tõuganud ta meeleheitele. Teie päästsite mu häbist ning surmast, olin joobunud valust. Ah, mu härra, võlgnesin teile selle seletuse: olin küllalt mõistmatult pöörane teiega. Kui lahkusite minu juurest, kui kaotasin teid silmist, tahtsin põgeneda jalgsi... Kuhu? Ma ei tea. Säärane on poolte Pariisi naiste elu: väline luksus, hinges aga julmad mured. Tunnen vaeseid olevusi, kes on veelgi õnnetumad kui mina. On olemas naisi, kes on sunnitud laskma kirjutada oma kaubamuretsejail valearveid. Teised peavad varastama oma meeste järelt: ühed usuvad, et sajaluidooriseid kašmiire saab viiesaja frangi eest, teised jällegi, et viiesajafrangine kašmiir väärib sada luidoori. Leidub vaeseid naisi, kes lasevad oma lastel paastuda ning kraabivad kokku viimase, et osta enesele kleit. Mina olen puhas säärastest vastikutest pettustest. See siis ongi minu viimane hingepiin. Kui mõned naised müüvad end oma meestele, et valitseda nende üle, olen mina vähemalt vaba! Nucingen võiks külvata mu kullaga üle, ma eelistaksin siiski nutta, toetades pead selle mehe südame najale, keda võin austada. Ah! Täna õhtul ei ole härra de Marsay'l õigust vaadata minule kui naisele, kellele ta on maksnud.»

Ta peitis oma näo kätesse, et mitte näidata oma pisaraid Eugène'ile, kes vabastas ta näo, et teda vaadelda: sel hetkel näis naine ülevana.

«Segada raha tundmustega, kas ei ole see hirmus? Te ei või mind armastada,» ütles Delphine.

See segu headest tundmustest, mis teeb naised nii suureks, ning pahedest, millele neid praegune ühiskonnakord tõukab, vapus-

tas Eugène'i, kes kõneles pehmeid, lohutavaid sõnu, imetledes seda ilusat naist, nii naiivselt ettevaatamatut oma valukarjes!

«Teie ei tarvita seda relvana minu vastu,» ütles Delphine, «tõotage seda mulle.»

«Ah, armuline proua, sellega ei saaks ma hakkama,» vastas Eugène.

Delphine võttis ta käe ning surus selle oma südame vastu liigutusega, milles avaldusid tänu ning armsus.

«Teie läbi olen saanud jälle vabaks ning rõõmsaks. Elasin raudse rusika surve all. Tahan elada nüüd lihtsalt, mitte midagi kulutada. Te leiate mind ilusana, nii nagu olen, mu sõber, eks ole tõsi? Jätke see enesele,» ütles ta, võttes vaid kuus pangatähte. «Südametunnistuse järgi võlgnen teile tuhat eküüd, sest ütlesin enesele, et mängin teiega pooleks.»

Eugène kaitses end nagu neitsi. Kuid pärast seda, kui paruniproua talle oli öelnud: «Pean teid oma vaenlaseks, kui keeldute olemast minu kaasosaline,» võttis ta raha vastu.

«See on tagavarakapital õnnetuse juhuks,» lausus Eugène.

«Seal ongi see sõna, mida kartsin,» hüüdis Delphine kahvatades. «Kui tahate, et oleksin teile midagi, vanduge mulle,» lisas ta, «et te kunagi enam ei lähe mängima. Mu jumal! Mina! Teid rikkuda! Ma sureksin valust.»

Nad olid jõudnud pärale. See viletsuse ning toreduse kontrast hämmastas üliõpilast, kelle kõrvus korraga kõlasid Vautrini sünged sõnad.

[Vauquer' pansionis arenevad erutavad sündmused. Pansionäride Michonneau ja Poiret' kaasabil avastab salapolitsei Vautrinis põgenenud sunnitöölise ja ohtliku roimari Jacques Collini, keda kurjategijate maailmas tuntakse «Surmanarritaja» nime all. Enne areteerimist on Vautrin suutnud oma kavatsuse teostada — Tailleferi poeg saab duellil surmavalt haavata. Victorine Taillefer osutub rikkaks pärijaks. Rastignac aga on sügavalt kiindunud Delphine'isse ega nõustu Victorine'iga abielluma.]

[Vautrini areteerimine]

Järgmine päev pidi saama erakordseimaks päevaks Vauquer' maja ajaloos. Seni oli selle rahuliku elu väljapaistvamaks sündmuseks olnud vale-krahvinna de l'Ambermesnili meteooriline ilmumine. Kuid kõik pidi kahvatuma selle suure päeva äkilise pöörde ees, millest jätkus igaveseks ajaks kõneainet proua Vauquer' keskusteludes. Esiteks magasid Goriot ja Eugène de Rastignac kuni kella üheteistkümneni. Proua Vauquer, kes tuli kell kaksteist öösel Gaîté teatrist * koju, jäi kuni poole üheteistkümneni voodisse. Christophe'i pikk uinak, kes oli joonud põhjani Vautrini kingitud veini, tekitas hiljaksjäämisi maja teenistuskorras. Poiret'l ja preili Michonneau'l polnud midagi selle vastu, et eine viibis. Mis puutus proua Couture'isse ja Victorine'isse, siis magasid nad kuni hilja

hommikuni. Vautrin väljus enne kella kaheksat ja tuli tagasi just hetkel, kus eine kanti lauale. Nõnda siis ei protesteerinud keegi, kui kell veerand kaksteist Sylvie ja Christophe koputasid kõikide uste pihta, teatades, et eine ootab. Preili Michonneau, kes tuli esimesena alla, kasutas Sylvie ja teenri äraolekut ning kallas vedeliku Vautrinile kuuluvasse hõbepeekrisse, milles soojenes ta kohvikoor keevaveeanumas teiste peekrite hulgas. Vanapiiga oli arvestanud just pansioni seda iseärasust, et viia oma kavatsus täide. Seitse pansionäri tuli kokku mitte ilma teatavate raskusteta. Hetkel, kus Eugène käsi ringutades tuli viimasena trepist alla, ulatas pakikandja talle proua de Nucingeni kirja. See kiri kõlas järgmiselt:

«Mul ei ole võltsedevust ega viha Teie vastu, mu sõber. Ootasin Teid ärevalt kuni kella kaheni öösel. Oodata armastatud olendit! Kes on tundnud seda piina, ei lase seda kellelegi osaks saada. Näen, et Te armastate esimest korda. Mis on siis juhtunud? Rahutus vallutas mind. Kui ma ei oleks kartnud paljastada oma südame saladusi, oleksin tulnud vaatama, mis Teiega on juhtunud, kas head või halba. Ent väljuda sel ajal, olgu jalgsi, olgu tõllas, kas ei oleks see enese hukatusse saatmine? Tundsin, milline õnnetus on olla naine. Rahustage mind, seletage mulle, mispärast Te ei tulnud pärast seda, mis mu isa Teile ütles. Ma pahandaksin, ent andestaksin Teile. Kas olete haige? Mispärast elate nii kaugel? Halastust, ainus sõnagi. Peatseni, eks ole tõsi? Ühest sõnast jätkuks mulle, kui olete kinni. Öelge: «Ma tõttan teie juurde» või «Ma olen haige». Ent kui oleksite olnud haige, oleks minu isa tulnud mulle seda ütlema. Mis on siis ometi juhtunud?...»

«Jah, mis on juhtunud?» hüüdis Eugène, tormates söögituppa ning kortsutades kirja, selle lugemist lõpetamata. «Kui palju on kell?»

«Pool kaksteist,» vastas Vautrin oma kohvisse suhkrut pannes. Pagenud sunnitööline heitis Eugène'ile külma hüpnotiseeriva pilgu, mis on omane teatavaile suure magnetilise võimega varustatud inimestele ja mis hullumajas, nagu öeldakse, võib taltsutada märatsevaid hulle. Eugène värises kogu kehast. Tänavalt kuuldus voorimehesõiduki kära ning härra Tailleferi livrees ja ehmunud näoga teener, kelle proua Couture silmapilkselt ära tundis, astus kiiresti tuppa.

«Preili,» hüüdis ta, «teie härra isa nõuab teid!... Suur õnnetus on juhtunud. Härra Frédéric võitles kahevõitlusel, sai mõõgahoobi pähe, arstid on kaotanud lootuse teda päästa; teil jätkub vaevalt aega temaga hüvasti jätta, ta ei ole enam mõistuse juures.»

«Vaene noormees!» hüüdis Vautrin. «Kuidas võib ometi kakelda, kui inimesel on aastas kolmkümmend tuhat franki sissetulekut? Tõesti, noorus ei oska elada!»

«Mu härra!» hüüdis talle Eugène.

«Mis on siis, suur laps?» küsis Vautrin, lõpetanud rahulikult oma kohvijoomise, toimingu, mida preili Michonneau jälgis liiga

suure tähelepanuga, et erutuda erakordsest sündmusest, mis hämmastas kogu seltskonda. «Kas ei ole Pariisis igal hommikul kahevõitlusi?»

«Ma tulen teiega,» ütles proua Couture.

Ja need kaks naist lendasid ära sallita ning kübarata. Silmad vees, heitis Victorine enne minekut Eugène'ile pilgu, mis ütles talle:

«Ei oleks uskunud, et valan pisaraid meie õnne pärast.»

«Noh, kas olete siis prohvet, härra Vautrin?» küsis proua Vauquer.

«Ma tean kõike,» vastas Jacques Collin.

«Küll on see aga imelik!» jätkas proua Vauquer, avaldades oma arvamust selle sündmuse kohta üldistes, üksteisele järgnevais tähtsuseta lausetes. «Surm ei küsi meie nõusolekut. Noored inimesed surevad sageli enne vanu. Meie, naised, oleme õnnelikud, et ei tarvitse käia kahevõitlusel, kuid meil on selle eest teistsugused haigused, mida mehed ei tunne. Meie sünnitame lapsi ning emavalu kestab kaua. Milline õnn Victorine'ile! Ta isa on sunnitud teda adopteerima.»

«Nii see on!» ütles Vautrin, vaadeldes Eugène'i. «Eile oli ta pennita; täna hommikul on ta mitu miljonit rikas.»

«Kuulge ometi, härra Eugène!» hüüdis proua Vauquer. «Teie panite käe parajasse kohta.»

Kuuldes seda hüüatust, vaatles isa Goriot üliõpilast ning nägi ta käes kortsutatud kirja.

«Te ei lugenud seda lõpuni! Mis see tähendab? Olete nagu kõik teisedki?» küsis isa Goriot temalt.

«Proua, ma ei abiellu kunagi preili Victorine'iga,» ütles Eugène, pöördudes proua Vauquer' poole jälkuse- ning õudusetundega, mis üllatas juuresolijaid.

Isa Goriot haaras üliõpilase käe ning surus seda. Ta oleks tahtnud suudelda seda kätt.

«Ohoh!» hüüdis Vautrin. «Itaallastel on hea sõna: *col tempo!* [1]»

«Ootan vastust,» ütles Rastignac'ile proua de Nucingeni käskjalg.

«Õelge, et tulen.»

Mees läks ära. Eugène oli äärmiselt ärritatud ega osanud olla ettevaatlik.

«Mis teha?» rääkis ta enesega valjul häälel. «Ei mingit asitõendit!»

Vautrini huultele ilmus naeratus. Sel hetkel hakkas joodud rohi mõjuma. Sellegipoolest oli sunnitööline niivõrd tugev, et tõusis üles, vaatles Rastignac'i ning ütles talle õõnsal häälel:

«Noormees, õnn tuleb meile magades.»

Ning ta langes kangelt maha nagu niidetud.

«On siiski olemas jumalik õigus!» hüüdis Eugène.

---

[1] Tasa ja targu! *(itaalia k.)*

«Mis on ometi sel armsal härra Vautrinil viga?»

«Rabandus!» hüüdis preili Michonneau.

«Sylvie, mu laps, mine arstile järele,» hüüdis lesk. «Ah, härra Rastignac, jookske ometi ruttu härra Bianchoni juurde; võib-olla ei kohta Sylvie meie arsti, härra Grimpreli.»

Rastignac, õnnelik, et võib lahkuda sellest hirmsast koopast, põgenes joostes.

«Christoph, jookse kähku apteekri juurde ja küsi midagi rabanduse vastu.»

Christophe väljus.

«Isa Goriot, aidake meid ometi kanda ta üles, tema tuppa.»

Vautrinist haarati kinni, toimetati ta trepist üles ning asetati voodile.

«Ma ei saa teid milleski aidata, lähen oma tütre juurde,» ütles härra Goriot.

«Vana egoist!» hüüdis proua Vauquer. «Mine aga peale, soovin sulle, et sa kõngeksid nagu koer.»

«Minge, vaadake ometi, kas teil on eetrit,» ütles proua Vauquer'le preili Michonneau, kes Poiret' abil oli Vautrini riidest lahti nööpinud.

Proua Vauquer läks oma tuppa ning jättis preili Michonneau võitlusvälja peremeheks.

«Ruttu, võtke tal särk seljast ja pöörake ta kähku ümber! Olge ometi millekski kasulik ning säästke mind teda paljalt nägemast,» ütles ta Poiret'le. «Te seisate seal nagu puunott.»

Kui Vautrin oli ümber pööratud, andis preili Michonneau haige õlale tugeva laksu ning mõlemad fataalsed tähed ilmusid valgeina nähtavale keset punast laiku.

«Näe, olete üsna hõlpsasti teeninud oma kolme tuhande frangise vaevatasu!» hüüdis Poiret, hoides Vautrini, kuna preili Michonneau pani talle uuesti särgi selga. «Uh! Küll on raske,» jätkas Poiret, asetades Vautrini pikali.

«Vaikige ometi. Kas aga rahakassa pole siin?» sõnas elavalt vanapiiga, kelle silmad näisid seintest läbi tungivat, niivõrd ahnelt uuris ta toa vähematki mööblit. «Kui saaks avada selle kirjutuslaua mõnesugusel ettekäändel,» lisas ta.

«Ehk oleks see halb,» vastas Poiret.

«Ei,» lausus Michonneau. «Varastatud raha, olles kuulunud kõigile, — ei ole enam kellegi oma. Kuid meil puudub aeg. Kuulen Vauquer' eite tulevat.»

«Siin on eeter,» ütles proua Vauquer. «Noh, tõepoolest, täna on juhtumusrikas päev. Mu jumal! See mees ei või olla haige, ta ihu on valge nagu kanapojal.»

«Nagu kanapojal?» kordas Poiret.

«Ta süda tuksub korralikult,» ütles lesk, surudes käe ta südamele.

«Korralikult?» küsis imestunud Poiret.

«Ta on täiesti terve.»

«Te leiate?» küsis Poiret.

«Muidugi, näib, nagu magaks ta. Sylvie läks arsti tooma. Kuulge ometi, preili Michonneau, ta hingab enesesse eetrilõhna. Pah! See on spasm. Ta pulss lööb hästi. Ta on tugev nagu türklane. Vaadake ometi, preili, milline karvakasukas ta kõhtu katab; see mees elab sada aastat vanaks. Ka juuksed on tal tugevad. Kae, see on ju külge kleebitud! Tal on valeparukas, sellepärast et tal enesel on punased juuksed. Öeldakse, et punajuukselised olevat kas väga head või väga halvad. Tema oleks siis hea.»

«Hea ülespoomiseks,» ütles Poiret.

«Ilusa naise kaela, tahate öelda!» hüüdis preili Michonneau elavalt. «Minge ometi minema, härra Poiret. See on meie asi teid ravitseda, kui olete haige. Pealegi ei ole teid sugugi vaja, võite minna jalutama,» lisas ta. «Proua Vauquer ja mina — meie hoolitseme ise selle armsa härra Vautrini eest.» Poiret väljus vaikselt ning nurinata nagu koer, kellele ta isand on andnud jalahoobi.

Rastignac oli lahkunud majast, et hingata värsket õhku, ta lämbus. Seda roima, mis oli toime pandud kindlaksmääratud tunnil, oli ta eelmisel päeval tahtnud vältida. Mis oli juhtunud? Mis pidi ta tegema? Ta värises, mõeldes, et on kaassüüdlane. Vautrini külmaverelisus kohutas teda veelgi.

«Aga kui Vautrin sureks sõnagi lausumata?» küsis Rastignac eneselt.

Ta tormas läbi Luxembourg'i aia * alleede, nagu oleks hagijate kari teda taga ajanud, ja talle näis, nagu kuuleks ta nende haukumist.

«Hei! Kas oled lugenud «Lootsi»?» * hüüdis talle Bianchon.

«Loots» oli radikaalne leht, mida toimetas härra Tissot; mõni tund peale hommikuste lehtede ilmumist andis ta provintsi jaoks välja lehe, mille päevauudised olid sel viisil kakskümmend neli tundi värskemad teiste departemangude ajalehtede omadest.

«Siin on huvitav lugu,» ütles Cochini hospidali intern *. «Tailleferi pojal oli kahevõitlus krahv Franchessiniga vanast kaardiväest, see pistis talle kaks tolli rauda otsmikku. Ja nüüd on väike Victorine Pariisi rikkamaid partiisid. Eh! Kui seda oleks teadnud? Milline hasartmäng on surm! Kas on see tõsi, et Victorine vaatles sind lahke pilguga, mis?»

«Vaiki, Bianchon, ma ei abiellu temaga kunagi. Armastan hurmavat naist, mind armastatakse, ma ...»

«Sa ütled seda nõnda, nagu võitleksid sa kõigest jõust, et jääda truuks. Näita mulle ometi naist, kes vääriks isand Tailleferi varanduse ohverdamist.»

«Kas siis kõik deemonid on minu kannul?» hüüdis Rastignac.

«Mis sul ometi on? Kas oled sa hull? Anna mulle oma käsi,» ütles Bianchon, «ma katsun su pulssi. Sul on palavik.»

«Mine ometi emand Vauquer' juurde,» ütles talle Eugène. «See lurjus Vautrin kukkus veidi aja eest maha nagu surnu.»

«Ah!» ütles Bianchon, kes jättis Rastignac'i üksinda. «Sa kinnitad kahtlustusi, mida tahan minna järele uurima.»

Õigusteaduse üliõpilase pikk jalutuskäik oli pidulik. Ta vaatles igakülgselt oma südametunnistust. Kuigi ta kahtles, küsitles ning analüüsis end, pääses ta au vähemalt sellest kibedast ning hirmsast heitlusest karastatult nagu raudkang, mis paneb vastu kõigile katseile. Tal tulid meelde isa Goriot' eelmisepäevased usaldusavaldused, ta mõtles korterist, mis oli valitud tema jaoks Delphine'i lähedusse, Artois' tänavasse; ta võttis välja kirja, luges selle uuesti üle, suudles seda.

«Selline armastus on minu päästeankur,» ütles ta enesele. «See vaene vanake on südames palju kannatanud. Ta ei kõnele midagi oma kurvastustest, kes ei aimaks aga neid? Olgu, mina tahan hoolitseda tema nagu isa eest, tahan valmistada talle tuhat rõõmu. Kui Delphine mind armastab, veedab ta sageli koos minuga päeva tema läheduses. See suur krahvinna de Restaud on alatu olend, ta teeks oma isast uksehoidja. Kallis Delphine! Ta on parem vanakese vastu, ta väärib, et teda armastada. Ah! Täna õhtul saan ma õnnelikuks!»

Ta võttis välja kella, imetles seda.

«Kõik on mul õnnestunud! Kui armastatakse teineteist igavesti, siis võib aidata teineteist, ma võin selle vastu võtta. Pealegi jõuan ma kindlasti eesmärgile ja võin tasuda kõik sajakordselt. Selles vahekorras ei ole roima, ei ole mitte midagi, mille üle valjemgi voorus võiks kulmu kortsutada. Kui palju ausaid inimesi sõlmib sääraseid ühendusi! Valetada, kas ei tähenda see ennast maha salata? Ta elab ju ammugi lahus oma mehest. Pealegi tahan ma öelda sellele elsaslasele [1], et ta annaks minule naise, keda tal endal on võimatu õnnelikuks teha.»

Rastignac'i hingevõitlus vältas kaua... Kuigi võit pidi jääma nooruse voorustele, siiski tõmbas teda õhtu saabudes, kella poole viie paiku, võitmatu uudishimu Vauquer' maja poole, millest ta tõotas igavesti lahkuda. Ta tahtis teada, kas Vautrin on surnud. Andnud Vautrinile oksendama ajavat rohtu, oli Bianchon lasknud viia kõik, mis Vautrin oli enesest välja heitnud, oma hospidali, et seda keemiliselt analüüsida. Nähes preili Michonneau kangekaelset tahet seda ilmtingimata välja visata, kõvenesid ta kahtlused. Pealegi toibus Vautrin väga kiiresti ja Bianchonil süvenes kahtlus, et siin on tegemist mingi vandenõuga pansioni lõbusa naljahamba vastu. Rastignac'i koju tulles seisis Vautrin söögitoa ahju kõrval. Pansionärid, keda harilikust varem oli kokku meelitanud sõnum Tailleferi poja duellist ning kes uudishimulikult tahtsid kuulda selle loo üksikasju ning mõju, mida see oli avaldanud Victorine'i saatusele, olid kõik koos peale isa Goriot' ning vestlesid sõbralikult sellest avantüürist. Eugène'i sisse astudes kohtasid ta silmad vankumatu Vautrini omi, kelle pilk tungis talle niivõrd sügavasse

[1] On mõeldud Elsassist pärit olevat parun Nucingeni.

südamesse ning liigutas seal nii tugevasti mõnda halba keelt, et noormees sest võpatas.

«Noh, mu armas laps,» ütles talle põgenenud sunnitööline, «vikatimehel on veel kaua minuga rabelemist. Nende daamide jutu järgi olevat ma võidurikkalt vastu pidanud rabandusele, mis oleks tapnud härjagi.»

«Ah! Te võite julgesti öelda pulli,» hüüdis Vauquer' lesk.

«Kas on ehk teile vastumeelt mind elus leida?» sosistas Vautrin Rastignac'ile kõrva, kelle mõtteid ta arvas aimavat. «See oleks tõesti pagana vänge ühe mehe poolt!»

«Ahjah!» ütles Bianchon, «preili Michonneau kõneles eile kellestki härrast, keda hüütakse Surma-narritajaks; see nimi sobiks teile hästi.»

See sõna mõjus Vautrinisse nagu pikselöök; ta kahvatas, taarus jalgel, ta magnetiline pilk langes päikesekiirena preili Michonneau'le, kelle jalad nõrkesid sellest tahtejõu avaldusest. Vanapiiga langes toolile. Poiret astus kiiresti tema ja Vautrini vahele, mõistes, et preili Michonneau viibib hädaohus, niivõrd julmalt tähendusrikkaks muutus sunnitöölise nägu, kes heitis enesest heasüdamlikkuse maski, mille taga ta varjas oma õiget loomust. Sellest draamast veel mitte midagi mõistmata jäid kõik pansionärid hämmastuses seisma. Sel hetkel kuuldusid mitme mehe sammud ning püssilaadide kolin vastu tänavasillutist. Silmapilgul, kui Collin otsis masinlikult väljapääsu, vaadeldes aknaid ning seinu, ilmus neli meest salongi uksele. Esimene oli salapolitsei ülem, teised olid vormiriides politseinikud.

«Seaduse ning kuninga nimel!» ütles üks politseinikest, kelle häält kattis üldine imestusümin.

Peagi valitses söögitoas vaikus, pansionärid eraldusid, andes teed kolmele mehele, kes kõik hoidsid kätt küljetaskus, varjates seal laetud püstolit. Kaks agentidele järgnevat sandarmit asus salongi uksele ning teised kaks ilmusid trepikotta viiva ukse lävele. Mitme sõduri sammud ning püsside klirin kajas maja eest kivisillutiselt. Iga põgenemislootus oli võetud Surma-narritajalt, kes vastupanematu jõuga tõmbas endale kõikide pilgud. Politseiülem läks otsekohe Vautrini juurde, andis talle kõigepealt pea pihta säärase tugeva hoobi, et sellel parukas peast lendas, ning paljastas Collini pea, mis esines kogu oma õuduses. Telliskivipunased lühikesed juuksed andsid hirmuäratava, kavalusega segatud jõulise ilme sellele kehaga kooskõlastatud peale ning näole, mis hiilgas vaimukusest nagu põrgutulede valgusel. Igaüks mõistis nüüd Vautrini, tema minevikku, ta olevikku, ta tulevikku, ta armutuid doktriine, tema isikliku lõbu religiooni, seda kuninglikku meelevalda, mis ta mõtete ning tegude küünilisus talle andis, ning seda jõulist organismi, mis oli valmis kõigeks. Veri tõusis Vautrinil näkku ning ta silmad kiirgasid nagu metskassil. Ta tegi liigutuse, mis avaldas säärast metsikut energiat, ta möirgas nii hästi, et kõikide pansionäride

suust tungis hirmukarje. Nähes seda lõviliigutust ning toetudes üldisele kisale, haarasid agendid oma püstolid. Collin mõistis hädaohtu, nähes läikivat relvade ülestõmmatud kukkesid, ning andis korraga tunnistust kõrgeimast inimlikust võimust. Hirmus ning majesteetlik vaatemäng! Ta nägu kujutas enesest fenomeni, mida võib võrrelda ainuüksi katlaga, täis keeva auru, mis võiks tõsta paigalt mägesid ja mida rahustab silmapilkselt ainus tilk külma vett. See külma vee tilk, mis jahutas ta raevu, oli mõte, kiire nagu välk. Ta huulile ilmus naeratus ning ta vaatas oma parukat.

«Sul ei ole täna just viisakusepäev,» ütles ta salapolitseiülemale.

Ning ta ulatas oma käe sandarmeile, kutsudes neid pealiigutusega lähemale.

«Härrad sandarmid, pange mulle käe- või pöidlarauad kätte. Kõik juuresviibijad on tunnistajad, et ma vastu ei hakka.»

Saalis kuuldus imetlusümin, mida äratas see kiirus, kuidas laava ning tuli selles inimvu.kaanis purskas ning vaibus.

«See on sulle vastumeelt, härra sissemurdja,» jätkas sunnitööline, vaadeldes kriminaalpolitsei kuulsat juhti.

«Riidest lahti võtta!» ütles mees Sainte-Anne'i tänavast, täis põlgust.

«Mispärast?» küsis Collin. «Siin on daamid. Ma ei eita midagi ja annan alla.»

Ta tegi vaheaja ning vaatles koosolijaid nagu oraator, kes kavatseb öelda üllatavaid asju.

«Kirjutage, papa Lachapelle,» ütles ta, pöördudes valgejuukselise väikese vanakese poole, kes istus laua otsas, võttes portfellist areteerimisprotokolli. «Tunnistan, et olen Jacques Collin, nimetatud ka Surma-narritajaks, kes on mõistetud kahekümneks aastaks raudu, ja ma tõendasin äsja, et ei ole varastanud oma hüüdnime. Kui oleksin ainult tõstnud käe, oleksid need kolm nuhki valanud kogu minu mahla mamma Vauquer' kodusele parketile. Aga need naljaninad ei oska lõkse üles seada!»

Proua Vauquer'l hakkas halb neid sõnu kuuldes.

«Mu jumal! Sellest võib haigeks jääda; ja mina olin temaga eile Gaîtés!» ütles ta Sylvie'le.

«Pisut filosoofiat, mamma,» lausus Collin. «Kas on see mõni õnnetus, et istusite eile teatris minu loožis?» hüüdis ta. «Olete teie parem kui meie? Meie õlgadel lasub vähem alatust, kui teil seda on südames, mädanenud ühiskonna jõuetud liikmed; parim teie hulgast ei suutnud mul'e vastu panna.» Ta silmad peatusid Rastignac'il, kellele ta saatis lahke naeratuse, mis kontrasteeris imelikult tema näo karmi ilmega. «Meie väikene leping jääb jõusse, mu ingel, nõusoleku korral muidugi! Te mõistate?»

Ta laulis:

«Mu Fanchette'ike on kaunis *
oma lihtsameelsuses.»

«Ärge muretsege,» lisas ta. «Küll mina oskan mulle kuuluvat sisse kasseerida. Et mind tüssata, seks kardetakse mind liialt!»

Sunnitööline oma kommete ning keelega, oma äkiliste üleminekutega meeldivast hirmuäratavani, oma kohutava suurusega, familiaarsuse ning alatusega esines korraga selles kõnes ning inimeses, kes ei olnud enam inimene, vaid degenereerunud rahva tüüp, metsiku ning loogilise, brutaalse ning painduva rahva kehastus. Ainsa hetkega muutus Collin põrgulikuks poeediks, kelles kujundusid kõik inimlikud tunded peale üheainsa: kahetsuse. Tema pilk oli langenud peaingli oma, kes ihkab alati sõdida. Rastignac langetas silmad, võttes vastu selle kriminaalse suguluse nagu oma halbade mõtete lunastuse.

«Kes andis mind ära?» küsis Collin, libistades oma hirmsa pilgu üle koosolijate.

Ning peatudes preili Michonneau'l:

«See oled sina,» lausus ta temale, «vana lõkats! Sina sünnitasid mul valerabanduse, va ninatark... Kaks sõna minu poolt ja ma võiksin lasta su kõri läbi viilida ühe nädala jooksul. Andestan sulle, olen kristlane. Pealegi ei ole see sina, kes mu ära müüs. Kuid kes? — Ahah! Te tuhnite seal ülal!» hüüdis ta, kuuldes, kuidas politseinikud puistasid ta kappe ning võtsid ühes ta asju. «Pesa on tühi, eile lendasid linnukesed minema. Ja teie ei saa midagi teada. Minu äriraamatud on siin,» ütles ta, lüües enesele otsaesisele. «Nüüd ma tean, kes mu ära müüs. See võib olla vaid see närakas Siidiniit *. — Eks ole tõsi, papa riiunorija?» ütles ta salapolitseiülemale. «See klapib liialt hästi meie rahapaberite otsimisega seal ülal. Kõik on läinud, mu väikesed nuhikesed. Mis puutub Siidiniidisse, siis katab teda muld, enne kui möödub kaks nädalat, isegi siis, kui annaksite talle kaitseks kogu oma sandarmiväe. — Mis te andsite sellele Michonnette'ikesele?» küsis ta politseinikelt. «Tuhat eküüd! Ma väärisin rohkem, kõdunenud Ninon *, kaltsus Pompadour *, Kalmistu-Veenus! Kui sa oleksid mind hoiatanud, oleksid saanud kuus tuhat franki. Ah! Sa ei aimanud seda, inimlihaga kaubitseja; muidu oleksid eelistanud mind. Jah, oleksin andnud selle sulle, et hoiduda tüütavast reisist, mis teeb kulusid,» kõneles ta edasi, kuna talle käerauad kätte pandi. «Neile inimestele pakub lõbu lohistada mind lõpmatuseni mööda kohtuid, et mind hävitada. Saadaksid nad mind kohe sunnitööle, pääseksin peagi oma tegevuse juurde tagasi, kõigist Orfèvres'i kai * väikestest nuhkidest hoolimata. Seal all poevad nad kõik nahast välja, et võimaldada oma kindrali, oma hea Surma-narritaja pagemist. Kas on ükski teie hulgas, kel oleks nagu minul üle kümne tuhande venna, valmis kõigeks teie heaks?» küsis ta uhkusega. «Siin on midagi head,» ütles ta, lüües enesele vastu rindu. «Ma ei ole iialgi kedagi reetnud! — Kae neid ometi, vana lõkats,» ütles ta, pöördudes vanapiiga poole. «Mind vaatlevad nad õudusega, ent sina, sina paned nende südame jälkusest läikima. Võta, mis oled ära teeninud.»

Ta peatus viivukese, silmitsedes pansionäre.

«Küll olete teie kõik lollid! Kas ei ole te kunagi näinud sunnitöölist? Collini-taoline sunnitööline, see, kes seisab teie ees, on julgem olevus kui teised ja protesteerib ühiskondliku korra sügavate pettumuste vastu, nagu ütleb Jean-Jacques *, kelle õpilaseks nimetan end uhkusega. Mina olen üksinda valitsuse vastu kogu ta kohtute, sandarmite, eelarvete roduga ja ma vean neid ninapidi.»

«Pagana pihta!» ütles maalikunstnik. «Kummaliselt tore oleks teda maalida!»

«Ütle ometi, kõrgeauline härra timuka äiutaja, Lese (nimi täis õudset luulet, mille annavad sunnitöölised giljotiinile) valitseja,» lisandas ta, pöördudes salapolitseiülema poole, «ole hea poiss, ütle, kas see on Siidiniit, kes mu ära müüs. Ma ei tahaks, et ta tasuks teise eest, see ei oleks õiglane.»

Sel hetkel astusid sisse politseiagendid, kes olid Vautrini korteris kõik avanud ning üles kirjutanud, ja kõnelesid nüüd tasasel häälel ekspeditsiooni juhiga.

Protokoll oli valmis.

«Mu härrad,» pöördus Collin pansionäride poole, «nad viivad mu kohe ära. Teie kõik olite väga armastusväärsed minu vastu minu siinviibimise ajal, olen teile tänulik selle eest. Jääge hüvasti! Te lubate, et saadan teile Provence'ist viigimarju *.»

Ta astus mõned sammud edasi ning pöördus ümber, et vaadelda Rastignac'i.

«Hüvasti, Eugène!» ütles ta pehmel ning kurval häälel, mis kontrasteeris imelikult ta kõne järsu tooniga. «Kui sa oled hädas, tea, et jätsin sulle truu sõbra.»

Käeraudadest hoolimata seadis ta end võitluspositsiooni, hüüdis nagu vehklemisõpetaja: «Üks, kaks!» ning pistis otse südamesse.

«Õnnetuse puhul pöördu sinnapoole. Mees ning raha, kõik on sinu teenistuses.»

See iseäralik olend pani oma viimastesse sõnadesse nii palju veiderdamist, et üksinda Rastignac ja kõneleja ise võisid neid mõista. Kui sandarmid, sõdurid ning politseinikud olid majast lahkunud, heitis Sylvie, kes hõõrus oma käskijanna meelekohti äädikaga, pilgu imestunud pansionäridele.

«Täismees oli ta siiski!» ütles ta.

[Goriot haigestub. Samal ajal ründavad teda tütred oma muredega. Delphine'ilt ähvardab mees kaasavara omastada. Krahvinna de Restaud on armukese võlgade katteks maha müünud mehe perekonna briljandid, kuid ei suutnud siiski võlgu täielikult katta ning palub raha isalt. Goriot aga on juba oma viimased veeringud ohverdanud ega suuda tütart aidata. Vekslile kirjutab alla Rastignac. Tütarde õnnetusest meeleheitele viidud vanakese tervis saab lõpliku hoobi.]

«Ah! See olete teie, mu armas laps,» ütleb isa Goriot, tundes ära Eugène'i.

«Kas teil on parem?» küsis Eugène, võttes ta käe.

«Jah, mu pea oli surutud nagu tangide vahele, kuid nüüd ta vabaneb. Kas nägite mu tütreid? Nad tulevad kohe, nad jooksevad siia, kui saavad teada, et olen haige, nad ravitsesid mind nii hoolega Jussienne'i tänavas. Mu jumal, ma tahaksin, et mu tuba oleks puhas nende vastuvõtuks. Siin oli keegi noormees, kes põletas kogu mu turba ära.»

«Kuulen Christophe'i tulevat,» ütles talle Eugène. «Ta toob teile puid, mis see noormees teile saadab.»

«Kena! Aga millega maksta puude eest? Mul ei ole ainustki penni, mu laps. Olen kõik ära andnud, kõik. Ma olen kerjus. Kas oli ta lameekleit vähemalt ilus? (Ah, kui valus!) — Tänan, Christophe! Jumal tasub teile, mu poiss; minul ei ole enam midagi.»

«Ma maksan sulle hästi, sulle ja Sylvie'le,» sosistas Eugène teenrile kõrva.

«Mu tütred ütlesid teile, et nad tulevad, eks ole tõsi, Christophe? Mine veel kord sinna, annan sulle viis franki. Ütle neile, et tunnen enese haige olevat, et tahaksin neid kallistada, neid veel kord enne surma näha. Ütle neile seda, aga ära neid liialt ehmata.»

Christophe lahkus Rastignac'i märguande peale.

«Nad tulevad peagi,» algas vanake jälle. «Ma tunnen neid. Kui peaksin surema, millist valu valmistaksin sellega oma heale Delphine'ile! Nasie'le ka. Ma ei tahaks surra, et neid mitte nutma panna. Surra, mu hea Eugène, see tähendab neid mitte enam näha. Seal, kuhu tuleb minna, oleks mul väga igav. Olla lasteta, see tähendab põrgut isale, ja mina olen juba teinud oma õpiaja läbi sest ajast, kus nad on mehel. Minu paradiis oli Jussienne'i tänavas. Öelge mulle, kui lähen paradiisi, kas võin ma tulla maa peale tagasi, et neid vaimuna ümbritseda? Olen kuulnud kõneldavat sääraseid asju. Kas on see õige? Mul on tunne, nagu näeksin neid sellistena, nagu nad olid Jussienne'i tänavas. Nad tulid hommikuti alla. «Tere hommikust, papa,» ütlesid nad. Võtsin nad oma põlvedele, nokkisin neid, tegin neile nalja. Nad hellitasid mind armsasti. Meie einestasime igal hommikul koos, me lõunastasime, ühe sõnaga, ma olin isa, ma tundsin lõbu oma lastest. Kui nad elasid Jussienne'i tänavas, ei targutanud nad, nad ei teadnud midagi maailmast, nad armastasid mind. Mu jumal! Miks ei jäänud nad igavesti väikesteks? (Oh! Küll valutab, miski muljub mu pead!) Ah! ah! Andestage mulle, mu lapsed! Kannatan hirmsaid valusid ja see peab olema tõsine valu, sest et olete teinud mu õige vapraks valu vastu. Mu jumal! Kui saaksin vaid hoida nende käsi oma pihus, ma ei tunneks oma häda. — Kas usute, et nad tulevad? Christophe on nii rumal! Oleksin pidanud ise sinna minema. Tema näeb neid, tema. Kuid teie olite eile ballil. Öelge mulle ometi, kui-

das nad olid? Nad ei teadnud midagi minu haigusest, eks ole tõsi? Nad ei oleks tantsinud, vaesed väikesed! Oh! Ma ei taha enam haige olla. Neil on mind veel väga vaja. Nende varandused on hädaohus! Ja missuguste meeste meelevallas nad on! Tehke mind terveks! Tehke mind terveks! (Oh, kuidas valutab!... Ah! ah! ah!) — Vaadake, te peate mind terveks tegema, sellepärast et nemad vajavad raha ja mina tean, kust seda teenida. Ma sõidan Odessasse ja hakkan seal tärklist valmistama. Ma olen kaval, teenin sellega miljoneid! (Oh! Küll piinab!)»

Goriot vaikis hetkeks, näides pingutavat kogu oma jõudu, et taluda valu.

«Kui nad oleksid siin, ei kaebaks ma,» ütles ta. «Ja miks ma peaksingi kaebama?»

Ta vajus unne, mis vältas kaua. Christophe tuli tagasi. Rastignac, kes arvas isa Goriot'd magavat, laskis Christophe'i valjul häälel enesele jutustada, kuidas ta oli täitnud oma ülesande.

«Härra, algul läksin krahviproua poole, kellega mul oli võimatu kõnelda, sest tal oli suur asjaajamine krahvihärraga. Kui ikkagi peale käisin, tuli härra de Restaud ise ja ütles mulle nõnda: «Härra Goriot on suremas? See on kõige targem, mis tal on teha. Vajan proua de Restaud'd, et lõpetada temaga tähtsaid asju; ta tuleb, kui kõik on korras.» See härra näis olevat väga vihane. Tahtsin juba väljuda, kui proua ilmus eestuppa ukse kaudu, mida ma ei olnud silmanud, ja ütles mulle: «Christophe, ütle mu isale, et mul on vaidlus mehega, ma ei või tast praegu lahkuda, küsimuses on mu laste elu või surm; kuid niipea kui kõik on lõppenud, tulen ma.» Mis puutub paruniprouasse, siis on seal jälle teine lugu! Ma ei näinudki teda ega saanud temaga kõnelda. «Ah,» ütles ta toaneitsi mulle, «proua tuli ballilt tagasi kell veerand kuus, ta magab; kui äratan ta enne keskpäeva, hakkab ta minuga tõrelema. Kui ta kõlistab, ütlen ma talle, et ta isa tervis on halvem. Paha uudist jõuab talle ikka küllalt vara teatada.» Oleksin võinud paluda kui palju tahes! Ahjah!... Küsisin, kas ei võiks saada kokku parunihärraga, aga ta oli välja läinud.»

«Mitte kumbki ta tütreist ei tule!» hüüdis Rastignac. «Ma kirjutan mõlemale.»

«Mitte kumbki!» vastas vanake, ajades end istukile. «Neil on asjad ajada, nad magavad, nad ei tule. Teadsin seda: peab surema, et teada, mis tähendavad lapsed... Ah, mu sõber, ärge abielluge, ärge muretsege enesele lapsi! Teie annate neile elu, nemad aga toovad teile surma. Teie toote nad maailma, nemad ajavad teid sealt välja. Ei, nad ei tule! Tean seda juba kümme aastat. Ütlesin seda enesele vahel, kuid ei julgenud seda uskuda.»

Pisar veeres ta kummassegi punetavasse silma, sealt langemata.

«Ah, kui oleksin rikas, kui oleksin enesele jätnud oma varanduse, kui ei oleks andnud seda neile, lakuksid nad mu põski oma suudlustega! Ma elaksin härrasmajas, mul oleksid ilusad toad,

teenrid, kaminas põleks mul tuli; ja nad ujuksid pisarais oma meeste ning lastega. Mul oleks olnud see kõik. Kuid nüüd ei midagi! Raha annab kõik, isegi tütred. Oh, mu raha! Kus ta on? Kui mul oleks pärandada varandusi, ravitseksid nad mind, nad hoolitseksid minu eest; ma kuuleksin neid, näeksin neid. Ah, mu kallis laps, mu ainuke laps, pigemini olen maha jäetud ning vilets! Kui õnnetut armastatakse, on ta vähemalt kindel, et teda tõesti armastatakse. Ei, tahaksin olla rikas, ma näeksin neid. Ausõna, kes teab? Neil mõlemal on kivist süda. Ma armastasin neid liiga, kui et nemad oleksid võinud mind armastada. Isa peab olema rikas, ta peab hoidma oma lapsi ohjas nagu perusid hobuseid. Ja mina olin põlvili nende ees. Need viletsad! Nad kroonivad väärikalt oma käitumist minu vastu viimase kümne aasta kestel. Kui te teaksite, kui tähelepanelikud nad olid minu vastu oma abielu algul! (Oh! Kannatan julmi piinu!) Ma andsin neile kummalegi ligi kaheksasada tuhat franki, neil ega nende meestel ei olnud põhjust minu vastu jõhker olla. Mind võeti vastu: «Mu hea isa, siia; mu kallis isa, sinna!» Mul oli ikka koht kaetud lauas. Ma lõunastasin nende meestega, kes kohtlesid mind lugupidamisega. Ma jätsin mulje, nagu oleks mul veel midagi. Mispärast? Ma polnud kõnelnud midagi oma äriasjust. Mees, kes annab kaheksasada tuhat franki oma tütardele, on inimene, kelle eest peab hoolitsema. Ja minu vastu oldi õrn ja tähelepanelik, kuid see oli minu raha pärast. Maailm ei ole hea. Mina olen seda näinud! Mind viidi tõllas teatrisse ja ma viibisin niipalju kui soovisin nende suareedel. Lühidalt, nad pidasid end minu tütardeks ja tunnistasid mind oma isaks. Mul on veel mõistus peas, teate, midagi ei jäänud varjule minu eest. Kõik tabas märki ning lõhestas mu südant. Ma nägin väga hästi, et see oli vaid komet; kuid selle häda vastu polnud abi. Mul ei olnud tütarde juures nii mõnus kui nende teenijate lauas. Ma ei osanud midagi öelda. Ja mõned kõrgema seltskonna inimesed küsisid sosinal mu väimeestelt: «Kes on see härra seal?» — «See on äi rahadega, ta on rikas.» — «Ah tuhat!» öeldi ja mind vaadeldi aukartusega, mida võlgnetakse rahale. Kui ma tülitasingi vahel neid pisut, tasusin ma rikkalikult oma vead! Ja kes olekski täiuslik? (Mu pea on lahtine haav!) Ma kannatan praegusel hetkel valu, mida inimene peab kannatama surma eel, mu armas Eugène, ja siiski ei ole see midagi, võrreldes selle valuga, mida valmistas mulle Anastasie esimene pilk, millega ta andis mulle mõista, et olin öelnud rumaluse, mis teda alandas; tema pilk avas mul kõik veresooned. Oleksin tahtnud kõike teada, kuid ainus, mida sain selgesti teada, oli see, et olen maailmas üleliigne. Järgmisel päeval läksin Delphine'i juurde, et end lohutada, ja seal tegin jällegi rumaluse, mis ärritas ta vihale. Läksin sest nagu hulluks. Nädal otsa ma ei teadnud, mis pidin tegema. Ei julgenud minna neid vaatama, kartes nende etteheiteid. Ja siis leiate mind tütarde poolt ukse taha visatult. Oh, mu jumal, kes sa tunned kõike mu häda ning kannatust, mis olen pidanud üle

elama; sina, kes oled loendanud kõiki neid odapisteid, mis sain tol ajal, ajal, mis tegi mu vanaks, muutis mind, surmas, tegi mu halliks, mispärast lased sa mul täna vaevelda? Olen küllalt kahetsenud seda pattu, et armastasin neid liiasti. Nad maksid hästi kätte minu armastuse eest, nad piinasid mind nagu timukad. Ja isad on nii lollid, armastasin neid nii väga, et läksin ikka uuesti tagasi nagu kaardimängija kaardilauda. Minu tütred, see oli minu pahe; nad olid mul armukeste asemel, ühe sõnaga, kõik! Mõlemad nad vajasid ikka midagi, ehteid; toaneitsid ütlesid mulle seda ja ma kinkisin seda neile, et nad võtaksid mind hästi vastu! Kuid sellest hoolimata noomisid nad mind ikkagi minu käitumise pärast seltskonnas. Oh! Nad ei oodanud sellega kaua. Nad hakkasid punastama minu pärast. Näete, mis tähendab lapsi hästi kasvatada. Kuid oma eas ei võinud ma ometi koolis käima hakata. (Ah, kui hirmsad valud! Mu jumal! Arste! Arste! Kui võiks avada mu pea, ma kannataksin vähem.) Mu tütred, mu tütred! Anastasie, Delphine! Tahan neid näha! Saatke sandarmid neile järele, vägivallaga! Õiglus on minu poolt, kõik on minu poolt, loodus, tsiviilkoodeks. Ma protesteerin! Isamaa hukkub, kui isasid tallatakse jalgadega. See on selge. Ühiskond, maailm baseerub isadusel; kõik langeb rusudeks, kui lapsed ei armasta enam oma isasid. Oh! Näha neid, kuulda neid, ükskõik mis nad mulle ütlevadki, kui aga kuulen nende häält, see vaigistab mu valusid, eeskätt Delphine. Kuid öelge neile, kui nad tulevad, et nad ei vaataks mulle külmalt otsa, nagu see on neil viisiks. Ah, mu kallis sõber, härra Eugène, te ei tea, mis see tähendab, kui leiad, et pilkude kuld on muutunud korraga halliks tinaks. Sest päevast, kui nende silmad ei ole enam minule säranud, on minu ümber ikka külm talv; minu toiduks olid vaid kurvastused ja ma toitusin neist! Ma elasin, et olla alandatud, teotatud. Ma armastasin neid niivõrd, et neelasin alla kõik solvangud, mille eest nad müüsid mulle mõne väikese viletsa häbistava rõõmu. Isa peab end varjama, et näha oma tütreid! Andsin neile oma elu, ja nemad ei anna mulle täna ainustki tundi! Mul on janu, mul on nälg, mu süda põleb sees, nad ei tule kergendama mu surmaheitlust, ma suren, tunnen seda. Kas nad siis ei tea, mis tähendab kõndida isa laibal! Jumal on taevas, ta tasub kätte isegi meie, isade tahtmise vastu. Oh! Nad tulevad! Tulge, mu kallid, tulge veel kord mind suudlema, andma viimast suudlust, seda teie isa viimast sakramenti; tulge oma isa juurde, kes palub jumalat teie eest, kes ütleb talle, et olite head tütred, kes kostab teie eest! Lõpuks olete teie süütud. Nad on süütud, mu sõber! Öelge seda kogu maailmale, ärgu tülitatagu neid minu pärast. Kõik on minu süü, õpetasin neid sõtkuma mind jalgadega. Mulle meeldis see. See ei puutu kellessegi, ei inimlikku ega jumalikku kohtusse. Jumal oleks ebaõiglane, kui ta mõistaks nad hukka minu pärast. Mina ei osanud õigesti talitada, tegin lolluse, loobudes oma õigustest. Mina oleksin oinud valmis end nende pärast porri heitma! Mis te tahate! Parimgi iseloom, kaunimadki hinged olek-

sid langenud selle kõlblust rüüstava isaliku pehmuse ohvriks. Olen vilets olend, mind karistatakse õiglaselt. Mina üksinda olen süüdi kõigis oma tütarde pahedes, ma hellitasin nad ära. Nad tahavad nüüd lõbu, samuti nagu nad nõudsid muiste kompvekke. Alati lubasin neil täita kõiki nende tütarlapselikke tujusid. Viieteistkümne-aastaselt oli neil oma tõld! Milleski ei leidnud nad vastupanu. Mina üksinda olen süüdlane, ent süüdlane armastuses. Nende hääl avas mul südame. Ma kuulen neid, nad tulevad. Ohjaa, nad tulevad. Seadus nõuab, et peab tulema vaatama oma surevat isa, seadus on minu poolt. Ja siis ei maksa see ju rohkem kui üks sõit siia. Ma maksan selle välja. Kirjutage neile, et mul on miljoneid neile pärandada! Ausõna. Ma lähen Odessasse makarone valmistama. Ma tunnen nende valmistamisviisi. Minu projektiga võib teenida miljoneid. Keegi ei ole sellele tulnud. See ei lähe veo ajal rikki nagu teravili või jahu. Eh! eh! Tärklisega võib ajada kokku miljoneid! Te ei valeta sellega, öelge neile — miljoneid, ja isegi kui nad tuleksid ahnusest, eelistan olla petetud, ma näeksin neid. Ma tahan oma tütreid! Mina olen nad loonud, nad on minu päralt!» ütles ta, ajades end istukile ning pöörates Eugène'i poole valgejuukselise salkus pea, milles kõik näis olevat aina ähvardus.

«Heitke pikali, armas isa Goriot,» lausus talle Eugène, «ma kirjutan neile. Niipea kui Bianchon tuleb tagasi, lähen ise, kui nad ei tule.»

«Kui nad ei tule?» kordas vanake nuuksudes. «Kuid siis olen juba surnud, surnud raevuhoos, raevust! Raev võtab minus võimust! Sel hetkel näen kogu oma elu. Ma olen narr! Nad ei armasta mind, ei ole mind kunagi armastanud! See on selge. Kui nad ei ole tulnud, siis nad ei tulegi. Mida rohkem nad viivitavad, seda vähem nad tahavad valmistada mulle seda rõõmu. Ma tunnen neid. Ilalgi ei ole nad osanud aimata minu kartusi, minu valusid, mu tarvidusi, nad ei oska aimata ka mu surma; nad ei ole tunginud minu õrnuse saladusse. Jah, ma mõistan, harjumus lahastada mu sisimat muutis väärtusetuks kõik, mis ma tegin. Kui nad oleksid tahtnud pista mu silmad välja, oleksin öelnud neile: «Pistke!» Ma olen liiga rumal. Nad arvavad, et kõik isad on säärased nagu nende oma. Peab ennast maksma panema. Nende lapsed tasuvad kätte minu eest. Kuid see on ju nende enda huvides siia tulla. Öelge neile ometi, et nad sellega raskendavad omaenda agooniat. Nad teevad kõik patud selle üheainsaga ... Kuid minge ometi, öelge neile ometi, et tulemata jäämine on isatapmine! Nad on juba niigi küllalt teinud, ilma seda juurde lisamata. Karjuge ometi nagu mina: «Hei, Nasie! Hei, Delphine! Tulge oma isa juurde, kes oli nii hea teie vastu ja kes kannatab valu!» Ei midagi, ei keegi! Pean ma siis surema nagu koer? See on mu tasu, mahajätt. Nad on alatud, roimarid; põlgan neid, nean nad ära; tõusen öösel oma kirstust, et neid ikka jälle uuesti needa, sest lõpuks, mu sõbrad, kas ei ole mul õigus? Nad käituvad õige halvasti,

he!... Mis ma räägin? Kas te ei teatanud mulle, et Delphine on siin? See on parem neist mõlemast... Teie olete minu poeg, Eugène, armastage teda, olge talle isaks. Teine on väga õnnetu. Ja nende varandused! Ah, mu jumal! Ma suren, kannatan liiasti! Lõigake mul pea otsast, jätke mulle vaid süda.»

«Christophe, mine Bianchoni järele,» hüüdis Eugène ehmunud vanakese kaebuste ning karjatuste iseloomust, «ja tooge mulle sõiduk. — Lähen teie tütarde järele, minu hea isake Goriot, ma toon nad teie juurde.»

«Vägivallaga! Vägivallaga! Nõudke abiks kaardivägi, sõjavägi, kõik! kõik!» ütles ta, heites Eugène'ile viimase pilgu, milles helkis mõistus. «Öelge valitsusele, kuninglikule prokurörile, et toodagu nad minu juurde, ma tahan seda!»

«Kuid te needsite nad ära.»

«Kes seda ütles?» vastas hämmastunud vanake. «Te teate väga hästi, et armastan neid, jumaldan neid! Saan terveks, kui näen neid... Minge, mu hea naaber, mu armas laps, tõtake! Teie olete hea! Tahaksin teid tänada, kuid mul ei ole midagi teile anda peale surija õnnistuse. Ah! Tahaksin vähemalt Delphine'i näha, öelda talle, et ta tasuks teile minu eest. Kui teine ei või tulla, tooge mulle vähemalt tema. Öelge talle, et te ei armasta teda enam, kui ta ei taha tulla. Ta armastab teid niivõrd, et tuleb. Jumal! Mu sisikond põleb! Pange mulle midagi pähe. Mu tütarde käsi, see päästaks mind, tunnen seda... Mu jumal! Kes annab neile tagasi varandused, kui mina kaon? Ma tahan sõita Odessasse nende pärast, Odessasse makarone valmistama.»

«Jooge seda,» ütles Eugène, tõstes surijat ning hoides teda vasaku käega, kuna ta paremas hoidis ravijoogiga täidetud tassi.

«Kindlasti armastate teie oma isa ja ema!» ütles vanake, surudes oma nõrgenevate kätega Eugène'i kätt. «Kas te mõistate, et suren neid nägemata, oma tütreid nägemata? Olla ikka janus ja iialgi mitte juua, näe, kuidas olen elanud kümme aastat... Minu mõlemad väimehed tapsid mu tütred. Jah, mul ei olnud enam tütreid, pärast seda kui nad abiellusid. Isad, öelge parlamendile, et see annaks välja seaduse abielu kohta! Ärge pange oma tütreid mehele, kui neid armastate. Väimees on roimar, kes rikub tütres kõik, reostab kõik. Maha abielud! Need võtavadki meilt meie tütred ja meie surres ei ole meil neid enam. Tehke seadus isade surma kohta. See on hirmus! Kättemaksu! Need on minu väimehed, kes keelavad neid tulemast... Tapke nad!... Surma Restaud, surma elsaslane, nad on minu mõrtsukad!... Surm või mu tütred!... Ah! kõik on otsas, suren nendeta!... Nemad! Nasie! Fifine! Noh, tulge ometi! Teie papa läheb...»

«Mu hea isa Goriot, rahunege, ärge ärrituge, ärge mõelge.»

«Neid mitte näha, see on agoonia!»

«Te näete neid pea.»

«Kas tõesti!» hüüdis vanake segaselt. «Oh! Neid näha! Ma saan neid näha, saan kuulda nende häält. Suren õnnelikuna. Jah, ma

ei taha enam elada, ma ei hooli enam elust, mu piinad kasvavad alatasa. Ainult neid näha, puudutada nende kleite, ah! ainult nende kleite, selles väheseski tunneksin midagi neist. Laske mind puudutada juu ... juukseid ...»

Ta pea langes padjale, nagu oleks ta saanud nuiahoobi. Ta käed liikusid vaibal, nagu oleks ta tahtnud haarata oma tütarde juukseid.

«Ma õnnistan neid,» ütles ta end pingutades ..., «õnnistan ...» Ta langes korraga minestusse. Sel hetkel astus Bianchon sisse.

«Kohtasin Christophe'i,» ütles ta, «ta toob sulle sõiduki.»

Siis vaatles ta haiget, tõstis üles ta silmalaud ning mõlemad üliõpilased nägid elutuid, tuhme silmi.

«Sellest ta enam ei toibu,» ütles Bianchon. «Ma ei usu seda.»

Üliõpilane katsus ta pulssi, koputas teda, pani käe vanakese südamele.

«Masin töötab ikka; kuid tema olukorras on see õnnetus, parem oleks, kui ta sureks.»

«Jah, tõesti,» ütles Rastignac.

«Mis sul ometi on? Sa oled surnukahvatu.»

«Mu sõber, kuulsin karjatusi ning kaebusi... On olemas jumal! Oh! Jah, on jumal ja tema on loonud meile parema maailma, või kogu meie maakera on mõttetus. Kui see poleks nii traagiline, sulaksin pisarais, kuid mu sisikond ja süda on hirmsasti kokku litsutud.»

«Kuule, on vaja nii paljugi; kust võtta raha?»

Rastignac võttis välja kella.

«Võta, vii see ruttu panti. Ma ei taha peatuda teel, kardan kaotada ainustki hetke ja ma ootan Christophe'i. Mul ei ole pennigi, pean maksma tagasitulekul sõiduki eest.»

Rastignac tormas trepist alla ja sõitis Helderi tänavasse proua de Restaud' juurde. Hämmastatud hirmsast pildist, mille tunnistajaks ta oli olnud, viis ta kujutlus sõidu ajal ta viha keemispunktini. Jõudnud ooteruumi ning küsinud proua de Restaud' järele, vastati talle, et proua ei võta vastu.

«Kuid ma tulen ta isa poolt, kes on suremas,» vastas Eugène kammerteenrile.

«Mu härra, krahv andis meile kõige rangemad käsud ...»

«Kui härra de Restaud on kodus, öelge talle, millises seisukorras ta äi viibib, ja teatage talle, et pean silmapilk temaga kõnelema.»

Eugène ootas kaua.

«Võib-olla sureb ta selsamal hetkel,» mõtles ta.

Toapoiss juhtis ta esimesse salongi, kus härra de Restaud võttis üliõpilase vastu seistes, talle istet pakkumata, kamina ees, milles tuli ei põlenud.

«Härra krahv,» ütles talle Rastignac, «teie härra äi sureb praegusel momendil jõledas mülkas, pennita, et enesele puidki muretseda; ta on hinge vaakumas ja soovib näha oma tütreid ...»

«Mu härra,» vastas krahv de Restaud talle külmalt, «olete kindlasti tähele pannud, et ma ei tunne eriti suurt hellust härra Goriot' vastu. Ta kuritarvitas enda kui proua de Restaud' isa seisundit, ta on olnud minu elu õnnetus, näen temas oma rahu vaenlast. Kas ta sureb või elab, see on mulle täiesti ükskõik. Säärased on minu tundmused tema suhtes. Maailm võib mind hukka mõista, ma põlgan avalikku arvamust. Mul on praegu tähtsamaid asju ajada kui tegelda sellega, mis lollid või ükskõiksed inimesed minust mõtlevad. Mis puutub proua de Restaud'sse, siis ei ole tal võimalik praegu väljuda. Pealegi ei soovi ma, et ta lahkuks majast. Öelge ta isale, et niipea kui ta tütar on täitnud oma kohustused minu vastu, minu lapse vastu, tuleb ta teda vaatama. Kui ta armastab oma isa, võib ta mõne hetke pärast vaba . . .»

«Härra krahv, ei ole minu asi mõista kohut teie käitumise üle, teie olete oma naise isand; kuid kas võin loota teie aususele? Siis lubage mulle vaid, et talle teatate, et ta isal ei ole jäänud enam päevagi elada ja et ta juba needis tema ära, mitte nähes teda oma voodi peatsis.»

«Öelge talle seda ise,» vastas härra de Restaud, keda hämmastas õiglane viha, mis kõlas Eugène'i häälerõhust.

Krahv viis Rastignac'i salongi, kus krahvinna harilikult viibis. Eugène leidis ta pisaraisse uppununa, vajunud tugitooli, nagu naine, kes tahab surra. Rastignac'il hakkas tast kahju. Enne kui ta vaatas Rastignac'ile otsa, heitis krahvinna oma abikaasale kartliku pilgu, mis tunnistas ta täiesti murdunud jõudu, mille moraalne ning kehaline türannia oli hävitanud. Krahv noogutas pead, millest ta naine arvas lugevat julgustust kõnelemiseks.

«Mu härra, kuulsin kõik. Öelge mu isale, et kui ta teaks, millises seisukorras viibin, andestaks ta mulle . . . Mu härra, ma ei arvestanud seda piina, see käib üle minu jõu! — Kuid pean vastu lõpuni,» ütles ta oma mehele. «Olen ema. — Öelge mu isale, et olen süütu tema suhtes, kõigest näilisusest hoolimata!» hüüdis ta meeleheitlikult üliõpilasele.

Eugène kummardus mõlema abikaasa ees, aimates, millist hirmsat kriisi see naine üle elab, ning lahkus hämmastuses. Härra de Restaud' toon oli ilmutanud talle ta käigu asjatust ja ta mõistis, et Anastasie pole enam väba. Eugène jooksis proua de Nucingeni juurde ning leidis ta voodist.

«Olen haige, mu vaene sõber,» ütles ta Eugène'ile: «Külmetusin ballilt lahkudes, kardan, et saan kopsupõletiku, ootan arsti.»

«Olekski teil surm suu ääres,» katkestas teda Eugène, «peate ruttama oma isa juurde. Ta hüüab teid! Kui võiksite kuulda ta ainustki karjatust, te ei tunneks end enam haigena.»

«Eugène, mu isa ei ole võib-olla nii haige, kui ütlete; kuid teie vähemgi süüdistus viiks mind meeleheitele ja ma toimin nii, nagu te soovite. Tema, seda ma tean, sureks kurvastusest, kui mu haigus selle käigu tagajärjel muutuks surmavaks. Hea küll, ma tulen

niipea, kui mu arst on käinud... Ah! Mispärast ei ole teil enam kella?» küsis ta, mitte nähes üliõpilase kellaketti.

Eugène punastas.

«Eugène, Eugène, kui oleksite juba selle müünud, kaotanud... Oh! See oleks väga halb!»

Eugène kummardus Delphine'i voodi kohale ja sosistas talle kõrva:

«Te tahate seda teada? Noh, siis teadke seda! Teie isal ei ole, millega osta enesele surilinikut, millesse teda mässida täna õhtul. Teie kell on pandimajas, mul ei olnud enam midagi.»

Delphine kargas korraga voodist välja, jooksis kirjutuslaua juurde, võttis sealt rahakoti, ulatas selle Rastignac'ile. Ta kõlistas ning hüüdis.

«Ma lähen, ma lähen, Eugène. Laske mul riietuda; ma oleksin ju ebard! Minge, olen enne teid seal! — Thérèse,» hüüdis ta oma toaneitsit, «öelge härra de Nucingenile, et ta tuleks silmapilk siia minuga kõnelema.»

Eugène, õnnelik, et võis teatada surijale ühe ta tütre tulekust, jõudis peaaegu rõõmsalt Neuve-Sainte-Geneviève'i tänavasse. Ta soris rahakotis, et maksta kohe voorimehele. Selle noore, nii rikka, nii elegantse naise rahakott sisaldas seitsekümmend franki. Jõudnud üles trepile, leidis ta Goriot Bianchoni käte vahelt, haigemaja kirurg opereeris vanakest arsti silma all. Ta kauteriseeris [1] haiget, mis oli teaduse viimane abinõu, asjatu abinõu.

«Kas tunnete neid?» küsis arst.

Isa Goriot, olles märganud üliõpilast, vastas:

«Nad tulevad, eks ole tõsi?»

«Ta võib veel pääseda,» ütles kirurg, «ta kõneleb.»

«Jah,» vastas Eugène, «Delphine järgneb mulle.»

«Muidugi,» ütles Bianchon, «ta kõneleb oma tütreist, ta karjub nende järele, nagu inimene ora otsas karjub vee järele...»

«Jätke järele,» ütles arst kirurgile, «ei ole enam midagi teha, teda ei saa enam päästa.»

Bianchon ja kirurg asetasid surija selili ta haisvale asemele.

«Pesu peaks tal vähemalt vahetama,» ütles arst. «Kuigi ei ole mingit lootust, peab temas siiski austama inimest. Ma tulen tagasi, Bianchon,» ütles ta üliõpilasele. «Kui ta veel kaebab, andke talle oopiumi.»

Kirurg ja arst lahkusid.

«Julgust, Eugène, mu poiss!» ütles Bianchon Rastignac'ile temaga üksi jäädes: «Peab talle puhta särgi selga panema ning voodipesu vahetama. Mine, ütle Sylvie'le, et ta tooks linu ning tuleks meile abiks.»

Eugène läks alla ja leidis proua Vauquer' Sylvie seltsis lauda katmas. Rastignac'i esimeste sõnade juures lähenes talle lesk umb-

[1] Kauteriseerima — (ravi otstarbel) kõrvetama, söövitama.

usaldava kaubitseja magus-hapu ilmega, kes ei taha kaotada oma raha ega ka vihastada ostjat.

«Mu armas härra Eugène,» vastas proua Vauquer, «te teate niisama hästi kui minagi, et isa Goriot'l ei ole enam soudki. Anda linu mehele, kes paneb varsti kõrvad pea alla, on niisama hea kui kaotada need, seda enam et ühe neist peab niikuinii ohverdama surilinaks. Pealegi võlgnete mulle juba sada nelikümmend franki, linade hind nelikümmend franki sinna juurde arvatud, veel mõned teised väikesed asjad, küünal, mis Sylvie teile annab, kõik see teeb kokku vähemalt kakssada franki välja, mida sihuke vaene lesk nagu mina ei või lasta kaotsi minna. Olge ometi õiglane, härra Eugène, olen kaotanud juba küllalt nende viie päeva kestes, kus õnnetus asus mu majja. Oleksin maksnud meeleldi kümme eküüd, kui see vanamees oleks lahkunud mu majast neil päevil, nagu ütlesite. See mõjub halvasti mu pansionäridesse. Peaaegu oleksin lasknud ta viia hospidali. Ühe sõnaga, asetage end minu seisukohale. Minu asutis peab käima ennekõike, sest see on minu elu.»

Eugène läks kiiresti üles Goriot' tuppa.

«Bianchon, kus on kellaraha?»

«Laual, sellest jäi järele kolmsada kuuskümmend ja mõni frank. Saaduga tasusin ma kõik, mis võlgnesime. Pandimaja kviitung on raha all.»

«Siin, proua,» ütles Rastignac, kes oli jälkustundega jooksnud trepist alla, «õiendage kõik meie arved. Härra Goriot'l ei ole enam kaua siin viibida ja mina . . .»

«Jah, ta läheb siit, jalad ees, vaene mees,» ütles lesk, lugedes poolrõõmsalt, poolmelanhoolselt oma kahtsada franki.

«Lõpetame,» ütles Rastignac.

«Sylvie, andke linu ning minge aidake härrasid ülal.»

«Te ei unusta Sylvie'd,» sosistas proua Vauquer Eugène'ile kõrva, «juba kaks ööd valvab ta.»

Niipea kui Eugène oli pööranud selja, jooksis vanaeit köögitüdruku juurde:

«Võta ümberpööratud linad number 7-st. Pagana pihta! Need on küllalt head surnule,» sosistas ta tüdrukule kõrva.

Eugène, kes oli astunud juba trepist paar astet üles, ei kuulnud enam vana perenaise sõnu.

«Tule,» ütles talle Bianchon, «ajame vanakesele särgi selga. Hoia teda otse.»

Eugène asus voodi peatsisse ja hoidis surijat kinni, kelle seljast Bianchon võttis särgi; vanake tegi liigutuse, nagu tahaks ta hoida midagi rinnal, oiates ise sealjuures kaebliku ning arusaamatu häälega, nagu teevad seda loomad, tahtes väljendada suurt valu.

«Oh, oh!» ütles Bianchon. «Ta nõuab väikest juukseketikest ja medaljoni, mille võtsime tal veidi aja eest kaelast. Vaene mees! Selle peab talle tagasi andma. See on kaminal.»

Eugène võttis keti, mis oli palmitud tuhkblondidest juustest, kahtlemata proua Goriot' omadest. Ühel medaljoni poolel oli lugeda «Anastasie» ning teisel «Delphine». Tema südame sümbol, mis puhkas alati ta rinnal. Seesolevad lokid olid nii siidised, et olid võetud arvatavasti ta tütarde õrnemas eas. Kui medaljon puudutas ta rinda, kõlas haige suust pikk kergendusohe, kuulutades ta rahulolu, mida õudne oli pealt vaadata. See oli ta tundevõime viimaseid kajastusi, mis näis olevat peitu pugenud tundmatusse tsentrumisse, kust tärkavad ning kuhu juurduvad meie kiindumused. Ta kramplikult tõmblev nägu ilmutas haiglast rõõmu. Mõlemad üliõpilased, hämmastatud sellest hirmsast tundejõust, mis elas kauem kui mõte, lasksid kumbki langeda kuumi pisaraid surijale, kelle suust tungis hele rõõmukarjatus.

«Nasie! Fifine!» ütles ta.

«Ta elab veel,» ütles Bianchon.

«Milleks?» küsis Sylvie.

«Et kannatada,» vastas Rastignac.

Andnud oma seltsimehele märku, et see jäljendaks teda, laskus Bianchon põlvili ja pistis oma käed haige kinnerde alt läbi, sellal kui Rastignac tegi sedasama teisel pool voodit, et lükata talle käed selja alla. Sylvie seisis seal, valmis linu alt ära tõmbama, kui surija on üles tõstetud, ning asendama neid kaasatoodutega. Goriot, keda pisarad arvatavasti viisid eksitusse, tarvitas oma viimast jõudu, et sirutada välja käsi, kohtas kummalgi pool voodit üliõpilase pead, haaras neil ägedalt juustest, mispeale kuuldus ta nõrk:

«Ah, mu inglid!»

Kaks sõna, kaks korisemist, milles avaldus kogu ta hing, mis lahkus nende sõnadega ta kehast.

«Vaene, kallis mees!» ütles Sylvie, keda liigutas see hüüatus, milles avaldus ülim tunne, mis veel viimast korda eksalteerus kõige hirmsamast, kuid tahtmatust valest.

Selle isa viimne ohe pidi olema rõõmuohe. See ohe oli kogu ta elu väljendus, ta pettis end seegi kord. Isa Goriot asetati hardasti tagasi viletsale asemele. Sellest silmapilgust säilitas ta nägu võitluse valulise pitseri, võitluse, mis käis elu ja surma vahel organismis, kus juba oli lõppenud ajutegevus, millest oleneb inimese valu- ning rõõmutunne. Täielik lagunemine oli vaid ajaküsimus.

«Sellisena püsib ta mõned tunnid ja sureb, ilma et seda märkakski, ta ei hakka isegi korisema. Aju on vist üleni täis valgunud.»

Sel silmapilgul kuuldusid trepilt hingeldava noore naise sammud.

«Ta tuleb liiga hilja,» ütles Rastignac.

See polnud Delphine, see oli Thérèse, ta toaneitsi.

«Härra Eugène,» ütles ta, «härra ja proua vahel puhkes stseen raha pärast, mis vaene proua küsis isa jaoks. Proua minestas, tuli arst, tal pidi aadrit laskma, ta karjus: «Mu isa sureb, tahan näha papat!» Need olid südantlõhestavad karjatused...»

«Aitab, Thérèse. Kui ta ka tuleks, oleks see nüüd üleliigne, härra Goriot ei ole enam meelemärkuse juures.»

«Vaene armas härra, kas ta on nii haige!» ütles Thérèse.

«Te ei vaja mind enam, pean minema oma lõuna järele vaatama, kell on pool viis,» ütles Sylvie, kes põrkas ülal trepil proua de Restaud'ga vastastikku.

Krahvinna ilmumine mõjus süngelt ning hirmsalt. Ta heitis pilgu surivoodile, mida ainus küünal vaevaliselt valgustas; krahvinna valas pisaraid, vaadeldes oma isa tardunud nägu, kus viimsed elusähvatused veel värisesid. Bianchon lahkus diskreetselt.

«Ma ei pääsenud õigel ajal tulema,» ütles krahvinna Rastignac'ile.

Üliõpilane tegi kurva jaatava pealiigutuse. Proua de Restaud võttis isa käe, suudles seda.

«Andestage mulle, isa! Te ütlesite, et mu hääl ärataks teid surnust; tõuske hetkeks ellu, et õnnistada oma kahetsevat tütart. Kuulake mind. See on hirmus! Teie õnnistus on ainuke, mis on jäänud mulle siin maa peal. Kogu maailm vihkab mind, teie üksi armastasite. Isegi mu lapsed hakkavad mind vihkama. Viige mind enesega üles, tahan teid armastada, ma hoolitsen teie eest. Ta ei kuule enam . . . ma olen hull . . .»

Ta langes põlvili ning vaatas segase ilmega seda inimvaret.

«Midagi ei puudu mu õnnetusest,» ütles krahvinna, tõstes silmad Eugène'ile. «Härra de Trailles on ära sõitnud, jättes maha määratud võlad, ja ma sain teada, et ta pettis mind. Mu mees ei andesta mulle kunagi ja ma jätsin ta minu varanduse peremeheks. Olen kaotanud kõik oma illusioonid. Ah! Kelle pärast andsin ära ainsa südame (ta osutas isale), mis mind jumaldas! Ma ei hinnanud teda õigesti, tõukasin ta eemale, tegin talle tuhat valu, alatu, nagu ma olen!»

«Ta teadis seda,» ütles Rastignac.

Sel hetkel avas isa Goriot silmad, kuid ainult krambi mõjul. Krahvinna lootust avaldav žest polnud juuresolijale vähem hirmus kui surija silm.

«Kuuleb ta ehk mind?» hüüdis krahvinna. «Ei,» ütles ta, istudes voodi äärele.

Et proua de Restaud avaldas soovi valvata oma isa juures, läks Eugène alla pisut kehakinnitust võtma. Pansionärid olid juba koos.

«Noh, kuidas on?» küsis talt maalikunstnik. «Seal ülal on meil vist väike surmaraama?»

«Charles,» vastas Eugène, «mulle näib, et te võiksite nalja heita millegi vähem õudse üle.»

«Kas me ei tohi siis enam siin naerdagi?» küsis maalikunstnik. «Mis see siis teeb, kuna Bianchon ometi tõendab, et vanamees ei olevat enam meelemärkuse juures?»

«Noh,» lausus muuseumiametnik, «ta sureb, nagu ta on elanud.»

«Mu isa on surnud,» karjatas krahvinna.

Selle hirmsa karjatuse peale jooksid Sylvie, Rastignac ja Bian-

chon üles ning leidsid proua de Restaud' minestanult. Äratanud ta meelemärkusele, kandsid nad ta voorimehe tõlda, kes ootas teda. Eugène jättis krahvinna Thérèse'i hooleks, käskides teda viia proua de Nucingeni poole.

«Oh! Ta on surnud,» ütles Bianchon, laskudes trepist alla.

«Härrad, palun lauda istuda,» ütles Vauquer, «supp jahtub.» Üliõpilased istusid teineteise kõrvale.

«Mis peab siis nüüd tegema?» küsis Eugène Bianchonilt.

«Ma sulgesin tal silmad, asetasin ta nagu kord ja kohus. Kui linnaarst on konstateerinud ta surma, millest läheme talle teatama, õmmeldakse ta linasse ja maetakse maha. Mis peaks siis sinu arvates tegema?»

«Ta ei nuusuta enam leiba,» ütles üks pansionäridest, jäljendades vanakese grimassi.

«Tuhat ja tuline, mu härrad!» ütles repetiitor. «Jätke ometi isa Goriot ja ärge kostitage meid enam temaga: juba tund aega serveerite teda meile igasuguses kastmes. Üks selle armsa Pariisi linna headest omadustest on, et siin võib sündida, elada, surra, ilma et keegi paneks teid tähele. Kasutagem neid tsivilisatsiooni paremusi. Täna on kuuskümmend surnut, kas tahate nutta Pariisi hekatombil *? Kui isa Goriot on kõngenud, seda parem temale! Kui jumaldate teda, minge teda valvama ja laske meil teistel rahulikult süüa.»

«Ohjah,» ütles lesk, «seda parem talle, et ta on surnud. Näib, et sel vaesel mehel oli kogu eluaja palju pahandusi.»

See oli ainuke matusekõne olendile, kes Eugène'ile esindas isadust. Kõik viisteist pansionäri hakkasid jutlema nagu harilikult. Eugène'i ja Bianchoni, kes olid söömise lõpetanud, sundisid kahvlite ning lusikate klõbin, keskustelu naerupuhangud, ahnete või ükskõiksete nägude erisugune ilme ja üldine muretus õudusest tarretama. Nad väljusid, et minna otsima preestrit, kes valvaks ning palvetaks öösel surnu juures. Nad pidid arvestama, kuidas täita viimaseid kohuseid vanakese vastu selle pisku rahaga, mis neil oli kasutada. Õhtul kella üheksa paiku asetati laip raamile kahe küünla vahele sellesse viletsasse tühja tuppa ja preester tuli ning istus surnu kõrvale. Enne magamaminekut küsis Rastignac vaimulikult teateid kiriklike talituste ning surnuvankri hindade kohta, kirjutas kirja parun de Nucingenile ja krahv de Restaud'le, paludes neid saata oma asjaajajaid kõigi matusekulude õiendamiseks. Ta saatis Christophe'i nende juurde, heites ise magama väsimusest roidununa. Järgmisel hommikul olid Bianchon ja Rastignac sunnitud ise minema registreerima surmajuhtumit, mis tõestati lõuna paiku. Kaks tundi hiljem polnud kumbki väimees saatnud raha, keegi ei olnud ilmunud nende nimel ja Rastignac oli juba sunnitud preestrile tasuma. Sylvie nõudis kümme franki selle eest, et mässib ning õmbleb vanakese surnulinasse. Eugène ja Bianchon arvestasid, et kui surnu omaksed ei soovi end millessegi segada, jätkuks neil vaevalt, millega katta kulusid. Sellepärast võttis arstiteaduse

üliõpilane laiba kirstupaneku enese peale, lastes tuua ühe vaestekirstu oma hospidalist, kust sai selle odavamalt.

«Mängi neile alatuile vemp,» ütles ta Eugène'ile. «Mine osta Père-Lachaise'i kalmistul krunt viieks aastaks ja telli kolmanda klassi matus kirikus ning matusebüroos. Kui väimehed ja tütred keelduvad sulle seda tasumast, lased sa graveerida hauale: «Siin puhkab härra Goriot, krahvinna de Restaud' ja paruniproua de Nucingeni isa, maetud kahe üliõpilase kulul.»

Eugène järgnes oma sõbra nõuandele alles siis, kui oli käinud asjatult proua de Nucingeni ning proua de Restaud' pool. Ta ei pääsenud uksest kaugemale. Mõlemale uksehoidjale olid antud kõige rangemad käsud.

«Härra ja proua,» ütlesid nad, «ei võta kedagi vastu; nende isa on surnud, nad on kõige sügavamas leinas.»

Eugène'il oli küllalt kogemusi Pariisi seltskonnast, ta mõistis, et ei tohtinud peale käia. Ta süda tõmbus imelikult kokku, kui ta nägi, et on võimatu pääseda Delphine'i juurde.

«Müüge ära mingi ehe,» kirjutas Eugène Delphine'ile uksehoidja juures, «et teie isa kantaks viisakalt viimsele puhkusele.»

Ta pitseeris selle kirja ning palus paruni uksehoidjat viia see Thérèse'ile edasiandmiseks ta käskijannale; ent uksehoidja andis sedeli parun de Nucingenile, kes viskas selle tulle. Teinud kõik korraldused, tuli Eugène kella kolme paiku pansioni tagasi ega suutnud pisaraid tagasi hoida, kui nägi selles tühjas tänavas maja kõrval ukse ees kahele toolile asetatud surnukirstu, mida vaevalt kattis must linik. Vilets pühitsuspintsel, mida ükski polnud veel puudutanud, lebas pühitsetud veega täidetud ülehõbetatud vaskses kausis. Isegi uks polnud kaetud musta riidega. Selline oli vaese surm, kus ei ole toredust ega saatjaid, sõpru ega sugulasi! Bianchon, kes oli sunnitud haigemajas viibima, oli läkitanud Rastignac'ile kirja, milles andis talle aru sellest, mis ta oli teinud kiriku suhtes. Intern teatas, et ennelõunane missa on liiga kallis, ja ta oli pidanud leppima vähem kuluka pärastlõunase jumalateenistusega ning et ta oli saatnud Christophe'i matusebüroosse. Hetkel, kus Rastignac lõpetas Bianchoni kritselduse lugemist, märkas ta proua Vauquer' käes kuldraamiga medaljoni, mis sisaldas vanakese tütarde juukseid.

«Kuidas julgesite seda võtta?» küsis Eugène talt.

«Noh, kas pidi siis selle temaga mulda panema?» vastas Sylvie. «See on ju kullast.»

«Iseenesest mõista!» lausus Eugène vihaselt. «Las ta võtab enesega ühes selle ainukese asjagi, mis esindab ta tütreid!»

Kui tuli surnuvanker, laskis Eugène tõsta kirstu sinna peale, kruvis selle lahti ning asetas hardalt vanakese rinnale medaljoni, mis oli pärit ajast, mil Delphine ja Anastasie olid noored, neitsilikud ning puhtad ega t a r g u t a n u d , nagu isa Goriot oli öelnud oma surmaheitluse karjatustes. Ühes kahe surnumatjaga olid Rastignac ja Christophe ainukesed saatjad surnuvankri taga, mis viis

vaese vanakese Saint-Etienne du Mont'i kirikusse, mitte kaugel Neuve-Sainte-Geneviève'i tänavast. Pärale jõutud, kanti kirst väikesse, madalasse ning pimedasse kabelisse, mille ümbruses üliõpilane otsis asjatult isa Goriot' mõlemaid tütreid või nende abikaasasid. Ta oli üksinda Christophe'iga, kes arvas enese kohustatud olevat viimast au andma mehele, kellelt oli saanud nii mõnedki head jootrahad. Oodates kahte preestrit, kooripoissi ja kirikuteenrit, surus Rastignac Christophe'i kätt, suutmata sõnagi lausuda.

«Jah, härra Eugène,» lausus Christophe, «ta oli aus ning tubli mees, kes ei tõstnud iialgi häält, kes ei teinud kahju kellelegi ega teinud iialgi halba.»

Mõlemad preestrid, kooripoiss ja kirikuteener tulid ning andsid kõik, mis võib saada seitsmekümne frangi eest ajal, kus usk ei ole küllalt rikas, et palvetada tasuta. Vaimulikud laulsid ühe salmi, *Libera* ja *De profundis*'e *. Jumalateenistus vältas kakskümmend minutit. Üksainuke leinatõld oli võetud preestri ja kooripoisi jaoks, kes olid nõus võtma enesega ühes Eugène'i ja Christophe'i.

«Saatjaid ei olegi,» ütles preester. «Me võime kiiresti sõita, et mitte hiljaks jääda, kell on juba pool kuus.»

Ent sel hetkel, kui kirst asetati surnuvankrile, ilmusid kaks vappidega ehitud tõlda, kuid tühjalt, krahv de Restaud' ja parun Nucingeni omad, ja saatsid surnurongi Père-Lachaise'ini. Kell kuus lasti isa Goriot' laip hauda, mille ümber seisid ta tütarde teenijad, kes kadusid ühes vaimulikega, niipea kui oli öeldud lühike palve, mida võlgneti vanakesele üliõpilase raha eest. Kui mõlemad surnumatjad olid visanud mõned labidatäied kirstule selle katteks, tõusid nad üles ja üks neist, pöördudes Rastignac'i poole, küsis talt jootraha. Eugène soris oma taskuis, ei leidnud sealt midagi; ta oli sunnitud laenama Christophe'ilt viis franki. See fakt, iseenesest nii tühine, paiskas Rastignac'i ahastusse. Õhtu lähenes, videvik ärritas närve, ta vaatles hauda ja mattis sinna oma nooruse viimse pisara, pisara, mille olid välja kutsunud puhta südame pühad tundmused, ühe neist pisaraist, mis tõusevad maapinnalt, kuhu nad langevad, taevani. Ta pani käed risti rinnale, silmitses pilvi; nähes teda nõnda, lahkus tast Christophe.

Jäänud üksinda, astus Rastignac mõned sammud üles kalmistu kingule ja nägi enese ees lookleva Seine'i mõlemal kaldal Pariisi, kus tuled hakkasid sädelema. Ta silmad kiindusid peaaegu ahnelt Vendôme'i kolonni ja Invaliidide doomi * vahele, sinna, kus elas kogu see kõrgem seltskond, millesse ta tahtis tungida. Ta heitis sellele sumisevale mesipuule pilgu, mis näis tahtvat juba ette välja imeda ta mee, ning lausus need ülevad sõnad:

«Ja nüüd alaku võitlus!»

Ning esimese väljakutseaktina seltskonnale läks Rastignac — proua de Nucingeni poole lõunastama.

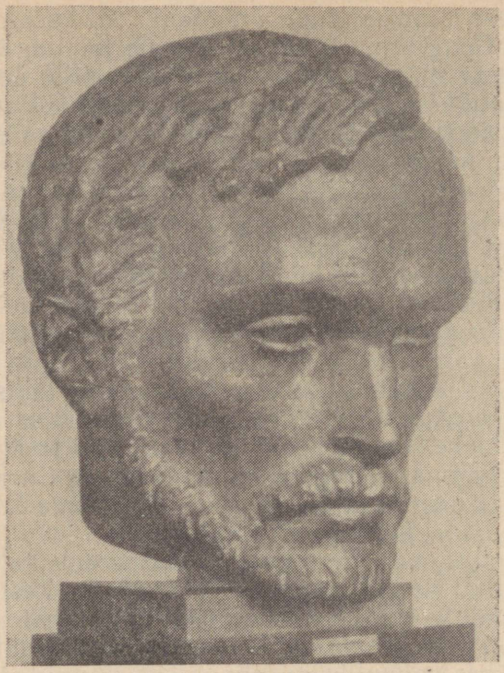

ALEKSIS KIVI

(1834—1872)

Soome rahvuskirjanduse sünd langeb läinud sajandi keskpaika, sajandi esimesel poolel oli kirjanduslikuks keeleks veel rootsi keel. Kirjanduse tekkimise tõhusaks eelduseks sai innukas rahvaluule kogumine ja rahvuseepose *«Kalevala»* koostamine Elias Lönnroti (1802—1844) poolt. Pöördelise tähtsusega soome rahvuskirjanduse kujunemisteel on Aleksis Kivi looming, mis pani aluse kõrgetasemelisele realistlikule draama- ja proosakirjandusele seni valitsenud rahvusromantilise suuna asemel.

Aleksis Kivi (kodanikunimega Stenvall) kodukoht on Nurmijärve kihelkond Uusimaal, Helsingi lähedal, kust pärines ka Kivi kuulus kaasmaalane Elias Lönnrot. Tulevane kirjanik sündis 10. oktoobril 1834 vaese külarätsepa pojana. Kivi elutee kujunes varasest lapsepõlvest peale raskeks ja traagiliseks eluheitluseks. Ses mõttes on tal mõndagi ühist meie Juhan Liiviga. Raamatu-

tarkuse alged omandas ta rändkoolis (alalist kooli Kivi kodukohas polnudki), mis peatus külas mõned nädalad. Poisi õpihimu ja vaimuanded ilmnesid varakult. Kaheteistkümne-aastasena viidi ta läbi raskuste Helsingisse linnakooli, kuid nõrk tervis ja majanduslik kitsikus sundisid õppimist katkestama ilma kooli lõpetamata. Iseseisva tööga jõuab Kivi siiski niikaugele, et võib ennast 1859. aastast Helsingi ülikooli ajaloo-keeleteaduskonna üliõpilaseks lugeda. Kuid õppetööst osavõtt jäi vastavate elutingimuste puudumise tõttu lünklikuks. Neil aastail süveneb Kivi kirjandusse, tema lemmikautoreiks on Cervantes ja Shakespeare, suure huviga kuulab ta Lönnroti loenguid «Kalevalast». 60-ndail aastail areneb ka viljakas loominguline töö.

Ülikooliaastate suved veedab Kivi peamiselt kodukohas Nurmijärvel. 1865. aastast siirdub ta lõplikult maale talurentnikust venna juurde Siuntio kihelkonda, kus ta elas kuni 1871. aastani. Majanduslikud olud on aga endiselt viletsad. Kehvuses elav vend ei suuda talle sageli peatoidustki kindlustada. Selles olukorras osutab Kivile omakasupüüdmatut abi naabruses elav Charlotte Lönquist, kes võtab puudustkannatava kirjaniku oma majja ja hoolitseb tema eest. Avalikust elust eemaletõmbunud kirjanik teeb siin maaüksinduses suurt loomingulist tööd.

60-ndate aastate lõpul võtab kirjaniku nõrk tervis ohtliku pöörde halvenemise suunas. 1871. aastal toodi ta raskesti vaimuhaigena Helsingisse ravile, kuid haigus osutus parandamatuks. Viimase eluaasta saatis Kivi mööda oma venna juures Nurmijärvel, saades vallavaesena armetut toetust. Leidmata kaasajal väärilist tunnustust, lõppes Kivi traagiline elutee 31. detsembril 1872. a. Ta maeti kohalikule kalmistule, kuhu mõned aastad hiljem püstitati mälestussammas.

A. Kivi on soome kirjanduse alustugesid nii draama, proosa kui ka lüürika alal. Ilukirjanduslikku loomingut alustas ta näitekirjanikuna. Esiknäidend *«Kullervo»* on «Kalevala»-aineline. Draamaloomingu parimaks saavutuseks ja kogu soome näitekirjanduse tähtteoseks on komöödia *«Nõmmekingsepad»*.

Hea rahvaelu tundjana valgustab Kivi Soome külaühiskonna iseloomulikke külgi. Tabava pilke alla satuvad harimatus, piiblikultus ja külakäsitööliste kitsarinnaline ametiuhkus. Komöödia peamiseks väärtuseks on suurepärased tegelaskujud. Need on jocnistatud mahlaka huumori ja sügava elutundmisega. Eriti tõetruult mõjuvad nõmmekingsepa perekonna liikmed: põikpäine ja kohtlasevõitu Esko, tema isa, pehmeloomuline ja saamatu meister Tobias ning valitsemishimuline ja äge pereemand Marta-moor. Pahede kõrval näeb Kivi neis inimestes ka häid jooni, mis näidendi lõpus pääsevadki võidule. Tüüpide elulisust tugevdab väljendusrikas ja isikupärane keel.

Lüürika osa Kivi loomingus on tagasihoidlikum. Valdav osa luuletusi kõlab nukratooniliselt, väljendades kirjaniku isiklikke elamusi ja rasket elusaatust. Kivi lüürikale on iseloomulik luule-

tus «Mu südame laul», mis on paigutatud «Seitsme venna» viimasesse peatükki. Vormi poolest on luuletused lähedased soome rahvalaulule.

Kivi kirjanikuanne väljendub kõige jõulisemalt romaanis **«Seitse venda»** (ilmus 1870. aastal). Ulatusliku romaani loomise mõtet kandis Kivi palju aastaid; teos valmis ajapikka ja on kirjaniku loominguliste võimete ja pingutuste kokkuvõtteks.

«Seitsme venna» aine on võetud läinud sajandi esimese poole Soome külaolustikust. Seitsme häme venna juhtumusterikka elukäigu kaudu avaneb soome talupoegade loomus, elulaad, nende igapäevane töö, patriarhaalse külakogukonna lagunemine ja maakodanluse kujunemine. Talurahva suhteid mõisaga on vaadeldud riivamisi. Tõepäraselt on valgustatud haridusolusid, kombeid ja tavasid, põlluharimisviisi ja teisi elunähtusi.

Romaani kunstiline võlu seisab kõigepealt seitsme vennakse võrratutes kujudes. See omapärane, metsiku ja tõrksa loomuga vennaskond ei taha kuidagi painduda avaliku elu normide järgi ja peab läbi tegema okkalise võitlustee inimeste ja loodusega. Romaani lõpus vennaste seikluslust taltub, neist saavad korralikud ja edumeelsed talupojad. Kirjanik seabki ideaaliks jõuka ja ühiskondliku elu seadusi austava talupoja.

Kivi karakteritekujundamise oskus, mis avaldub juba «Nõmmekingseppades», on «Seitsmes vennas» veelgi meisterlikum. Ühist elu elavad, ühiste muredega maadlevad vennad on kõik teravalt isikupärased karakterid. Huvitavamaid kujusid on J u h a n i, ta on taltsutamatu ja äkilise loomuga, riiakas ja naiivne, kuid kõige selle juures ometi südamlik ja tundeline. Eriliseks jooneks on loomupärane ja mahlakas huumor. Juhanile on mõneski suhtes vastandiks E e r o, noorim vendadest, kes on ühtlasi kõige taibukam ja teravmeelsem. Ka Eerol on huumorimeelt, mis avaldub esijoones vaimukates repliikides. Vendadest kõige tasakaalukam on A a p o, kes on sageli keerdküsimuste lahendajaks ja õiglaseks kohtumõistjaks. Vendade kõrval on meeldejäävad ka kõrvaltegelased (köster, Taela-Matti jt.).

Romaanis on suurepäraseid looduspilte, jahilkäigu-lugusid ja episoode külaelust. Teose keel on rikas kujundite poolest ja ülimalt rahvalik. Eriti tuleb rõhutada kogu teosest läbikäivat vaimukat huumorit.

Kivi realistlik romaan sai kaasajal teravate kallaletungide ja teenimatu mahategemise osaliseks. Kirjaniku loomingut hakati vääriliselt hindama alles pärast ta surma. Eesti keeles on Kivi põhiteosed ilmunud F. Tuglase meisterlikus tõlkes.

SEITSE VENDA

(Katkendeid)

Esimene peatükk

Jukola talu Lõuna-Hämemaal seisab ühe mäe põhjapoolsel rinnakul, Toukola küla lähedal. Selle ligem ümbrus on kivine nõmm, kuid allpool algavad põllud, kus, enne kui talu lohakile jäi, lainetas terarohke vili. Põldude all on ristikuääreline niit, mida lõikab vingerdav oja; ja rikkalikult andis see heina, enne kui sai küla karjamaaks. Muidu on talul avaraid metsi, soid ja tagamaid, mis olid talu esimese rajaja hoolitsemise kaudu selle osaks langenud juba endistel aegadel, suurel maajagamisel *. Hoolitsedes rohkem järeltulijate kasu kui oma heaolu eest, võttis siis Jukola peremees oma osaks tulest põletatud metsa ning sai sel teel seitse korda enam kui ta naabrid. Kuid kõik tulekahju jäljed olid juba ammu talu piiridest kadunud ja paks mets asemele kasvanud. — Ja see on nende seitsme venna kodu, kelle elujuhtumustest tahan nüüd jutustada.

Vennaste nimed vanemast nooremani on: Juhani, Tuomas, Aapo, Simeoni, Timo, Lauri ja Eero. Neist on Tuomas ja Aapo kaksikud ning samuti Timo ja Lauri. Vanema venna Juhani iga on kakskümmend ja viis aastat, aga Eero, kõige noorem, on vaevalt kaheksateist päikese ringkäiku näinud. Keha on neil tugev ja õlgadest tüse, pikkus parajalt suur, välja arvatud Eerol, kes on veel väga lühike. Pikem neist kõigist on Aapo, kuigi sugugi mitte kõige turjakam. See viimane eesõigus ja au on Tuoma päralt, kes on õlgade laiuselt otse kuulus. Iseärasus, mis neile kõigile ühiselt omane, on nende ruske nahk ja kanged kanepikarva juuksed, mille karedus on eriti Juhanil silmatorkav.

Nende isa, kes oli vali ja kirglik jahimees, tabas paremas elueas äkki surm, kui ta vihase karuga võitles. Mõlemad, nii metsaott kui ka mees leiti siis surnuina, lamamas teineteise kõrval verisel maal. Kurjal kombel oli mees haavatud, kuid ka kiskja kurk ja külg nähti olevat pussiga lõhutud ning rind valusa püssikuuliga läbistatud. Nii lõpetas oma päevad tugev mees, kes oli enam kui viiskümmend karu surmanud. — Aga oma jahiretkede pärast jättis ta tööd ja toimetused talus hooletusse, mis ilma peremehe juhatuseta pikkamisi lohakile läks. Ei kõlvanud ka ta pojad kündma ega külvama, sest nemadki olid isalt pärinud sama põleva kire metsloomade püüdmise vastu. Nad asetasid lõksusid, raudu, silmuseid ja tegid tedreaedu lindude ning jäneste hukatuseks. Nii kulutasid nad poisikesepõlve aja, kuni hakkasid tulelukupüssi tarvitama ja usaldasid karule laanes läheneda.

Ema püüdis neid küll noomimise ja nuhtlusega tööle ning virkusele sundida, kuid nende kangekaelsus oli kõigile neile katseile paindumatuks takistuseks. Ta oli muidu tubli naine; oli tuntud ta õige ja otsekohene, vahest pisut järsk iseloom. Tubli mees oli ka ta

vend, poiste mõnus onu, kes oli noorpõlves vahva meremehena kaugetel meredel purjetanud, mõndagi rahvast ning linna näinud; kuid viimaks kaotas ta silmanägemise, jäädes kottpimedaks, ja kulutas Jukola talus oma elu pimedaid päevi. Voolides käsikaudu kulpe, lusikaid, kirvevarsi, kurikaid ja muid majariistu, vestis ta siis õepoegadele tihti muinasjutte ja imelugusid nii omalt maalt kui võõrastest riikidest, jutustas ka piibli imetegudest ning sündmustest. Neid lugusid kuulasid poisid sügava hardusega ja panid kindlalt meelde tallele. Kuid sama heameelega ei kuulanud nad paraku ema käskusid ja manitsusi, vaid olid hoopis tuimade kõrvadega, hoolimata nii mõnestki keretäiest. Sauna lähenemist aimates pani vennakari tihtipeale putku, tehes sellega nii emale kui ka teistele muret ja meelepaha ning ainult halvendades oma asja. — — —

Kuid märkasid poisidki aegade muutumist. Sündis asju, mis sundisid neid enam kui enne homsele päevale mõtlema ja endisi elukombeid pisut muutma. — Nende ema oli surnud ja nüüd pidi üks neist peremeheks hakkama, takistama talu päriselt alla käimast ja hoolitsema kroonumaksu tasumise eest, mis Jukola avarate maade ning metsade kohta polnud küll suur. Kuid askeldusi ja tegemist oli lohakil talus igatahes. Sellele kõigele harjaks peale tuli veel see, et kihelkonna uus praost oli igas ametitalituses kohutavalt vali mees. Eriti oli ta armutu laiskadele lugejatele, tarvitades nende vastu kõiki abinõusid, ka jalgpuu-nuhtlust. Nii oli ta Jukolagi poegadesse löönud oma terava pilgu. Päris kohtumehe kaudu oli ta neile valju käsu andnud, et nad rutem kui muidu köstri juurde kirjaõppusele ilmuksid. — — —

Kuues peatükk

Oli viimaks valmis vennaste maja. Viis sülda oli selle pikkus ja kolm laius; ida poole oli üks ta ots ja lääne poole teine. Kui astusid sisse uksest, mis oli hoone idapoolses otsas, seisis paremat kätt suur kerisahi, pahemat kätt latter, mis Valge jaoks talviseks ajaks ehitatud. Künnisest edasi, peaaegu kesktoani, oli kuuseokstega kaetud muldalus, kuid tagapool oli laiadest palkidest löödud tore põrand ja selle kohal üleval lai lava. Sest nii elutoaks kui saunaks tarvitasid vennaksed uut maja. Elumajast arvata kakskümmend sammu eemal seisis nende ait, mis ehitatud peenikestest ümaraist kuusetümikaist.

Oli niisiis vennastel mõnus peavari vihma, tormi ja talvepakase vastu, oli ka panikamber nende toidutagavara jaoks. Ja nüüd võisid nad täie hooga küttimise ja igasuguste püüniste panemisega peale hakata. Ning siis lähenes surm metsistele, tetredele ja püüdele, jänestele, oravatele ja sänimeelsetele mäkradele, nagu ka Ilvesjärve partidele ja kaladele. Siis kaikusid mäed ja ääretud kuusemetsad Killi ja Kiiski ägedast haukumisest ning püsside paukumisest. — — —

On jõuluõhtu. Ilm on pehme, hallid pilved peidavad taevast

ja äsja tulnud lumi katab mägesid ning orge. Metsast kostab vaikne kohin, teder peab õhtust söömaaega urvalise kase otsas, parv siidisabu punetaval pihlakal ja männiku edev neitsi harakas kannab risu tulevase pesa jaoks. Nii onnis kui ka uhkes mõisas valitseb rõõm ja rahu, nõnda ka vennaste majas Impivaara raiesmaal. Selle ukse ees on näha õlekoorem, mille Valge on Viertola mõisast jõulu auks põrandale laotamiseks vedanud. Ei võinud vennad siingi unustada jõuluõlgede kahinat, mis oli kauneim mälestus nende lapsepõlve aegadelt.

Kuid toast kostab leili kohin kerise kuumadelt kividelt ja pehmete vihtade vihin. Vennaksed võtavad nüüd tublit jõululeili. Ja kui viimaks kõrvetavalt kuum vihtlemine oli lõppenud, astusid nad alla, panid riided selga ja istusid lavitsaile puhkama, mis olid pandud pinkide asemel piki seinu. Seal nad istusid, ähkides ja higistades. Leegitsev pird valgustas tuba, Valge krompsutas latris kaeru, sest temagi jõulusid oli meeles peetud; tukkudes ja haigutades istus kukk õrrel; Killi ja Kiiski lamasid ahju lähedal, koonud käppadel, ning Juhani põlvedel lõi nurru endine Jukola vana vesihall kass.

Viimaks hakkasid Timo ja Simeoni õhtulauda seadma, teised jälle kandsid õlekubusid sisse. Nad päästsid koo-vitsad lahti, laotasid õled umbes veerand küünra paksuselt põrandale, kuid veel paksemalt lavale, kus nad harilikult oma õhtud ning ööd mööda saatsid. — Viimaks oli õhtusöök valmis: seitse auguga karaskit, kaks tammekausitäit auravat karuliha ja õllekibu seisid laual. Ise olid nad õlle keetnud, teraselt meeles pidades, mis viisil ema seda jooki valmistas. Kuid nad olid ta harilikust taluõllest kangema teinud. Mustjaspunasena vahutas ta kibus ja kui seda kannutäie neelasid, siis tundsid peas juba pisut mühinat. — Ent kõik nad istusid juba lauas, lastes leival ja lihal ning vahutaval õllel kibust hea maitsta. — — —

Juhani: Nõndap mees rüüpab. Sihukesed lonksud teevad meie kurkudest otse köstrikõrid.

«Elati ju ennegi,
kui oja taga oldi,
ojapuid põletati
ja ojast õlut joodi.»

Just nii. Kui meie joomaks ongi ruske kesvamärjuke, põletuspuuks halg ja tõrvaskänd, ja meie all on pehme õlgpolster, mõnus maadlusmatt kas või kuningaile ning suurvürstidele. — Üks sõna, Tuomas. Kord kinnitas veli Aapo, et sinu vägi ja võim käib juba vahvalt Juho omast üle, kuid ma ei tahaks seda uskuda. Kuis oleks, kui siin pisut rabeleksime? Katsume!

Simeoni: Püsige paigal! ja hoidke neid läikivaid õlgi vähemalt homsenigi.

Juhani: Nüüd on rõõm tipul, «puulba poolt on püha parem»; ja pahnaks peavadki õled minema. — Kas tahad, Tuomas?

Tuomas: Võib ju toda katsuda.

Juhani: Sülipätsi!

Tuomas: Olgu minugi poolest!

Juhani: Lööme rinnad kokku, lööme kokku!

Aapo: Oota, poiss! Las Tuomas saab ka su püksivärvlist kõvasti kinni kahmata.

Juhani: Las ta võtab, las ta võtab!

Eero: Juho, miks sa hambad irvi ajad ja silmi pööritad nagu härg tapatallis? Oi mu vennakene! Kuid vaata, et sa nüüd häbisse ei jää.

Aapo: Kõik on hästi! Kes teeb esimese tõmbe?

Juhani: Olgu see Tuoma päralt.

Tuomas: Olgu see vanema venna päralt.

Juhani: Seisa siis jalul.

Tuomas: Tahan katsuda.

Juhani: Kas seisad, kas seisad?

Tuomas: Tahan katsuda.

Aapo: Hõissa, poisid! Sedaviisi, just nii! Maadlete otsekui usukangelased. Juho kimpleb ja kangutab kui Iisrael ise ja «Tuomas seisab nagu sammas».

Eero: «Kuulab vait kui vaga lammas Aapo Saalomoni tarkust.» Kuid vaata Juho suud ja kohku. Ah! pistaksin nüüd kas või teraspulga ta hammaste vahele — praks! ja kohe oleks see pooleks. Mul on hirm, mul on hirm!

Aapo: Meeste maadlus, muud midagi. Palgid tõusevad ja vajuvad meie all.

Eero: Nagu orelipedaalid; ja Tuoma käpad künnavad maad nagu rasked söödisahad.

Aapo: Ega siin just piimasõrmega paitata. Pagan! oleks see sikutus seal mäel, siis lööksid saaparauad sädemeid kaljust.

Eero: Otse kuldseid tähti lendleks metsa, ja tõuseks sest kaunis metsakahi. — Aga Tuomas seisab ikka veel.

Tuomas: Kas oled nüüd küllalt näkkinud?

Juhani: No tõmba sina.

Tuomas: Tahan katsuda. Kuid vaata nüüd, kuidas põrand ringi käib.

Eero: Pea meeles, pea meeles, Juho!

Aapo: See oli alles tõmme.

Eero: See oli pamak kui puunuiaga, nagu hoop taeva tulivasarast.

Timo: Ja seal lamab Juhani nagu linnasekott.

Eero: Oi, «Jussi-poju»!

Timo: Nii kutsus ta ennast ise pisikese poisina.

Aapo: Peab ometi teadma, kuidas meest pikali paisata. Pea meeles, Tuomas: inimese keha pole rauast, vaid lihast ja luust.

Timo: Jah, kuigi ta pükse kannab.

Tuomas: Kas ma sulle viga tegin?

Juhani: Hoolitse enese eest.

Tuomas: Tõuse üles.

Juhani: Küllap tõusen ja näitan sulle mehejõudu vägipulgas. Tolles mängus alles jõud proovitakse.

Tuomas: Eero, too sealt nurgast see tulehark. — Vaat siin, Juhani.

Juhani: Siin ma olen. Ja nüüd tagakäpad vastu tagakäppi ning küüned roika ümber!

Aapo: Ja kui mina hüüan, siis vedage, kuid ilma ühegi nõksakuta. Teivas varvaste kohale, just varvaste kohale, mitte tolli võrd kummalegi poole. — Nüüd, poisid!

Timo: Juho kerkib, nii et kägiseb.

Aapo: Seal pole mingit armu.

Juhani: Mine lase õlut, Timo.

Timo: Sa ju lompad, vennas.

Juhani: Õlut laskma, sa neetud klutt! Kas kuulsid? Või tahad mööda kõrvu?

Tuomas: Kas ma su jalale häda tegin?

Juhani: Mis sa selle eest muretsed? Hoolitse oma käppade eest. Mis valu see mulle teeb, kui kand saapa küljest lahti tuli? Rebeneb see ju maadluses kui naerilible. Kuid hoolitse sina enese eest. Näib, et sa mind maadluses ja vägipulgas võidad; kuid tule kaklema.

Aapo: Kaklus ei lähe nüüd.

Juhani: Küllap läheb, kui aga tahame.

Tuomas: Mina ei taha.

Juhani: Sa ei julge.

Aapo: Pea meeles, et maadlus on mäng.

Simeoni: See on mäng, millest tihti tuleb taplus ning mõrtsukatöö.

Juhani: Tuomas võib võita, kuid ei painuta siin Juhanit keegi muu. Seda ma vannun ja näitan kordamööda iga mehe kallal läbi terve kompanii. — Üks ropsak, Aapo! Kas su kaelus peab vastu? Kas peab?

Aapo: Hull ilma vähemagi põhjuseta! Oota, oota, ja maadleme korralikul kombel.

Juhani: Välk ja pauk!

Aapo: Oota, ütlen mina. — Vaat nii, nüüd sikuta.

Eero: Juho tantsib nagu mehine mees polkat, olgugi lombates.

Juhani: Mis sa nüüd ütled, veli Aapo?

Aapo: Et laman su all.

Juhani: Astu järjekorda, Simeoni.

Simeoni: Ei ka tuhande taalri eest kallist püha rikkuma.

Juhani: Olgu pühitsetud jõulupüha! Kuid ega seda süütu maadlusega rikuta, kui meel on rõõmus ja süda puhas. Üks katse, Simeoni!

Simeoni: Miks sa mind kiusad?

Juhani: Üks pingutus!

Simeoni: Sina saatan!

Aapo: Jäta ta rahule, Juhani, jäta rahule.

Juhani: Võiksime ometi katsuda. Vaat nii, üksainus sikutus kaelusest!

Simeoni: Mine põrgusse, kurivaim! Ma olen nõus, et sa võidad.

Tuomas: Seda usun alles siis, kui näen. Ma ei arva, et ka Simeoni lihased oleksid just vasikalihast.

Juhani: Sellepärast tulgu ta katsuma. Siis nähakse, kas on vasika, või on mustast kiulisest karulihast.

Aapo: Olgu ta rahus ja astugu teine mees ette, kelle meel kaldub rohkem maadluse poole. Veli Timo, ikka vahva mees?

Juhani: Kas tahad?

Aapo: Asu platsi, Timo! Pole sa kunagi mammapoju.

Tuomas: Ei iial, vaid ikka hakkaja, ikka otsekui omas talus. Ma ei unusta iial seda hoopi, mis ta andis tolles imeväärses löömingus toukolastega. Esiti sai ta tähele panemata tubli obaduse oma nupu pihta, kuid sellest suurt hoolimata pöördus ta rahulikult ümber, tõmbas teiba lööja pihust ja nüüd virutas ta tagasi vastu peakoort — ning teivas pooleks. Teivas pooleks nii et praksus, ja maha potsatas mees nagu tühi kott. Nii tegi Jukola Timo. Ja ma tean, et temast on veel nüüdki mehele vastane.

Timo: Tule, poiss.

Juhani: Seda ma just tahan. Kuid lase, kui minagi korralikult kinni saan. Nüüd olen valmis.

Aapo: Esimeseks olgu Timo sikutus.

Juhani: Olgu nii. Saangi pisut hinge tõmmata.

Timo: Vaat nii!

Juhani: Ei, pojuke!

Tuomas: Üpris kange tõmme, Timo, sina vahva Timo! Kuid kas sa veel paremini ei saa?

Juhani: Ega siin nii kergesti liiguta.

Tuomas: Timo, kas sa paremini ei saa?

Timo: Peaks saama. — Aga mis see ütleb?

Juhani: «Ei siit nii kergesti veel minema minda, ütles Hüvamäe kerjus.»

Aapo: Kord veel, Timo.

Tuomas: Kas paremini ei saa?

Timo: Peaks saama. — Aga see?

Juhani: «Ei siit nii kergesti veel minema minda, ütles Hüvamäe kerjus.»

Tuomas: Kuid see oli tõmme, mis tundus.

Eero: Pole häda, ainult pisut ja hoopis süütult võbises Juhani hääl.

Juhani: Püsti ma seisan.

Tuomas: Kord veel, Timo.

Timo: Katsume, katsume.

Juhani: Pastoi! Mu püksid kukuvad!

Timo: «Kuid nüüd, ütles Kaitaranta.»

Juhani: Mu püksid kukuvad! Kas sa kuuled?

Timo: Vaat nii, vennike!

Aapo: Seal lamab Juhani jälle ja suudleb põrandat.

Eero: Ja puhib nagu pull. Kuid hea, et «saab pisut hinge tõmmata».

Timo: Lamab minu all poiss nagu märg tallukas.

Tuomas: Kuid püksid mängisid talle pussi.

Aapo: Õigluse nimel peab seda ütlema. Juhani enese püksid olid siin peremehe vastu ja lõid Timo liitlaseks.

Eero: Nii on lugu. Sellepärast kõik püksid maha ja mäng uuesti lahti.

Simeoni: Pea suu, sina rääk! Muidu annan sulle mööda nokka. Kas ei aita sulle juba sellestki põrgumängust?

Eero: Noh, muutugu see siis taevamänguks. Püksid ja särgid seljast ning maadelge nagu kaks inglit paradiisi väljal.

Tuomas: Miks sa ta kaela peal istud, Timo?

Timo: Oleks nüüd halg pihus, siis paneksin mööda kannikaid nii et plaksuks.

Aapo: Miks nõnda? See on ju maadlus, aga mitte kaklus.

Eero: Kas Timo on vihane?

Timo: Ei sugugi, ei sugugi, kuid ütlen niisama: oleks nüüd halg või ümarik nui, siis paneksin mööda kannikaid nii et plaksuks.

Tuomas: Lase ta üles.

Timo: Tõuse, jumala loom.

Juhani: Mina tõusen, ja tea, et kui olen püksid jälle kinni pannud, siis on sinu kord pikali lennata, ning teisiti kui mina äsja. Mina, õnnetu poiss, langesin viperuse läbi su alla, mida sina väledasti enese kasuks tarvitasid, sa koeranägu, sa saapapink!

Aapo: Jäägu eemale vihastumine! Ma tean, et ta su püksiäpardust vaevalt nägigi, enne kui mahapanek oli tehtud. Seda tegi ta rüseluse hoos, vaene poiss.

Juhani: Küllap ta, saarmapoeg, seda teadis. Kuid te olete kõik nagu kaarnad mu kaelas. Või ta ei teadnud. Kas ma ei karjunud nagu piirivalvur valju häälega: pastoi, püksid kukuvad? Kuid ta ei hoolinud sellest, vaid rebis küünte ja hammastega nagu kass. Kuid surm ja needus! Küll ma sind õpetan tulevikus teise harmoonikapükse oma kasuks tarvitama, küll ma sind õpetan.

Timo: Ma tegin seda rüseluse hoos, vaene poiss.

Juhani: Ma sind õpetan, kui saan püksid üles ja näljavöö kinni nagu kiilutud vaadivitsa.

Timo: Ma vilistan edaspidise maadluse peale; kui kord võitsin, siis võitsin, pole seal enam midagi mõmiseda. Mis puutuvad püksid asjasse? Maadluses maadleb mees, aga mitte püksid ja säärikud või lumesokid.

Juhani: Pihud jälle värvlisse ja rind rinna vastu! Surm ja needus!

Timo: Kas peaksin temaga veel tolle lapsiku mängu peale minema?

Eero: Mis ta veel küsib! Mine, jumala loom, mine, kui pääsed.

Simeoni: Ära mine, ütlen mina.

Eero: Ära mine, kui kardad ja vabised.

Juhani: Nüüd ei aita kartus ning vabin, vaid peab uuesti võitlema, ja just selsinatsel jumala silmapilgul.

Eero: Heida armu ta peale, Juhani, heida armu!

Timo: Mispärast? Eero, mispärast? Olgu minugi poolt veel üks sikutus, üks või kaks. Tersii ainult!

Juhani: Siin saad, poiss!

Tuomas: Korralikult, Juho!

Aapo: Korralikult! Nii kisklevad ju kaks näljast kulli.

Simeoni: Kaklus, sula kaklus!

Aapo: Mõistlikult, Juhani!

Simeoni: Oi teid jõledaid, oi teid jõledaid!

Eero: Ära ometi venda sandiks tee!

Simeoni: Ahaa, ahaa! või juba Eerogi kahvatab. Seal on su kalad, mida õngitsesid.

Tuomas: Juhani!

Simeoni: Juba maja läheb lõhki, te kiskjad ja kuradid!

Juhani: «Vot, poju, ütles venelane!» No mis sa seal siis lamad ja lakke põrnitsed?

Timo: Sa võidad mind praegu, kuid las aeg teeb veel pisut tööd: sina vananed ja jääd väikseks, aga mina kasvan ning kosun. — — —

Juhani: Lalla-laa-laa! See oli alles tuuseldus. Heh-heh! — Teist korda oma elus tantsisin. Esimest korda juhtus see Karja-Matti pulmas, kus polnud rohkem naisepoolist kui kolm eidetudi, kuid mehi suur kari. Kui aga Matti meile paar tassi kibedat kohvipunssi nina alla pistis, vaat siis polnud muud, kui läksime põrandapalke vihtuma, meie mehed omavahel; ja siis alles oigas patune maa meie all. Vaesed vanamoorid tänasid õnne, et sellest saunast pääsesid; me oleksime nad ju räbalaiks tantsinud. Oh sind paganat küll ometi! — Nüüd aga rõivad särgini seljast maha, ja üles lavale. Kuid ega me kohe veel silma kinni pane, vaid vestleme seal lava soojuses vahutava õllekibu ääres ja tõrvase pirru lõkendaval valgel lõbusaid lugusid ning muinasjutte.

Nad tõmbasid rõivad seljast, täitsid veel kord kibu õllega ja asusid üheskoos lavale. Seal istusid nad kõik särgiväel õlgasemel hauduvas kuumuses. Usinalt käis vahutav kibu ühe mehe käest teise kätte ringi ja palgipraos lõõmas männipirru kuldne leek. Kuid siis torkas Juhani pähe mõte ja langes ta suust lause, mille tagatipuks oli raske õnnetus.

Juhani: Siin nüüd peesitame nagu päravorstid ahju õlgedel ja soojust annavad meile kuumad kerisekivid. Eero, viska õige kerisele kannutäis õlut, et teaksime, kuis ka odramärjukese leil maitseb.

Tuomas: Mis hull mõte see olgu?

Juhani: Tore mõte. Viska.

Eero: Ma tahan vanema sõna kuulda.

Juhani: Paar kannu õlut kerisele!

Tuomas: Mitte tilkagi! Kui ma sealt vähematki susinat kuulen, siis õnnetu see, kes on seda teinud.

Aapo: Ei maksa raisata head jooki.

Timo: Pole meil rikkust, et õlleleilis elada, kaugeltki mitte, kaugeltki mitte.

Juhani: Oleks aga lust seda maitsta.

Tuomas: Mina keelan seda kindlasti.

Juhani: Oleks aga lust seda maitsta. — Võit äsjases maadluses on Tuoma kuklakarvu suurel viisil kergitanud ja nüüd mõtleb ta oma heaksarvamise järgi siin majas valitseda. Pea siiski meeles, et mõru sapp, kui ta kord paisub, poisile kakluses seitsme mehe jõu annab. Nii või teisiti, kuid minu silmad ei mõtlegi veel sinu viibet oodata.

Simeoni: See on maadluse vili, puha maadluse vili!

Juhani: Anna üks kähvak, Eero. Mina vastutan asja eest ja kaitsen sind.

Eero: See on vanema käsk ja mina pean kuulama; muidu on mul otse jõuluööl hundipass pihus.

Siis täitis Eero väledalt Juhani tahtmise, hambaid ühte purres ja huuli kelmiks muigeks pigistades, ning peagi kostis keriselt laksak ja kohe selle järel kõva kohatus. Nüüd kargas Tuomas raevuselt üles ja tormas Eero poole, kuid ruttas ka Juhani nooremat venda kaitsma. Sellest tõusis nüüd üldine rüselus, mille hoos põlev pird lavalt alla põrandale paisati. Vennaste tähele panemata süütas see seal peagi tule õlgedesse. Nagu ring veepinnal ühtlaselt ja igale poole laieneb, nii suurenes ühtesoodu ka tule hele sõõr põrandal. See ulatus ikka kõrgemale ja puudutas juba lava, enne kui majaelanikud eneste all hädaohtu märkasid. Kuid hilja märkasid nad seda, et veel midagi päästa peale oma ja loomade elu, kes majas leidusid. Leegid lainetasid juba laialt ja suur oli häda ning möll. Kõik tormasid ukse poole, mille avanedes mehed, koerad, kass ja kukk hirmsa kisaga peaaegu ühel ajal välja kargasid. Näis, nagu oleks maja nad ühes suitsuga oma kurgust lumisele maale oksendanud, kus nad nüüd seisid, võidu köhides. Kuid viimasena astus välja Lauri, päitseidpidi Valget talutades, kes muidu oleks igatahes tule ohvriks jäänud. Vägivaldne leek tungis juba välja akende väikestest aukudest ja viimaks ka nii uksest kui katusest. Leekides lõõmas Impivaara tugev maja. Kuid lumisel väljal seisid maja elanikud kaitseta, sest ka süsionn, nende esimene siinne peavari, oli juba maani maha kistud ja ait oli harvalt ehitatud nagu harakapesa. Seal siis seisid vennaksed ja nende ainus kaitse tuulte ning pakase vastu oli lühike takune särk. Isegi mütse peakatteks ega viiskusid jalga ei suutnud nad tule võimusest päästa. Endisest kraamist olid alles ainult püssid ja tohikpaunad, mis olid enne leilivõtmist aita viidud. — Kuid lumes seisid vennaksed, kõik selgadega vastu kohisevat tuld, kord paremat, kord pahemat jalga

kergitades ja soojendades; ning punetasid need lume ja tule hautatud jalad, punetasid nagu hanede ujumislestad.

Nad nautisid viimast head, mis nende maja neile veel andis, nautisid tule soojust; ja suur oli nende tuli. Vägevalt tõusis leek kõrgele, kõikjale kumas hõljuv valgus ja sammalsuised kuused mäeharjal naeratasid mahedalt nagu koidutules. Tõrvaskändude virnast kerkis suits pilvedesse, paks ja pigimust, ning keerles koonaldena taevakummi all. Kuid raiesmaal ja ümbruses oli valge, valitses punetav päev talveöö südames, ja imelikku viirastust võõrastades piilusid linnud puude lumiseilt okstelt, kuidas Impivaara vägevalt ehitatud maja söeks ning tuhaks muutus. Kuid vihaselt juukseid kiskudes ja mures seisid vennaksed seal ümber, seisid kõik seljaga vastu tuld ning tõstsid kordamööda jalataldu soojendava tule poole. Pikkamööda vähenes ometi nende tuleriit, vajus lõpuks tukkidena alla ja tuhandeist praksuvaist sädemeist täitus õine õhk. Hirmuga märkasid siis vennaksed, et taevas hakkas selgeks lööma ja tuul pöördus lõunast põhja. Ilm oli soojast pakaseks muutumas.

Aapo: Tulest pääsesime, kuid pakase ohvriks. Vaadake: taevas selgib ja külmalt lõõtsub juba põhi. Vennad, hädaoht on hirmus.

Juhani: Surm ja needus! Kes on kõiges selles süüdi?

Tuomas: Kes! Sa tuleroog küsid veel? Kui ma nüüd õieti teeksin, siis virutaksin su sinna tulisesse tuhka praadima.

Juhani: Ei iial tee seda üks Tuomas, ei iialgi. Kuid neetud olgu see mees, kes selle põrgutöö toime pani!

Tuomas: Ta neab ennast ise.

Juhani: Neetud olgu see mees, nimelt Tuomas Jukola.

Tuomas: Ütle seda veel teine kord.

Juhani: Tuomas Juhani poeg Jukola on kõiges selles süüdi.

Aapo: Tuomas!

Simeoni: Juhani!

Lauri: Tasa!

Timo: Nüüd ei pääse te teineteise kallale, ei pääse, teie sänid. Jaa, jaa, olge viisakalt ja soojendame ennast vennalikult.

Simeoni: Te jumalavallatud!

Aapo: Eemale viha ja riid, kui meid kõige armetum surm ähvardab.

Tuomas: Kes on süüdi, kes on süüdi?

Juhani: Mina olen süütu.

Tuomas: Süütu! Tuli ja välk! ma söön su elusalt ära!

Aapo: Korralikult, korralikult!

Simeoni: Jumala pärast, korralikult!

Aapo: Süütu või süüdlane, see jäägu nüüd otsustamata, kui meie ainus pääs on põgenemine. Meie maja on tuhas ja peaaegu alasti seisame hangel. Mis on väärt see takune särgiräbal? Hea siiski, et meie püssid ja laskemoon sinna aita jäid, sest sõjariistu on meil nüüd tarvis. Teerimäelt kostab huntide ulguv hääl.

Tuomas: Mis peame siis tegema?

Aapo: Ei tea muud nõu, kui et tõttame Jukola poole, tõttame kahvatu surma nimel. Kaks meest ratsutagu ikka Valge seljas ja teised järgnegu joostes. Nii sündigu: kordamööda joostes, kordamööda ratsutades. Hobune aitab, et siis kogu tee pole tarvis hange tallata, ja ehk pääseme veel jumala abiga.

Juhani: Kuid meie jalad on nagu küpsetatud naerid, enne kui Jukola toas seisame, põleva ahju paistel.

Simeoni: Seal on siiski meie ainus lootus. Ja sellepärast rutakem. Tuul kasvab juba ja taevavõlv selgib. Rutakem!

Eero: Meie surm on tulnud!

Juhani: Seal on siis Jukola seitse poega!

Simeoni: Meie häda on hirmus, kuid jumal taevas on vägev. Rutakem!

Tuomas: Püssid ja paunad aidast välja!

Juhani: Kohutav öö! Siin ähvardab meid paukuv pakane, seal näljased, ulguvad hundid!

Timo: Oleme hädaohus, nii Valge kui ka meie ise.

Juhani: Meie ise veel suuremas. Alasti mees, nii olen kuulnud, on hundile talvel meelepärane roog.

Timo: Ja mees ning siga, nii olen kuulnud, maitsevad ühteviisi, ja see on teada, et siga on talvel kriimsilma maiusroog. Meid ootab ees kuri lugu, seda ei saa salata.

Juhani: Mis peame tegema?

Aapo: Jukolasse nagu pisuhännad läbi öö, enne kui pakane kasvab ja meie vere põletava külmusega jäässe kisub. Jukola poole üle ulguva Teerimäe! Huntide vastu on meil relvad, kuid pole härmahabemes kuningas Pakase vastu.

Tuomas: Siin on püssid ja paunad. Nüüd püssid õlale ja pambud selga igamees ning kaks hakaku ratsutama, me teised lidume järele, nii kiiresti kui võime. Kuid ruttame, ruttame meie surematute hingede nimel!

Juhani: Põhi selgib ja tähed säravad. Ho-hoi! Kuid ruttame!

Aapo: Homme viime siit asjad ja riistad, mis tuli meile jättis; homme tuleme ja võtame ka kassi ning kuke. Selle öö peavad nad tulise ahervareme lähedal küll vastu. Kuid Killi ja Kiiski tulgu koos meiega nagu truud seltsimehed. — Kus nad on?

Tuomas: Neid ei näe. — Vait! kuulake.

Eero: Nad lippavad meist juba kaugel. Sealt mäe tagant kostab nende haukumine.

Tuomas: Nad ajavad ilvest, ja nähtavasti on see ilves meie maja lähedalt mööda läinud, nii said koerad tema jälile. Kuid ajagu nad oma tahtmist mööda; nüüd peame nad unustama ja oma raske teekonnaga kiirustama.

Juhani: Õigus! Sest elu ja surm on teineteise kasukasse kinni karanud nagu kaks isakaru.

Aapo: Nüüd kõik jõud kokku!

Juhani: Meie hinge ja ihu jõud viimse pisarani!

Tuomas: Pidades meeles, et meid kõige armetum surm ähvardab.

Juhani: Kahelt poolt ähvardab meid sünge surm. Ho-hoi! nüüd nokk jääs või sooled maas, kui me varsti libedail õlgedel tulevalgel ei seisa. Üks neist kolmest peab juhtuma tunni jooksul. Kuid nüüd ei aita viivitamine, ei kaugeltki, vaid, hambad risti, murran nüüd kas või penikoorma-paksustest jäämägedest läbi.

Simeoni: Katsume issanda nimel ja abil.

Juhani: Tema abil. Mis võib siin naisest sündinud mees omast jõust? Kuid anname ennast tema hea hoole alla.

Eero: Teele ilma mingi viivituseta enam!

Juhani: Ja ilma mingi kartuseta! Teele nüüd!

Tuomas: Kõik on valmis. Hüpake selga, Eero ja Simeoni, ning hakake Jukola poole ratsutama, kuid nii, et me ikka hobuse kondis püsime, meie, kes jala teie järel lumes laseme.

Nii läksid nad teele: alasti, seljas ainult takune särk, ja igaühel oma paun seljas ning püss õlal või käes. Nii läksid nad talvisele, öisele teele, põgenedes pakase eest, mis Põhjala rabasoodest nende kallale tormas. Kuid ta ei tulnud ometi kõige hirmsama näoga, ilm ei muutunud seekord siiski kõige valjemaks. Tõsi küll, aeg-ajalt paljastus taeva laup, kuid purjetavad pilved peitsid selle jälle ning tagasihoidlikult lõõtsus põhjatuul. Vennaksed olid ka külmaga tuttavad, mõneski paukuvas pakases oli nende nahk paksuks pargitud ja varem olid nad vallatute poisijõnglastena tihti tundide kaupa palja jalu hangedes mässanud. Kuid kole, kohutavalt kole oli nüüd siiski nende teekond Impivaarast Jukolasse. Ägedalt kihutasid nad edasi, südames ahastav hirm. Ees Valge seljas ratsutasid Eero ja Simeoni, teised järgnesid joostes nende sabas, tallates laane lund, mis jooksust ümberringi tuiskas. Kuid Impivaara raiesmaal, hõõguva kerise lähedal, istusid kass ja kukk, nukralt kustuvasse tulle piiludes.

Küla poole kiirustasid vennaksed, jätsid selja taha juba Sompio soo ja lähenesid Teerimäele, kust ikka veel kostis huntide kohutav ulgumine. Kuid kuusikus, soo ja Seunala Matti raiesmaa vahel, vahetati ratsutajaid: maha tulid Eero ja Simeoni ning kaks vennastest ruttasid nende asemele. Viivitamata jätkasid nad jälle teekonda, kihutasid mööda nõmme selga, üle Viertola tee ja sealt läbi suure kohiseva männiku. Kuid lõpuks lähenes kaljune Teerimägi ja äkki vaikis huntide paljukõrine hääl. Peagi seisid nad mäeharjal ja lasksid hobusel hinge tõmmata; ratsutajad tulid jälle seljast maha ja kohe hüppasid kaks teist nende asemele. Veel seisid nad lumisel kaljul; põhjatuul lõõtsus, taevakumm selgis taas silmapilguks ja Suure Vankri sarv näitas, et kesköö oli juba möödas.

Kuid pärast pisukest puhkust kiirustasid nad jälle mööda siledat mägiteed alla, ja kui see oli lõppenud, astusid nad pimedasse

kuusikusse, ning õudsena seisis loodus nende ümber. Kahvatu kuu vaatas alla, öökullid huikasid ja siin-seal laane põues seisis õudne viirastus, mis paistis kui kohutavalt suur metsakaru: langenud kuuskede kõrgele kerkinud, sammaldunud juured. Liikumata nagu jäätunud viirastused vahtisid need karukujud imelikku reisiseltskonda, kes hirmsa hooga neist mööda jooksis. Nii vaatasid nad liikumata, kuid nende vahele ja ümber tekkis peagi sünges kuusikus liikumine. Seal ringlesid näljased hundid vennaste lähedal, liginesid neile üha enam ja enam. Kord ees, kord taga, kord risti üle tee, kord tee kummalgi pool välgatas kuuskede vahel nende jooks. Tigedaina, verejanulistena jälgisid nad Impivaara öiseid pagulasi; ja murdusid praksudes ning ragisedes kuusejuurte kuivad harud. Vabisedes ja turnates jooksis pelglik Valge; ning mees, kes ees ratsutas, suutis vaevalt ta kihutamist taltsutada. Kuid ikka ninakamaks kasvas kiskjate julgus. Verejanuliselt lõõtsutades vilksatasid nad tihti meeste lähedalt mööda; hirmutuseks paugatasid aeg-ajalt vennaste püssid, kord paremale, kord pahemale poole. Sellest ei heitunud hundid ometi mitte kaugele.

Tuli vastu Kiljava lage, tulekahju põletatud nõmm, kus siin-seal seisis kuivanud männitüvi, kotka ja öökulli istekoht. Siin läks huntide viha juba hirmuäratavaks ja suur oli meeste hädaoht. Seekord ratsutasid Tuomas ja Timo, kuid teised, kes jalgsi järel jooksid, peatusid äkki ja lasksid peaaegu korraga vägeva kogupaugu jälgijate vastu, kes sellest hirmudes nüüd pisut kõrvale tõmbusid. Mehed hakkasid jälle edasi kihutama; kuid ei kestnud kaua, kui nende lähedal kihises uuesti huntide luurav parv ning hädaoht oli suurem kui kunagi enne. Siis peatas Tuomas hobuse ja hüüdis valju häälega: «Kelle püss on tühi, see laadigu silmapilk! Ta rutaku tule ning tuisuna!» Nii ta hüüdis, kargas maha, käskides Timol kõvasti Valget kinni hoida. Vennaksed seisid nüüd ja laadisid ega tundnud külma ei jalus ega muis kehaliikmeis. Seisid ka kiskjad viiekümne sammu kaugusel meestest, järelejätmata oma ahnete silmadega nende poole vahtides, ägedalt händadega vehkides. — Ja pilvedest lagedana õhkus taevakumm, kust hele kuu nüüd alla nõmmele vaatas.

Tuomas: Kas püssid on laetud?

Aapo: See on tehtud. Mis on su plaan?

Juhani: Kõik jällegi ühekorraga!

Tuomas: Ei, kui elu on teile armas. Ikka olgu mõni tuleraud laetud, seda pidage meeles. Lauri, sinul on kõige osavam käsi ja terasem silm, tule siia mu kõrvale.

Lauri: Siin ma seisan. Mis sa tahad?

Tuomas: Näljane susi sööb ka oma verise venna. Kui nüüd selle asjaga hakkama saaksime, siis oleksime päästetud. — Katsume. Sihime, Lauri, toda esimest pahemal pool ja laseme ühekorraga, teie teised aga hoidke oma tuld tagavaraks. Lauri, sihi nüüd teraselt nagu kotkas ja anna valu, kui ma ütlen: nüüd.

Lauri: Mina olen valmis.

Tuomas: Nüüd.

Siis lasksid nad mõlemad samal silmapilgul ja laiali pahvatades põgenesid hundid. Ometi jäi üks neist maha, püüdis roomates jõuda teiste hulka, kuid viletsalt läks tal see korda. Kõigest jõust kihutasid mehed jälle edasi: kuus venda jooksid jala, ainult Timo üksi ratsutas ees. Ja nii kulus veidi aega. Varsti peatus huntide põgenemine, nad tulid tagasi, kihutades ägedalt jälle öiste pagulaste salga järele. Kahises õhku lendav lumi ja kõmises Kiljava lage nõmm, kui nad karjas edasi tormasid. Tulise hooga jõudsid nad tolle veres viskleva seltsimehe juurde, tormasid tast mööda, kuid pöördusid peagi ümber, sest vere veetlev lõhn lõi nende söörmeisse. Nad hüppasid tagasi: hännad õõtsusid, lumi tuisatas ja tuld lõi öös himu ning viha silm. Siis kargasid nad karjas hirmsasti irvis hammastega haavatud venna kallale, ja tõusis nõmmel kohutav kisklus ning ähin; oleksid arvanud laotuse sambaid maha raksatavat. Maa vappus ja lumi muutus peletavaks pudruks, kui endised sõbrad laane poega puruks rebisid, kelle vere Tuoma ning Lauri tabavad kuulid olid voolama pannud. Kuid siis valitses jälle hääletus öisel nõmmel. Kuuldus ainult vaikset ähkimist ja raksusid luud, kui veriste koonudega ning välkuvate silmadega kiskjad oma ohvrit rebisid ja õgisid.

Kuid juba kaugel kohutavaist vaenlastest rändasid vennaksed; armsalt oli kostnud nende kõrvus huntide surmakisa Kiljaval — see oli neile pääsemise magus ning hea sõnum. Neile lähenes Kuttila lai niit, mille ümbert viis nende tee üle künkliku koha. Kuid aja võitmiseks otsustasid nad nüüd otse üle niidu minna. Üheskoos tormasid nad vastu aeda, see murdus maha, ja Valge, kes nüüd jälle kahte venda kandis, astus üle langenud aia ning jooksis mööda niidu siledat pinda, vendade poolt ühtesoodu taga kihutatud. Kuid aega viitmata tõttasid järel need vennastest, kelle kord oli nüüd jällegi lund tallata. Põiki üle niidu läks talvetee kirikuküla ja teemehed, kolme hobuse ja kolme reega, sõitsid just parajasti seda teed. Kuid sandil kombel ehmusid nii hobused kui ka mehed, kui nägid vennakseid põhja poolt enestele lähenevat. Nad nägid kuuvalguses seitset meest särgiväel, püssid õlal, oma hobusega lähenevat. Ja nad arvasid, et parv vihaseid vanapaganaid Impivaara koobastest nende kallale tormab. Suur oli lõhkumine ja kisa niidul. Kui pöörapäised kihutasid teeliste hobused, kihutasid sinna, kihutasid tänna, ja mõni mees kisendas, mõni palvetas, mõni needis ning manas rõkkava häälega. Kuid vennaksed lõid vaevalt silmagi sellele mürglile, nad ainult jooksid meeletult üle Kuttila niidu Jukola poole ning suitsuna hajus lumi nende ees. Tuli vastu teine niiduaed, nad tormasid üheskoos peale, aed murdus raginal maha ja peagi rändasid nad jälle künklikul teel.

Kuid oli see öö neile kole ja hirmus. Nad jooksid kõigest jõust, jooksid lõõtsutades ja kahklus paistis nende tardunud pilkudest, mis olid lakkamata sihitud nende endise kodu Jukola poole. Nii kihutasid nad sõnalausumata ikka edasi ja nobedalt põgenes lumine maa nende all. Kuid viimaks Põhjapõllu rinnakule jõudes nägid nad

kahvatus kuuvalguses mäekallakul Jukola talu ja peaaegu ühekorraga kostis nende suust: «Jukola, Jukola!» Sealt jooksid nad pärimäge alla, kargasid üle Ojaniidu nagu tiivulised tondid ja tormasid jälle üles mäele ning seisid maja lukustatud ukse künnisel. Ei olnud neil aega kolistada ega sisselaskmist oodata, vaid nad paiskusid kogu jõuga peale ja mürtsudes ning kolisedes lendas eeskoja tugev uks pärani. Kära ja müdinaga tormasid nad eeskojast kambrisse ning sealt tuulispeana ahjukoldele, kust kallist soojust neile vastu hingas. Kuid üpris kõvasti ehmus parkali unesegane pere, arvates, et röövlid kallale kipuvad.

Parkal: Mihuke metslane säärasel kombel just jõuluööl ausa mehe majja tungib? Vasta, mu püss on valmis!

Tuomas: Jäta oma püss rahule, mees.

Aapo: Ära lase oma talu rahvast.

Juhani: Jumal paraku, me oleme Impivaarast.

Timo: Endise Jukola seitse poega!

Simeoni: Issand heitku armu meie peale! Seitse hinge on igavesse õndsusse minemas otse selsinatsel hirmsal silmapilgul. Issand halastagu meie peale!

Juhani: Tuli põletas metsas meie tubli maja ja kogu meie kraami niisama. Punusime nüüd siia nagu jänesed, ilma mingi muu riidehilbuta ihul kui särgiräbal, mehe lühike särgiräbal. Ja see oli hirmus lugu.

Parkali perenaine: Jessuke hoidku!

Parkal: Oh teid õnnetuid!

Juhani: Jah, kas see on enam kord või kohus? Siin me istume nüüd nagu harakad ja kisendame issanda halastuse järele. Ah! ma pean nutma.

Perenaine: Vaesed lapsukesed! Rutta, vanamees, võta tuli üles.

Eero: Oi õnnetut ööd, oi meid õnnetuid!

Aapo: Oi õuduse ööd, oh!

Simeoni: Oh häda!

Juhani: Ära nuta, Eero; ära nuta Simeoni; ära hädalda ühtigi, Aapo! Ära nuta, ära nuta, mu veli Eero; sest nüüd oleme ulu all. Kuid oli see alles türgi marss!

Perenaine: Oi teid inimlapsukesi, oi!

Juhani: Kulla perenaine, teie nutt ja osavõtt toob mulle uuesti pisarad silma. Oh! Kuid ärge nutke, emakene, ärge nutke! Me oleme juba kiskjate ja pakase küüntest pääsenud siia kristlike ligemeste juurde sooja. Ja selle eest tänu jumalale!

Tuomas: Vilets, üpris vilets on meie seisukord. Kuid süüdake meile lõõmav tuli, tooge ka paar kubu õlgi meile asemeks põrandale ja viige Valge talli ning pange heinu ette.

Aapo: Andke andeks, et seaduse nimel ja meie elu pärast teilt nii tungivalt abi ning hoolitsust nõuame. Meie elu pärast, meie elu pärast!

Juhani: Oh armuliidu inglid! mu hing istub just mu noka otsas otse lendu tõusmas. — Kui on majas liha ja õlut, siis tooge välja. — Vaat see oli alles mäng ja saun, mida mäletame. — Tooge liha ja soojendatud õlut meie kalli elu ning hinge päästmiseks. — — —

Kaheteistkümnes peatükk

Kevad jõudis kätte ja väljadel algas töö. Vahel kündsid ja äestasid vennaksed põldusid, vahel rookisid nad laanes niitu ning vahel ehitasid jälle uut lauta kumiseval nõmmel. Raske tundus alguses neile see järjekindel töö; kuid taltsutades oma iseloomu, suutsid nad lõpuks kõik argipäevad hommikust õhtuni täita tööga. Ja nii sai valmis nende laut, nende põllumaa muutus peeneks mullaks ning ikka avaramaks laienes laanes uus heinamaa. Nende ees laius tore Luhaniit, täis kände, mättaid, kuid tõotades heina. Tuli nüüd külviaeg; müüsid siis vennaksed jälle tüki metsa ja ostsid selle rahaga rukkeid. Ja Tuomas külvas Impivaara vastse põllu, kolm tündrit rukist külvas ta tolmavale nurmele. Sealt tõusis peagi tihe oras ja haljendas uhkelt mihklikuu värskeis tuultes.

Kuid kask koltus, purpurrüüs seisis haab ja õhtu rõsked udud peitsid Luhaniidu oma õõtsuvasse rüppe. Oli jällegi sügis ja vennaksed ei unustanud talve tarvidusi; nad olid muretsenud lauta ka kolm õhvakest ja ühe noore nudipäise härjavärsi. Ja lõppes töö ning askeldus väljas, kus kõik puhkas juba hangede all; kuid toas algas juba teine tegevus, töö aabitsa kallal seal laua ääres. Usinalt harjutasid vennaksed jälle lugemist ja nende oskus kasvas, kuigi pikkamööda. Nad lugesid raamatust juba kaunis hästi ja hakkasid nüüd aabitsa tükke pähe õppima; mõmisedes ja pomisedes rutati nüüd igas nurgas kuke poole. Sinna jõudsidki nad lõpuks üksteise järel: esimesena Lauri, siis Aapo ja Simeoni ning viimaks Tuomaski, kuid neist veel kaugel töötasid Juhani ja Timo. Lõpuks jõudis Timogi oodatud sadamasse, kuna Juhani veel usutunnistuse kallal higistas, ohkis ja vihaselt ähkis. Ta südant salvas ka see, et ta oli viimane mees; kuid ei aidanud seal teiste halastus, vaid ainult oma usinus ning töö. Raamatust luges ta vahest selgemini ja rutemini kui Timo, kuid Timo võitis ta jälle päheõppimises.

Need aga, kellel aabits oli juba peas, otsustasid nüüd mõne päeva jõude elada, vaadates rõõmsalt tagasi tehtud tööle ja vaevale. Püss käes suusatasid nad ringi mööda metsi; ja nende kuul pani maha valge kasukaga jänese lumise kuuse all, laskis isametsise, kes külmast kohmetu ja suled turris, istus kuuse habemes oksal sünge laane ning kumiseva nõmme piiril. — Aga Juhani istus toas, istus otse särgiväel, valades laua otsas higi, aabits pihus. Üpris vihasena ja juukseid kiskudes kulutas ta oma paksulehelist raamatut. Siis juhtus tihti, et ta vihaselt hambaid kiristades peaaegu pisarsilmil äkki pingilt püsti kargas, nurgast haoraiumise paku

käte vahele haaras, selle kõrgele üles tõstis ja jälle vägevalt maha virutas; ja siis kõmises kamber ning lehvis mehe lühike särk. Nii lõi ta aeg-ajalt küüned paku ümber; sest suure vaevaga juurdus aabits mehe ajusse. Kuid siis istus ta jälle laua otsa rasket tükki kordama. Ja lõpuks oli temagi kevade hakul raamatu kaanest kaaneni selgeks õppinud; ning uhke pilguga vajutas ta selle kinni.

Hanged sulasid, voolasid veena alla niidule ja niidult Sompio soole; ning vennaksed hakkasid nüüd reht ehitama; nad rajasid selle tüki maad majast eemale, raiesmaa tasasemale kohale; ja kaugele kostis jälle kirveste paukumine ning puuvasara mürtsumine. Ja kui päike kõige kõrgemalt üle taeva tiirles, kui metsad ja niidud haljendasid ning rukis pead lõi, siis seisis Impivaara rehi valmina. Kaunis suveülikonnas ilutses loodus, lõhnates õilmitses põld, ja kõige paremat lootsid Impivaara mehed. Kuid kord viskus tuul äkki põhja, sealt lõõtsus ta valjult kogu pika suvise päeva ning muutis ilma jahedaks, kõledaks. Väsimata lõõtsus ta, kuni viimaks õhtu jõudes vaikis ja puhkusele vaibus. Nagu haud oli see öö hääletu ja külm ning põllu põuel lamas hahkjas hall nagu lämmatav luupainaja noore neitsi õitsval põuel. Ja järgmisel hommikul vaatas päike murelise pilguga öö töid, härmatunud, jäätunud viljapõlde. Ka vennaksed astusid varakult toast välja, nägid kohkunult halla hävitustööd ja süngeks läks nende meel. Kahe-kolme päeva pärast nägid nad toda enne nii lopsakat nurme valgena, närtsinult eneste ees.

Juhani: Nii läks meie lootus, läks meie kuldne lõikus. Õlg on järele jäänud, kuid pea kõigub kuivana, ilma üdi ja jõuta. Jah, poisid, tulevase aasta leib on meilt võetud.

Tuomas: Raske löök, eriti kui mõelda, kui napp on juba metsasaak. Otsekui ilvesed sammusime möödunud sügisel laaned tuhanded korrad risti ja rästi läbi, kuid saime vaevalt talveks moona.

Juhani: Mis peame siis tegema? Ega me veel põldu niisama maha jäta, mille rookisime higi ja vaevaga raiesmaa tuimast kamarast.

Tuomas: Seda me ei tee, vaid külvame sügisel jällegi vilja maha, teades, et siin käivad hallased ja hallata aastad vaheldumisi ning et hallatuid ühtekokku on ometi enam kui neid neetud härmahabemelisi.

Aapo: Usun, et hall käib meid vahest igal suvel tervitamas, nii kaua kui Sompio soo seal all on konnade ja kuremarjade kodukohaks. Nii näib see olevat. Sellepärast, kui tahame tulevikus oma põldu halla eest hoida, siis peame kuivatama soo, juhtima vee ja niiskuse ära, rookides ning kaevates sinna kraave. Ja nii lööme jälle kaks kärbest ühe hoobiga: ajame halla põldudelt ning teeme ühes sellega enestele uut niitu.

Tuomas: See on minu arvates meie kõigi meelest hea. Nii peame tegema, kui tahame siin metsakolkas endale talu rajada.

Labidad ja kirved õlal, läksid nad ühel päeval alla sohu seda rookima ning kraavitama. Nad kaevasid esiti peakraavi, sirge ja

sügava, ning sinna juhtisid nad vähemaid mõlemalt poolt; ning kõrged vallid samblast, mudast ja savist tõusid peagi kraavide kaldaile. Kasvasid seal kidurad, madalad kased; need raiuti maha ja kanti hunnikusse, et järgmisel suvel põletada; ning Impivaara talule tuli uut niitu lisaks. Nii töötasid nad mõnegi raske päeva varasest hommikust hilise õhtuni. Ja kraavitatud oli viimaks suurem osa tühjast Sompio soost, mille pind hakkas nüüd päev-päevalt kuivemaks minema. — Kuid külviaeg oli tulnud, ja jällegi külvas Tuomas vilja põllule ning peagi kerkis maast oras. — Talve saatsid vennaksed mööda samuti kui eelmise, harjutades lugemist; ja lõpuks oli väike katekismus neile pähe jäänud. Kuid Eero, Lauri ja Aapo ei peatunud veelgi, vaid jätkasid õppimist kuni katekismuse lõpuni. Mõnegi päeva istusid nad raamatu taga näljase kõhuga, sest halvasti oli korjunud läinud sügisel metsasaaki ja lühem kui enne oli olnud nende püügiaeg. Nad rändasid küll nüüdki metsades, suusatades ümbersõõri, kuid kehv oli nende vaevatasu.

Tuli lõpuks haljendav suvi ja lihavalt kasvas rukis Impivaara põllul. Kuid kord pöördus tuul äkki jällegi põhja, sealt lõõtsus ta valjult kogu pika suvepäeva, kuni ta õhtule jõudes vaibus puhkusele. Nagu haud, nii hääletu ja külm oli öö, ning põllu põuel lamas hahkjas hall, hingates surma külmust. Varakult astusid vennaksed järgmisel hommikul toast välja ja vaatasid kohkudes hävitust põllul. Ja valgena, närtsinuna seisis peagi äsja haljendanud väli. Arutasid mehed, mis nüüd teha ja mis peale hakata, ja leidsid tarviliku olevat rookides ning kaevates põhjalikult kuivatada Sompio sood, kust teadsid halla oma põllule tõusvat. Nii nad otsustasid ja uuristasid ning kaevasid uduses soo kogu kuuma suve, nähes tihti meeltmasendavat nälga. Oli siis tööpäev raske; väsinult läksid nad alles päikese loojangul koju ja kibeduse ning vaeva must joon ümbritses väsinud mehe huuli.

Kuid sügiseks oli soo juba äärest ääreni kraavitatud ja ta kamar muutunud kuivaks nurmeks; ning seal oli vennastel uus, tore niit, lage Sompio niit. Jällegi tehti rukis maha ja uusi raiesmaa tükke oli roogitud tõuvilja jaoks tulevaseks kevadeks. Kuid metsasaagi lisandumist oli läinud kevade külmus palju takistanud ja vähem kui kunagi varemini said nüüd vennaksed hankida talveks tagavarasid. Kõvasti pigistas neid nälg seepärast selle talve jooksul, millal süllapaksune lumi peitis maad ja pakane oli vali. Seinad paukusid, kivid ja kaljud lõhkesid ning väikesed linnukesed langesid surnult nagu lumehelbed õhust alla. Reisimees pani tihti tähele, et sülg ta suust külmus õhus kõvaks palliks, ja kui see maha jõudis, siis libises ta kõlinal üle reejälase sileda jälje. — Ühel säärasel päeval, kui põhjatuul vingus kahvatu, selge, külmast sädemeid pilduva taeva all, istusid vennaksed toa higistavas soojuses, kõneldes oma seisukorrast, et millise abinõuga saaks rahuldada oma korisevat kõhtu.

Juhani: See ei lähe. Enam kui öö-päev on sellest möödas, kui viimast korda sõin. Ja millist maiusrooga sõin ka siis ning kui suure lahmaku? Tuhat ja tuline! kaks kuiva, vaigust oravakoiba.

Kuid säärast söömingut ei pane täismehe magu palju tähelegi. Mis sa ütled, Tuomas?

Tuomas: Sikuta näljavööd.

Juhani: Vaata: ma olen keskelt peenike nagu kõige näbedam neitsi, peenike kui punane kusirautsik [1]; kuid see kunst ei aita meid igavesti. Ei aita, vaid mis peame tegema, seda tuleks teha pea. Mu süda kisub kokku, mu vend, süda kisub kokku ja kõledast nukrameelsusest närtsib mehe meel.

Simeoni: Kas on siin meie ees veel muud abinõu kui maantee, kerjuse pikk ja kõva põllusiil?

Juhani: See olgu viimane pääsetee. — Kuid mina hingan nagu tühjast tündrist. Kas ei leia siis enam ainustki kunsti ega konksu veli Aapo aju?

Aapo: Mis võiksime tühjast teha?

Juhani: Tühjast on kogu see maailmgi loodud. Miks ei või sellest siis sündida vähemalt tükk aganaleibagi?

Aapo: Kui oleksime loojad.

Juhani: Ah! Kui oleksime nende jooksupoisidki, siis hüpleksime praegu seal taeva kuldsel murul, ja mannat, poisid, puhast mannat sööksime ning mett jooksime nagu vett jõest. Nii mängiksime härrat; ja kuulaksime sülitades, kui mõni armetu kerjus maa pealt jutustaks meile seitsmest viletsast vennikesest seal all mudase Sompio soo ääres, kes uperdavad suitsuses onnis nagu nahkhiired männiõõnes üksteise kukil ning näevad nälga otsekui hundid.

Eero: Mis sa tühja unistad! Lähme Kuokkala laande seda osa põhjalikumalt uurima, mille sügisel nii kergelt kõrvale jätsime.

Juhani: Karud läksid sealt kus kurat; see on peaaegu kindel asi.

Eero: Peaaegu! Milline hullus siin näljas istuda, käed ristis, kui võime enesele vahest mõnusa prae muretseda. Lootus on väike, kuid katsuma peame, lähme mainitud laande, ja kui me seal karu ei kohta, siis vahest mõnda muud looma. Aga kui seegi ei õnnestu, siis on seal lähedal Kuokkala talu, kust saame laenuks vähemalt iga mehe kohta ühe leiva ja vahest veel mõne mati herneidki. Inimeste abi poole peab siin lõpuks ometi pöörduma, kui omad abinõud ei aita. Kuid me võtame laenuks ja maksame tagasi, kui jaksame.

Nii kõneles Eero, ja lõpuks leidsid teisedki kõige parema olevat tema nõu järgi käia. Püssid kaenlas, hakkasid nad ühes koertega Kuokkala laane poole suusatama. Libedalt jooksid suusad hangel, kuid lõõtsutades ja aeglasemalt kui varemini liikusid nüüd vennaksed; nende põlvede endine sitkus tundus olevat võrdlemisi nõrk. Lõpuks jõudsid nad määratud kohta ja hakkasid igas sihis ristirästi suusatama, otsides mesikäppa, kuid hoopis asjata. Õhtu lähenes; vennaksed jätsid juba kõik lootuse, kuid otsustasid Eero soovil otsida laanes veel kord ühe metsase kalju ümbruses. Kui nad sinna tulid, tõusis varsti vihane haukumine ja pimedast kuusikust tormas

[1] Kusirautsik — sipelgas.

välja karu, ruttas eemale ning tuisuna keerles lumi ta järel. Ta jooksis mitmele poole põigeldes, mitmele poole kaareldes liuglesid vennaksed läikivail suuskadel ja koerte räuskavast häälest kõmas karmilt valju pakase õhk. Kostis viimaks pauk Tuoma püssist ja mesikäpp roomas veriselt hanges. Koerad kargasid ta kallale, lähenes talle mees tugeva karuodaga ja seal leidis ott mehe pahlast [1] ning koerte hambaist varsti ilma mingi vastupanuta surma. Alla käppadele langes ta ja hingas välja oma elu verisele lumele. Kuid vaevalt oli see sündinud ja vennaksed saagi ümber kogunenud, kui metsast kostis jällegi tuline haukumine ning räuskamine. Siis ruttas kaks noort, aastast karu koerte eest koopast välja, mõnisada sammu eemal selle talvekorterist, kes esimesena leiti ja kätte saadi. Ja tõusis nüüd äge taplus karvaste karukutsikate ning vahvate koerte Killi ja Kiiski vahel, kuni vennad oma odadega koertele appi ruttasid. Peagi lõid nad ka karukutsikad maha ja lõpetasid karvurebiva mängu.

Ent õhtu oli tulnud; lihav saak kanti kuuskedega kaetud sammaldunud kalju juurde ja läideti tuli. Aga tuulepoolsele tule küljele tehti habemeis okstest ööasemed ja teivaste ning kaigaste najale ehitati kuuseokstest vari, mis takistas tuule lõõtsumist ja laskis tuleleegil rahulikult lõkendada. Siis asusid vennaksed maitsvat õhturooga valmistama, lõikasid maha ja nülgisid emakaru lihava käpa, lõikusid sellest pehmeid viilakaid, küpsetasid neid tulel ja täitsid mõnusalt oma näljase kõhu ega unustanud ka Killit ning Kiiskit. Ja nad uinusid peagi oma sammalvoodil, sest väsinud keha oli toidetud ning mure nälja pärast mõneks päevaks eemale tõrjutud. Mõnusalt puhkasid ka koerad pärast pikka ja ägedat jooksu; puhkasid, lõuad käppadel, aeg-ajalt silmi avades, mis uhke rahuga olid sihitud veriste metsloomade poole hangel. Nii lamasid nad kõik, kuna tuli lõõmas ja taevatähed sirasid; ja nende ümber paukus pakane kuivanud kuuskedes ning kõrges metsas laulsid külmad, õhkavad tuuled. Ja hommiku koites hakkasid vennaksed oma saagiga jälle kodu poole suusatama; ning raske oli nende kandam, kuid meelepärane.

Varane ja kaunis oli järgmine kevad. Usinalt harrastasid vennaksed kalastamist heledal Ilvesjärvel; ja jäi nende võrku või hakkas õnge mõnigi turjakas ahven ning kuldküljeline särg. Rannal, lõhnava toominga varjus istusid nad mõnegi heleda suvehommiku koidikul, vibutades õngedega üles Ahtola * sätendavat karja. Siis lendlesid pardid prääksudes järve õlivaikse pinna kohal ja vennaste haavel laskis neist mõnegi lennust. Kaunis oli kevad nii Ilvesjärve randadel kui niitudel ja põldudel Impivaara maja ümber, kus lokkas tore vili, kasvades päevade hõõguvas paistes ning ööde pehmes vilus. Märatses selgi suvel mõnikord vali põhjatuul, tuues lõpuks kõleda ja vaikse öö, aga hall puhkas sügaval Sompio niidu põhjas, teritades kõrvu, kuid jõuetu kergitama pead niidu-

[1] Pahlas — oda, ora.

kamara alt. Nii kasvas põllul vili ja niidul hein sel helgel suvel ning vahel kastis jälle pehme vihm lõhnavat maad. Hauduva põua ajal niideti niidud ja lõigati nurme raskepäine rukis; ning kõrgete tornidena seisid nii kuhjad Sompio ja Luhaniidul kui ka rõugud maja ümber. Kõige rikkalikuma lõikuse tõi see suvi, mida vennad ikka rõõmutsedes mäletasid «kuldse suvena». — — —

Aegamööda kerkisid Impivaara õue kõik talumehe majapidamises tarvilikud hooned. Nii tõusis ka tubli saun õue ja põllu vahele ja siis kadus toast lava, kadus ukse kõrvalt keris ning asemele ehitati korstnaga ahi, nagu see majas tavaline. Pandi tahutud kuusepalkidest tore põrand, mis enne algas ainult poolest toast, kuid nüüd ulatus tagaseinast otse läveni. Raiuti veel endiste augukeste asemele seintesse kolm valguserohket akent. Ja kui nüüd vaatasid toast välja lõuna poole, siis nägid talu põldusid ja põldude all Luhaniitu, kaugel teist, avaramat heinamaad, endist Sompio sood. Läbi põldude ja niitude läks talutee kiriku ja endise kodu poole, jooksis niidult tihedasse kuusikusse, sealt üle nõmme Teerimäe harjale, mis kumas uhkelt lõunas sätendavate pilvede piiril. Kui vaatasid läände, siis nägid põldude taga sammaldunud kaljurahnusid, seal ja teal madalat, kuid tüsedat mändi, mille õõtsuval ladval tihti päike suveõhtul sätendas. Aga maja põhjapoolne aken vaatas süngelt Impivaara järsu mäe poole. Säärasena avanes su ees maailm, kui avarast toast vaatasid läbi akende välja vabasse õhku. Aga kui avasid toa raske ukse ja lõid pilgu idasse ning kirdesse, siis nägid kivist, kännulist raiesmaad, raiesmaa kõrval nõmme ning mühisevat männikut, mille hõlmast astus suvepäike taevasse. Niisugune oli loodusepilt Impivaara ümber, mis nüüd oli tõusmas võimsaks taluks.

Muutusest, mis toimus vennastes ja selle läbi Impivaara õues ja vainudel, käis peagi kõma läbi kihelkonna. Seda usuti esmalt vaevalt, kuid kuuldus jäi tõeks, mida imestades jutustati; ja pikkamööda hakkas vennaste väärtus ning au tõusma. Ise käisid nad ometi harva oma maadelt kaugemal ja oma sünnitalu ei tahtnud nad enne näha, kui aeg oleks tulnud, mil Jukola on jällegi nende käes. Selle tõotuse olid nad andnud ja hoidusid alati selle eest, et oma kodu armsaid nurmi isegi eemalt silmata.

Jõudis viimaks selle kümnenda aasta suvi, missuguse ajani Jukola oli antud võõra harida; ja sügisel oli siis vennastel õigus oma sünnikodusse tagasi kolida. — Oli selge ja soe jaanikuu pühapäev. Impivaara avatud uksest voolas sisse hele päikesepaiste, heites kuldse laigu toa lehistatud põrandale. Laua ääres istusid hääletult Tuomas ja Simeoni, lugedes kumbki «Uut testamenti»; Juhani, Timo ja Eero kõndisid väljas põldude vahel ning vaatlesid rõõmuga selle kauni suve õitsvat ilu; vaikselt rändas Lauri metsas, aga Aapo oli läinud Tammiku Küöstit vaatama. Sinisena kummus taevas, õhus õõtsus tasane läänetuul, uues lehemantlis hällis mäel kask ja valgevahuline pihlakas levitas kaugele ümberringi oma lõhna. Impivaara väljal ajas üks laine pehmelt teist

taga ja vili läikles tulise päikese paistel, mis kiirustas juba üle keskpäeva kõrgusele. Kuid nüüd tulid vennaksed koju: tulid jalutajad põllult, tuli Aapo Tammikult ja astus Lauri välja metsa põuest. Salamisi muheldes lähenesid nad majale, mis omakorda vaatas neile vastu rahulikult naeratades, ja tema päikesepaistesel katusel virvendas päevliku kuumus hõbevälkuvalt. Rahuliku südamega, selgete nägudega astusid nad suurde tuppa kaselehisele põrandale. — — —

LOUIS ARAGON

(sünd. 1897)

Prantsuse kirjaniku Louis Aragoni (sünd. 1897) kirjandusliku tegevuse algus langeb Esimese maailmasõja aastaisse. Esimestes luuletustes, mis on mõjutatud mitmesugustest formalistlikest suundadest, jääb ideeline sisu vormiharrastuse varju. Viljakam ja küpsem loomisperiood algab alles kümmekond aastat hiljem. Suundaandvat osa etendab seejuures lähem tutvumine Nõukogude Liidu eluga, sotsialismi ülesehitamisega ja nõukogude kirjandusega. Suureks eeskujuks Aragonile oli Majakovski looming. Minevikuga lõpuarved teinud luuletaja loomingusse astuvad nüüd Oktoobrirevolutsiooni ja sotsialistliku ülesehitustöö teemad (luuletuskogud *«Punane rinne»* ja *«Hurraa, Uraal!»*). Aragonist kujuneb juhtiv progressiivne kirjanik Prantsusmaal. Ta võtab osa Hispaania kodusõja ajal vabariiklaste abistamisest ja astub Prantsuse Kommunistliku Partei liikmeks.

Prantsusmaa okupeerimine fašistliku Saksamaa poolt sunnib Aragoni põranda alla minema. Luuletaja astub koos teiste kirjanike-kommunistidega võitlusse fašismi vastu. Tema okupatsiooniaastail kirjutatud poeetilised võitlusüleskutsed ilmuvad illegaalseis kirjanduslikes väljaannetes. Sõja- ja vastupanuliikumise-aastate muljed kajastuvad luuletuskogudes *«Südamevalu»*, *«Elsa silmad»*. *«Prantsuse äratussignaal»* jt. Proosateostest on esileküündivamad

sõjateemaliste jutustuste kogu *«Prantslaste langus ja suurus»* ning romaan-epopöa *«Kommunistid»*, mis annab läbilõike prantsuse ühiskonnast ja kommunistide võitlusest Teise maailmasõja ajal ning sellele eelnenud perioodil.

Aragoni loomingut iseloomustab võitlev ideelisus ja rahvalik vorm, mis toetub prantsuse kirjanduse klassika parimatele eeskujudele.

RAADIO-MOSKVA

Kuulata, Prantsusmaa! Sügavast metsade seest
kostab üks laul, mis südame kaasa sul viib.
Kelle see armastus, ühtmoodi seal nagu siin?
Kuulata, kuulata, hinge teeb lahti see viis!
Kuulata, Prantsusmaa! Heliseb veel «Marseljees»!

Kauge see heli! Ja kuidas ta üles meid leidis?
Kuuldub ta vaevalt, kuid meelde kõik elavalt ärkab:
kuidas me Rolandis, mauride väge kes märkas *,
kogu ta tasumisiha ja kartmatus tärkas,
kuidas ta vaenlaste kaela veel kaljusid heitis.
Tuksub nii kõvasti süda. Ja tuksega koos
kuuled sa möödunud pisarais aegasid veel.
Unenäost võppund Jeanne d'Arc * leiab kangelastee,
kogu me kodumaa seisab tal silmade ees,
kogu me minevik hall, aga ikka veel noor.

Kuula, mis imelik joovastav keel see on õhus!
Kas oled koolis vast õppinud seda — kuid millal?
Need on kui trummid, mis põravad Arcole sillal *;
kisab Bara * ja Kléber * nii, ja siht on neil üllas:
võitlusse vaenlase vastu! Sest maa — see on ohus!

Kuulata, Prantsusmaa! Enam sa üksi ei käi.
Heleneb varsti su taevas ja mure sul kaob.
Ärka sa, talupoeg, toeta meid, olgu sul paos
mõnigi partisan lakas või aganalaos.
Peksab su süda, kuid tulvil ta lootusi täis.
Varsti Valmy'gi * päikene tõuseb ja särab.
Ärka, kes magama uinunud! Nüüd ole virge!
Minema nukrus ja norutus! Selg aja sirgu!
Venelik vaprus las tõsta me võitlusekirge!
Kuulata, Prantsusmaa! Valmis sa nuga sea terav!

SIRELID JA ROOSID

Oo, juubelduse aeg, täis muundumiste ruttu,
veel mõistatuslik mai, siis juuni — veri, põrm!
Ei unusta ma roose, sirelite juttu,
sind, kevad külluslik, täis õisi iga sõrm.

See endapette aeg ei sarnle millegagi,
ei eales unune see tunglev inimsumm,
õhk kuum ja värelev, ja masinate ragin,
ja kingid Belgiast, ja võõra pilgu lumm,

ning võidujuubeldus, mis lahinguta kajas,
ja puna naisesuul, mis vere laad ja maik, —
ja surmaminejad just sirelite ajal,
tankistid-noorukid, kel kaitsta kodupaik.

Oo, aiad Prantsusmaal, teis elav kuulsus vana,
ei eales unusta — ükskõik kus viibides —
ma virget õhtu eel vahtsalka vaikivana,
teeradu hargnevaid ja iili roosides, —

sai äkki valeks kõik: nii väljakute tühjus
kui sõdurite rutt, mil tiivustajaks õud,
ja masinate rapp, mis surmaeelseks ühtus,
ning pilge relvade ja hirmu hiiglajõud.

Ma isegi ei tea, kuis nägemuste-keeris,
nii kirev, ikka mind taas ühte kohta toob.
Saint-Marte. Me kindral. Näen, kus tihkja metsa veeres
on üksik majake, mis pimedusse kaob.

Seal puhkab vaenlane ja peidavad end varjud.
Me eile kuulsime — on antud käest Pariis.
Kaks kaotust valusat, lein, millega ei harju —
ei roose, sireleid saa unustada siis.

Oo, sirel Flandriast, — see surmaeelne raugus
ja lenduv lootuskiir, täis nukrat naeratust...
Ja nagu koidupuna, millest kumab kaugus,
me kohal roosid päevil tulvil hävingut.

BALLAAD SELLEST, KUIDAS LAULDAKSE PIINAMISEL *

Vang sosistab: «Mis on teil vaja!
Kõik selge on minu teel.
Las hääl siit raudadest kajab,
las homsele jutustab see.»

Oli nii, et pimedas kongis
aeti juttu sel pikal ööl.
Käis sosin: «Mõni tund sul ongi
jäänd järele elada veel.

Meid aita, me võime sind säästa,
ja sa elad kui meiegi.
Üks sõna lausu! See päästab,
võib elada põlvili.

See sosista kõrva, siis usu,
siit minna võid jalamaid.
Ei müürid sind enam rusu,
sa mõtle järele vaid!

Kui kerge sind puhuda ära.
Ent vale — kui kerge ka see.
Sa mõtle: päikene särab
ja hommik — nii ilus sul ees!»

Vang vastas: «Mis on teil vaja!
Kõik selge on minu teel.»
Nii raudadest vastu kajas
ja homsele kõneles see.

Veel prooviti: «Lause kord kõlas:
«Üks palvus Pariisi eest!» *
Nüüd sinult üksainus sõna
pole palju just elu eest.»

Läks piinaja minema viimaks
ja arvas, et võitjaks jäi ta.
Vang sosistab: «Reeta? Ei iial,
ei iial nad seda mult saa!

Las hukkun, kuid sõbrad, te teate,
mis nimel ma hukka saan.
Läen surma, kuid teie peate
meil vabaks võitlema maa!»

Nad tulid, et teda viia,
nad rääkisid saksa keelt.
Üks tõlkis: «Võid jääda veel siia,
kui praegu parandad meelt.»

Kuid öelgu nad veel mis tahes,
ta vaikib, tal selge on tee.
Ei ütle ka raudses rahes.
Ja homsele kõnelgu see.

Laul vägev ta suust siis kajas,
kui seisis ta püsside ees.
Üht kogupauku seal vajas
ta südamest «Marseljees»!

Veel teisegi laulu algus
ta palgesse vaimustust toob,
ta tunneb ses säravat valgust,
mis maailma uueks loob. *

PRANTSUSE MARSS

On jõudnud kätte reetmisajad,
küll tapmised, küll vangimajad.

On sogastunud allikad,
ja selgeks jäänd vaid pisarad.

Löönd jõhkrat kelkimist ja valet
kui rahet vastu rahva palet.

Sestsaadik ellu langend vari,
kui saabus roheliste kari.

Ja öeldi nii: «Nälg ootab teid.»
Ning pihust kisti viimne leib.

Ja öeldi: «Raamat? Milleks see?
Käib härra kannul koera tee.»

Ja öeldi: «Põlvili! Pea suu!
Või muidu ootab võllapuu!»

Barakkidesse ühed aeti
ja vangilaagri teised maeti.

Kuid arvestus siin oli väär,
sest unustati Jean ja Pierre,

ja noored, keda vägivald ei murra,
kes võivad püsti peaga surra.

Kui tuul, mis lokkis juustes lehvib,
kui tuleleek, mis õhus sähvib,

me pole tühjast seiklusnäljast
või mälestuste kaitseks väljas,

me lööme seks, et hoobid rabaks
me kodumaa fašistest vabaks.

Las saada peksa kiskja, varas
ja reetur, nii et oleks paras!

Las seemnest eralduda seeme!
Las kogu maa kord puhtaks teeme!

Umbrohi peenralt välja kisu,
ja aia taha, neetud risu!

On vaenlasjõugult võtta vaja
kõik ära: keldrid, aiad, majad.

Kõik orud, nurmenõlvad, künkad
ja kalmistud ja kaljurünkad,

ka kalamaimud tiikides,
ka pähklid metsatukkades,

mäeharjad, merepõhjad, luhad,
kõik veres pühitsetud kohad,

ka pea pealt neil see taevatelk,
et selgemaks saaks selle helk.

Mis eales kallimat ka teame,
kõik ise vabastama peame.

PABLO NERUDA

(sünd. 1904)

Tšiili poeet Pablo Neruda (kodanliku nimega Neftali Ricardo Reyes) on kaasaja väljapaistev luuletaja ning tulihingeline võitleja rahu eest. Vabaduse, humanismi ja sotsialismi ideedest on hingestatud ka tema luule.

Neruda progressiivsed vaated hakkasid kujunema juba ülikooliaastail, kuid need ei pääsenud veel mõjule ta tolle aja luules, mis kaldus formalismi. Ülikoolile järgnenud diplomaatiline teenistus Kaug-Ida maades pakkus luuletajale rikkalikult elulist materjali koloniaalse röövpoliitika ja rahvaste vabadusvõitluse kohta. Elu süngete külgede tundmaõppimine avardas ta maailmavaadet ja laiendas loomingu ühiskondlikku kõlapinda. Suurt tuge ammutas Neruda Majakovski loomingust, keda ta pidas kõrgeimaks eeskujuks oma aja luulemaailmas.

Neruda võitlejaloomus ilmnes hispaania rahva vabadusvõitluse aastail. Olles sel ajal Tšiili konsuliks Madridis, toetas ta hispaanlaste mehist võitlust nii oma värssidega (luuletuskogu *«Hispaaniaga südames»*) kui ka otsese abiga.

Teise maailmasõja ajal arendas Neruda laialdast fašismivastast tegevust Ladina-Ameerika maades. Tema *«Armastuslaul Stalin-*

gradile» (1942) ning sellele järgnenud *«Uus armastuslaul Stalingradile»* muutuvad tõeliseks rahvapoeesiaks. Neruda saab mitte ainult armastatud poeediks, vaid ka silmapaistvaks poliitiliseks võitlejaks töötava rahva huvide eest. Ta valiti kommunistliku partei esindajana senatisse, kus pidas mehist võitlust Ameerika imperialismi käsualuseks hakanud presidendi Videla kliki vastu. Pärast seda kui demokraatlikud vabadused Tšiilis minema pühiti ja kommunistlik partei keelati, tuli Nerudal põranda alla minna. Need rasked ajad kangastuvad teoses *«Kodumaa trellide taga»* (1948). Neruda parimaid teoseid on poeem *«Las ärkab metsaraiuja»* (1948), milles imperialismi-vastane hoiak ja vabadusideed on leidnud omapärase ja sügava kunstilise lahenduse.

Neruda võitlev sõna kõlab praegu kogu maailmas, kuulutades rahvastele rahu ja progressi õilsaid ideid.

LAS ÄRKAB METSARAIUJA

(Katkendeid)

1

— — — Nad tulid koju Prantsusmaalt
ja Okinavalt, Leyte rõngassaartelt *
(on seda kirjeldanud Norman Mailer *)
ja tormidest ning laineilt — noored mehed.
Kuid mitte kõik... Karm oli nende lugu
ja kibe, pori täis ja higi. Mõned
ei kuuland küllalt, millest karid laulsid,
said vaevalt puudutada saari,
neid aromaatseid pärgi keset merd,
kui surm neid tabas.
Veri, sõnnik, saast
ja rotid — kõik see käis neil kannul
ja rinnas peksles vaevatud ja väsind süda.
Kuid tagasi neid tuli.
Sina,
Ameerika, nad võ'sid jälle oma rüppe.
Neil polnud kuulsust ega nime,
ja nagu lille lugematud õilmelehed
nad sulgusid, et jälle sündida
ja endist unustada.

2

Kuid mis nad leidsid eest? Uus peremees
ehk oli majja kolind? Või nad nägid

nüüd kõike uute silmadega? Varem
ehk olid pimedad, kuid nüüd
on terav oksastik
neil lahti rebind silmalaud?
Või on Ameerika ehk ise teiseks muutund?
Tõepoolest, vaata, sõdur,
veel eile võitlesid su kõrval vaprad neegrid,
näol pehme naeratus, kuid nüüd?
Nüüd aetud püsti asulate kõrval
on rist ja sellel põleb
su verevend. Kaasvõitleja ta oli sulle eile,
kuid täna talt on võetud eluõigus.
Rist ühes käes ja teises kantsik,
kapuutsidesse peitund timukad *
öö varjus kogunevad kokku.
(Kas seda tõotati neegritele,
kui üle mere lahingud veel käisid?)
Näed, kutsumata külaline
kui haarmetega koletis
on tunginud su majja, kallis sõdur.

— — —

Ja kõikjale su uued peremehed
on sirutanud oma haarmed.
On neile armas must Hispaania. *
Nad ulatavad sulle klaasi verd
(ses tilgad tuhandetest mahalastuist).
Joo vennas — «Marshalli kokteil» *!
Verd värskemat veel võtkem,
verd hiina talupoegadelt,
hispaania vangidelt,
verd, higi Kuuba suhkruistandikest
ja pisaraid alt söe- ja vasekaevandustest,
ka tšiili naistelt.
Kõik hästi segamini pekske —
seks kõlbab timukate nuut —
ja ärge unustage killukesi jääd
ning tilgakesi hümnist
«Me kristlikku kultuuri kaitseme».
Kas jook on kibe?
Küll harjud, vennike! Ükskõik kus ilma otsas
te olete, kas paistku kuu
või päike, toredas hotellis
te ainult seda karastavat jooki nõudke
ja makske kinni paberiga,
mis kannab Washingtoni näopilti *!

— — —

Neid jõuledusi kogu maailm jälgib
ning peavad rahvad silmas
neid häbiväärseid tribunale,
kus ülbusega seltsib kättemaks,
kus ruumi on vaid verejanus babbiteile *
ja orjapidajaile, mõrvareile,
kes tapsid Lincolni *.
Kuld püstitanud uue tuleriida
(ja mitte enam, nagu varem, rist),
see kuld, mis lõbumaja lauas
ja pangamajas laiutab. Ja sel
on õigus kohut mõista?
Ei! Ei tohi olla!
— — —

3

Ma rändan kaugel teispool sinu piire,
Ameerika, ma hõljun unistustes,
mind kannab vaimustus, ma laulan
ja räägin keset meie päevi.
Ma jõudnud Aasiasse,
Uraalis viibin ma, NSV Liidus.
Ma joobund vaikusest ja vaigulõhnast.

Mul kallis on siin kõik, mis iial
on inimene loonud armastades
ja võideldes sel hiiglalagendikul.
Uraali männimetsa iidne öö
veel varjab minu maja, ümber
kui kõrge sammas seisab vaikus.
Siin inimese südamest, ta käe alt
on üles tõusnud nisu, sündind teras.
Siin haamrid laulavad sul ümberringi
ja rõõmsalt elama lööb mets,
mis sinetab kui ime.
Näen piiramatut maad, see kõik
on inimese kodu, raamat,
kus lugeda võin naistest, lastest, armastusest
ja tehastest ning õnnelikest laulest
ja koolidest, mis valendavad
kui piibelehed metsas, seal, kus varem
vaid rebased ja hundid jooksid.
Ses avaruses võin ma käsi sirutada
kas rohumaade haljusse või suitsu,
mis tuhandest töökojast tõuseb,
võin haista kudumiselõhna
ja imetleda taltsutatud jõudu.

Ja õhtul lähen koju mööda teid,
mis äsja rajatud. Siin näen
ma pulbitsevat lätet,
uut allikat, mis toidab kogu ilma.

Ka siin kord jõudsid koju noored mehed,
kui jäidki mulda paljud miljonid.
Neid põletati ahjus, poodi võllas,
kuid elama nad jäävad rahva hinges.
Maatasa elukohad tehti
ja muldki purustati nende all.
Kus seisid tehased, kus karjad sõid,
seal järele jäi klaasi-, kondipuru.
Julm sõda hammastega haaras kinni
kui metsloom Kevadest. Kuid kõige kiuste
on mehed jälle kodus. Armastavad nõnda
nad oma paljukannatanud kodu
ja oma tellingutes maad,
et tuliselt neil soontes tuksub
suur sõna «Kodumaa»
ja iga verelible
nõukogulikust elust laulab.
Õnn heliseb Berliini võitja hääles,
kes koju pöördunud, et ellu äratada linnu
ja loomi, kogu kevadet.

Walt Whitman, * rohtukasvand habemega,
löö silmad lahti,
koos vaata minuga siit metsaservast,
siit lõhnavatest toredustest!
Mis paistab silma sinule, Walt Whitman?
«Näen,» lausub minule mu targem vend,
«näen mürisevaid tehaseid ses linnas,
ses au ja kuulsusega ümbritsetud paigas,
kus suuri kangelasi mullas puhkab.
Näen Stalingradi säravatel lagendikel,
kus varem leeke lõõmas, kannatusi kuhjus,
uut põllu poole põrisevat traktorit
sel kargel hommiktunnil.»
Walt Whitman, laena mulle oma hääl
ja süda, mis sul põrmus puhkab,
ja näojooned, vintsked nagu juured,
et laulda sellest ülesehitusest!
Koos laulgem kõigest sellest,
mis tõusnud kannatuste rüpest, kõigest,
mis kerkind uhkest vaikusest
ja suurest võidust...
Stalingrad, ma kuulen

su terashäält, kord-korralt tõuseb
su tulevik kui kollektiivne hoone,
sind läbind uue elu värin,
mis õpetab
ja ehitab
ja laule loob.
Sümfooniana uhkad rüpest verisest
sa, Stalingrad; raud, kivi, vesi —
kõik heliseb su võiduhümnis;
ja jälle ahjudes sul küpseb leib,
uus kevad tulnud koolidesse,
on kerkind tellingud ja uued puud
ja vana terasvärvi Volga
taas rõõmsalt laineid loksutab.
Näen raamatuid
neis värskeis männi-, seedrikastides,
näen rahvamaju tõusvat varemete kohalt,
kus surmgi visadust ei suutnud murda.
On raamatud kui helged monumendid,
neid kerkib iga kangelase kohal
ja surma iga jalatäie kohal
ja igast au- ja kuulsusõilmelehest.

Nõukogude suur Liit, kui võiksime
kõik vere koguda, mis lahinguis
sust voolanud ja mida nagu ema
sa andsid seks, et päästa vabadust,
siis saaksime küll hiiglaookeani,
mis sügavam on kõigist meredest
ja liikuvam on kiireist jõgedest
ning tulisem kui araukaanide * vulkaanid.
Ja sesse ookeani, inimene,
kus iganes sa oled, kasta käsi,
et lämmatada seda,
kes teotas, valetas ja laimas
koos armetute koerte karjaga
seal kuskil Lääne pühkmehunnikutel
ning mõnitas su püha verd.
Sa — vabastatud inimeste Ema!
— — —

4

Ent kui te, Washington ja New York,
armeesid relvastada mõtlete
ja purustada seda helget maad
või mõnda lihunikku

Chicago tapamajast saata
maailma valitsema, hävitama korda,
mis meile kallis on,
siis ilmume
te vastu kividest ja õhust,
et murda teid,
siis ilmume
te vastu igast aknaavast,
et sülitada tuld,
siis ilmume
vee sügavustest,
et läbi pista teid,
siis ilmume
ka vagudest, et seemned rusikatena
teid rabaksid,
siis ilmume,
et jätta ilma teid ka veest ja leivast
ning põletada teid te enda põrgutules.

Ei, sõdur, ära puutu oma jalaga
sa kaunist Prantsusmaad, me oleme seal ees,
et viinamari teile muutuks äädikaks,
et vaesed tütarlapsed talutaksid
teid sinna, kus ei ole hangund
veel hitlerlaste veri. Ära varju otsi ka
Hispaania sierradest *: seal leek
lööb välja igast kivist, kangelased
seal valmis võitlema kas tuhat aastat;
ka õlipuude saludesse ära eksi,
sest oma Oklahomat * siis
sa enam kunagi ei näe.
Ja ära Kreekassegi mõtle minna,
seal tõuseb mullast, peatab sind
veel praegu voolav veri.
Ka Tocopillas * teil ei maksa kalu püüda:
mõõkkala proovib teie endi sisikonda,
ja sünge kaevur-araukaan
toob maa alt välja muistsed nooled,
et uut konkistadoori * vastu võtta.
Pead kartma gautšot *, kui ta vidalitat * laulab,
ja külmutusehoone töölist, nendelt
näed käsi rusikas ja välgatavaid silmi,
venetsueellasestki hoidu, sellel
on ühes käes kitarr, kuid teises süütepudel.
Ka Nikaraaguas ei saa sa rahu.
Sandino * puhkab seal veel metsa varjus,
liaanid põimunud ta püssi ümber
ja vihmad teda uhtund,

ta nägu laugudeta, kuid ta surmahaavad
on sama värsked veel kui tollel päeval,
mil teda mõrvasite, hõõguvad
veel nagu Puerto-Rico * käedki soovist,
et välgataks kord puss.
Ei tunne armu
te vastu keegi, jah, ka mitte inimtühjad saared,
või tuul, mis juba tunneb mässulisi sõnu.

Suurtükiliha ära hakka ootama
ka mägisest Peruust, sest seal, kus udud
on murendamas kivist puuslikke,
me kallis minevik, me esiisad
su vastu tervitavad ametüstist mõõka
ja orgudes me kriiskav sõjasarv
võib sõdureid ja linguheitjaid
Amaru poegi kokku hüüda.

Ei leia Mehhikogi Kordiljeerides
sa kedagi, kes võitleks koidu vastu.
Ei maga püssid veel Zapata * hauas,
nad õlitatud, torud Texasesse * pöördud.
Ei ole kuigi armas sul ka Kuubal,
kus mahla nõretavast pilliroost sind ootab
üksainus sünge pilk, üksainus hüüd:
surm sinule või endale!
Itaaliaski
sa hoidu partisani-paikadest
ja ära lahku «sinivatimeeste» * rivist,
kes Roomas «korrapidamiseks» loodud,
jää parem püha Peetri lähedusse. *
Sest lihtsad talupojad külas
ja lihtsad kalamehed rannas —
need armastavad seda suurt ja laia maad,
kus õitsema on löönud uus maailm.
Ka sildadest Bulgaarias sa hoidu eemal',
sind juba läbi need ei lase,
ja jõgedest Rumeenias, mis saavad lisa
me tulisena keevast verest,
et sissetungind vaenlast kõrvetada.
Seal talupoega ära kipu tervitama:
ta teab, kus asetsevad mõisnikkude hauad,
tal seisab püss ja ader valvel,
sind põrmuks põletab ta pilk.
Ka Hiinas
sa hoidu maabumast: ei võta seal sind vastu
nüüd Tšang *, see palgasulane,
ei müüdavate mandariine * kari,

vaid talupoege sirbimets
teid ootab seal ja püssirohumägi.

Kui varem sõjas tunti kraavidega valle
ja hiljem traate kiskude ja okastega,
siis nüüdne kraav on kõigist laiem,
veed sügavamad, traadid sitkemad
kui kõik metallid kokku.
See koosneb inimaatomite hulgast,
ses põimund ühte miljonite elud.
Ses koos on kannatused, mida iial tundnud
on rahvad, riigid, kauged lagendikud,
kõik lipud ja kõik laevad,
kõik keldrid, kuhu kogunenud piinad,
kõik võrgud, mis on torme läbi eland,
kõik kaljude ja maade karmid kortsud,
kõik katlad, hõõguvad kui põrgutules,
kõik malmiahjud, kudumiseteljed,
kõik vedurid, mis tulevad ja läevad.
See traat teeb tuhat tiiru ümber ilma,
näib vahel katkevat,
kuid otsad ühinevad jälle
ning jälle taastatud ta jõud.
Kuid kaugemal
teid ootavad,
pilk särav, julge,
näol naeratus,
hing nagu terasest,
veel mehed taigadest ja tundraist
ja Volgalt sõdurid, kes võitsid surma,
ning Stalingradi lapsed,
Ukraina vägimehed —
suur, kõrge müür graniidist, verest, rauast
ja lauludest
ja vaprusest ja lootusest.
Kui puudutate seda müüri,
siis langete kui süsi miiliahjust.

5

Ei, ärgu tulgu miskit säärast!
Las ärkab Metsaraiuja!
Las tuleb Lincoln, kirves kaenlas,
puukausski käes, et nagu varem
koos talupoegadega süüa.
Puukoores aiman tema pead,
puulauas, tamme krobeduses
ta silmad viirastuvad mulle.

Nad jälle vaadaku maailma
neist männiladvust üle tõustes.
Las astub ta kui lihtne ostja
apteeki sisse rohtu saama,
las sõidab Tampas * autobussis,
las hammustab kuldkollast õuna,
las läheb kinosse või räägib
lihtrahvaga kui vanastigi.

Las ärkab Metsaraiuja!

Las Abraham me juurde pöördub,
las tema pärmist paisub haljas
ja kuldne Illinoisi * maa.
Koos oma rahvaga las tõstab
ta kirve mõrvarite vastu
ja uute orjapidajate
ning orje peksva nuudi vastu
ja trükisõna mürgi vastu
ning kõigi isandate vastu,
kel ainult kaup on inimveri.
Las noormees valge kui ka must,
näol naeratus ja huultel laul,
üksmeeles ründavad kuldmüüre
ja vihkamise vabrikante
ning inimvere kaubitsejaid.

Las ärkab Metsaraiuja!

6

Ma nõuan rahu hämarike jaoks
ja rahu häälte jaoks, mis kõikjalt
mind otsivad ja paisuvad mu veres
ning liituvad seal muistse lauluga
maamullast, armastusest; rahu
ka linnale sel varajasel tunnil,
mil ärkab koit ja küpseb leib,
ja tohutule Mississipi jõele,
me kõigi jõgede ürgemale;
ja rahu ka mu venna särgi jaoks;
ma otsin rahu raamatuist —
see paistku sealt kui pitsat vastu;
ja rahu Kiievi kolhoosile, ja rahu
ka langenute põrmule
nii lähedal kui kaugel, rahu
Brooklyni * musta raua jaoks ja rahu
ka postikandjale, kes pauna kandes

käib majast majja ringi nagu päev,
ja rahu oma paremale käele,
mis tahaks kirjutada nime —
Rosario, * ja rahu samuti
boliivlasele salapärasele
kui tinatükk, ja rahu sellekski,
et abielluda sa võiksid,
ja rahu saeveskitele Bío-Bíol *, rahu
Hispaania partisanide
nii palju kannatanud südameile
ja rahu pisimuuseumile Wyomingis * —
nii liigutav seal lihtne padjakene,
kus peale süda tikitud, — ja rahu
ka pagarile, tema armsamale,
ning jahule ja viljale, mis võrsub,
ja armastusele, mis lehestikust varju otsib,
ja rahu kõigi elavate jaoks,
ma nõuan rahu kõigi maade
ja rahu kõigi vete jaoks!

Nüüd aga lahkun teist
ja pöördun kodu-unelmaisse,
ma pöördun Patagooniasse,
kus talliseinu peksab tuul
ja piitsutab külm ookean.
Ma olen vaid poeet.
Ma armastan teid kõiki. Rändan ringi
maailmas, mis on mulle kallis.
Tean küll, et minu kodumaal
on vangi pandud kaevureid,
et kohtunikke käsutavad
seal sõjaväelased, kuid ometi
sind kõige südamega armastan,
mu külm ja väike kodumaa.
Kui tuleks tuhat kord mul surra,
siis sureksin vaid omal maal,
kui tuhat korda sündida,
siis sünniksin ma sellel maal
mets-araukaariate * varjus,
kui puhub lõunakaare tuul
ning helisevad vastsed kellad.
Ei, sõbrad, ärge mõelge minust,
vaid mõelgem parem kogu maast
ja löögem rõõmsalt vastu lauda!
Ei taha ma, et veri jälle
me leiba niisutaks ja ube
ja meie laule, tahaksin, et minu seltsi
nüüd tuleks kaevur, meremees

ja advokaat ning tütarlaps
ja nukumeister, läheksime
koos kinosse ja pisut hiljem
me maitseksime punast veini.

Maailma selleks sündisin, et laulda
ja et ka sina kaasa laulaksid.

MINU PARTEILE

Sa äratasid minus vendlustunde
ka selle vastu, keda ma ei tunne.
Sa lisasid mu jõule kõigi nende jõu,
kes elavad.
Sa andsid mulle uuesti mu kodumaa
taas sündimises.
Sa andsid mulle vabaduse,
mis puudub sel, kes elab üksikuna.
Sa õpetasid, kuidas läita seltsimehelikkust
nagu tuld.
Sa andsid mulle sirguse,
mis vajalik on puule.
Sa õpetasid mõistma inimeste ühtsust
ja nende erinevust.
Sa näitasid, kuis ühe kannatus
kaob kõigi võidus.
Sa õpetasid magama
mind seltsimeeste kõvas voodis.
Sa ehitama panid mind
reaalsusele nagu kaljule.
Sa tegid minust vaenlase türannile
ja müüri hullumeelse märatsuste vastu.
Sa lasksid näha selgena maailma
ja veensid mind, et rõõm on võimalik.
Sa tegid hävimatuks mind,
sest sinu seltsis ma ei lõpe iseendas.

SELGITAVAID MÄRKUSI

SHAKESPEARE

Taani prints Hamlet

Kojaülem — kõrge aukandja õukonnas, kes hoidis riigipabereid ja -pitsatit.

Helsingör — Taanimaal Själländi saarel asuv linn, mille lähedal mere kaldal on vana kuningaloss.

Wittenbergi kool — Wittenbergi ülikool Saksamaal (asut. 1502. a.); oli tuntud seal valitseva humanistliku vaimu poolest.

Hyperion — päikesejumala Heliose (Apolloni) teine nimi kreeka mütoloogias; ideaalse ilu kehastus.

Satüür (saatür) — inimesetaoline, sarvekestega ja siku jalgadega olend kreeka mütoloogias.

Niobe — kuju kreeka mütoloogias; Niobe uhkustas oma lasterohkusega, solvates sellega Zeusi ja tema abikaasat Letot, kel oli ainult kaks last; Zeus surmas selle eest kõik Niobe lapsed ja muutis tema enda pisaraid valavaks kivisambaks.

Randa meelitab — ebausk, et «kuri vaim» võis võtta surnud sugulaste ja sõprade kuju, et inimesi kaasa meelitada ja hukata.

Nemea lõvi — kreeka mütoloogias koletis, keda loeti haavamatuks; Herakles kägistas ta surnuks.

Leete — kreeka mütoloogias unustusejõgi surnuteriigis.

Laatsarus — piibli legendis vaene kärnadega kaetud mees, kes toitis end palukestega rikka laualt.

Armulaud ja võidmine — kiriklik talitus pattude andeksandmiseks; ristiusu õpetuse järgi ei saa inimene paradiisi, kui ta pole täitnud enne surma neid talitusi.

Raamat — koosnes õhukese vahakorraga kaetud puutahvlikestest, millele kirjutati teraspulgaga (stüülosega); selliseid tahvlikesi tarvitati peamiselt mustandeiks kuni XIX saj. alguseni.

Oled kalakaupleja — need vaimuhaiget teeskleva Hamleti sõnad ei ole päris selged. Võib-olla annab Hamlet mõista, et talle on teada Poloniuse kavatsus ta saladus välja uurida (välja õngitseda); võimalik ka, et see on sõnamäng, kuna inglise keeles *fishmonger* tähendab ka kõlvatut inimest.

Satiiriline kelm — võib-olla on see vihje Rooma kirjanik Juvenalisele (vt. märkus lk. 359), kelle üks satiiridest kujutab vanadust.

Fortuna — õnnejumalanna rooma mütoloogias.

Põrmu kvintessents — *(kvintessents* täh. põhiolemust, tuuma) selle väljendiga rõhutab nukralt häälestatud Hamlet iseenda võimetust.

Raskused on hiljutiste uuenduste tagajärg — vihje kitsendustele, mis tehti Londoni teatreile puritaanlaste poolt XVII saj. algul.

Pesakond lapsukesi — vihje lastest koosnevale Londoni näitetrupile, kes oli Shakespeare'i päevil üldise tunnustuse võitnud.

Mõõgakandjad — aadlikud, kel oli ainsana õigus mõõka kanda.

Hanesulgi — kirjanikke ja arvustajaid (hanesulega kirjutati kuni XIX saj. keskpaigani).

Luuletaja ja näitleja ei läinud selles asjas rusikahoopideni — vihje üleliigsele žestikuleerimisele, mis oli omane paljudele tolle aja näitlejaile.

Herkulese ja tema kandami lisaks — vihje Londoni teatrile «Globus», mille embleemiks oli maakera kandev Herkules (Herakles).

Hecuba (Hekabe) — Trooja kuninga Priamose abikaasa, kes pärast Trooja hukkumist kaotas oma lapsed ja viskus merre.

Loe siin seda raamatut (ja edasi) — osutab sellele, et Ophelial on käes palveraamat.

Kes juba paaris on, elagu edasi, kõik peale ühe — Hamlet mõtleb siin oma ema Gertrudi ja kuningas Claudiust.

Termagant — kurjuse ja julmuse kehastus keskaja kirjanduses.

Herodes — Juudamaa kuningas I saj. Piibli legendi järgi sündis tema ajal Kristus. Idamaa tarkadelt tulevase «kuninga» sünnist teada saades andis Herodes käsu kõikide Petlemas sündinud poeglaste tapmiseks. Keskaja müsteeriumides (vt. märkus lk. 355) kujutati Herodest julma despoodina.

Vulkaan (Vulcanus) — rooma mütoloogias tulejumal, kelle maa-aluses sepikojas taoti relvi jumalatele ja vägilastele.

Kameeleoni toidust — rahvapärase arvamuse järgi sööb kameeleon õhku, sest ta toitub silmale vaevalt nähtavaist putukaist.

Te näitlesite omal ajal ülikoolis — Inglise ülikoolides Oxfordis ja Cambridge'is esitasid üliõpilased pidulikel juhtudel näidendeid ladina keeles.

Kepphobu unund ju — Inglismaal vanasti peetavatel rahvapidudel olid üheks numbriks pilkelaulud, mida esitati kepphobul tantsides; kui rahvapidustused puritaanliku kodanluse survel keelati, elas kepphobu edasi veel rahvalauludes; Hamlet tsiteeribki siin värssi ühest niisugusest rahvalaulust.

Tummnäidend (pantomiim) — Shakespeare'i ajal oli pantomiim laialt levinud näidendi sissejuhatava osana, mis pakkus sedasama, mida hiljem esitati näidendis eneses.

Proloog — sissejuhatus näidendile pealtvaatajate poole pöördumise vormis; nii nimetati ka näitlejat, kes selle sissejuhatuse esitas.

Kui lastud hirv on ulumas (ja edasi) — nähtavasti tsiteerib Hamlet värsse mingist ballaadist.

Terve mets sulgi — suled kübara küljes kuulusid näitleja kostüümi juurde.

Türklaseks muutub — väljendus tähendab algselt usuvahetust, üldisemalt ka igasugust olukorra halvenemist.

Provence'i roosiga — mõeldakse punaste rooside kujulisi kingapandlaid (Provence — Prantsusmaa kaguosa).

Damon — Damon ja Phintias olid antiikkirjanduses kahe ustava sõbra kujud.

Te oleksite võinud riimida — Horatio soovituse järgi peaks Hamlet tarvitama sõna «paabulind» asemel «eesel», mis oleks inglise keeles riiminud eelmise värsiga ja viidanud ühtlasi Claudiuse piiratud mõistusele.

Merkuur (Mercurius) — jumal-sõnumitooja rooma mütoloogias.

Nagu elujätja pelikan neid turgutaksin oma verega — keskajal usuti, et pelikan toidab oma poegi iseenda verega.

Kes oma peremehe tütre varastas — vihje mingile ballaadile.

Siin on rosmariinid — Ophelia jagab kujutletavaid lilli, seostades iga õiega selle sümboolse tähenduse. Rosmariini (truudus) ja käoorviku (mõtted) annab ta nähtavasti Laertesele, pidades teda Hamletiks; köömned (teesklus ja meelitus) ja kurekellad (truudusetus) — nähtavasti kuningale; ruudid (kahetsus ja kurb mälestus) kuningannale ja iseendale; karikakrad (teesklus) — nähtavasti ka kuningannale ja kannikesed (truudus) — Horatiole.

Ruut eri märgiga — heraldiline (vapiteadusse puutuv) termin, aadlisuguvõsa noorema liini tunnus.

Ei märki, mõõka, kilpi tema haual — Polonius maeti salaja, ilma seisusekohaste auavaldusteta.

Surnuvaatleja — ametnik, kelle ülesandeks oli välja selgitada surma põhjus, eriti vägivaldse surma puhul.

Se offendendo — oma elu kallale kippudes *(ladina k.)*. Selles lõigus Shakespeare ironiseerib oma aja skolastilise õigusteaduse ja kohtukorralduse üle.

Kui sa mulle tabavalt ei vasta, siis kahetse — vanasõna ütleb: «Kui sa tabavalt ei vasta, siis kahetse ja sind puuakse üles.»

Kain — Aadama poeg Kain on piibli järgi vennatapja ja üldse esimene mõrtsukas.

Aleksander — on mõeldud Makedoonia kuningat ja väljapaistvat väejuhti Aleksander Suurt (IV saj. e. m. a.).

Reekviem — surnu mälestuseks peetav jumalateenistus katoliku kirikus; samuti muusikalise saatega palvus.

Peelion, Olümpos (ja edasi) **Ossa** — mäed Kreekas, millega on seotud palju müüte.

Ma olen peegeldajaks — sõnamäng; inglise keeles *foil* — rapiir ja *foil* — äärmiselt õhuke metallplaadike, mis pannakse vääriskivi alla, et sellele rohkem sära anda.

Nagu tulgul... mu enda lingus õiget surma mulle toob enda valskus — tulku (dresseeritud neppi) kasutasid linnupüüdjad teiste lindude juurdemeelitamiseks; sattus vahel ise võrku.

Vana roomlane ma olen ennemalt kui taanlane — antiikaja kirjanikelt (Plutarchos, Titus Livius) kandus XVI ja järgnevate sajandite kirjandusse abstraktne kujutlus roomlastest kui mehisuse ja äraostmatu truuduse ideaalist.

MOLIÈRE

Tartuffe

Paabel (Babülon) — vanaaja Babüloonia kuningriigi pealinn, kus piibli järgi olevat kõneldud segamini paljusid keeli.

Jõhvsärk ja roosk — nende sõnadega tahab Tartuffe jätta muljet, nagu tegeleks ta lihasuretamisega.

GOETHE

Faust

Gooti tuba. Gootika — arhitektuuristiil (XII—XV sajandil), mida iseloomustavad noolekujulised ilustused, tornikesed, teravaviilulised katused jne.

Mõtte-, arsti-, õigusteadus; Uus ja Vana Seadus (s. o. usuteadus) — neli teaduse põhiharu keskajal.

Maagia — nõidus; keskajal arvati, et mõned teadlased suhtlevad maagia abil vaimudega. Ka skolastilises teaduses pettunud Faust otsustas maagiasse põgeneda, lootes sel teel looduse saladustesse tungida.

Nostradamus (Michel de Notre-Dame) — tuntud prantsuse astroloog (tuleviku ennustaja taevatähtede järgi), kelle ennustuste raamat «Ajastud» oli väga populaarne.

Makrokosmos — maailmakõiksus, «suur maailm»; makrokosmosele vastandati tolleaegse teaduse järgi mikrokosmos — «väike maailm», s. o. inimene. Astroloogilistes teostes nimetati «makrokosmose märgiks» kuusnurkset tähte.

Maavaim — XVI sajandi loodusfilosoofid arvasid, et igal taevatähel on oma vaim, keda sai välja kutsuda ainult see inimene, kelle vaim seisab vastava tähe vaimuga suguluses.

Su kaim see vaim on, kellest aru saad — vaimu sõnad vihjavad inimese võimetusele maailma ja looduse saladustesse tungida. See viibki Fausti meeleheitele.

Faamulus — üliõpilane, kes töötab professori abilisena.

Keerub — piibli järgi erilist liiki ingel.

Eeter — aine, millega selleaegse kujutluse järgi oli täidetud maailmaruum.

Tal abiks usinad adeptid... (ja edasi) — Fausti isa oli alkeemik. Alkeemia — algeline keskaegne keemia, mis püüdis muuta lihtsaid metalle väärismetallideks ja leida «tarkade kivi», mille abil saaks arstida kõiki haigusi ja mis annaks igavese nooruse ning rikkuse. **Adept** — pühendatu; alkeemik, kes olevat leidnud «tarkade kivi». **Liilia** — alkeemikute terminoloogia järgi hõbe või elavhõbe; **Punalõvi** — kuld või väävel; **Kuninganna** — «tarkade kivi», mis pidi tekkima kulla ja hõbeda ühinemisel.

Kuidas kõlaks see armsas emakeeles — Faust loeb Uue Testamendi keskaegset ladinakeelset tõlget.

Alguses oli sõna — s. o. mõte, idee. Selle lausega algab Johannese evangeelium. Faust, väites, et «algul oli tegu», astus välja idealistliku maailmavaate vastu. «Teole», s. o. praktilisele tegevusele siirdub ta tragöödia teises osas.

Mefistofeles — kurivaim. «Faustis» on Mefistofeles ta enda sõnade järgi vaim, «kes kurja kavatseb, kuid korda saadab head». Mefistofelese nime võttis Goethe rahvalegendist Fausti kohta; sõna päritolu on segane.

Rändav skolaar — XV—XVI saj. kutsuti nii rändavaid õpetlasi, tekstiseletajaid, kes olid katkestanud sidemed ülikooliteadusega; tihti tegelesid nad ka igasuguste kahtlaste asjadega. Rändav skolaar oli nähtavasti ka ajalooline Faust.

Ma osa osast, mis kord kõige algus — siin ja edasi arendab Mefistofeles materialistliku filosoofia ideid. Pimedus — aine — sünnitas valguse — vaimu.

Pentagramm — viisnurkne täht. Ristiusu müstikas peeti seda Kristuse märgiks ja sellele omistati maagilist mõju kurjade vaimude vastu.

Ma pole preili — vanasti tarvitati seda sõna ainult aadlineidude kohta. Margareta oli aga pärit linnakodaniku-perekonnast.

Thule — antiik-mütoloogias muinasjutuline linn kaugel põhjas.

Valpurgiöö — Vana saksa rahvauskumuse kohaselt kogunesid nõiad ööl vastu 1. maid, püha Valpurgiuse peo eel, Brockeni mäele pidutsema (sabatile).

Edasi! Edasi! — Hobustel kihutades näevad Faust ja Mefistofeles ettevalmistusi hukkamiseks.

Nad laulavad laule mu kohta... — Margareta mõtleb laulu liiderlikust emast, mida ta ise laulis selle stseeni algul.

Kell lööb, kepp murtakse katki — Surmaotsuse täideviimisel murdis kohtuametnik hukkamõistetu pea kohal kepi katki.

SCHILLER

Foogt — XIV sajandil, mil toimub teose tegevus, oli Šveits Austria ülevõimu all. Foogtid — lossiülemad ja keisri ametnikud, kes tarvitasid kohalike talupoegade kallal vägivalda ja omavoli.

Peeker

Charybdise neel — kreeka mütoloogia järgi hädaohtlik veekeeris Messeenia läheduses; Charybdise vastas asub kalju Skylla, mille all elab koletis, kes varitseb meresõitjaid. Sellest vanasõna: «Kes tahab pääseda Charybdisest, langeb Skylla kätte.»

Wilhelm Tell

Schwyz, Uri, Unterwalden — Šveitsi metsakantonid; pärast Austria ikkest vabanemist ühinesid kantonid (maa-ringkonnad) ühtseks kantonite liiduks.

Föön — üle mägede alla orgu puhuv tormine palav ja kuiv tuul Šveitsis.

Zürichi suur naine — mõeldakse Zürichi nunnakloostri ülemat, abtissi.

Mu nimi poleks Tell — Tell kõlab sarnaselt saksakeelse sõnaga *toll* — «rumal, loll».

BYRON

Ludiidid — inglise töölise Ned Ludd'i eeskuju järgijad, kes esimesena aastal 1811 hakkas lõhkuma vabrikutes masinaid, mis võtsid paljudelt kangrutelt teenistuse.

Childe — noore rüütli tiitel keskaegsel Inglismaal.

Ood masinapurustajate vastu suunatud seaduse autoreile

Lord Eldon, Lord Ryder — inglise lordid, ülemkoja liikmed, masinapurustajate vastu suunatud seaduse (billi) autorid.

Childe Haroldi palveränd

Eros — armastusejumal kreeka mütoloogias.

Moslem — islami- ehk muhamediusuline.

Siis galle rabavad ta vihanooled... (ja edasi) — Hispaania allus Napoleon I ajal Prantsusmaale. Hispaania kuningaks oli Napoleoni vanem vend Joseph Bonaparte, kelle ajal hispaanlased korduvalt üles tõusid.

Tüüros — muistne linn Aasias, Vahemere rannikul, kuulus foiniiklastele.
Ilion ehk **Trooja** — muistne linn Väike-Aasias; pool-legendaarne lugu Trooja sõjast ja Trooja hävitamisest on Homerose eepose «Ilias» sisuks.
Fandango — hispaania rahvatants.
Minerva — tarkusejumalanna rooma mütoloogias.
Gorgo — naiskoletis kreeka mütoloogias.
Amatsoonid — muinasloolised metsikud naissõdalased Aasias.
Eurotas — Jõgi Peloponnesose poolsaarel (praegune Iri).
Thrasybulus — Ateena väepealik.
Heloot — riigiori Spartas.
Sophia (kreeka k. *sophis* — tarkus) — naisenimi.
Epameinondas — kuulus Sparta väepealik.
Meedlane — Ees-Aasias, Meedias elanud rahva liige.
Pallas — kreeka jumalanna Ateena lisanimi.
Euxine — Musta mere muistne nimetus.
Eks hukkund ka Armaada, ununend on Trafalgar — Byron mõtleb siin niinimetatud Võitmatut Armaadat, aastal 1588 Inglismaa vastu saadetud Hispaania laevastikku, mis hukkus tormis. **Trafalgar** — mägi Hispaanias Gibraltari väina sissesõidu kohal, kus aastal 1805 hävitati inglaste poolt Prantsuse laevastik. Trafalgari lahingus hukkus Inglise laevastiku juhataja admiral Nelson.

HUGO

Pariisi Jumalaema kirik

Müsteerium — vaimuliku sisuga näidend keskajal, mida etendati ladina keeles. Hiljem kujunes rahvanäidendiks, mida kanti ette avalikel platsidel rahvakeeles. Müsteeriumiga käisid kaasas intermeediumid — lühikesed lõbusad stseenid, mis põimiti vaatuste vahele.
Skolaar — vt. lk. 354.
Rosett — ümmargune roosiõit jäljendav ornament gooti kirikute ja kabelite arhitektuuris, esines mitmevärviliste klaasidega akna kujul.
Eminents — auväärsus; kardinalide aunimetus.
Esimene... vallandas sellise vaigistamatu naeru, et Homeros oleks kõiki neid mühakaid jumalaiks pidanud — Homerose «Iliases» jutustatakse, kuidas jumalad kord ohjeldamatult ja kõrvulukustavalt naerma puhkesid, nii et seda võis kuulda isegi maa peal. Siit pärineb väljend «homeeriline naer».
Faunid — osalt inimese, osalt siku kehaga vallatud metsavaimud rooma mütoloogias.
Peltsebul — kuri deemon juudi usundis.
Pilon, Germain (1535—1590) — prantsuse skulptor.
Teniers, David (1610—1690) — flaami maalikunstnik, silmapaistev lihtrahva elu kujutaja.
Rosa, Salvatore (1615—1673) — itaalia maalikunstnik, kelle loomingus on tähtsal kohal sõja- ning maastikumotiivid.
Bakhanaal — ohjeldamatu pidu viinajumala Bakchose auks.
Kükloop — hiigla-olend kreeka mütoloogias, ühe silmaga otsmiku keskel; ühe sellise, nimelt Polyphemose juurde sattus oma eksisõitudel Odüsseus.
Sabat — vt. lk. 354 (Valpurgiöö).
Tours'i kross. Tours — linn Prantsusmaal; selle järgi rahaühiku nimetus.
Tiaara — kolmekordne krooni kujuline paavsti peakate pidulikeks juhtudeks.
Narride vennaskond — koondis, kes korraldas narripidustusi ning valis selleks otstarbeks «narride paavsti», kes kandis ette naerutekitavaid jutlusi ja jagas koomilisi õnnistusi. Need lõbustused parodeerisid kirikukultust.
Salamander — keskaegsete uskumuste järgi esineb tule «vaim» salamandri, s. o. sisaliku kujul, kellest arvati, et ta tules ei põle.
Nümf — kreeka mütoloogias ilusa noore naisolendina kujutletud loodusevaim.

Bakhant — Bakchose kaaskonda kuuluv naisisik, kes on joovastatud muusikast ja tantsust; osavõtja bakhanaalist (vt. märkus lk. 355).

Sammasmaja — hoone, milles XV saj. asus linna omavalitsus. Kirjeldatav stseen toimub Grève'i väljakul, kus viidi täide surmaotsuseid.

Küünlapäev — kirikupüha (2. veebruaril).

Halb ladina keel — keskaegses kohtupidamises tarvitati mõningaid rooma õiguse valemeid, mida tsiteeriti moonutatud ladina keeles (nn. «köögi ladina keel»).

Brakteaat, liaar — hõbe- ja vaskmündid.

Olnuks tal taskus Peruu — vihje Peruu kuulsatele kullakaevandustele.

Egiptuse rohutirts — arvati, et mustlased on pärit Egiptusest.

Eesotsas oli mustlaste hertsog — Pariisi alamad rahvakihid, kellest oli moodustunud rongkäik, parodeerivad kõrgemat seltskonda, andes oma kaasliikmeile kuningate, hertsogite ja krahvide tiitlid.

Argoo — mingit sotsiaalset rühma või kutseala iseloomustav erikeel (näit. kurjategijate, kingseppade, õpilaste jne. argoo). Käesoleval juhul tähendab varaste ja hulguste koondist.

Konklaav — paavsti valimisel välismaailmast eraldatud koht (harilikult Vatikani lossis), kuhu suletakse paavsti valivad kardinalid; ka paavsti valijate kogu.

Galilea riik — nii nimetati arvekoja XIV saj. asutatud kirjutajate vennaskonda (ühingut). Selle eesotsas seisis «Galilea keiser». Nimetus «Galilea» tuleneb nähtavasti tänavast, kus vennaskonna liikmed kogunesid, või galerii keskaegsest ladinakeelsest nimetusest «galilea»; nii nimetati hoonet, kus vennaskond asus.

Korporatsioon — ühing, koondis; feodalismi ajal loodi korporatsioonid teatud elukutsesse kuulumise alusel.

Maipuud — paeltega kaunistatud puuoksad, mida tavaliselt kanti mairongkäikudes.

Püha Geneviève — Pariisi kaitsepühak; pärimuse järgi päästis ta 451. a. linna hunnide rüüsteretkest.

Mitra — kõrgema vaimuliku peakate.

Hermes — jumalate käskjalg kreeka mütoloogias, kaubanduse ja rahu jumal.

Châtelet — vana kindlus Pariisis, hiljem kohtuvõimude hoone.

Marie — Pariisi Jumalaema kiriku suure kella hüüdnimi.

Gnoom — mütoloogiline kääbusolend maal või vees.

Taraan — omaaegne relv kindluse müüride purustamiseks.

Armulaualeiva astjad, tabernaaklid — kirikuteenistuses tarvitatavad anumad.

Gorgod — vt. märkus lk. 355. Pariisi Jumalaema kiriku, samuti paljude teiste gooti katedraalide arhitektuurseteks kaunistusteks olid fantastiliselt kujuntatud inimesed ja loomad.

Bicêtre — Pariisi eeslinn.

Kanoonik — katoliku vaimulik.

Hôtel-Dieu haigla — Pariisi vanim haigla (asutatud VII saj.), asub Jumalaema kiriku lähedal.

Kalort — vaimuliku mütsike.

Pluto (Hades) — manalajumal, surnuteriigi valitseja kreeka mütoloogias.

Te deum *(lad. k.)*. — «Sind, jumal, kiidame. ..» kirikulaulu algus.

Ennäe laibakuhja, mis vääriks «Iliase» viiendat laulu — «Iliase» viiendas laulus kirjeldatakse kreeklaste võitlust troojalastega, milles mõlemad pooled kandsid suuri kaotusi.

Tristan (hüüdnimega Erak) — Louis XI lähikondlane, omas ülemkohtuniku tiitlit ning teda hüüti kuninga vaderiks

MICKIEWICZ

Kentaur — kreeka mütoloogias muinasjutuline olend, pooleldi hobuse, pooleldi inimese kehaga.

Odalisk — orjatar haaremis.

Sileesia kangrud

Luuletus on pühendatud 1844. a. toimunud kangrute ülestõusule Sileesias Peterwaldau ja Langenbielau külades (Kagu-Saksamaal). Kangrud purustasid vabrikantide majad. K. Marx on osutanud, kui suur poliitiline tähtsus oli sellel ülestõusul.

Orjalaev

Supercargo — laeva laadungi omanik.

Firma Gonzales Perreiro — hispaania-ameerika pank, kes kaubitses neegritega.

Minheer *(hollandi k.)* — härra; **van** — aadlike nimede ees tarvitatav sõnake hollandi keeles.

Aristoteles (384—322 e. m. a.) — kreeka filosoof ja teadlane, Aleksander Suure kasvataja.

Fokkmast — laeva esimene mast.

Eeslid-valijad

Satiir nn. Frankfurdi parlamendi pihta, kus väikekodanlikud liberaalid Preisi kuninga Friedrich Wilhelm IV Saksa imperaatoriks valisid.

Must-puna-kuld täht — must, punane ja kuld olid Püha Rooma keisririigi lipuvärvid; Heine ajal olid need Saksamaa monarhistliku ühendamise sümboliks.

Saksamaa

Miserere *(lad. k.* — halasta) — leinapalvus katoliku kirikus.

Taas emakest puudutas hiiglane — Heine võrdleb ennast müütilise kreeka kangelase Antaiosega, Gea (Maa) pojaga. Antaios sai maaga kokku puutudes uut jõudu; Heinet elustab ja rõõmustab kodumaa jällenägemine.

Brüssel või Mecheln — Belgia linnad, mis olid kuulsad kõrgelt arenenud tekstiilitööstuse poolest.

Hoffmann von Fallersleben (1798—1874) — saksa luuletaja. Avaldas 1841. a. radikaalse luuletuskogu, mille tõttu kaotas oma professorikoha Breslau ülikoolis.

Preisi tolliliit — Heine ironiseerib 1841. a. asutatud tolliliidu kui Saksamaa «ühendamise» abinõu üle. Tegelikult oli tolliliidu eesmärgiks Preisi ülevõimu kindlustamine teiste Saksa riikide hulgas.

Köllen — Kölni vanaaegne nimi; XVI sajandil, kodanliku ühiskondlik-poliitilise liikumise perioodil (humanismi ja reformatsiooni aiajärk) oli Köln areeniks, kus toimus eesrindliku kodanluse võitlus usumeeste ja feodaalide vastu.

Ulrich von Hutten (1488—1523) — saksa poliitiline kirjanik, humanist, reaktsioonilise katoliku vaimulikkonna obskurantluse vastu suunatud satiiri «Pimedusmeeste kirjad» üks autoreid.

Kankaan — kergemeelne tants.

Hooghstraaten — katoliku vaimulik Kölnis, Lutheri kaasaegne, humanismi ja reformatsiooni äge vaenlane. Tema tüli humanist Reuchliniga sai tõukeks kuulsa satiiri «Pimedusmeeste kirjad» kirjutamisel.

Menzel (1798—1873) — saksa reaktsiooniline kriitik ja publitsist. Nimetades Hooghstraatenit Kölni Menzeliks, rõhutab Heine mineviku ja XIX saj. reaktsionääride ideelist lähedust.

Atalanta õunad — Atalanta lubas abielluda sellega, kes teda jooksus võidab. Noormees Hipomenos heitis tema teele kolm kuldõuna, neid üles korjates viitis Atalanta aega ja kaotas võistluse.

Trikoloor — kolmevärviline lipp. Siin on mõeldud vabariikliku Prantsusmaa sini-valge-punast riigilippu.

Hauast võib-olla tagasi toob isegi Napoleoni — See osa Saksamaast, mida Heine kirjeldab, oli Napoleoni ajal prantslaste võimu all, kes kaotasid siin feodaal-pärisorjusliku korra. Pärast 1815. a. läks Reinimaa Preisi alla. Ka teistes Saksa riikides taastati reaktsioonilised valitsused. Prantsuse 1830. a. juulirevolutsioon ergutas Saksamaa eesrindlikes kihtides, kuhu kuulus ka Heine, feodalismivastase võitluse ideed.

Käib Priius, kaks karku kaenla all... — Heine vihjab reaktsioonilisele juulimonarhiale, mis pääses valitsema pärast 1830. a. revolutsiooni.

Küll surnuist tõusis veel Napoleon... — On mõeldud nn. «sadat päeva», kui Elba saarelt põgenenud Napoleon püüdis veel kord võimu haarata.

Kui viimast au ta põrmule prantslased andsid — 1840. a. toodi Napoleoni põrm Püha Helena saarelt Prantsusmaale ja paigutati pidulikult Pariisi Invaliidide kirikusse.

Viibin .Kyffhäuseri imemäes, Punahabeme juurde läen ma. Friedrich I (1121—1190), hüüdnimega Barbarossa («Punahabe») — 1152. a. alates Saksa Rahva Püha Rooma keisririigi valitseja. Heine on kasutanud saksa legendi, mille järgi Barbarossa ei surnud, vaid magab sügavat und maa-aluses lossis Kyffhäuseris (Lõuna-Saksamaal). Kord iga saja aasta tagant ärkab Barbarossa ja teostab oma vägede ülevaatust. Barbarossa kujus kehastas Heine Saksamaa valitseva klassi isevalitsuslik-natsionalistlikke ja militaristlikke taotlusi.

Moses Mendelssohn (1729—1786) — saksa filosoof ja kirjanik; **Karschin** — vähetuntud saksa naiskirjanik.

Krahvinna Dubarry — Prantsuse kuninga Louis XV armuke, hukati 1793. a., Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal.

Tema poeg aga giljotineeriti — Louis XV poeg Louis XVI oli Prantsuse kuningas 1774. a. alates. Tema ajal algas 1789. a. Prantsuse kodanlik revolutsioon. 1793. a. hukati Louis XVI Revolutsioonilise Konvendi otsusel.

Igast seisusest rahva jaoks... — Enne 1789. a. tarvitati Prantsusmaal eesõigustatud seisustest (aadel, vaimulikud) ja eesõigusteta seisusest (kolmas seisus) surmamõistetute puhul erinevaid hukkamisviise.

Guillotin (1738—1814) — prantsuse arst. Tema nime järgi hakati kutsuma surmamõistetute hukkamiseks määratud masinat giljotiiniks. Masina leiutasid Guillotini algatusel «humaanseil» kaalutlustel doktor Antoine Louis ja mehaanik Schmidt. Giljotineerimine võeti tarvitusele 1792. a. alates Asutava Kogu otsuse põhjal.

Su lipuvärvid — must, punane, kuld — vt. märkus lk. 357.

Karm kaelakohus too tagasi, mis tuli Karl Viiendaga — Karl V (1500—1558), Saksa Rahva Püha Rooma riigi keiser, töötas välja seaduste kogu, mis kehtis XVIII sajandini ja paistis silma oma julmuse poolest.

Graatsiad — kolm jumalikku naisolendit kreeka mütoloogias — Aglaia, Euphrosyne ja Thaleia, vormitäiuse ja liigutuste harmoonia jumalused, tantsu ja mängu kaitsjad.

Aristophanes (450—385 e. m. a.) — kreeka draamakirjanik-satiirik, poliitiliste komöödiate «Linnud», «Konnad» jt. autor

BALZAC

Isa Goriot

Val-de-Grâce — sõjaväehospidal Pariisis.

Panthéon — hoone Pariisis. Oli algul kirik. Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal muudeti ta kuulsate prantslaste matmispaigaks, kuhu on maetud kirjanikud Voltaire, Hugo, Zola jt.

Katakombid — nii nimetati Vana-Roomas maa-aluseid käike, kuhu tagakiusatavad kristlased matsid surnuid. Pariisis hakati katakombideks nimetama vanu kivimurde, mis lühikest aega enne kodanlikku revolutsiooni olid muudetud ajutiselt kalmistuks.

Voltaire (François Marie Arouet' kirjanikunimi, 1694—1778) — prantsuse valgustusajastu kirjanik; naeruvääristas halastamatult vaimulikku seisust ja usu-

lisi eelarvamusi. Balzac'i poolt äratoodud värss oli tõepoolest kirjutatud mitmele Amori kuju soklile Pariisis ja Pariisi ümbruses. Kui 84-aastane Voltaire sunnitud maapaost 1778. aastal (Balzac'i poolt märgitud aeg on ebatäpne) Pariisi tagasi pöördus, võeti ta eesrindliku intelligentsi poolt suure vaimustusega vastu.

Peastseene Telemahhosest — prantsuse kirjaniku Féneloni (1651—1715) populaarne moraliseeriv romaan «Telemahhose seiklused» (1669). Selles jutustatakse Odysseuse pojast Telemahhosest, kes läheb oma isa otsima ja pärast laevahukku satub ühele Joonia mere saarele Kreeka ranniku lähedal. Seal jääb ta nümf Kalypso juurde, kus ka Odysseus oli mitu aastat viibinud.

Tournais — tööstuslinn Belgias.

Inkrustatsioon — metallist, kivist jne. ilustused, mis on sisse lõigatud puust, metallist, luust jne. esemeile.

Argand'i seinalamp — täiustatud konstruktsiooniga õlilamp.

Stüülos — roomlaste juures nimetati niimoodi teritatud pulka, millega kirjutati vahaga kaetud lauakestele.

Georges ja Pichegru (Georges Cadoudal ja Charles Pichegru) — rojalistliku vandenõu (1804) organiseerijad, valmistasid ette Napoleoni tapmist, kes oli tollal esimene konsul. Nad reedeti oma kaaslaste poolt; Cadoudal hukati, Pichegru suri vanglas.

Prantsuse vabariigi arvekomissar — nii nimetati Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal vabariikliku valitsuse volinikke sõjaväe varustamise alal.

Bourbe — ühe Pariisi sünnitusmaja rahvalik nimetus. **Salpêtrière** — Pariisi vanadekodu ja vaestemaja, mille juurde kuulub ka vaimuhaigla.

Jahvet — piiblilegendi järgi Noa kolmas poeg, kes oma perega pääses ülemaailmsest veeuputusest, valge rassi esiisa.

Raton ja Bertrand — La Fontaine'i valmi «Ahv ja Kass» tegelased: ahv Bertrand laseb endale kass Ratonil tulest palavaid kastaneid välja tuua. Raton ja Bertrand on saanud üldnimedeks.

Glooria — väike tass kohvi suhkru ja konjakiga.

Decimus Junius Juvenalis (60—140) — rooma satiirik, piitsutas oma teostes tolleaegse Rooma ülemkihi pahesid.

Makubaatubakas — kõrgemat sorti tubakas, mida toodetakse Martinique'i saarel.

Choisy, Soissy, Gentilly — Pariisi eeslinnad.

Eldorado — legendaarne maa, kus leiduvat tohutul hulgal kulda. Eldorado arvati asuvat Lõuna-Ameerikas, kus hispaania seiklejad olevat ta XVI sajandil avastanud. Nimi «Eldorado» on saanud muinasjutuliste rikkuste sünonüümiks.

Sou — Prantsuse münt. $^1/_{20}$ franki.

Collège de France — kõrgem õppeasutus Pariisis, kus õppetööst võivad osa võtta kõik, ilma et oleksid kohustatud eksameid sooritama.

Champs-Elysées — esinduslik puiestee Pariisi loodeosas.

Prado — endine kirik, muudeti Prantsuse revolutsiooni ajal teatriks, hiljem ballisaaliks. **Odéon** — Pariisi teater, mille saali kasutati ka ballisaalina.

Raut — pidulik vastuvõtt valitud seltskonnale.

Ossianlikud kujud — s. o. «Ossiani laulude» tegelastega sarnanevad kujud. «Ossiani laulude» autor, šoti poeet Macpherson (XVIII saj.), avaldas oma šoti rahvaluule ainetel loodud teose kui legendaarse šoti lauliku Ossiani (III saj.) laulude ingliskeelse tõlke.

Dändism — keigarlus, moenarrus, mis oli eriti iseloomustav prantsuse aristokraatiale esimese keisririigi ja restauratsiooni ajal.

Boulogne'i mets — suur park Pariisi lääneosas.

Bouffons — Pariisi koomilise ooperi teine nimetus.

Maulincourt'id, Ronquerolles'id jne. — Balzac'i romaanides esinevad kõrgaristokraadid.

Chaussée d'Antin — rajoon Pariisi südalinnas, kus Balzac'i ajal elas peamiselt kodanluse koorekiht.

Benvenuto Cellini (1500—1571) — tuntud itaalia skulptor ja kellassepp; kirjutas «Memuaarid», milles jutustab oma tormilisest, seiklusrikkast elust.

Ettehooldus — s. o. jumalus, jõud, mis nagu juhtivat inimesi.

Šveits — oli sõltumatu vabariigina poliitiliste emigrantide varjupaigaks; seda püüdsid ära kasutada ka kriminaalse minevikuga isikud.

Teeksite paremini, kui laseksite ennast triivida Saint-Cloud' võrkudesse — s. t. kui uputaksite end. Pariisi lähedal Saint-Cloud' asula kohal, mis paikneb Seine'i ääres, Pariisist allavoolu, olid jõkke asetatud võrgud, et kinni püüda uppunute laipu.

T. F.-iga õlal — T. F. on lühend sõnadest *Travaux forcés* (sunnitöö). See märk põletati sunnitöölistele õlale.

Eleegia — lüüriline luuletus, mis väljendab nukker-unistavat meeleolu.

Eküü — vanaaegne Prantsuse rahaühik (3-frangiline).

Lugedes valimislehel Manueli asemel Villèle...: Krahv Joseph de Villèle (1773—1854) — reaktsiooniline prantsuse poliitikategelane, üks äärmiste rojalistide liidreid; oli 1821—1828 ministrite nõukogu esimees. **Jacques Manuel** (1775—1827) — prantsuse poliitikategelane, rahvasaadik; oli Bourbonidega opositsioonis. 1823. aasta märtsis heideti Manuel monarhistliku enamuse poolt monarhiavastaste väljaastumiste pärast ebaseaduslikult Saadikutekojast välja. Restauratsiooniaegse Prantsusmaa valimissüsteem andis laialdasi võimalusi igasugusteks valitsusele kasulikeks võltsimisteks ja kuritarvitusteks.

Prantsuse peer — kuni 1789. a. revolutsioonini tähtsamate, eriliselt eelistatud aristokraatide päritav tiitel; Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal tühistatud; see tiitel taastati pärast Bourbonide tagasipöördumist valitsuse juurde ja kehtis kuni 1848. aasta revolutsioonini. XIX saj. moodustasid peerid erilise koja, mille liikmed määrati kuninga poolt ja said kindlaksmääratud ülalpidamist.

Longchamp — aristokraatide jalutuspaik Pariisi lähedal. Sõitmine mööda keskalleed oli ülemkihi eeliseks.

Aubry, François (1749—1802) — Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal Konvendi liige, hiljem läks üle reaktsiooni poolele; pärast Robespierre'i hukkamist ja jakobiinide kukutamist juhtis Ühiskondliku Päästekomitee sõjaväelist sektsiooni ja jälitas revolutsiooniliselt häälestatud ohvitsere, kelle hulka kuulus ka Napoleon Bonaparte, nii et viimast ähvardas Prantsuse kolooniatesse sunnitööle saatmine.

Vodevill — lühike koomilise sisuga teatritükk; siin on seda sõna tarvitatud ülekantud mõttes.

Börs — eriline asutus kapitalistlikus ühiskonnas; seal toimuvad ostu- ja müügitehingud väärtpaberitega, mis on riigi või eraettevõtete poolt välja lastud ja nende varanduse ning kaupadega kindlustatud. Börsimänguks nimetatakse spekulatsioone, mis põhinevad väärtpaberite hinna tõusul ja langusel.

«Sinine Sihverplaat» — tolleaegne moodne restoran Pariisis.

Ambigu-Comique — populaarne kergesisuline teater.

Illinoislased, huroonid — indiaanlaste suguharud, kes elasid Suurte Järvede piirkonnas.

Likvidatsioon — kergesti realiseeritav väärtus (näit. veksel).

Loire'i armee — pärast Napoleoni lüüasaamist Waterloo all säilinud osa tema armeest. Liitlastega sõlmitud kokkuleppe kohaselt tõmbus see armee Loire'i jõe taha ja saadeti seal laiali.

Markii Marie Joseph Motier de la Fayette — prantsuse poliitikategelane, võttis osa 1789. aasta ja 1830. aasta revolutsioonist. Restauratsiooni ajal oli ta üks liberaalse kodanluse liidreid. Pärast 1830. aasta juulirevolutsiooni aitas ta kaasa «pankurite kuninga» Louis-Philippe'i tõstmisele Prantsuse troonile.

Vürst, kelle pihta igaüks sihib oma kivi — jutt on vürst Charles Maurice de Talleyrand-Périgord'ist, tuntud Prantsuse diplomaadist, kes paistis silma põhimõttelagedusega ega valinud abinõusid. Ta mängis tähtsat osa Viini kongressil 1814—1815.

Kašmiir — peen pehme kammvillriie

Palais-Royal (kuninglik palee) — kardinal Richelieu jaoks ehitatud loss (XVII saj.), sai revolutsiooni ajal Orléans'i hertsogite omandiks; ehitus oli ümbritsetud puust galeriiga, kus asusid kauplused, kohvikud ja mängumajad.

Luidoor — vanaaegne Prantsuse kuldmünt, vastas umbes 24 frangile.

Gaîté teater («rõõmu teater») — oli asutatud näitleja Nicolo poolt 1760. a.; esialgu koosnes ta repertuaar üksnes kergeist näidendeist, hiljem hakati seal lavastama melodraamasid.

Luxembourg'i aed — avalik park Luxembourg'i palee juures, ehitatud XVII saj. algul.

Kas oled lugenud «Lootsi»? — siin Balzac nähtavasti vahetab ära kaks ajalehte: kirjandusprofessori Tissot' toimetatud «Loots» hakkas ilmuma detsembris 1821, nii et Bianchon ei võinud seda lugeda 1819. aastal, millal toimub romaani tegevus. Aga septembrist 1818 kuni detsembrini 1819 ilmus «Kaubanduslik leht» pealkirja all «Loots».

Intern — õpilane või kasvandik, kes saab õppeasutusest toidu ja korteri.

Mu Fanchette'ike on kaunis... — lauluke ühevaatuselisest lauludega lustmängust «Kaks armukadedat». Seda ümisedes tuletab Vautrin Rastignac'ile meelde tema armatsemist Victorine'iga, sest kord tuppa astudes leidis ta seal noored kahekesi ja hakkas seda laulu laulma.

Siidiniit — ühe Pariisi kurjategija varganimi, kellel oli tegemist Vautriniga. Balzac'i romaanis «Kurtisaanide hiilgus ja viletsus» esineb ta provokaatorina.

Ninon (Ninon de Lenclos, 1620—1705) — üks ilusamaid ja haritumaid naisi XVII sajandil.

Pompadour (Madame de Pompadour, 1721—1764) — pillaja ja osav favoriit, kuningas Louis XV armuke.

Orfèvres'i kai — sellel kail asus kriminaalkohus ja keskvangla.

Jean-Jacques — mõeldakse Jean-Jacques Rousseau'd (1712—1778), prantsuse valgustusaja kirjanikku ja filosoofi, traktaadi «Ühiskondlik leping» ja romaani «Uus Héloïse» autorit.

Te lubate, et saadan teile Provence'ist viigimarju — Vautrin heidab nalja eelseisva sunnitööle saatmise üle Lõuna-Prantsusmaale.

Hekatomb — saja veise ohverdamine muistsetel kreeklastel; ülekantud tähenduses: massiline tapmine või suremine.

Libera ja De profundis *(ladina k.)* — kirikulaulude nimed (algussõnade järgi).

Vendôme'i kolonn — Napoleoni poolt püstitatud sammas Prantsuse armee võitude auks 1805—1806. Vendôme'i kolonni ja Invaliidide doomi vahel asub aristokraatlik Saint-Germaini eeslinn ja see Pariisi linnaosa, kus olid suured pangad, börs ja ärid.

KIVI

Seitse venda

Suur maajagamine — 1757. a. alanud üldine maajagamine Soomes; selle eesmärgiks oli laialipillatud talupõldude koondamine ning külakogukondade harimata maatükkide jagamine omanikele.

Ahtola — Soome mütoloogias veejumala Ahti asupaik, vesi.

ARAGON

Raadio-Moskva

Kuidas me Rolandis, mauride väge kes märkas — jutt on prantsuse rahvaeeposest «Laul Rolandist», milles jutustatakse Karl Suure sõjaretkest mauride vastu.

Jeanne d'Arc (nimetatud Orléans'i neitsiks, 1412—1431) — talutüdruk, astus Prantsuse sõjaväe etteotsa, kes võitles Prantsusmaa okupeerinud inglaste vastu. Aitas kaasa kuningas Charles VII troonile seadmisele Orléans'is. Võeti vangi inglaste poolt ja põletati tuleriidal süüdistatuna nõiduses.

Arcole sild — Arcole linnas (Itaalias) silla juures saavutas kindral Napoleon Bonaparte 1796. a. võidu austerlaste üle.

Bara, Joseph (1779—1793) — prantsuse revolutsioonilise armee husaarpoisike. Lasti maha monarhistide poolt, kuna ta keeldus hüüdmast: «Elagu kuningas!» Suri sõnadega: «Elagu vabariik!» Revolutsiooniline konvent tegi otsuse püstitada ta kuju Panthéoni, Prantsusmaa suurmeeste sängituspaika.

Kléber, Jean-Baptiste (1753—1800) — Prantsuse revolutsioonilise armee silmapaistev kindral, kiviraiuja poeg.

Valmy — küla Marne'i departemangus, kus Prantsuse revolutsiooniline sõjavägi saavutas otsustava võidu Preisi vägede üle (1792).

Ballaad sellest, kuidas lauldakse piinamisel

See ballaad on pühendatud Gabriel Péri kangelassurmale, kes oli Prantsuse Kommunistliku Partei Keskkomitee Poliitbüroo liige ja üks silmapaistvaid vastupanuliikumise juhte.

Üks palvus Pariisi eest — need sõnad omistatakse Prantsuse kuningas Henri IV-le (1553—1610), kes riiklikel kaalutlustel loobus protestantismist ja leppis ära katoliiklastega.

Mis maailma uueks loob — sõnad «Internatsionaalist».

NERUDA

Las ärkab metsaraiuja

Okinava — saarterühm Jaapani saarestiku Riu-Kiu keskosas; **Leyte rõngassaared** — korallrahud Filipiinide saarestikus.

Norman Mailer — ameerika kirjanik, kes kirjeldab ameerika sõdurite elu pärast II maailmasõjast tagasipöördumist.

Kapuutsidesse peitund timukad — vihje Ameerika Ühendriikide terroristlik-fašistlikule Ku-Klux-Klani organisatsioonile, mille liikmed kannavad valgeid kapuutsidega mantleid.

Must Hispaania — on mõeldud kindral Franco fašistlikku Hispaaniat.

«Marshalli kokteil» — vihje Ameerika kindrali ja endise riigisekretäri (välisministri) Marshalli kurikuulsale imperialistlikule plaanile, mis taotleb maailma rahvaste orjastamist.

Paber, mis kannab Washingtoni näopilti — dollar, millel on Ameerika Ühendriikide esimese presidendi Washingtoni näopilt.

Charlie Chaplin — ameerika progressiivne kinonäitleja ja -režissöör.

Babbitt — ameerika kirjaniku Sinclair Lewis'i romaani «Babbitt» peategelane. Kehastab dollaritemaal valitseva nürimeelsuse, kitsarinnalisuse ja omakasupüüdlikkuse vaimu.

Abraham Lincoln (1809—1865) — Ameerika Ühendriikide president 1860—1865. 1862. a. andis välja käskkirja orjuse kaotamise kohta, mille elluviimise vastu lõunaosariikide suurmaaomanikud kaua võitlesid. Mõrvati reetlikult ühe orjuse pooldaja poolt.

Walt Whitman (1819—1892) — progressiivne ameerika luuletaja.

Araukaanid — indiaani hõim Lõuna-Tšiilis.

Sierra — mäeaheliku nimetus Hispaanias, Portugalis ja Lõuna-Ameerikas.

Oklahoma — osariik Ameerika Ühendriikides.

Tocopilla — sadamalinn Põhja-Tšiilis.

Konkistadoor — vallutaja; konkistadooridena nimetati Hispaania ja Portugali vabatahtlike väeosade pealikuid, kes vallutasid Kesk-Ameerika ja suure osa Lõuna-Ameerika territooriumist.

Gautšod — hispaania-indiaani segarahvas, peamiselt karjased pampades, osavad ratsutajad ja lassoheitjad.

Vidalita — lüüriline rahvalaul Lõuna-Ameerikas.

Sandino — Nikaraagua vabariigi vabameelne kindral, võitles Ühendriikide imperialistliku poliitika vastu. Mõrvati reetlikult 1934. a.

Puerto-Rico — Suurte Antillide gruppi kuuluv saar Kesk-Ameerikas, Ühendriikide asumaa.

Zapata (1869—1919) — talupoegade liikumise juht Mehhikos, kes nõudis mõisnike maade jaotamist; mõrvati reetlikult.

Texas — Ameerika Ühendriikide suurim osariik vastu Mehhiko piiri.

«Sinivatimehed» — on mõeldud Ameerika sõdureid.

Jää parem püha Peetri lähedusse — on mõeldud Püha Peetruse katedraali Roomas.

Tšang — Tšang Kai-ši, endise reaktsioonilise Kuomintangi valitsuse juht Hiinas.

Mandariin — Hiina kõrgemate riigiametnike nimetus reaktsioonilise feodaalse režiimi ajal.

Tampa — sadamalinn Ameerika Ühendriikides.

Illinois — Ühendriikide osariik, tähtis viljakasvatusrajoon.

Brooklyn — New Yorgi linnaosa.

Rosario — Argentiina suurimaid linnu.

Wyoming — osariik Ameerika Ühendriikide loodeosas.

Bío-Bío — jõgi Tšiilis.

Araukaaria — okaspuu Lõuna-Tšiilis.

NIMEDE LIGIKAUDNE HÄÄLDAMINE

Abraham — 'eibrähäm
Adolphe — a'dolf
Aiglemont — eglö'mo(n)
Ajuda-Pinto — ažü'da pä(n)'to
Alfred — alf'red
Ambermesnil — a(n)berme'nil
Ambigu-Comique — a(n)bi'gü ko'mik
Anastasie — anasta'zi
Andry-le-Rouge — a(n)d'ri lö'ruuž
Angoulême — a(n)gu'leem
Antoine — a(n)'tuan
Aragon — ara'go(n)
Arbalète — arba'leet
Arcole — ar'kole
Argand — ar'ga(n)
Arouet — aru'e
Artois — ar'tua

Babbitt — 'bäbit
Baptiste — ba'tist
Bara — ba'ra
Bastille — bas'ti
Beauséant — boze'a(n)
Benvenuto — benve'nuto
Bertrand — bert'ra(n)
Bianchon — bia(n)'šo(n)
Bicêtre — bis'seetr
Boileau — bua'lo
Bonaparte — bona'part
Bouffons — bu'fo(n)
Boulogne — bu'lonn
Bourbe — burb
Bourbon — bur'bo(n)
Bretagne — brö'tann
Brooklyn — 'bruklin
Byron — 'bairon

Cadoudal — kadu'dal
Callebotte — kal'bot
Cambridge — 'keimbridž
Cardozo — kar'dosso
Carigliano — karil'jano
Cellini — tšel'lini
Champs-Elysées — 'ša(n)zeli'ze
Charles *(inglise k.)* — 'tšaalz
Charles *(prantsuse k.)* — šarl
Charmolue — šarmo'lü
Châteaupers — šato'peer
Châtelet — šat'le
Chaussée d'Antin — šos'se da(n) 'tä(n)
Chicago — ši'kaagou
Childe Harold — tšaild 'härold
Chillon — ši'jo(n)
Choisy — šua'zi
Christophe — kris'tof
Claude — klood
Cléante — kle'a(n)t
Clermont — kler'mo(n)
Clopin — klo'pä(n)
Cochin — ko'šä(n)
Collège de France — ko'leež dö'fra(n)s
Collin — ko'lä(n)
Conflans — ko(n)f'la(n)
Coppenole — kop'nol
Corneille — kor'nei
Cosette — ko'zet
Couture — ku'tüür
Cromwell — 'kromuel

Damis — da'mis
Daphné — daf'ne
David — da'viid
Delphine — del'fin
Derville — der'vil
Dickens — 'dikens
Djali — dža'li
Don Juan — don'huan
Don Quijote — donkih'hote
Dorine — do'rin
Dziady — 'dziadõ
Dubarry — düba'ri

Eldon — 'eldn
Elmire — el'miir
Espard — es'paar
Eugène — ö'žeen
Eugénie — öže'ni

Fanchette — fa(n)'šet
Fantine — fa(n)'tin
Fénelon — fen'lo(n)
Ferdinand — ferdi'na(n)
Ferraud — fe'ro
Fifine — fi'fin
Flipote — fli'pot
Franchessin — fra(n)šes'sä(n)
François — fra(n)'sua
Frédéric — frede'rik
Frollo — fro'lo

Gabriel — gabri'el
Gaîté — ge'te
Geneviève — žönöv'ieev
Gentilly — ža(n)ti'ji

George — džoodž
Georges — žorž
Germain — žer'mä(n)
Gilles — žil
Gobseck — gob'sek
Gondelaurier — go(n)dlor'je
Goneril — 'gonöril
Gonzales — gon'sales
Gordon — 'goodn
Goriot — gori'o
Grandet — gra(n)'de
Grandlieu — gra(n)l'jö
Grand-Rémy — gra(n)re'mi
Grève — greev
Grimprel — grä(n)p'rel
Gringoire — grä(n)'guar
Gudule — gü'dül
Guichard — gi'šaar
Guillaume — gi'jom
Guillemette — gijö'met
Guillotin — gijo'tä(n)

Harpagon — arpa'go(n)
Harraiby — 'härebi
Harrow — 'härrou
Hastings — 'heistingz
Helder — el'deer
Héloïse — elo'iiz
Henri — a(n)'ri
Hernani — er'nani
Honoré — ono're
Hôtel-Dieu — o'tel 'djö
Hucksbury — 'haksberi
Hugo — ü'go

Illinois — ili'noiz

Jacques — žak
János — 'jaanoš
Jean — ža(n)
Jeanne d'Arc — 'žan 'dark
Jehan — ža(n)
Joannes — žoa'nees
Josas — žo'za
Joseph — žo'zef
Julien — žül'jä(n)
Jussienne — žüs'jen

Kergarouët — kergaru'et
Kiskörös — 'kiškööröš
Kléber — kle'beer
Koek — kuuk
Kossuth — 'koššut
Ku-Klux-Klan — 'kjuu'klaks'klän

Lachapelle — laša'pel
La Fayette — lafai'jet
La Fontaine — lafo(n)'teen
Lajos — 'lajoš
Langeais — la(n)'že
Lanty — la(n)'ti
Laurent — lo'ra(n)
Lear — liir
Lecornu — lökor'nü
Lectoure — lek'tuur
Lenclos — la(n)k'lo
Leuwen — lö'va(n)
Lewis — 'ljuuiz
Lincoln — 'linkön
Listomère — listo'meer
Liverpool — 'livöpuul
Loire — luaar
Longchamps — lo(n)'ša(n)
Louis — lui
Louise — lu'iiz
Loyal — lua'jal
Lucien — lüs'jä(n)
Luxembourg — lüksa(n)'buur

Macbeth — mäk'bet
Macpherson — mäk'föösn
Manuel — manü'el
Marcillac — marsi'jak
Mariane — mari'an
Marie — ma'ri
Marne — marn
Marsay — mar'se
Marshall — 'maašal
Martinique — marti'nik
Mathias — mati'as
Maufrigneuse — mofrin'jööz
Maugerepuis — možrö'püi
Maulincourt — molä(n)'kuur
Maurice — mo'ris
Maxime — mak'sim
Michel — mi'šel
Michonneau — mišo'no
Michonnette — mišo'net
Mickiewicz — mits'kjevitš
Molière — mol'jeer
Montfaucon — mo(n)fo'ko(n)
Montriveau — mo(n)ri'vo
More — moor
Motier — mot'je

Nasie — na'zi
Nelson — 'nelsn
Neruda — ne'ruda
Neuve-Saint-Geneviève — 'nööv sä(n) žönöv'jeev
Newstead — 'njuustid
New York — 'njuu 'jork
Nicolas — niko'la
Nicolo — niko'lo
Ninon — ni'no(n)
Notre Dame — notr'dam
Nucingen — nüssä(n)'ža(n)

Odéon — ode'o(n)
Oklahoma — ouklä'houmä
Orante — o'ra(n)t
Orfèvres — or'feevr

Orgon — or'go(n)
Orléans — orle'a(n)
Oxford — 'oksford

Palais-Royal — pa'le rua'jal
Panthéon — pa(n)te'o(n)
Parvis — par'vi
Paul — pol
Père-Lachaise — 'peer la'šeez
Péri — pe'ri
Pernelle — per'nel
Perreiro — per'reiro
Perrette — pe'ret
Pest — pešt
Petöfi — 'pätööfi
Phœbus — fö'büs
Pichegru — piš'grü
Pierrat — pje'ra
Pierre — pjeer
Pilon — pi'lo(n)
Poiret — pua're
Pompadour — po(n)pa'duur
Pont-Neuf — 'po(n) 'nöf
Poquelin — pok'lä(n)
Poussepain — pus'pä(n)
Prado — pra'do
Provence — pro'va(n)s

Quasimodo — kvasi'modo
Quatre-Livres — katr'liivr

Racine — ras'sin
Rastignac — rastin'jak
Raton — ra'to(n)
Regan — 'riigän
Restaud — res'to
Reyes — 'reies
Richelieu — rišöl'jö
Rio (de) Janeiro — riu (de) ža'neiru
Robespierre — robes'pjeer
Robin — ro'bä(n)
Roland — ro'la(n)
Ronquerolles — ro(n)k'rol
Rousseau — rus'so
Ryder — 'raider
Rym — rä(n)

Saint-Anne — sä(n)t'an
Saint-Cloud — sä(n)k'lu
Saint-Etienne-du-Mont — sä(n)tet'jen dü'mo(n)
Saint-Germain — sä(n)žer'mä(n)
Saint-Jean-le-Rond — sä(n)'ža(n) lö'ro(n)
Saint-Landry — sä(n)la(n)d'ri
Saint-Lazare — sä(n)la'zaar
Saint-Marcel — sä(n)mar'sel
Saint-Marte — sä(n)'mart
Salpêtrière — salpetr'jeer
Sándor — 'šaandor
Seine — seen
Sérizy — seri'zi
Shakespeare — 'šeikspir
Shelley — 'šelli
Sinclair — 'sinklär
Soissy — suas'si
Sorbonne — sor'bon
Sorel — so'rel
Stendhal — sta(n)'dal
Stratford-on-Avon — 'strätford on'eivon
Sylvie — sil'vi

Zapata — sa'pata
Zola — zo'la

Tadeusz — ta'deuš
Taillefer — tai'feer
Talleyrand-Périgord — tale'ra(n) peri'goor
Tampa — 'tämpä
Tartuffe — tar'tüf
Teniers — 'teniirs
Texas — 'teksäs
Thackeray — 'thäkeri
Thérèse — te'reez
Thomas — 'tomäs
Tissot — tis'so
Tisza — 'tissa
Tocopilla — toko'pilja
Tournais — tur'ne
Tours — tuur
Trailles — trai
Tristan — tris'ta(n)
Trouillefou — trui'fu

Val-de-Grâce — 'val dö'graas
Valère — va'leer
Valjean — val'ža(n)
Valmy — val'mi
Vandenesse — va(n)d'nes
Vauquer — vo'ke
Vautrin — vot'rä(n)
Vendôme — va(n)'doom
Victor — vik'toor
Victorine — vikto'rin
Virginia — vö'džinia
Voltaire — vol'teer
Vörösmarty — 'vöröšmarti

Walt — uoolt
Washington — 'uošington
Whitman — 'uitmän
William — 'uiljäm
Windsor — 'uindzor
Wyoming — uai'ouming

Yorick — 'jorik

Märkus: Rõhumärk ' asub rõhulise silbi ees. *(n)* näitab, et eelnevat täishäälikut tuleb hääldada nasaalselt, läbi nina; *n* ise jääb hääldamata.

SISUKORD

William Shakespeare 3
Taani prints Hamlet *(Lühendatult)* 8

Jean-Baptiste Molière 53
Tartuffe ehk Petis *(Lühendatult)* 57

Johann Wolfgang Goethe 83
Haldjate kuningas 86
Kannike 87
Järvel 87
Mignon 88
Faust *(I osa lühendatult)* 89

Friedrich Schiller 120
Peeker 123
Wilhelm Tell *(Lühendatult)* 127

George Gordon Byron 162
Laps olla muretuna veel 165
Muusikale 167
Ood masinapurustajate vastu suunatud seaduse autoreile 167
Ludiidide laul 168
Childe Haroldi palveränd *(Katkendeid)* 168

Victor Hugo 187
Pariisi Jumalaema kirik *(Katkendeid)* 189

Adam Mickiewicz 211
Ood noorusele 212
Baidari org 214
Alušta öösel 214
Kikineis-mägi 215
Laevnik 215

Sándor Petőfi 216
Kodumaal 218
Väriseb põõsas, sest 219
Sügise algul 220
Septembri lõpul 220
Mis sa teed seal, mida paikad? 221
Rahvuslaul 222
Euroopa vaikne, vaikne jälle 223

Heinrich Heine 224
[Ma nutsin unes . . .] 227

[Kui hommikuti mööda ...] 228
Tuulevaikus 228
[Ta pages eest kui väle hirv ...] 229
Oodake ainult! 229
Sileesia kangrud 230
Orjalaev 237
Eeslid-valijad 235
Saksamaa *(Katkendeid)* 237
Honoré de Balzac 250
Isa Goriot *(Katkendeid)* 255
Aleksis Kivi 308
Seitse venda *(Katkendeid)* 311
Louis Aragon 333
Raadio-Moskva 334
Sirelid ja roosid 335
Ballaad sellest, kuidas lauldakse piinamisel 336
Prantsuse marss 337
Pablo Neruda 339
Las ärkab metsaraiuja *(Katkendeid)* 340
Minu parteile 350
Selgitavaid märkusi 351
Nimede ligikaudne hääldamine 364

Лехт Калью (составитель)
ЗАРУБЕЖНАЯ ЛИТЕРАТУРА
Хрестоматия для средней школы
На эстонском языке.

Эстонское Государственное Издательство,
Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

*

Toimetaja H. Kaarde
Tehniline toimetaja A. Ruutsoo
Korrektorid: A. Nurmoja ja M. Teemägi

Ladumisele antud 25. VIII 1958. Trükkimisele antud 7. X 1958. Paber 60×92, 1/16.
Trükipoognaid 23. Arvutuspoognaid 23,62. Trükiarv 7000. Tellimise nr. 2614
Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk tn. 40/42.

Hind rbl. 3.85

6—6
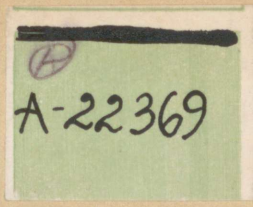
Rbl. 3.85